

KATEDRA HISTORIE PEDAGOGICKÉ FAKULTY

BOHEMIAE OCCIDENTALIS HISTORICA

2/2019

Plzeň 2019

STUDIE

Vznik mobilního lehkého polního dělostřelectva během třicetileté války

Pavel HRNČIŘÍK

Abstract: This paper gives an overview of the emergence and development of mobile light field artillery in selected European countries during the first half of the Thirty Years' War. In the final part of the paper, the importance of the collection of four field bronze cannons from the period of the Thirty Years' War at the Opočno Castle in East Bohemia is also discussed.

Key Words: Thirty Years' War; Military History; Artillery; Regimental Cannon; Minion Drake; Opočno Castle

Úvod

K faktorům, které přispěly k vojenským úspěchům švédského vojska během třicetileté války, patřilo nepochybně i nasazení mobilního lehkého polního dělostřelectva. Základ tohoto dělostřelectva tvořila 3liberní děla z bronzu, označovaná často jako tzv. plukovní děla. Tato relativně lehká děla (váha hlavní cca 120 až 140 kg) byla obvykle tažena 1 až 2 koňmi, a vyžadovala ke své obsluze pouze 2 muže. Plukovní děla byla během bojových operací přidělována k bitevním formacím švédské pěchoty za účelem poskytování palebné podpory. Tato děla mohla vystřelovat všechny 3 nejobvyklejší typy munice (plné koule, duté koule s výbušnou náplní, kartáčové střely), přičemž nejúčinnější patrně byla palba vedená kartáčovými střelami (válcovité projektily plněné desítkami olověných kulek) na krátké vzdálenosti (cca 100 až 200 m).^{1]}

Palebná síla jednoho plukovního děla při tomto typu palby byla ekvivalentní oddílů několika desítek mušketýrů a plukovní děla tak představovala významnou podporu pro pěší formace, ke kterým byla přidělována v počtu několika kusů. Jako konkrétní příklady úspěšného nasazení švédských 3liberních bronzových plukovních děl mohou sloužit bitvy u Breitenfeldu v roce 1631 (nasazeno 42 plukovních děl) a Jankova v roce 1645 (nasazeno 36 až 42 plukovních děl).^{2]}

1] Podrobně je téma švédských 3liberních plukovních děl zpracováno zejména v následujících pracích: Richard BRZEZINSKI, *The Army of Gustavus Adolphus (2): Cavalry*, Oxford 2006, s. 17–18, 35; GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, Stockholm 1938, s. 223–224 (plukovní děla) a s. 268–272 (munice do plukovních děl); Jonas HEDBERG, *Kungliga artilleriet. Yngre vasatiden*, Stockholm 1985, s. 68–70 (plukovní děla) a s. 75–76 (kartáčové střely k plk. dělům); Ludvig HAMMARSKIÖLD, *Gustav II Adolfs artilleri*. Särtryck ur Artilleri Tidskrift 3–4, Uppsala 1937.

2] K nasazení plukovních děl u Breitenfeldu viz GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*,

Cesta vedoucí ke vzniku této úspěšné švédské zbraně rozhodně nebyla přímočará, její postupný vývoj probíhal ve Švédsku od začátku 20. let 17. století a nevyhnul se řadě neúspěchů. Švédsko také nebylo jediným státem, který se o vývoj takového typu zbraně na počátku třicetileté války pokoušel. Vývoj tohoto nového typu dělostřelecké zbraně totiž probíhal během 20. let 17. století víceméně paralelně i v řadě dalších vyspělých evropských zemí – kromě Švédska např. v Nizozemí, Anglii, Dánsku, Španělském Nizozemí či v některých státech Říše. V dalším textu budou tyto často paralelní směry vývoje popsány včetně objasnění vzájemných souvislostí.

Švédsko

Švédská cesta vývoje mobilního lehkého polního dělostřelectva je neodmyslitelně spjata se jménem Hanse Heinricha von Siegrotha a jeho syna Davida Friedricha von Siegrotha. Hans Heinrich von Siegroth, původem z Hesenska, byl všestranně technicky vzdělaným odborníkem na dělostřelectvo, který spolu se svým synem na přelomu let 1618–1619 přestoupil z hesenských do švédských služeb. Krátce po svém příchodu do Švédska zahájila dvojice Siegrothů práce na vývoji lehkých děl z bronzu a v roce 1620 Siegroth-otec provedl ve Stockholmu první experimenty s vytvořenými prototypy. V následujícím roce 1621 však Hans Heinrich von Siegroth předčasně zemřel a tím byla dočasně přerušena švédská cesta vývoje lehkých děl z bronzu, neboť následně dal švédský král Gustav II. Adolf (1594–1632) přednost vývoji lehkých děl na základě kombinace kovových (železo, měď) a nekovových (zejména kůže) materiálů, tzv. „kožených“ děl.^{3]}

Vznik prvních „kožených“ děl je obvykle datován do roku 1622, kdy ve švýcarském Curychu proběhly první experimenty s těmito děly pod vedením matematika Philipa Eberharda. Tohoto testování se patrně zúčastnil i rakouský protestantský emigrant Melchior Wurmprandt, který tento nápad posléze přinesl do Švédska, kde pro jeho další rozvoj získal podporu samotného švédského krále Gustava II. Adolfa. Pod Wurmprandtovým vedením pak byla ve Švédsku vyrobena celá série „kožených“ děl, které byly posléze aktivně nasazeny v letech 1627–1629 v oblasti východního Pruska proti Polsku. Bojové nasazení

sv. IV (Tyska kriget från mitten av januari 1631 till och med Breitenfeld), Stockholm 1938, s. 485 a 525; u Jankova viz FÖRSVARSSTABENS KRIGSHISTORISKA AVDELNING, *Slaget vid Jankow*, Stockholm 1945, s. 111–124. Očitým svědkem úspěšného nasazení těchto děl v bitvě u Breitenfeldu byl skotský důstojník ve švédských službách Robert Monro, podrobně viz Helmut MAHR, *Oberst Robert Monro. Kriegerlebnisse eines schottischen Söldnerführers in Deutschland 1626–1633*, Neustadt an der Aisch 1995, s. 137–140.

3] Podrobně se oběma Siegrothům věnoval ve své studii švédský dělostřelecký odborník Ludvig Hammarskiöld – Ludvig HAMMARSKIÖLD, *Artilleriöverstarna von Siegroth. Särtryck ur Personhistorisk tidskrift*, Stockholm 1935.

těchto děl však odhalilo jejich základní nedostatek – vícevrstvá konstrukce dělové hlavě hlavně pokrytá na povrchu obalem z kůže velmi špatně odváděla teplo vznikající při spalování střelného prachu během výstřelu. Při opakovaném použití děl se tak tato děla poměrně rychle přehřívala a v důsledku přehřátí posléze docházelo k deformacím a praskání dělových hlavni.^{4]} Švédský král Gustav II. Adolf proto v roce 1629 nařídil ukončení programu vývoje a výroby „kožených“ děl, a současně obnovení programu vývoje celokovového (bronzového) lehkého děla podle Siegrothova návrhu z počátku 20. let. Výsledkem tohoto obnoveného vývoje nakonec bylo právě již v úvodu zmíněné 3liberní plukovní dělo z bronzu, které se stalo od roku 1630 standardní zbraní švédského dělostřelectva, používanou po celý zbytek třicetileté války. Vzhledem k relativně vysokým počtům vyrobených kusů tohoto typu děl je určitým paradoxem, že se do dnešních dnů patrně nezachoval žádný exemplář. K dispozici jsou pouze nákresy a dobový model děla, které se nacházejí ve sbírkách vojenského muzea ve Stockholmu.^{5]} Na nákresu (obr. 1) jsou dobře patrné základní charakteristické rysy švédských plukovních děl – relativně krátká hlaveň (poměr délka hlaveň/ráže: cca 15 až 17×) a především kónicky zúžená prachová komora v zadní části děla, umožňující používání menšího množství prachové náplně díky lepšímu využití energie uvolněné při spalování prachu. Oba tyto charakteristické rysy přitom najdeme u prakticky všech lehkých děl vyvíjených v evropském prostoru během 20. let 17. století.

Nizozemí a Anglie

Přestože není pochyb, že hlavním „propagátorem“ mobilního lehkého polního dělostřelectva bylo Švédsko, patří prvenství v tomto směru patrně jinému státu, a to konkrétně Nizozemí, či přesněji Republice spojených nizozemských provincií. Cíle Nizozemců pod vedením Mořice Oranžského^{6]} byly v tomto ohledu

4] Základní přehled o problematice vývoje „kožených“ děl ve Švédsku poskytuje publikace R. BRZEZINSKI, *The Army of Gustavus Adolphus (2)*, s. 17; detailnímu popisu problematiky jsou pak věnovány následující publikace: Åke MEYERSON, *Läderkanonen från Tidö i Livrustkammaren*, Stockholm 1938; GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 231–241; Wilhelm GOHLKE, *Versuche zur Erleichterung der Feldgeschütze im 17. und 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde 4, 1908, s. 388–393.

5] Nákres (obr. 1) byl publikován např. v monumentální studii švédského generálního štábu GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 225; fotografie modelu (inv. č. AM.061488) jsou k dispozici např. v online prezentaci sbírek vojenského muzea ve Stockholmu: <https://digitaltmuseum.se/011024418059/modell-av-4-pundigt-stycke> [cit. dne 31. 8. 2019].

6] Na tomto místě je třeba poznamenat, že je doložena existence převážně šířované korespondence mezi Mořicem Oranžským a již dříve zmíněným Hansem Heinrichem von Siegrothem, a to ještě v době před Siegrothovým odchodem do Švédska, tedy před rokem 1619. Konkrétní témata korespondence nejsou známa, nicméně lze předpokládat, že otázka vývoje lehkých děl mohla být jedním z nich. Viz L. HAMMARSKIÖLD, *Artilleriöverstarna von Siegroth*, s. 8.

univerzálnější než v případě Švédska – jejich úsilí bylo zaměřeno obecně na vývoj lehkých typů děl vhodných jak pro pozemní, tak i námořní využití.^{7]} Děla tohoto typu byla obvykle označována jako tzv. „draak“, a nejrozšířenějšími se staly 2 základní varianty: 3liberní „*kleine draak*“ (angl. „*minion drake*“) a 6liberní „*draak*“ (angl. „*drake*“), viz obr. 2.^{8]} Tato děla byla převážně odlévána z bronzu, později i z litého železa (zejména v Anglii). Patrně k prvnímu doloženému nasazení tohoto nového typu děl došlo v roce 1622 během španělského obléhání nizozemské pevnosti Bergen op Zoom. Podle dobových zpráv pocházejících od Angličanů sloužících v nizozemském vojsku bylo vojsko táhnoucí pod vedením Mořice Oranžského na pomoc obleženému Bergenu vyzbrojeno novým typem lehkých děl – „*drakes*“. Konkrétně je zmiňováno, že ke každému batalionu pěchoty byly přiděleny 2 kusy těchto „*drakes*“.^{9]}

Zprávy o nových zbraních patrně vzbudily zájem u spojenecké Anglie, která při přípravě námořní expedice proti španělskému přístavu Cádiz v roce 1625 v Nizozemí nakoupila 10 kusů „*drakes*“.^{10]} Během bojů okolo Cádizu se nový typ děl Angličanům velmi osvědčil, mj. protože bylo možné děla z důvodu jejich relativní nízké hmotnosti snadno přepravovat z lodí na břeh na běžných člunech. Konkrétně je zmiňováno jejich použití při bojích okolo pevnosti Puntal, kde palba 2 „*drakes*“ (patrně vedena kartáčovými střelami) dopravených na břeh účinně pomohla odrazit útočící přesilu protivníka.^{11]} V důsledku dobrých zkušeností se i Anglie rozhodla vyrábět vlastní verze tohoto typu děl. V roce 1626 tak anglický výrobce děl John Browne na základě státní zakázky vyrobil první anglické verze „*drakes*“ z bronzu i litého železa. Lehké mobilní „*drakes*“ byly poté v Anglii hojně užívány pro námořní i pozemní nasazení, a to zejména v rámci občanské války od roku 1642.^{12]}

Ve Velké Británii se dodnes dochovalo několik exemplářů „*drakes*“, zvláště zajímavá je v tomto směru sbírka 3 bronzových 3liberních „*minion drakes*“ z 30. let 17. století ve východoanglickém Bostonu (Guildhall Museum), která zahrnuje 2 polní „*minion drakes*“ z dílny Johna Browna z let 1638 (váha 143 kg, poměr délka hlavně/ráže: cca 15×) a 1640 (váha 98 kg, poměr délka hlavně/ráže: cca 13×) a 1 nizozemský námořní „*kleine draak*“ z dílny Kyliána

7] Bouko de GROOT, *Dutch Armies of the 80 Years' War 1568–1648 (2). Cavalry, Artillery & Engineers*, Oxford 2017, s. 15–16, 21.

8] Henry HEXHAM, *The Third Part of the Principles of the Art Militarie practised in the Warres of the United Netherlands*, Den Haag 1640, s. 3–6.

9] Charles DALTON, *Life and times of General Sir Edward Cecil, viscount Wimbeldon, colonel of an English regiment in the Dutch service, 1605–1631*, London 1885, s. 28.

10] Tamtéž, s. 100.

11] Tamtéž, s. 187.

12] Stephen BULL, *The Furie of the Ordnance: Artillery in the English Civil Wars (Armour and Weapons)*, Woodbridge 2008, s. 44–45.

Wegewaerta z roku 1631 (váha 123 kg, poměr délka hlavně/ráže: cca 15×).^{13]} Ve všech třech případech děla opět vykazují oba dva základní charakteristické rysy již zmíněné u švédských plukovních děl – relativně krátkou hlavěň s kónicky zúženou prachovou komorou v zadní části. Zajímavé je, že v některých dobových nákresech tohoto typu děl není charakteristické kónické zúžení, snad z důvodů utajení, vůbec zakresleno.^{14]}

Španělští a rakouští Habsburkové

Úsilí Nizozemí a Švédska zaměřené na vývoj lehkých mobilních děl neuniklo pozornosti nejen spojeneckých zemí (např. Anglie v případě Nizozemí), ale i zemí, které neměly s Nizozemím či Švédskem úplně přátelské vztahy, jako např. země pod vládou španělských a rakouských Habsburků. Jejich přirozenou reakcí tedy byla snaha o vývoj vlastních zbraní obdobného typu. Prvenství v tomto směru pravděpodobně patří španělským Habsburkům, a to konkrétně technicky a hospodářsky vyspělému Španělskému Nizozemí, kde výroba děl měla tradičně vysokou úroveň již od 15. století. Prvotní impuls k vývoji vlastních lehkých mobilních děl však zřejmě přišel do prostoru Španělského Nizozemí zvnějšku, a to konkrétně v podobě příchodu osoby hraběte Philippa von Mansfeld-Vorderort zu Bornstedt (1589–1657). Hrabě Philipp, který pocházel z německé větve rodu Mansfeldů, zahájil svou poměrně pestrou kariéru v roce 1614 ve švédských službách, kde mj. působil ve velmi prestižní pozici velitele královské gardy krále Gustava II. Adolfa. Jako velitel této gardy se účastnil švédského obléhání Rigy v roce 1621, při kterém vážně onemocněl.^{15]} Poté švédské služby opustil a vrátil se zpět do Německa, kde na jaře roku 1622 vstoupil do služeb svého vzdáleného příbuzného hraběte Petra Arnošta II. z Mansfeldu, bojujícího v Porýní proti ligistickým a španělským vojskům. Již v červnu 1622 padl do zajetí ligistického vojska, které však patrně nemělo dlouhého trvání – zřejmě díky vlivu bratrů Wolfganga a Bruna ve službách rakouských Habsburků^{16]} a neméně vlivné Mansfeldovy manželky Marie,

13] Viz detailní nákresey Rudiho Rotha na <http://www.historicalartillery.ch/plaene.html> [cit. dne 31. 8. 2019] (položky 491, 492; J. Browne a položka 562: K. Wegewaert). Pro určení, zda jde o polní (pozemní) či námořní dělo, je směrodatný tvar přední části hlavně – „tulipánovitý“ tvar byl v 17. století charakteristickým znakem zejména námořních děl. Viz Rudolf ROTH, *The Visser Collection – Ordnance*, vol. II, Zwolle 1996, s. 56–57.

14] Např. H. HEXHAM, *The Third Part of the Principles*, s. 3–6.

15] K působení Philippa von Mansfeld ve Švédsku podrobně viz Bertil BARKMAN – Sven LUNDKVIST, *Kungl. Svea livgardes historia 3:1. 1611–1632*, Stockholm 1963.

16] Konkrétně Wolfgang von Mansfeld (1575–1638) a Bruno von Mansfeld (1576–1644). Oba bratři získali v pobělohorském období majetky v Čechách – u Wolfganga to byl Šluknov v roce 1623 a v případě Bruna Dobříš v roce 1630. Viz Constantin von WURZBACH, *Mansfeld, Wolf Graf*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* 16, Wien 1867, s. 402–403; Felix

kteřá v té době pobývala v Bruselu na dvoře mıstodřzitelky řpanelskeho Nizozemí infantky Isabely.^{17]} Někdy v období let 1622–1624 totıř hrabě Philipp přıšel rovneř do Bruselu, kde se záhy etabloval v okruhu osob infantcina okolí. Na přelomu let 1624–1625 pak inicioval vyrodu série nového typu převazne řlibernıch a řlibernıch lehkych děl z bronzu, zvanych podle hraběte Philippa jako tzv. „mansfeltes“. Pro tato děla byla opět charakteristická relativně krátka hlaveň s kónicky zúženou prachovou komorou v zadní části, obdobne jako u řvedskych a nizozemskych děl.^{18]} V této souvislosti se nabízí logická otázka, odkud hrabě Philipp disponoval vysoce odbornymi technickymi znalostmi, které byly nepochybne potřebné pro navřh vyroby nového pokročilého typu děl. Nejpravdepodobnejı znalosti zıskal během svého řvedskeho pobytu, a to konkrétně mezi lety 1619–1621, kdy ve řvedsku pusbopil i jıř dřıve zmíněný hesensky dělostřelecký odborník Hans Heinrich von Siegroth. Je velmi pravdepodobne, ře se oba muřı osobně znali, a to nejen z titulu svych funkcí u řvedskeho královského dvora (Philipp von Mansfeld jako velitel královské gardy a Hans Heinrich von Siegroth jako hlavní odborník u vývoje novych řvedskych děl), ale mořzna i skrze osobu Philippovy manřelky Marie, která byla před sňatkem s hrabětem Philippem vdovou po hesenskem lankrabeti Ludwigu IV. von Hessen-Marburg.^{19]}

Tato nová, relativně lehká děla – „mansfeltes“ – se ve řpanelskem vojsku velmi osvědčila, nejprve na flanderskych bojiřtıch a posleže cca od roku 1637 i na Iberském poloostrově a na jinych bojiřtıch, kde řpanelske vojsko uıinkovalo. V inventarıch řpanelskych zbrojnic se tato děla nacházela prakticky ař do konce 17. století.^{20]} I kdyř se do dneřnıch dnů zřejme nedochoval řádný exemplár děla typu „mansfeltes“, k dispozici je alespoň nákres konkrétního děla, které velmi pravdepodobne spadalo do této specifické kategorie. Tento nákres z poatku 18. století se nachází ve sbírkách řvedskeho vojenského muzea ve Stockholmu pod inventárním číslem AMA.0006033.^{21]} Podle popisku tento nákres zachycuje dvě děla ukořıstena řvedskym vojskem v roce

STIEVE, *Mansfeld, Graf Bruno III. von*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 20, Leipzig 1884, s. 221–222.

17] K okolnostem zajetí viz Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 2010, s. 414; k osobe manřelky pak viz Holger GRÄF, *Von ungleichen Paaren und gierigen Erben. Maria von Mansfeld (1567–vor 1635), die letzte Landgräfin von Hessen-Marburg, und ihre Ehen*, Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte 113, 2008, s. 117–124.

18] Herman HUGO, *The siege of Breda / The siege of Breda by the armes of Phillipp the Fourth*, Iikley 1975, s. 69–70.

19] H. GRAF, *Von ungleichen Paaren und gierigen Erben*, s. 117–118.

20] Alex CLARAMUNT SOTO, *Mansfeltes*, *Historia Rei Militaris* 2, 2012, s. 82–84.

21] Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 3 AM 5379, online viz <https://digitaltmuseum.se/021016243485/avbildning-forestallande-spanska-trofeer-tag-na-vid-mainz-1632-ingar-i-volym> [cit. dne 31. 8. 2019].

1632 v okolí Mohuče, kde v této době docházelo ke střetům mezi španělskými a švédskými oddíly. Z nápisů na hlavní děla na pravé straně nákresu je patrné, že dělo bylo odlito v roce 1627 Iohanesem Sathofem (Johann Seehof, Sithoff či Sethoff, výrobce děl působící v Bruselu), viz obr. 3 A.^{22]} V přední části děla se pak nachází nápis „HENRY COMTE DE BERGH“ odkazující na osobu hlavního velitele španělského dělostřelectva ve Španělském Nizozemí v období let 1626–1631 – hrabětě Hendrika van den Bergh (1573–1638).^{23]} Z proporcí hlavně (poměr délka hlavně/ráže: cca 16×) lze usuzovat, že dělo je právě typu „mansfeltes“. Pro hovoří i skutečnost, že výrobce děla Johann Seehof byl jedním z výrobců „mansfeltes“ ve Španělském Nizozemí – v letech 1631 a 1634 vyrobil minimálně dvě další děla tohoto typu (5liberní „mansfeltes“).^{24]} Naproti tomu na nákresu není patrný kónicky zúžený tvar prachové komory v zadní části hlavně, který byl jedním z charakteristických rysů „mansfeltes“,^{25]} což ale mohlo být způsobeno omezenou znalostí kreslíře, co se týče konkrétní podoby vnitřní části hlavně děla.

Ve výzbroji císařského vojska se lehká mobilní děla obdobného typu objevila patrně až v roce 1629, a to konkrétně v podobě 6liberních plukovních děl z bronzy, která se poté stala základem lehkého polního dělostřelectva císařského vojska po zbytek třicetileté války. Právě v roce 1629 jsou pro Valdštejnovo vojsko totiž odlity v severním Německu (např. ve Štětíně) první exempláře tohoto typu děl.^{26]} Není zcela zřejmé, zda za inovací stála nějaká konkrétní osoba, nicméně v dané souvislosti stojí za pozornost, že ve stejnou dobu v tomto prostoru (konkrétně ve Wismaru od července 1628 do června 1629) v císařských službách působil již zmíněný hrabě Philipp von Mansfeld. Hlavním cílem jeho mise bylo vybudování císařské baltské flotily, což mj. zahrnovalo i vybudování nové slévárny ve Wismaru pro výrobu děl k vyzbrojení jejich lodí.^{27]} Je tedy dost dobře možné, že i v případě iniciace výroby prvních lehkých mobilních plukovních děl pro císařskou armádu měl obdobně jako dříve ve Španělském Nizozemí na této aktivitě podíl právě hrabě Philipp von Mansfeld.

I když se žádné z císařských 6liberních plukovních děl z roku 1629 dodnes patrně nedochovalo, jsou opět k dispozici alespoň nákresy z počátku

22] Arthur KENNARD, *Gunfounding and Gunfounders. A Directory of Cannon Founders from Earliest Times to 1850*, London 1986, s. 140.

23] K osobnosti hraběte Bergha viz např. Simon GROENVELD, *Hendrik, graaf van den Bergh (1573–1638): van Spanje naar Oranje*, 's-Heerenberg 2010.

24] Viz inventář děl ve zbrojnici města Dendermonde ve Flandrech z roku 1686 publikovaný v *Messenger des sciences historiques, ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique*, Gent 1863, s. 40–41.

25] H. HUGO, *The siege of Breda*, s. 69–70.

26] GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 317–319, 472–473.

27] Max WIEGANDT, *Wismar im Dreissigjährigen Kriege*, Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde 82, 1918, s. 38.

18. století, nacházející se ve sbírkách švédského vojenského muzea ve Stockholmu. V případě dvou z těchto plukovních děl jsou nákresy dostupné i v online prezentaci sbírek vojenského muzea ve Stockholmu.^{28]} Z nákresů jsou u obou dvou exemplářů patrné proporce typické pro tento typ děl – poměr délka hlavně/ráže: cca 16krát. První plukovní dělo (inv. č. AMA.0005872, viz obr. 3 B) je označeno erbem Albrechta z Valdštejna^{29]} a popisem místa výroby (Štětín) a podle popisku nákresu bylo ukořistěno švédským vojskem v období do roku 1679, nejpravděpodobněji ještě v průběhu třicetileté války. Druhé plukovní dělo (inv. č. AMA.0005723, viz obr. 3C) je označeno valdštejnským hraběcím znakem^{30]} a nápisem „PERTOLD GRAF VON WALSTEIN / OBRISTER / 1629“^{31]}, a podle popisku nákresu bylo Švédy ukořistěno v Litvě v dubnu 1703.^{32]} Jak se plukovní dělo Bertolda z Valdštejna dostalo až do Litvy, není zcela zřejmé, nicméně je doložena jeho přítomnost v roce 1696 ve zbrojnici mocného šlechtického rodu Radziwiłłů v jejich zámku v Biržai v severní Litvě.^{33]}

Další evropské státy

Snahy o vývoj mobilních lehkých děl během 20. let 17. století nezůstaly bez odezvy i v některých dalších evropských státech. Na prvním místě je v této souvislosti třeba zmínit Dánsko, jehož král Kristián IV. (1577–1648) dlouhodobě věnoval značnou pozornost dělostřelectvu a jeho využití v pozemním i námořním válčení.^{34]} Vznik prvních děl tohoto typu v Dánsku je doložen v letech 1628–1629, kdy slévárna děl vedená Hansem Kemmerem v městě Helsingør vyrobila dle požadavků krále sérii 16 kusů 6 až 8liberních plukovních děl z bronzu, také označovaných jako „Kjærrestykker“. Pro dánská plukovní děla byla opět typická relativně nízká hmotnost (123 až 158 kg), krátká hlavěň

28] Konkrétně nákresy s inv. č. AMA.0005872, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 3 AM 5379 (<https://digitaltmuseum.se/021016241514/avbildning-forestallande-gammalt-metalstykke-som-legat-pa-riketsfastningar> [cit. dne 31. 8. 2019]) a inv. č. AMA.0005723, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 2 AM 5378 (<https://digitaltmuseum.se/021016232931/avbildning-forestallande-eldror-tagna-som-trofeer-av-den-svenska-armen> [cit. dne 31. 8. 2019]).

29] V popisku u nákresu je chybně uvedeno, že jde o znak města Štětína.

30] Znak byl udělen Adamovi z Valdštejna císařem Ferdinandem II. v roce 1621, viz August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Praha 1900, s. 89.

31] Bertold z Valdštejna (1604–1632) – syn Adama z Valdštejna a bratranec Albrechta z Valdštejna – byl císařským plukovníkem, který padl v bitvě u Lützen v listopadu 1632.

32] Viz také Tadeusz Marian NOWAK, *Rysunki dział zdobytych przez Szwedów w Polsce w XVII i na początku XVIII w.*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 20, 1976, s. 332–333.

33] Deimantas KARVELIS, *Radvilų Biržų piliis ir jos arsenalas XVI–XVII a.*, *Žiemgala* 2002/1, s. 19.

34] Podrobně k tématu viz Otto BLOM, *Kristian den Fjerdes Artilleri, hans Tøihuse og Vaabenforraad*, København 1877.

(poměr délka hlavně/ráže: cca 11×) a rovněž i kónické zúžení tvaru prachové komory v zadní části hlavně, viz obr. 4 A.^{35]} Na zahájení výroby tohoto typu děl v Dánsku měly patrně určitý vliv i poznatky získané ze zahraničí – jako inspirace prý měly mj. sloužit kořistní děla z Německa,^{36]} v Dánsku v této době také pobýval již v souvislosti se Švédským zmiňovaný mladší ze Siegrothů – David Friedrich.^{37]}

Výrobu vlastních mobilních lehkých plukovních děl o něco později zahájilo i Polsko. Konkrétně k tomu došlo v roce 1633 v rámci širších reforem polského vojska podle západoevropských vzorů po nástupu Vladislava IV. (1595–1648) na polský královský trůn v roce 1632. Jako hlavní vzor pro polská 6liberní plukovní děla z bronzu patrně sloužila zejména již výše zmiňovaná císařská plukovní děla, i když polská děla byla o něco málo kratší (poměr délka hlavně/ráže byl cca 15× oproti 16× u císařských plukovních děl z roku 1629).^{38]} Ve zbrojnici krakovského Wawelu lze dodnes nalézt dvě z těchto raných polských 6liberních plukovních děl. První bylo vyrobeno již v roce 1633 v litevském Vilniusu ve slévárně vedené Johannem Breuteltem původem z Lotrinska (délka: 1430 mm, ráže: 98 mm, váha: cca 335 kg), druhé v roce 1638 ve Varšavě ve slévárně Daniela Tima (délka: 1412 mm, ráže: 96 mm, váha: cca 346 až 360 kg).^{39]} V polských sbírkách (vojenské muzeum ve Varšavě) se nachází i torzo lafety, patřící s velkou pravděpodobností právě polskému 6libernímu plukovnímu dělu. Lafeta z dubového dřeva se železnými spojovacími prvky, u které se předpokládá původ z období cca od roku 1633 do roku 1656, byla nalezena v roce 1913 na dně řeky Visly blízko Varšavy.^{40]} Náskres dalšího exempláře 6liberního polského plukovního děla z roku 1633 lze nalézt i v rámci již opakovaně zmiňované sady náskresů děl ukořistěných Švédy ve sbírkách švédského vojenského muzea ve Stockholmu, viz obr. 4 B.^{41]}

35] K dánským plukovním dělům podrobně viz O. BLOM, *Kristian den Fjerdes Artilleri*, s. 220–224 a GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 300–304.

36] Dle popisu (prý označena burgundským znakem) by mohlo jít o španělské „mansfeltes“, viz GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 304.

37] L. HAMMARSKIÖLD, *Artilleriöverstarna von Siegroth*, s. 12–14.

38] K polským plukovním dělům podrobně viz Tadeusz Marian NOWAK, *Polska artyleria, inżynieria i kartografia wojskowa XVII w. – teoria i praktyka*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 22, 1979, s. 65–81.

39] Maria GRODZICKA, *Zabytkowe działa spiżowe w zbiorach polskich*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 6/2, 1960, s. 386–389; Tadeusz Marian NOWAK, *Polska technika wojenna XVI–XVIII wieku*, Oświęcim 2017, s. 162; Grażina Marija MARTINAITIENĖ, „Joannes Breutel nobis fecit...“, *Menotyra* 23/2, 2001, s. 66.

40] Podrobně k nálezu torza lafety viz <http://www.muzeumwp.pl/wystawy/11,sala-xvi-xviii-wieku/> [cit. dne 31. 8. 2019] a dále Michal WIELICZKO-WIELICKI, *Jedynie w Polsce loze dzialowe z XVII wieku*, *Bron i Barwa* 6/5–6, 1938, s. 77–82.

41] Jde konkrétně o náskres s inv. č. AMA.0005807, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 2 AM 5378 (<https://digitaltmuseum.se/021016240719/avbildning-forestallande-eldror->

V této unikátní sbírce nákresů děl se nachází i další velmi zajímavý nákres, který dosvědčuje, že zájem o mobilní lehká děla projevovaly nejen velké evropské státy. Jde konkrétně o nákres s inventárním číslem AMA.0006054 (viz obr. 4C), který má podle popisku zobrazovat dělo pocházející původně z Rýnské falce.^{42]} Z údajů zobrazených na hlavní je však patrné, že nejde o falcké dělo, nýbrž o dělo z roku 1626, patřící známé postavě úvodu třicetileté války, Kristiánu Brunšvickému (1599–1626).^{43]} Z proporcí (poměr délka hlavně/ráže: cca 15×) děla i ze schematicky zakresleného zúžení tvaru prachové komory v zadní části hlavně lze usuzovat, že i v jeho případě jde o ranou variantu plukovního děla. Na hlavní děla bohužel není uvedeno ani jméno výrobce či místo výroby. Dělo bylo pravděpodobně vyrobeno buďto přímo v knížectví Braunschweig-Wolfenbüttel, nebo v Nizozemí, odkud pocházela významná část výzbroje, kterou Kristián Brunšvický pořizoval pro svoje oddíly ve službách dánského krále Kristiána IV.^{44]} Působení Kristiána Brunšvického v dánských službách ukončila jeho předčasná smrt v červnu 1626.^{45]}

Pojednání o problematice vývoje mobilních lehkých děl během třicetileté války v Evropě by nebylo úplné bez zmínky o situaci ve Francii, která byla jedním z významných aktérů tohoto konfliktu. V porovnání s ostatními státy nebyla vývoji sledovaného typu zbraně věnována v tomto období ve Francii téměř žádná pozornost. Ve výrobě děl Francie tehdy zaostávala oproti svým rivalům i spojencům, většina děl byla zpočátku dle možností dovážena ze zahraničí (zejména z Nizozemí či Anglie) a reformy prováděné kardinálem Richelieu byly primárně zaměřeny na produkci těžších děl pro potřeby námořnictva, pevnostního a obléhacího dělostřelectva. Francouzské polní dělostřelectvo bylo málo početné, bez lehkých plukovních děl.^{46]} Tento stav se nijak zásadně nezměnil ani v závěrečné dekádě třicetileté války. Jako názorný příklad mohou sloužit obě velká francouzská vítězství nad Španěly u Rocroi v roce 1643

-tagna-som-trofeer-av-den-svenska-armen [cit. dne 31. 8. 2019]), viz také T. M. NOWAK, *Rysunki dzial*, s. 314–315.

42] Nákes s inv. č. AMA.0006054, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 3 AM 5379 (<https://digitaltmuseum.se/021016243645/avbildning-forestallande-trofe-fran-pfaltzgreven-vid-rhen-ingar-i-volym> [cit. dne 31. 8. 2019]).

43] Inicialy V.G.L.C.H.Z.B.V.L., brunšvický vévodský znak a heslo „*HONY SOIT QVI MALY PENCE*“, charakteristické pro nositele anglického rytířského Podvazkového řádu, jehož členem byl Kristián Brunšvický od roku 1624. Viz W. KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld*, s. 556. K osobě Kristiána Brunšvického dále např. kolektivní monografie ke stejnojmenné výstavě *Der Krieg als Person. Herzog Christian der Jüngere von Braunschweig-Lüneburg im Bildnis von Paulus Moreelse*, Braunschweig 2000.

44] Julius Otto OPEL, *Der niedersächsisch-dänische Krieg II. Der dänische Krieg 1624–1626*, Halle 1878, s. 360.

45] Tamtéž, s. 525.

46] David PARROTT, *Richelieu's Army: War, Government and Society in France, 1624–1642*, Cambridge 2001, s. 65–70.

a u Lens v roce 1648. V bitvě u Rocroi disponovala francouzská armáda 12 polními děly blíže neznámých kalibrů proti 18 dělům na španělské straně.^{47]} U Lens měli Francouzi dokonce pouze 18 polních děl blíže neznámých kalibrů proti 38 dělům na španělské straně.^{48]} Přestože mělo v obou bitvách španělské polní dělostřelectvo zřetelnou početní i kvalitativní převahu nad francouzským protivníkem, vítězství v obou bitvách nakonec připadlo francouzské straně, a to zejména díky lepší souhře francouzské jízdy a pěchoty a výrazně vyšší kvalitě francouzské jízdy.^{49]} Z obou bitev je patrné, že kvalitní polní dělostřelectvo nebylo samo o sobě dostačujícím faktorem pro zajištění úspěchu.

Opočenská sbírka děl a její význam

Ve sbírkovém depozitáři zámku Opočno se nacházejí dva páry 3liberních bronzových děl z období třicetileté války, které jsou uloženy na novodobých historizujících lafetách z 19. století.^{50]} V případě prvního páru s inventárními čísly OP08914 a OP08915 se jedná vzhledem k proporcím hlavního tzv. falkonety^{51]} (délka: 2145 mm, ráže: 77 mm, poměr délka hlavně/ráže: cca 28×). Obě identická děla z tohoto páru jsou označena colloredským znakem a podle sdělení pracovníků NPÚ se do opočenských sbírek dostala v roce 1925 nákupem z blíže neurčeného zdroje, přičemž bližší údaje, jako např. rok výroby či jméno výrobce, nejsou známy.

Druhý pár s inventárními čísly OP08916 a OP08917 je tvořen opět dvěma identickými 3liberními děly z bronzu, která jsou ale ve srovnání s první dvojicí výrazně kratší (délka: 1225 mm, ráže: 78 mm, poměr délka hlavně/ráže: cca 16×). Obě děla jsou označena mansfeldským znakem německé větve tohoto rodu, rokem výroby 1628 a nápisem „WILLEM WEGEWAERT ME FECIT

47] Pierre PICOUET, *Les Tercios espagnols 1600–1660*, Auzielle 2010, s. 111.

48] Stéphane THION, *Les armées françaises de la guerre de Trente ans*, Auzielle 2008, s. 163.

49] K bitvě u Rocroi je k dispozici poměrně početná řada studií, nejnověji např. Bernard GERRER – Patrice PETIT – Juan Luis SÁNCHEZ MARTÍN, *Rocroy, 1643: vérités et controverses sur une bataille de légende*, Rocroi 2007 a José PALAU CUÑAT – José Luis MIRECKI QUINTERO, *Rocroy: cuando la honra española se pagaba con sangre*, Madrid 2016; oproti tomu bitva u Lens bývá tradičně zanedbávána, vybrané francouzské prameny k bitvě byly publikovány v rámci práce S. THION, *Les armées françaises*, s. 160–165, k dispozici je i drobná, ale užitečná lokální monografie Jean-Pierre ROGER, *La Bataille de Lens*, Bruay-en-Artois 1981.

50] Inventární čísla OP08914, OP08915, OP08916, OP08917, viz Matouš JIRÁK – Milan JUNEK, *Scheuererův listkový katalog – opočenská sbírka zbraní. Kritický katalog*, Praha 2017, s. 185, kde je jako materiál hlavní chybně uvedena měď, ve skutečnosti jsou všechna čtyři děla z bronzu.

51] Děla z období 16. až 17. století charakteristická svou štíhlou protáhlou hlavní (poměr délka hlavně/ráže se pohyboval okolo hodnoty 30), která byla navzdory své relativně nízké ráži (max. 3liberní) poměrně těžká, a proto byla v průběhu 17. století postupně nahrazována kratšími, a tedy lehčími typy děl (hlavně plukovními děly).

HAGAE^{52]} a podle sdělení pracovníků NPÚ se na Opočno dostala z původního mansfeldského rodového majetku.^{52]} Z výše uvedených údajů je zřejmé, že se jedná o nizozemská lehká pozemní děla typu „*kleine draak*“ (viz výše statk Nizozemí a Anglii), vyrobená v roce 1628 v Den Haagu ve slévárně vedené Willemem Wegewaertem. Willem Wegewaert mladší (+1637) byl členem významného nizozemského rodu výrobců děl původem z vestfálského Münsteru, který od roku 1614/1615 do své smrti v roce 1637 působil v nizozemském hlavním městě Den Haag. Willem Wegewaert byl významným dodavatelem děl, jak pro nizozemský stát, tak i pro Nizozemskou východoindickou společnost. V jeho slévárně nicméně probíhala i výroba děl pro některé další státy (Francie, Maroko).^{53]}

V případě obou děl typu „*kleine draak*“ z Opočna konkrétní osoba objednatele sice známa není, ale do úvahy připadá vzhledem k mansfeldskému erbům poměrně úzký okruh osob. S nejvyšší pravděpodobností to byl někdo z již dříve zmíněných tří hraběcích bratrů z německé větve rodu Mansfeldů – Philipp (1589–1657), Wolfgang (1575–1638) či Bruno von Mansfeld (1576–1644). Možným vodítkem při hledání odpovědi na tuto otázku může být činnost každého z bratrů v inkriminovaném roce 1628. Jak již bylo zmíněno dříve, přestoupil Philipp von Mansfeld v tomto roce ze španělských do císařských služeb, aby ve Wismaru pomohl vybudovat císařskou baltskou flotilu včetně zázemí se slévárnou děl. Bruno v této době působil na císařském dvoře ve Vídni, kde zastával řadu významných funkcí (mj. nejvyšší lovcí). Wolfgang byl tehdy rovněž v císařských službách a po svém návratu z účasti na tažení v severní Itálii vykonával v roce 1628 mj. funkci císařského komisaře na zemském sněmu v Praze.^{54]} Z výše uvedeného výčtu aktivit všech tří Mansfeldů vyplývá, že nejblíže k tématu dělostřelectva měl jednoznačně nejmladší z bratrů Philipp von Mansfeld, a to i vzhledem ke svému předchozímu působení ve Španělském Nizozemí při vývoji výše zmiňovaných lehkých děl „*mansfeltes*“. V každém případě pocházela osoba objednatele z císařského tábora, což je poměrně pozoruhodné zjištění vzhledem k tomu, že v roce 1628 panoval mezi Nizozemím a rakouskými Habsburky vztah napjaté neutrality a 1629 došlo dokonce k válečnému střetu. Nizozemí nicméně zbraně dodávalo i rakouským Habsburkům, a to zejména v první polovině 20. let 17. století, poté export téměř ustal.^{55]}

52] Jiří SLAVÍK, *Nápisy okresu Rychnov nad Kněžnou. Výstup úkolu VaV Epigrafické památky okresu Rychnov n. K. do r. 1750*, Pardubice 2002, s. 190–191.

53] Arthur KENNARD, *Gunfounding and Gunfounders. A Directory of Cannon Founders from Earliest Times to 1850*, London 1986, s. 151; François TEN RAA – François DE BAS, *Het Staatsche leger, 1568–1795. Deel IV (1625–1648)*, Breda 1918, s. 264.

54] C. v. WURZBACH, *Mansfeld, Wolf Graf*, s. 402–403; F. STIEVE, *Mansfeld, Graf Bruno III.*, s. 221–222.

55] Jan Piet PUYPE – Marco VAN DER HOEVEN, *The Arsenal of the World: The Dutch Arms Trade in the Seventeenth Century*, Amsterdam 1996, s. 18.

O intenzitě obchodních zájmů Nizozemců každopádně svědčí skutečnost, že tři roky po prodeji nové zbraně spojencům (již zmiňovaný export deseti kusů „*kleine draak*“ do Anglie v roce 1625) prodali minimálně dva další kusy zákazníkovi z císařského tábora (Mansfeld). Za možnou motivaci objednávky ze strany Mansfeldů lze s určitou mírou nadsázky považovat určitou formu „průmyslová špionáže“, ať již na základě státního zájmu rakouských Habsburků či osobního zájmu o výrobek konkurence: v případě, že objednatel byl Philipp von Mansfeld. Další vývoj lehkého polního dělostřelectva v císařské armádě nicméně těmito děly patrně ovlivněn nebyl, neboť zde byla i nadále preferována těžší 6liberní plukovní děla (viz výše stať ke španělským a rakouským Habsburkům).

Opočenský pár 3liberních bronzových děl typu „*kleine draak*“ z roku 1628 je v každém případě mimořádně cennou technickou a vojensko-historickou památkou, neboť jde patrně o jeden z nejranějších dochovaných příkladů tohoto typu lehkých krátkých polních děl z období třicetileté války, a to i v celosvětovém měřítku.

The birth of mobile light field artillery during the Thirty Years' War

Summary

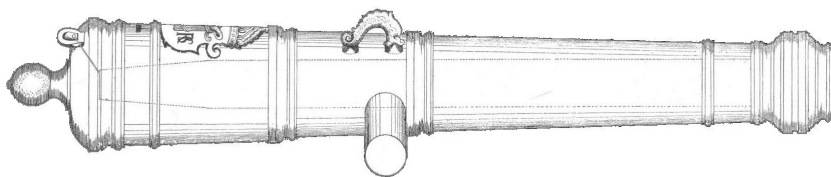
In the field of warfare, the period of the Thirty Years' War is often being connected, among other things, with the birth of mobile light field artillery in the form of so-called regimental cannons designed for fire support of infantry units during field battles. Traditionally, the emergence of this type of artillery is included among the innovations that were successfully introduced by the Swedes around the year 1630 under the leadership of their King Gustav II Adolf. In fact, the development of this new type of artillery weapon was more or less parallel in a number of technologically advanced European countries – Sweden, the Netherlands, England, Denmark, the Spanish Netherlands, the Holy Roman Empire (e.g. Braunschweig-Wolfenbüttel) and later also Poland – during the 1620 s and early 1630 s. The aim of this paper was to describe the development of this new weapon in the countries mentioned above, including the clarification of mutual interrelationships. Particular attention is paid to Count Philipp von Mansfeld from the German branch of this noble family, who played a significant but now almost forgotten role in the development of regimental artillery in the service of the first Spanish, and later most likely also the Austrian Habsburgs. In this context, the significance of the collection of four field bronze cannons from the Thirty Years' War at the Opočno Castle in East Bohemia, which originate from the original Mansfeld and Colloredo family property, is also discussed.

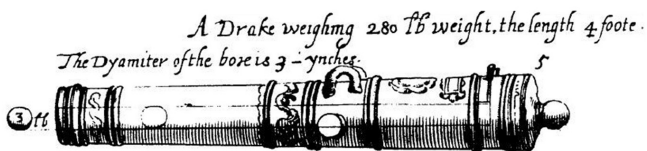

In particular, the pair of 3-pound bronze cannons of the „*kleine draak*” (minion drake) type made in the gun foundry of Willem Wegewaert in the Netherlands in 1628 is an extremely valuable technical and military-historical monument because it is probably one of the earliest surviving examples of this type of light short field guns from the Thirty Years’ War.

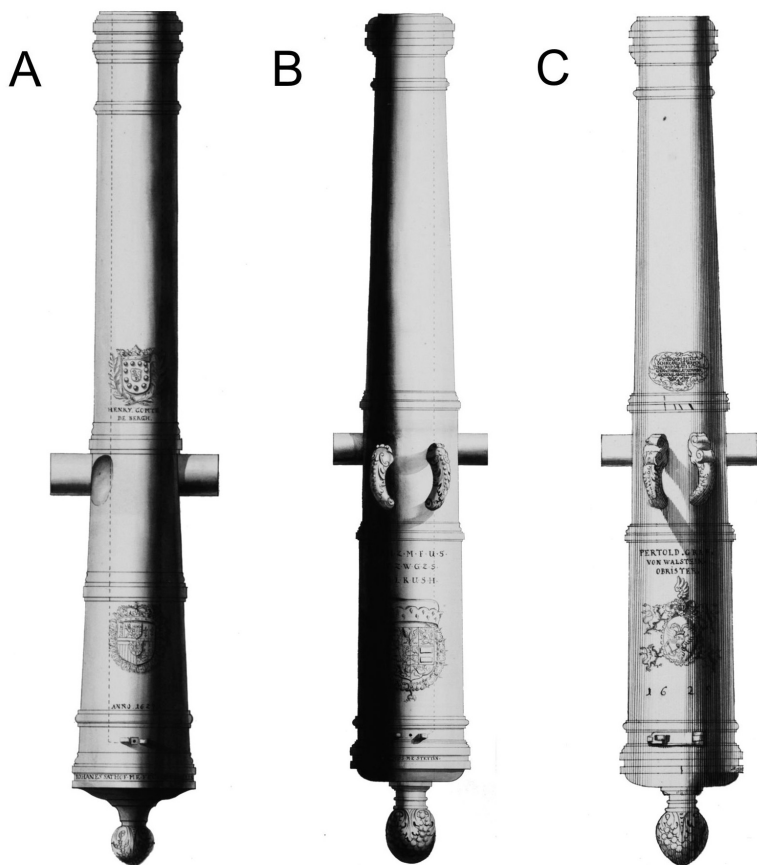

Dobový nákras 3liberního švédského plukovního děla z období 1629–1632, převzato z GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 225, obr. 51.

Dobové nákrasy 3liberního děla typu „minion drake“ (nahore) a 6liberního děla typu „drake“ (dole), převzato z H. HEXHAM, *The Third Part of the Principles*, obr. B mezi s. 4 a 5.

Nákresy z počátku 18. století ve sbírkách vojenského muzea ve Stockholmu zachycující ukořistěná děla:

A – španělské dělo z roku 1627,

inv. č. AMA.0006033, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 3 AM 5379, Foto Hedberg, Kjell/Armémuseum, 2007;

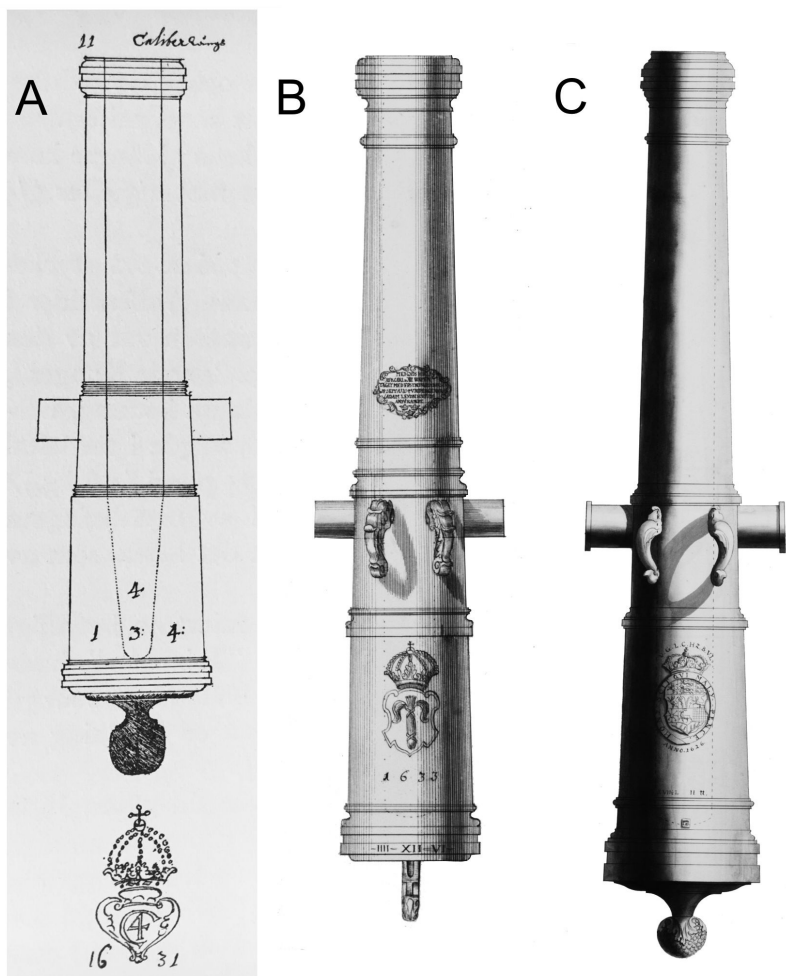
B – císařské dělo z roku 1629 se znakem Albrechta z Valdštejna,

inv. č. AMA.0005872, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 3 AM 5379, Foto Hedberg, Kjell/Armémuseum, 2007;

C – císařské dělo z roku 1629 se znakem Bertolda z Valdštejna,

inv. č. AMA.0005723, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 2 AM 5378, Foto Hedberg, Kjell/Armémuseum, 2007.

A – dobový náčrt 6liberního dánského plukovního děla z roku 1631, převzato z GENERALSTABEN, *Sveriges Krig 1611–1632*, sv. II, s. 302, obr. 68c;

B – náčrt z počátku 18. století zachycující polské dělo z roku 1633, inv. č. AMA.0005807, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 2 AM 5378, Foto Hedberg, Kjell/Armémuseum, 2007;

C – náčrt z počátku 18. století zachycující dělo z roku 1626 se znakem Kristiána Brunšvického, inv. č. AMA.0006054, Armémuseum Ritningssamlingen J 3 volym 45, Band 3 AM 5379, Foto Hedberg, Kjell/Armémuseum, 2007.

Kariéra vrchnostenského úředníka za třicetileté války – osudy Fridricha Sovinského z Mohelnice (1603–1685)

Jan HRUBOŠ

Abstract: Based on richly preserved correspondence, the paper maps the life of the lord officer Frederick Sovinský of Mohelnice, an eyewitness to the events of the Thirty Years' War. The paper also presents the possibilities of utilizing the information potential of patrimonial provenance papers on the issue of the broad history of war in the early modern period.

Key Words: Military History; Administrative History; Patrimonial Administration; History of Everydayness; Early Modern Period; the Thirty Years' War; Moravia; Coat of Arms Burghers; Lower Nobility; Nobilitation; Lord Officer

Třicetiletá válka svým průběhem ovlivnila nejen politické a státoprávní vztahy napříč Evropou, ale přirozeně zasáhla rovněž do vývoje soudobého vojenství a velmi intenzivně se promítla také do hospodářského, sociálního, či náboženského vývoje. Realita života v podmínkách válečného konfliktu ovšem působila primárně na každodenní život všech vrstev společnosti, vrchnostenské úřednictvo nevyjímaje. Cílem tohoto příspěvku je předestřít v odborné literatuře dosud takřka nepovšimnutý životní příběh patrimonálního úředníka Fridricha Sovinského z Mohelnice, a to v kontextu zjištěných událostí závěrečné fáze třicetileté války a jejího průběhu na severovýchodě Moravy.^{1]} Nebýt tohoto konfliktu, Sovinský by se nepochybně zařadil do zástupu postav, jejichž historická stopa nepatří do kategorie příliš významných. Své místo by našel nanejvýš v prosopografických studiích zaměřených na problematiku patrimonální správy, případně by se zmínky dočkal v souvislosti s nobilitací své osoby. Právě třicetiletá válka, respektive písemné zachycení každodennosti jejího průběhu, jej však od ostatních vrchnostenských úředníků odlišuje a staví do centra našeho zájmu. Nutno předeslat, že Fridrich Sovinský z Mohelnice nebyl autorem žádného ego-dokumentu a na sepsání „*paměti vlastních válečných prožitků*“ ani přinejmenším neaspiroval. Naopak, byla to pouhá povinnost plynoucí z funkce správce svěřeného panství, která jej navzdory všem překážkám a těžkostem vždy znovu a ve víceméně pravidelných intervalech přiměla informovat do Vídně uprchlou vrchnost o průběhu, a především důsledcích válečných událostí.

[1] Dosud jedinou ucelenou biografií této osobnosti je pouze heslo v Biografickém slovníku Slezska a severní Moravy, zpracované autorem tohoto příspěvku. Viz Jan SAHEB, *Sovinský z Mohelnice Fridrich*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Supplementum 4, Ostrava 2018, s. 165–166.

Pramenný výzkum tedy vychází především z bohatě dochovaného souboru jeho korespondence s vrchností (byť faktickým adresátem byl ve většině případů hofmistr hraběte Václava Bruntálského z Vrbna, Tomáš Hladný z Hlučína).²⁾ Informační potenciál těchto písemností se přitom neomezuje pouze na oblast Sovinského bezprostřední jurisdikce, nýbrž má nezanedbatelný geografický přesah. Tento moment je důležitý zejména s ohledem na možnost detailnější rekonstrukce průběhu válečných operací (pohyb a dislokace vojsk obou bojujících stran) v oblasti celé severovýchodní Moravy i sousedního Horního Slezska, byť příslušné písemnosti vznikly primárně za zcela jiným účelem. Korespondence Fridricha Sovinského z Mohelnice v komparaci s dalšími dochovanými prameny zároveň umožňuje solidně dokumentovat rovněž obranné strategie obyvatelstva při potýkání se s válečnou realitou (zbíhání, pokusy o ozbrojený odpor atp.). Souhrnně je možno konstatovat, že dotčené písemnosti podávají vzhled do široké škály témat každodenního života nižší šlechty, měšťanstva i poddaných v širším regionu, a to na pozadí „velkých“ událostí třicetileté války. Přestože je konvolut Sovinského korespondence co do rozsahu i míry dochování v rámci českých zemí jistě ojedinělý,³⁾ všechny námi dále prezentované závěry (včetně zobecňujících) nelze než považovat pouze za dílčí příspěvek k problematice možnosti využití informačního potenciálu písemností patrimoniální provenience ve sledovaném období.

Ve službách vrchnosti – stíny prvních válečných prožitků

Fridrich Sovinský z Mohelnice se narodil okolo roku 1603 pravděpodobně v Mohelnici, v rodině zdejších erbovních měšťanů, a vyrůstal v prostředí tohoto poddanského města olomouckých biskupů. O jeho rodičích, respektive případných sourozencích nemáme žádných zpráv.⁴⁾ Jsme však oprávněni se domnívat, že se Sovinskému pravděpodobně dostalo standardního vzdělání na zdejší městské škole, což bylo nezbytným předpokladem pro úspěšné rozvinutí jeho pozdější profesní kariéry. Tu spojil především se službou v patrimoniální správě na statcích moravské vyšší šlechty. V dochovaných písemných prameňech se Fridrich Sovinský z Mohelnice poprvé připomíná teprve k roku 1636.

2) Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Archiv Žerotínsko-Vrbenský (dále jen AŽV), kartony 10, 11.

3) Analogických patrimoniálních písemností chronologicky ukotvených v období třicetileté války, které se již navíc dočkaly svého edičního zpřístupnění, není příliš. Jednu z mála výjimek reprezentuje pohříchu již více než jedno století stará edice korespondence hejtmana komorních panství Zbiroh, Točnick a Dvůr Králové, Jana Kolence z Kolna, z let 1639–1642. Viz Jan POHL (ed.), *Dopisy Jana Kolence z Kolna hejtmana JMCské panství Zbirova, Točníka i Králova Dvora z let 1639–1642*, Praha 1907.

4) J. SAHEB, *Sovinský z Mohelnice*, s. 165.

Tehdy zastával úřad důchodního písaře^{5]} na panství Starý Jičín, náležejícího k moravským držávám Hoffmannů z Grünbüchlu, šlechtického rodu původem ze Štýrska.^{6]} Nezodpovězenou otázkou zřejmě zůstane, zda Sovinský prožil ve zdejší vrchnostenské kanceláři již zjištěné události let 1626–1627, kdy Starý Jičín a okolní kraj sužovala přítomnost dánsko-výmarských vojsk pod velením Petra Arnošta z Mansfeldu.^{7]} Přidržíme-li se však dikce Sovinského nobilitační listiny, vydané jménem panovníka dne 30. dubna 1650 českou dvorskou kanceláří, lze spíše kalkulovat s jeho osobní účastí na této fázi konfliktu v řadách některého z pluků stojících pod císařskými prapory: „...er sich von Jugend [...] auch in unsern Kriegsdiensten eine Zeit lang gebrauchen lassen...“.^{8]}

Válečné zkušenosti zřejmě přispěly k Sovinského rozhodnutí dlouhodoběji nesetrvávat ve vojenské službě. Svou další kariéru naopak spojil se zdánlivě poklidnějším, bezpečnějším a jistějším životem vrchnostenského služebníka. Stav dochování pramenné základny nám ovšem neumožňuje přesněji rekonstruovat okolnosti ani dobu nástupu do služeb držitelů starojického panství. Stejně tak nelze říci nic ani o jeho případném dřívějším působení ve vrchnostenské kanceláři některého z panství před rokem 1636, kdy se připomíná právě v souvislosti se Starým Jičínem. Nicméně, po letech strávených v pozici zdejšího důchodního písaře, v níž se nepochybně osvědčil, byl Fridrich Sovinský z Mohelnice povýšen a nejméně od roku 1643 již stál v čele zdejší vrchnostenské správy.^{9]} Z pozice úředníka této středně velké državy na severovýchodě

5] K náplni služby a jurisdikci důchodního písaře v systému raně novověké patrimoniální správy viz Jan SAHEB, *Hukvaldské panství před Bílou horou (1553–1619). V kontextu menší olomouckého biskupství*, Ostrava 2011, s. 75–77, 128–129.

6] Adolf TUREK, *Hrad a panství Starý Jičín*, Nový Jičín 2014, s. 136, pozn. č. 60. Panství Starý Jičín, jehož držitelem byl až do své smrti roku 1622 nekatolík Vilém Fridrich ze Žerotína, bylo za jeho účast na stavovském povstání později konfiskováno a od císařské komory jej následně koupil příbuzný (zřejmě bratr) Žerotínovy manželky Anny, Wolfgang Fridrich Hoffmann z Grünbüchlu. Viz Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Videa 1930, s. 255; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země moravskoslezské*, Praha 2004, s. 682.

7] V řadách této armády se na území českých zemí vrátila řada pobělohorských exulantů. Ačkoliv náporu nepřítele téměř po celý rok odolávala posádka nedalekého hradu Hukvaldy, okolní kraj byl vydán všanc plenění Mansfeldových žoldnéřů. Dány ze severovýchodní Moravy a Slezska vytlačil teprve v létě 1627 Albrecht z Valdštejna. Viz Josef BECK, *Die Mansfelder und Dänen in Neutitschein. Nach einer schriftlichen Auszeichnung des Neutitscheiner Stadtschreibers Daniel Hofmann vom Jahre 1637*, Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde 5, 1853, s. 238–243; Blanka PÍTRONOVÁ, *Ostravsko za válečných tažení v době třicetileté války*, in: Ostrava 15, 1989, s. 159. Soustavně se problematice této etapy třicetileté války věnuje Vít MIŠAGA, *Dánský vpád do Slezska a na Moravu. Souvislosti a průběh roku 1626*, Časopis Národního muzea. Řada historická 177, 2008, č. 1–2, s. 55–103; týž, *Přichází přítel, nebo nepřítel? Venkovské obyvatelstvo za dánského vpádu v letech 1626 až 1627*, in: Turek, Švéd, a Prajz. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku, Historie – Otázky – Problémy 3, 2011, č. 1, s. 47–56.

8] Národní archiv v Praze (dále jen NAP), fond Česká dvorská kancelář (dále jen ČDK), inv. č. 752, sign. IV D 1, karton 487, fol. 1–4; tamtéž, fond Salbuchy, inv. č. 63, fol. 43–51.

9] Sovinského uvádí jakožto úředníka panství Starý Jičín v letech 1643–1646 A. TUREK, *Hrad*

Moravy tak zodpovídal především za hospodářské výsledky panství i správu poddaných, a to v celém širokém spektru této problematiky.^{10]} Sovinského manželkou byla pravděpodobně jistá Charitas, „...ouřednice zdejší...“, která se dne 2. října 1646 připomíná jakožto kmotra při jednom ze křtů zapsaných v nejstarší dochované matrice Starého Jičina.^{11]}

Správu svěřeného panství okolo poloviny čtyřicátých let 17. století komplikovaly neustálé průtahy císařských a švédských vojsk, často spojené s nejrůznějšími excesy a násilnostmi. Jestliže se před lety Sovinský rozhodl upřednostnit kariéru vrchnostenského úředníka před dráhou profesionálního žoldnéře, nelze vyloučit, že nyní svého rozhodnutí alespoň zčásti litoval. Namísto bezuzdného drancování totiž musel naopak před vojáky chránit jak vrchnostenský movitý i nemovitý majetek (včetně svěřených poddaných, představujících de facto živý kapitál), tak rovněž své vlastní jmění. Nutno podotknout, že Sovinského reálné možnosti byly v tomto směru velmi omezené. Důsledkem neustálého a nezřídka dokonce stupňovaného vymáhání peněžních i naturálních kontingentů vojáky obou stran se hospodářská situace vrchnostenských podniků i poddaných, balancujících na samé hraně hmotných existenčních podmínek, rychle zhoršovala. Aby zabránil odlivu poddaných z panství, rozhodl se jim Sovinský se souhlasem vrchnosti poskytnout alespoň základní potraviny (obilí a dobytek) z patrimoniálních rezerv, a to včetně obilí pro osev. Vyhrocená situace jej však čas od času přiměla dokonce sáhnout i do vlastního měšce, aby zaplatil vymáhané finanční prostředky místo poddaných. Když byla kupříkladu za neodevzdání stanovených kontingentů císařské armádě nařízena nad celým starojickým panstvím vojenská exekuce, zajišťovaná jízdním oddílem rytmistra Františka Otislava z Kopenic, uspokojil Sovinský raději vojáky z vlastních prostředků.^{12]} Jindy na úpěnlivou prosbu poddaných „uplatil“ olomouckého krajského hejtmána Albrechta Kotulinského z Kotulína svým vlastním koněm, aby vyrovnal nedoplatek na zemské berni.^{13]}

a panství, s. 136, pozn. č. 60.

10] K jurisdikcím vrchnostenského úředníka podrobně viz J. SAHEB, *Hukvaldské panství*, s. 63–75, 122–127.

11] Jednalo se o křest Ondřeje, syna Jiříka Svobody, ševce bydlícího „...na panském domě...“, a jeho manželky Anny. Viz ZAO, fond Sbirka matrik, inv. č. 2074, sign. NJ X I, fol. 148. Sovinského domnělou manželku Charitas zmiňuje rovněž A. TUREK, *Hrad a panství*, s. 136, pozn. č. 65.

12] „Předně obec celá májíc ten čas od pana rytmistra Otislava exekuci na sobě těžkú, nemájíc naspěch peněz žádných před rukama, velikú prosbu na mě vložili, abych toliko za ně spravil a exekuci tu odpravil, že mně zase pěkně s poděkováním oplati, dáno za ně diškréci 5 zlatých...“. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond Velkostatek (dále jen VS) Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 262–263.

13] „Item za koně mého, kterého sem z veliké prosby a potřeby jejich panu Kotulinskému, krejskému hejtmanu do kontribuci na porážku dluhu jejich ve 30 širokých tolařích dal, na kvitanci na to obci odevzdal, dlužni mně zůstávají doplatiti 15 rýnských...“. Viz ZAO, pobočka

Fridrich Sovinský z Mohelnice v zájmu ochrany svěřeného panství dokonce iniciativně vyjednal s velitelem švédské posádky Olomouce, plukovníkem Valentinem Wintrem, draze vykoupenou salvu guardii.^{14]} V létě roku 1646 přesto severovýchod Moravy obsadil švédský generál Johann Christoph Königsmarck.^{15]} Pobytu nezvaných hostů tehdy nebyl ušetřen ani hrad Starý Jičín, který Švédové důkladně vydrancovali, stejně jako celé okolí. Později se Sovinský o těchto zjištěných událostech vyjádřil, že musel dokonce místo poddaných, kteří se většinou rozutekli, na vlastní náklady nepřítele pohostit.^{16]} Švédové jej navíc zajali a na sedm týdnů vsadili do těžkého žaláře v Olomouci: „...zachovajíc věrnost pána svého a nechťejíc poddaných do ostatní hodinky opustiti, jako jsou jiní okoličně učinili, nad to sem své zdraví i statek všanc [v] sadil, přindouc vedle nich o všechno všudy, s manželkú, dítkami mými, takže toliko sem v košili a co sem na sobě měl, zůstal, vyrabujíc zámek všecken všudy, mně, ještě nemajíc na tom dosti, do těžkého arestu sebú vzali, po světě se se mnou do vůle své navodic, do Holomúce dodali. V kterýžto těžkým a tuhým arestu přes 7 nedělí zůstávajíc a nemajíc prostředků žádných na útratu, tolikěž z panství žádné pomoci z vůle tejš obce a z níze veliké, vzdlužice se v městě Holomúci, protřáveno, i co se tak oficírúm za přímluvu spedirowalo 20 zlatých rýnských...“.^{17]}

Není divu, že po prožitých útrapách neměl Sovinský příliš chuti se na místo svého dřívějšího vyplundrovaného působiště vracet, takže v září 1646 s nadějí na lepší budoucnost přijal nabídku hraběte Václava Bruntálského z Vrbna ujmout se místa vrchnostenského úředníka panství Paskov, ležícího na samé hranici se Slezskem. Zároveň se ovšem nehodlal vzdát svých předešlých pohledávek, které v následujících měsících na poddaných starojického panství prostřednictvím tamního úředníka (purkrabího) Jana Sauera marně vymáhal.

Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 262–263.

14] „Item za salvu guardii, kterou sem od nejvyššího Wintera, komendanta olomúckého, celému panství k lepšímu jejich vyjednal, sekretáři jeho diškréci za ně na žádost jejich dáno 3 dukáty, činí 9 zlatých rýnských...“ Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 262–263.

15] Dne 29. července 1646 o tom moravského zemského hejtmána, Kryštofa Pavla z Lichtenštejna-Kastelkornu informoval olomoucký krajský hejtmán Albrecht Kotulínský z Kotulína. Viz Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G 1 – Bočkova sbírka, sign. 1595; František MATĚJEK, *Morava za třicetileté války*, Praha 1992, s. 351.

16] „Item ve švédskou armádu Königsmarka, dostanouce se na zámek, nemajíce obec [tj. poddani] ten čas, která se sem i tam rozběhla, žádného prostředku jich vychovati, pro Boha mně prosili, abych ty oficíry i soldáty [ze] svého prostředku jídlem a pitím, obrokem zaopatřil, a že mně to zase vynahradí a zaplatí. Dajíc za ně své dvě dobré krávy a jedno tele zabítí, k tomu za koření a jinší vikuálie tak, jak dlúho se na zámku zdržovali, skromně počítajíc 21 zlatých rýnských. Za oves, který teház po 30 kr[ejcarů] měřice platila, 5 zlatých rýnských, 30 krejcarů...“ Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 262–263.

17] ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 262–263.

Poddaní peníze neměli a vrchnost se k placení neměla. Sovinský se proto obrátil se žalobou na úředníky menšího zemského práva. Dne 19. ledna 1648 byli tedy na Helfštýn (Olomouc byla stále v rukou Švédů) předvoláni na místě všech poddaných z panství Starý Jičín správce Jan Sauer a Ondřej Huger, fojt ze vsi Loučka. Před krajským hejtnanem Vilémem Ottou Ullersdorfem z Němčiči, jenž byl zároveň pověřen administrací zmíněné državy, se na závěr soudního jednání písemně zavázali dlužné pohledávky vůči Sovinskému do čtyř týdnů vyrovnat.^{18]} Reálný stav hospodářských poměrů na starojickém panství ovšem jednoznačně nedovoloval dotýcnou dohodu ve stanoveném termínu uskutečnit. Jednalo se o 218 rýnských zlatých a 30 krejcarů v hotových penězích, ale také o 37 a půl měrice žita a pšenice, 25 měric ovsu a měřici hrachu, všechno viktualie, které Sovinský během válečných let půjčil poddaným z vlastního deputátu.^{19]} O neschopnosti a snad i neochotě poddaných umořit dluh dostatečně svědčí, že Sovinský se svých pohledávek domáhal ještě roku 1670. Tenkrát se v záležitosti obracel na hejtmána statku Janovice, Jiřího Arnošta Hastníka z Weizenfeldu.^{20]} Na vysvětlenou dodejme, že právě Janovice tou dobou držela

18] „*Tak, jakož jest nějaká rozepře a nedorozumění mezi panem Fridrichem Sovinským, někdejšímu ouředníkem panství starojičínského a Janem Sauerem, purkrabím, tolikéž poddanými jmenovaného panství, až posavad po některý čas trvala a k rádnému dokonalému konci přijíti nemohla. Kdež jsou ty obě partaje k vyslyšení tej pře citírované a zde na Helfenštejně u přítomnosti jich m[il]o[s]t[í], j[e]ho m[il]ostij[í] c[í]sařské] královských pánů hejtnanů kraje olomúckého, jakožto jednoho z nich, administrátora tohož panství a jinších přisedících pánův z rytířstva (titul) slyšané a po přeslechnutí jedné i druhé strany jim k dobrovolnému porovnání teěž pře podáno jest. Načež se oni společně z dobré vůle náležitě a dobrovolně porovnávali na způsob tento. Že cokoliv se na tomž Janu Sauerovi, purkrabím jeho dluhu a poddanými téhož panství starojičínského povinnu, má toho jmenovanému panu Fridrichovi Sovinskému budoucně průkazem na komkoli podle spravedlnosti najde, to vše ve 4 nedělích náležitě každý za sebe spokojiti a zaplatiti se uvolili. Pro lepší toho jistotu a zdržení, dožádali sobě obě strany urozených a statečných rytířů, pana Jiřího Kotulínského z Kotulína a na Přilepích, též pana Bernarda Želeckého z Poče[r]nic, aby k tomuto porovnání sekryty své přitisknouti dali a svými vlastními rukami se podepsali, však erbům a potomkům svým beze škody. Jenž se stalo na Helfenštejně dne 19. januari a[nn]o 1648...“.* Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 264.

19] ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 262–263.

20] „... *netajím, kterak majíc já starodávny spravedlivý dluh na panství starojičínském za obci a poddanými, mnohokrát sem se toho přátelsky o dopomožení záplaty pohledával, však nikdá k záplatě své přijiti nemohl. Nýbrž jak od Maráčka [pozdější úředník panství Starý Jičín], tak od jiných oficírů mně odkládáno bylo, že sem se s řeštem trefiti musel a ku spravedlnosti až dosavad přijíti nemohl. Což, jsouc já potřebný a o všechno připravený, takže sem vedle nich, zachovávíc věrnost při panství a poddaných, o všechno všudy přišel, toliko v tom, co sem na sobě měl, s manželkou, dětmi a ostat. Tak tedy slušně a spravedlivě takovým dluhem přede všemi věcmi bych spokojen býti měl. Však až dosavad neohlídajíc se na to, od nich cententírován býti nemohu, lítostivě to snášeti musím, což proti pánu Bohu jest, že mně tak dlouho zdržují. A poněvadž se mnou v roku 1648 dne 19. januari na Helfenštejně, jsouc vyslaný od celého panství na místě obce, u přítomnosti krejských hejtnanů a jiných rytířských osob acordirovali, že mne v konečnosti ve 4 nedělích od datum svrchu dotčeného náležitě contentírovati chtějí, i potvrditi to dali na papíře sekryty a podpisy rytířských osob. Však se ale vedle zapsání toho od nich až dosavad nestalo [...] Žádajíc vedle toho služebně a přátelsky mého laskavého pána, jsouce věc slušná a spravedlivá,*

dcera Wolfganga Fridricha Hoffmanna z Grünbüchlu, Marie Alžběta, která po otci zdědila zároveň panství Starý Jičín.^{21]}

Obraz války v korespondenci s vrchností – realita, či účelově zkreslený pohled?

Po propuštění z olomouckého městského žaláře byl Fridrich Sovinský z Mohelnice ode dne 24. srpna 1646 přijat do služeb hraběte Václava Bruntálského z Vrba a 15. září téhož roku fakticky převzal správu panství Paskov.^{22]} Z období jeho zdejšího dvouletého působení se dochoval již zmiňovaný soubor korespondence, poodhalující poměrně plasticky obraz dění na severovýchodě Moravy a přiléhajícím území Slezska v průběhu závěrečné fáze konfliktu. Válečná každodennost zprostředkovaná Sovinského listy, adresovanými jeho chlebdárci do jeho dočasného vídeňského azylu, se přitom výrazněji neliší od obecně známých stereotypů. Ty ukazují třicetiletou válku především jako sérii hospodářsky nesmírně devastujících vpádů a vojenských exekucí (násilného vymáhání kontribucí) žoldnéřských armád obou bojujících stran.

Přesto si nelze v této souvislosti nepoložit otázku, do jaké míry toto líčení odpovídalo skutečné realitě? Aníž bychom hodlali cíleně jakkoliv bagatelizovat Sovinského vykreslení důsledků války pro svěřené panství, je nutno mít na zřeteli rovněž osobní zájem pisatele (tím více, že se jedná o subjektivní líčení). Ačkoliv lze jen stěží kalkulovat s možností, že by Sovinský v korespondenci s vrchností záměrně fabuloval a popisoval snad události, které by se skutečně nestaly, rozhodně nelze vyloučit přinejmenším jistou míru nadsázky. Cílem bylo vykreslit hrůzy války, a zejména jejich hospodářských důsledků na svěřeném panství tak, aby tento obraz posloužil jako dostatečně pádná argumentace reálného snížení výnosů vrchnostenského podnikání (za což nesl přímou zodpovědnost právě on sám). Jak jinak si totiž vysvětlit v korespondenci se téměř pravidelně opakující zmínky o pokaždé „úplném“ ožebračení poddaných a „naprostém“ vyrabování paskovského panského sídla? Vždyť obnova takových škod by ve skutečnosti musela jistě trvat mnohem delší čas, než jaký dělí jednotlivé zmínky o těchto událostech v úředníkově korespondenci. Nelze pochybovat, že při průtazích žoldnéřských oddílů utrpěl paskovský zámek

že mně z nich k spravedlnosti a záplatě dopomůže a sobě nestíží. Tak, aby aspoň již jednu té věci konec učiněn byl a já sobě z veliké núze a potřeby pomoci mohl...“. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 265–266. K osobnosti Jiřího Arnošta Hastníka z Weizenfeldu viz J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 488; týž, *Rody starého Slezska 2*, Brno 1991, s. 645–646.

21] L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 590, 682.

22] Ačkoliv k faktickému převzetí správy panství došlo až polovině září, mzda mu byla vyměřena již od 24. srpna téhož roku. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1312, karton 10; tamtéž, inv. č. 1570, karton 11.

značné škody. Avšak pokud bylo reálně pokaždé co vzít, nelze jednoduše v plné míře akceptovat Sovinského líčení o opakovaném „naprostém zruinování“ panského sídla.^{23]}

Totéž samozřejmě platí o situaci poddaných, o čemž nejlépe svědčí vývoj demografických poměrů, rozhodně neodpovídající dlouhodobě katastrofálnímu vylidnění panství. Realitě v tomto případě odpovídá spíše praxe dočasného opuštění gruntů v období bezprostředního ohrožení a následný návrat do mezi tím bezpochyby žoldněři vyrabovaných usedlostí. Ostatně, Sovinský se ve svých listech nejednou zmiňuje o praxi ukrývání movitého majetku (včetně zásob obilí) poddanými i jím samým, což samo o sobě předpokládá následný návrat dotyčných na původní místo.^{24]} V případě paskovského panství zároveň nelze potvrdit ani zejména ve starší historiografii opakovaný konstrukt o katastrofálním zvýšení mortality v důsledku cíleného vraždění obyvatelstva žoldněřskými armádami, ačkoliv i zde lze pochopitelně doložit několik násilných úmrtí při potýkání se poddaných s vojenským živlem.^{25]}

Teze vyslovené v souvislosti s informačním potenciálem Sovinského korespondence s vrchností je možno podepřít rovněž disproporcí v líčení situace, kdy se úředník (stejně jako část poddaných) během roku 1647 na více než pět týdnů vzdálil před vojenským nebezpečím do podhůří Beskyd. Zatímco úředník tehdy vrchnosti referoval, že musel „...mnoho zlého, hladu, vody pít a velkého strachu pocítiti...“, poddaní později naopak vypověděli, že Sovinský „...mezi valašským lidem své pokojné bydlení sjednané měl a tam všelijaké viktualii jemu se dodávati muselo...“.^{26]} Svoji roli v tomto případě bezpochyby sehrálo odlišné vnímání reality panským úředníkem a na druhé straně prostými poddanými, žijícími ve srovnání s ním v nepoměrně nuznějším podmínkách. Uvedený příklad zřetelně dokládá subjektivitu Sovinského korespondence, jejíž interpretace tedy není možná bez zohlednění tohoto faktoru, což lze ostatně vztáhnout na veškeré analogické písemnosti.

Vraťme se k líčení osudů Fridricha Sovinského z Mohelnice. Zodpovědnost za hospodářské výsledky a správu poddaných jej od září 1646 postavila opět do velmi nelehké situace, neboť se v Paskově potýkal s takřka totožnou situací, jež ho přiměla opustit předchozí působiště. Nejenže musel čelit

23] K problematice blíže viz Jan SAHEB, *Dopady třicetileté války na hmotné poměry šlechty v oblasti moravskoslezského pomezí (na příkladu Paskova)*, in: Cieszyńskie studia muzealne/ Těšínský muzejní sborník 6, 2018, s. 185 a násl.

24] Konkrétní doklady o snaze ukrýt cenné předměty, ale rovněž obiloviny a věci denní potřeby (oblečení) poddanými i úředníkem uvádí Jan SAHEB, *Dějiny Paskova*, Ostrava 2017, s. 144; týž, *Dopady třicetileté války*, s. 191–192.

25] Analýza demografických poměrů na panství před, v průběhu a po třicetileté válce viz J. SAHEB, *Dějiny Paskova*, s. 171–174.

26] Ani dotyčné svědectví poddaných ovšem nemuselo zcela odpovídat realitě, neboť bylo učiněno v době, kdy se Sovinský domáhal vyplacení svých pohledávek a mohli tak být ve své výpovědi ovlivněni obavami z případných dalších vydání. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1323, karton 10; tamtéž, inv. č. 1572, karton 11.

bezohlednému vymáhání výpalného a peněžních i naturálních kontingentů císařskými i švédskými oddíly, ale nakonec také zoufalému odporu ožebračených poddaných. Ty hmotná nouze dohnala k odpírání robot a odvádění vrchnostenských dávek a platů. Podobně jako ve svém předchozím působišti tedy musel Sovinský v zájmu ochrany paskovského panství nezřídka sáhnout do vlastního měšce. Neblahou předzvěstí dalšího průběhu jeho služby ve vrchnostenské kanceláři na paskovském zámku bylo uvalení vojenské exekuce olomouckým krajským hejtmánem Albrechtem Kotulínským z Kotulína na celé panství kvůli „zasedělé“ berni za posledních pět let.^{27]} Než na paskovské panství dorazili k exekuci žoldněří císařské armády, vtrhl do Paskova dne 12. listopadu 1646 spízní oddíl Švédů, dobývajících tehdy marně hrad Helfštýn. Ačkoliv si městečko dříve zaplacením nemalé částky zajistilo salvu guardii, tedy ochranu před nezřízeným rabováním, nad ránem 13. listopadu 1646 byly zámek i městečko nemilosrdně zplundrovány.^{28]} Fridrich Sovinský z Mohelnice o tom následně hraběti Václavu Bruntálskému z Vrbna do Vídně referoval slovy: „...vpadnutíce nočním časem na nás do zámku paskovského dva silné švadrony švédské se dvěma rytmisty od generála [Arvida] Witenberka armády, okrom co mně ze všeho vsudy s manželkú, dítkami obrali a svlékli, koně dobré dva se všemi správami [tj. postroji], i zbrani pobrali. Majíc jich [tj. Švédy] úřad v městečku vychovávatí [tj. hostit], mně se dožádali, abych to zatím za ně učinil a je založil a zastoupil, [měšťané] připověděli jako poctiví lidé mně to zase vynahraditi a zapraviti, utraceno s nimi [tj. Švédy] skromně počítajíc 5 zlatých, 8 krejcarů ...“.^{29]} Dodejme, že zaplacení uvedených výloh z poloprázdné městské pokladny se později úředník dožadoval marně. Podobným způsobem navíc pozbyl i svou loveckou pušku (tzv. těšínku), kterou si na něm purkmistr a rada městečka Paskova vyprosili, aby ji mohli zaslat „darem“ švédskému vojenskému komisaři do Olomouce. Marně přitom doufali, že městečku tím bude sleveno na předepsané kontribuci.^{30]}

Logistické přesuny císařských i švédských oddílů na moravskoslezském pomezí pokračovaly rovněž počátkem roku 1647. Přes panství se přehnal nejprve jízdní regiment císařského rytmistra Kalkopa, následovaný dne 12. ledna 1647 přibližně pěti stovkami Švédů. Kalkopův regiment pak Paskovem projížděl také na zpáteční cestě. Jelikož se císařští i nepřítel ve městečku a ve značně zruinovaném zámku na čas ubytovali, dosáhly škody na majetku

27] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1316, karton 10.

28] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1317, karton 10; J. SAHEB, *Dopady třicetileté války*, s. 183.

29] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1365, karton 10.

30] „Za těšínku a toulec naskrz perlovú matkú a kostkami barevnými kunštovně i s toulcem vykládaná, kterou na mně [purkmistr a rada] vyprosili a švédskému komisaři Buzovi do Holomuce v dar poslali, kteroužto těšínku aneb tím darem ulevení na kontribuci své 300 širokých tolarů obdrželi, za takovou mně dlužní podle smlouvy s nimi učiněné 10 zlatých rejn[ských], 30 krejcarů [zůstávají]...“ Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1365, karton 10.

většího rozsahu, než při posledním švédském vpádu v listopadu 1646. Z líčení paskovského úředníka přitom jasně vyplývá, že zatímco císařská soldateska se spokojila se zabavením proviantu, Švédové si počínali jako v týlu nepřítele: „... *veliké náramné škody poddaným na všelijakých hospodářských věcech podělali, domy, truhly, armary [tj. almary], okna, pece vytlúkli, roztrískali a vyrabovali, že někde nic nezůstalo. Koně a jiné mnohé věci na vě[t]ším díle ve všech dědinách, že žádné nechybilo, pobrali [...], tolikéž v zámku nás nechybilo, zase sme znovu škodu vzali...“.* Také Sovinský tehdy přišel o svého koně, což mu, jak sám dodal, velmi znesnadnilo výkon jeho úřadu: „...*že sem tak marně o své věci od Witnbergerovy armády přišel [...] nemajíce sobě zač jiných koní sjednati, na čem kde potřeba vyjeti a k hospodářství dohlídati nemám, že mně to dosti těžko snášeti přichází...“.*³¹¹ Častým jevem těchto zjištěných týdnů a měsíců bylo vymáhání vojenských kontribucí jak ze strany císařských, tak Švédů. Vzhledem k tomu, že kontribuce již neměli zbídačení poddaní z čeho odvádět, vypravil se Sovinský v lednu 1647 na Helfštýn, aby vymohl alespoň jejich snížení a odpuštění dlužného proviantu císařské armádě. Setkal se zde však pouze s výhrůžkami a za svou troufalost byl navíc vsazen na dva týdny do „...*tuhého arestu...“.*³²¹ Jindy byl „...*za příčinou panství a poddaných...“* uvězněn rovněž ve Frýdku, v Místku, či v Příboře.³³¹ Se Švédy se po těchto neblahých zkušenostech neodvažoval ani vyjednávat a své bezbřehé zoufalství vtělil pouze do relací, zasílaných pravidelně vrchnosti do Vídně.³⁴¹ Když na Sovinském v únoru 1647 upomínali velmi ostrým tónem zaplacení dlužné kontribuce z paskovského panství zásobovací komisaři švédské posádky z Fulneku, vážně zvažoval alternativu dočasného opuštění svého působiště: „...*[Švédové] mně pohružku velkú činí, abych jich [tj. poddané] k tomu měl, aby taková věc spokojili, jestliže se to nestane, že zle se mnou bude. A tak ani hodiny od nich [tj. od Švédů] bezpečný nejsem. A kdyby ta zima nebyla, již by se na vě[t]ším díle poddaní sem i tam rozběhli a gruntů pustých stát nechali [...]* já se také toho obávám

31] Situaci dokresluje zpráva o újmách, které utrpěl paskovský šenkýř „...*tenž šenkýř tu zprávu dává, i také svědky prokazuje, že soldáti švédští, kdy[ž] za rytmistrem Kalkopem jeli, jeho honili a potom v Paskově se zastavili a pokermovali, 37 mázů (39,2 l) gořalky vzali a vypili. Item, kdy[ž] Witemberská armáda v kraji byla a jeho lid [tj. žoldněři] v Paskově rabovali, jednu bečici gořalky, kterou byl zakopal, v šestnácti mázích (16,9 l), našli a takovou gořalku vypili. Item císařští soldáti, kteří podvakráte do Paskova vyjeli, takovej gořalky vzali a vypili jedenácte žídlíkův (5,2 l)...“.* Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1320, 1336, karton 10.

32] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1365, karton 10.

33] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1408, karton 10.

34] V lednu 1647 Sovinský kupříkladu vrchnosti sděloval, že „...*na kontribuci Švédům co měli podle zakázání svého, něco uleviti, na všem tuplovanú a ještě větší uložili, že na samých penězích měsíčně 60 širokých tolarů žádají a míti dokonce chtějí, mimo jinších věcí, profiantů a šancování. Prvotně toliko po 30 širokých tolarích) na měsíc dávali a toho odpravovati nemohli, že na to mnoho reštýrují. A copak jinší mnohé dávky a císařské kontribuci se nacházejí a exekvirují...“.* Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1320, karton 10.

a nebudu se moc smět při zámku zdržovat, obávajíc se z obou stran [tj. císařské i švédské] nějakého neštěstí...“.^{35]}

Svá slova uvedl paskovský úředník v činy na konci února, kdy se situace stávala neúnosnou. Přechodný azyl našel až „...*pod Lysú horú*...“, tedy někde v prostoru podhorských vsí Malenovice, či Staré Hamry, ležících na frydeckém panství ve Slezsku.^{36]} Zoufalou situaci vyostřovaly neustávající požadavky císařské armády, která sice v těchto měsících nebyla schopna moravskoslezské pomezí před nepřítelem účinně bránit, avšak předepsané kontribuce vymáhala beze všech ohledů.^{37]} Kupříkladu dne 11. dubna 1647 dorazila „...z *nenadání do zámku paskovského silná trupa rejtarů*...“ z regimentu císařského plukovníka Šimona Mořice z Doneppu, aby zrekvírovala proviant, který ještě na panství zbyl. Jelikož se poddaní stačili předtím houfně rozutěct, vojáci zajali vystrašeného Fridricha Sovinského z Mohelnice a po 13 dní jej drželi ve vězení na Hukvaldech.^{38]} Poměry poddaného obyvatelstva i vrchnostenských zaměstnanců se stávaly s každým novým požadavkem císařské, či švédské kontribuce bezvýhodnější. Podle slov paskovského úředníka již počátkem května 1647 skutečně nebylo kde brát, takže bezmocní „...*lidé pláčí a prosí*...“, neboť žoldněři „...s *lidmi tyransky a nekřesťansky nakládají*...“.^{39]} Dne 4. června 1647 z rána pak do Paskova vtrhlo několik desítek císařských rejtarů a obyvatelům městečka

35] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1321, karton 10.

36] Dne 25. března 1647 odtud Sovinský informoval vrchnost, že švédské „...*partaje* [tj. vojenské oddíly] *veliké a silné každodenně všady na všechny strany jidou* [...] *všechno všudy na nic a na zkázu přivozují, s lidmi tyransky nakládají. Města, dědiny, zámky rabují, plundrují a na zkázu přivozují, dobytky všelijaké, koně berou a zajímají, že mně tak ukrutného tyranství a zlého obchodu jejich nyní vypsatí možné není. A žádný, kdo při tom není, neuvěří. Paskov, zámek, i jiné dědiny již po několikrát vybrali, kde co bylo, i kostely vylúpali, dívek a žen mnoho zkvaltovali* [tj. znásilnili] [...]. *Já také nemohouc doma obstávatí, do hor pod Lysú horu sem v to radu svou vzítí musel, však ani tu bezpečně obstávatí nemůžeme, utikatí jednotejně a se pokrývati do lesův musíme a velikú nouzi, bídu snášeti musím, že ani ku psaní místa pokoje a času mítí nemohu*...“.
Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1322, karton 10. Ke kvalifikaci jednotlivých druhů násilností, kterých se dopouštěli vojáci na civilním obyvatelstvu během třicetileté války, viz Jan KILIÁN, *Vojenské násilí ve městech za třicetileté války. Se zvláštním přihlédnutím k Plzeňsku*, Folia historica Bohemica 29, 2014, č. 1, s. 5–29.

37] Paskovský úředník o tom sděloval vrchnosti: „...*císařští také se svého tuze napomínají a mítí chtějí, a tak ze všech stran zle jest, co nikdá nebývalo a se o tom neslýchalo. Já tak, jak živ sem, v[e] větší starosti a strachu nebyl, jako nyní jsem. O své věci sem zase o ostatek přišel, které sem v zámku odběhnúti musel a tudý velikú škodu přišel, nebo mně všechno potřískali, pobrali, co se jim hodilo a již bych to všechno pánu Bohu poručil, kdybychme toliko doma zůstávati při pokojí mohli a tak mnoho zlého v horách, i zimy, netrpěli*...“.
Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1322, karton 10.

38] Fridrich Sovinský z Mohelnice o tom následně zpravoval vrchnost slovy: „...*vezmouce mně mocně a kvalitě* [tj. násilím] *na místě jejich* [tj. místo poddaných] *do arestu, divně a nekřesťansky se mnou nakládají, pod uchvaldské šance, mnoho zlého sem tu vystátí a podstoupiti musel*...“.
Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1365, karton 10.

39] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1323, karton 10.

násilím pobrali 16 koní.⁴⁰⁾ V polovině března 1648 sužovali paskovské panství znovu císařští, kteří se prostřednictvím vojenské exekuce domáhali neodvedené kontribuce. Drancování se znovu nevyhnulo ani zdejšímu panskému sídlu, sám Fridrich Sovinský z Mohelnice přitom přišel mimo jiné i o všechny tři svá pečeti: „...do zámku se mocně vrubali a vlámali a kde sme co měli, peníze, koně, šaty a in suma všechno, kde co bylo, pobrali a v nic obrátili, že sme toliko salva homine v těch košilech zůstali a ani mé dítky pokoje neměly, i ty obrali a posvláčeli, čehož sme se nikdy nenadáli [...] již bych se rači na tom světě neviděl [...] poněvadž sem o své všechny tři sekryty od tej partaje, co nás obírali i s penězi, vezmúc jich z kapsy mé, přišel, takže listů dokonce čím pečeti nemám, až mne hanba za to, že mne pán [hrabě Václav Bruntálský z Vrbna] nyní sekryt u dobrého pečírstechera udělati a podle toho mého obrysu a starého sekrytu vytisknutého, který pro mustr posílám, čistě, hluboko a zřetelně na stříbře nějaký pěkný s toče[n]kú ten můj erb vyříti dá...“.⁴¹⁾

Ani v srpnu a září 1647 vymáhání vojenských kontribucí neustávalo, teprve v říjnu se podařilo plnomocníkovi hraběte Václava Bruntálského z Vrbna, Mikuláši Hynkovi Tvorkovskému z Kravař, vyjednat s velitelem švédské posádky ve Fulneku výrazné snížení kontribucí. Švédové si totiž byli vědomi kritického stavu hospodářství v kraji, a pokud se zde chtěli nadále udržet, museli alespoň na přechodnou dobu zmírnit své požadavky. Naopak, císařská armáda nesmlouvavě vymáhala na ožebračených poddaných kontribuce v plné výši, což Sovinský glosoval slovy: „...jž mně jich [tj. poddaných] poněkud samému, ačkolivěk nic dobrého a neposlušni ve všech věcech jsou, přihlídjíc na to jejich lamentování přede mnou, líto jest...“.⁴²⁾ Situaci vyhocovala okolnost, že na odvádění proviantu se na paskovském panství podílelo stále méně poddaných. Mnozí totiž zběhli z gruntů a jako zbojníci se společně s vojenskými marodéry a dezertéry potulovali v okolních lesích.⁴³⁾

Ačkoliv paskovský úředník nechával zbojníky a zloděje zámeckou posádkou čas od času pochytyt a vsadit do vězení, eskalaci tohoto jevu zabránit nemohl. Příčiny totiž tkvěly v neutěšených hospodářských poměrech obyvatelstva i dlouhotrvající válce. Jak již bylo řečeno, mezi kriminálními živly figurovali jak zběhlí poddaní, tak dezertéři, z nichž někteří prošli během válečných tažení posledních let žoldněrskými armádami obou protivníků. Jmenovitě lze zmínit kupříkladu „...nějakého Chlúbu, který již mnoho let svobody užíval a po vojnách se potlúkal, který poněkolikrát jak od jedné i druhé strany z vojny utekl...“.⁴⁴⁾ Nárůst kriminality v uplynulých měsících Sovinský jen bezmocně

40) ZAO, fond AŽV, inv. č. 1324, karton 10.

41) ZAO, fond AŽV, inv. č. 1348, 1349, karton 10.

42) ZAO, fond AŽV, inv. č. 1325, 1330, 1331, karton 10.

43) ZAO, fond AŽV, inv. č. 1320, 1331, karton 10.

44) V říjnu 1647 sděloval úředník vrchnosti, že „Některé zloděje a štrásnrauby tu ty dny na

glosoval slovy: „...neviděl sem více lotrovství a krádeže, jako zde na tom panství, nebo jeden druhému krade, ani v poli, v stodolách obilí a jiné věci obstáti nemůže...“. Tento neblahý jev přitom explicitně vyjadřoval strategii přežití zbídačeného a zoufalého obyvatelstva městečka i okolních vsí, mezi nímž se s pokračující válkou rychlým tempem vytrácela veškerá sounáležitost, a to snad pouze s výjimkou rodinných vazeb.^{45]}

Začátek posledního roku třicetileté války se nesl opět ve vystupňování požadavků na proviant pro císařskou armádu. Fridrich Sovinský z Mohelnic však opakovaně sděloval do Kroměříže kvartýrmistrovi Jiřímu Bernardovi Garskému z Gars, že z paskovského panství nelze odvést dlužnou kontribuci, natož nově požadovaný proviant, neboť poddaní nemají ani obilí k zasetí. Přitom on sám podle svých slov dokonce zaplatil část kontribuce z vlastních prostředků.^{46]} Není divu, že neustálé nebezpečí vojenských exekucí přivedlo Sovinského k úvahám o opuštění vrchnostenské služby. Během velikonočních

panství zdejších sem polapati a do vězení dáti poručil, kteří na cestách svobodných lidí obírali a zlého řemesla se přichytili. A to z Paskova otcovští synové jsou, zejména předně Jurňů syn, Matějí syn, Poláchů syn, z Krmelína Vráblík, který ve Vídni v službě za krejčího byl a již vícekrát se takové věci a krádeže předtím dopustil...“. Neúnosná situace a bída ovšem nutila delikventy po propuštění z vězení opět k dalším krádežím, byť se za ně zaručili jejich spořádaní příbuzní, takže se situace stávala bezvýchodnou. V listopadu 1647 o tom úředník informoval Tomáše Hladného z Hlučina, hofmistra hraběte Václava Bruntálského z Vrbna: „Strany těch pacholků rabovníků, jak sem již také o tom pánu psal na zprávu, jak s nimi dále učiniti, očekávám, nebo se někteří nespravili, zase se toho lotrovství drží a po své vůli chodí...“. V prosinci 1647 pak úředník neviděl jiné východisko, než navzdory mnohdy váženým a bezúhonným ručitelům zakročit proti kriminálním živlům popravami: „Co se těch pacholkův dotýče, kteří lidi na cestách obírají, i jiných zlých věcí se přidrželi, jest tomu tak a jistá pravda, nebo se to u nich skutečně našlo a ty věci i koně, co Slovákům pobrali, zase všechno navraceti museli a takové i jiné věci se při nich našly. A souc dobrýma rukojměmi vyručení a ujištění, zle se popraviti, rukojmě zavedli a přeč utekli. Kdež nemohúc svého zlého předsevzetí opustiti, zase se do toho lotrovství dali a tak činiti budou, až se katu v ruce dostanou. Sice jestli by dále toho potřeba nastala, rukojmové jich dostaviti musejí a mohú...“. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1331, 1334, 1338, karton 10.

45] Zvýšenou hospodářskou kriminalitu ve čtyřicátých letech 17. století dokumentují rovněž záznamy v soudní knize městečka Paskova. Kupříkladu v únoru 1643 městský fojt řešil případ krádeže obilí „Tak, jakož jest Jan Nováček, jakožto žalobník na Václava Bosáka sobě před právem stěžoval, že by jeho Václav Bosák z nějakého ovsu, který mu ze stodůlky jeho vzatý byl...“. V říjnu 1643 městský fojt rozsuzoval kauzu krádeže oblečení „Porovnání, které se stalo mezi stranami, jakožto Jakubem Šístkem z Velké Hrabové a Ondrů Lepařem z tejš dědiny strany zakopaných a pobraných šatův Ondru Bednáři...“. V lednu 1644 se před městským soudem zodpovídal Jan Eliščák, který „...roku 1643 dne 19. [decem]bris opovázil a do zámku nočním časem vejduc, jemu, Janovi, hejdukovi, truhlu v marštali vezmúc ji, že jest jemu vylámal a co v ní bylo, pobral...“. Výjimečnosti situace si byla vědoma také vrchnost, která za toto vloupání do zámku udělila provinilci pouze pokutu 20 tolarů „...poněvadž se mně ta mi[l]o[s]t od vrchnosti za přímiluvu povtilych pánův a vrchnosti jeho [tj. Jana Eliščáka], prohrajíc on za ten výstupek hrdlo své, od [jeho] m[ilosti] pana hraběte [...] darováno jest, stala a připovídá toho více nedopůščeti...“. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1331, karton 10; tamtéž, fond VS Paskov, inv. č. 6, sign. D–3, fol. 32, 35–39.

46] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1333, 1345, karton 10.

svátků totiž opět čelil výhrůžkám císařských, kteří jej chtěli na místě poddaných kvůli neodvedené kontribuci vzít do vazby.^{47]} Vývoj úřednickova stanoviska dokumentuje mimo jiné fakt, že zatímco ještě počátkem roku 1648 odmítal v obavách před loupící soldateskou opustit relativní bezpečí paskovského zámku,^{48]} v létě již zvolil před blízcím se nebezpečím útek do lesů v okolí vsi Palkovice na sousedním moravském panství Hukvaldy. Dne 17. června 1648 pak v listu adresovaném do Vídně hraběti Václavu Bruntálskému z Vrbna „...z Palkovic pod horami...“ sděloval své definitivní rozhodnutí odejít z jeho služeb: „*Já se již na kolik neděl s manželkou a dětmi po horách pokrývati, túlati a mnoho zlého vytrpěti musím, doma bydlet, ani se žádnému soldátu na oči ukazovati nesmím [...] horší býti nemůže, jak jest, že ani hrdlem svým jak od poddaných, tak od Valachů a soldátů bezpečný nejsem, a tak slušných příčin službu svou vypovídati musím a déle v ní zůstávati nechci a nemohu...*“.^{49]} Jelikož řádného propuštění ze služby se Sovinský dočkal teprve na konci října 1648, musel se po návratu do Paskova znovu potýkat s problémy, jež přinášela správa válkou zmítaného panství. Byl tak nedobrovolným svědkem, respektive přímým aktérem, nejednoho dramatu.

Švédové kupříkladu v červnu 1648 odvěkli a ve Fulneku uvěznilí kvůli neodvedené kontribuci paskovské radní v čele s purkmistrem, a zároveň vyplenili fojtství v Hrabově. Valaši ze sousedního hukvaldského panství následně vyrabovali rovněž tamní panský dvůr, a také fojtství ve vsi Stará Bělá. Sovinskému, který si na jejich počínání ztěžoval hukvaldskému úředníkovi, hrubě vyhrožovali, což jen umocňovalo jeho nechuť zůstat nadále v Paskově.^{50]}

47] ZAO, fond VS Fulnek, inv. č. 1869, karton 3.

48] Navzdory obvyklým zvyklostem ve vrchnostenské kanceláři na zámku provedl Sovinský obnovu rady městečka Paskova i vesnických úřadů (jindy měl úředník za tímto účelem objíždět osobně každou lokalitu) „*Pořádky a posudky na dědinách pro slušné příčiny nebezpečnosti, nemožnost a psotu ubohých poddaných, se držeti a jak jiné časy vykonávati nemohly, majíc poddaní jiných dosti zaměknání a dávek, kterých odbyvati a pokojiti nemohú a kam se prve obrátiti nevědí, v zámku se právo obnovovalo, však do dědin podle starého obyčeje co uloženo bylo, pivo a gořalku každá dědina na šenk vzíti musela, aby vždy do [vrchnostenských] důchodů nějaký užitek přijíti mohl...*“.^{49]} Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1341, karton 10.

49] V jiném listu Sovinský nad svou situací lamentoval: „...*já se dosavad sem i tam pokrývati musím a žádnému z vojáků při exekuci na oči ukazovati nesmím, abych zase do arestu pro neodpravování kontribucí nepřišel, a poněvadž také [poddaní] nic skládati nechtějí, mne také zúmyslna do nebezpečnosti nepotřebí se mně dávat. Nevím se již kde na bezpečné místo s manželkou a dětmi podít, všady na všechny strany veliké nebezpečnosti jest, že nikdež bezpečno není...*“.^{49]} Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1351, 1352, karton 10.

50] „*Valaši také veliké právo sobě čini, poddané bijí, do dědin vpadají a kde co najdu, berú, i ty železa z pluhů a z háků srážejí, fojta novobělského podvakuje tu ty časy zbili a vybrali [...] Mě také [hukvaldští Valaši] hrozí, že na ně často na Uchvaldy dopisují a žalují, ve velikém nebezpečnosti sem, protož někam se skrzeva ně také zaopatřiti musím...*“.^{49]} Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1352, karton 10; Jan SAHEB, *Hrabová součástí paskovského panství v letech 1538–1850*, in: *Historie obce Hrabová. Dějiny, památky a osobnosti Hrabové od 13. století po současnost*, Ostrava 2017, s. 41.

Vyvrcholením událostí těchto neklidných dní bylo přepadení zdejšího notně zbědovaného, totiž záměrně neopravovaného (s výjimkou provizorního zastřešení vyhořelé části střechy a krovů) panského sídla,^{51]} jízdním regimentem císařského plukovníka Šimona Mořice z Doneppu v noci z 23. na 24. července 1648. Prostřednictvím této vojenské exekuce se žoldnéři opět domáhali neodvedené kontribuce z paskovského panství. Zoufalý Sovinský průběh těchto událostí glosoval slovy: „...zase znovu připadnouce na nás do zámku nočním časem, obstoupíce zámek kolem, exekuci od D[on]epizovského regementu, kterou pan adiutant Rytt z Lipníka s rytmistrem [Štěpánem] Šmídem [z Freihofenu] komendíroval. Jako nepřátelé se mnú zacházeli, mně zase s manželku, dítkami, co ještě bylo, ze všeho obrali, manželku, dítky zevláčeli a co našli, pobrali...“.^{52]}

Vojáci neměli na zuboženém panství v rámci exekuce příliš co pobrat. Vrchnostenská pokladna na zámku zela prázdnotou a poddaní se před rabující soldateskou uchýlili do bezpečí okolních lesů. Nejúčinnější způsob, jak si zajistit vyplacení dlužné kontribuce, tedy spatřoval rytmistr Štěpán Šmíd z Freihofenu v zajetí a následném uvěznění nešťastného vrchnostenského úředníka. Sovinský přitom mohl pouze lamentovat nad páchaným bezprávím a svým těžkým osudem. Později v listu svému zaměstnavateli totiž sděloval: „...přesto všechno, ještě nemajíce [vojáci] na tom dosti, vezmouce mně [s] sebou týž adjutant [Rytt] a rytmistr [Štěpán] Šmíd [z Freihofenu] do arestu tuhého, beze všelijakého respektu, vedle koně po blátě a vodě přes potoky, a to nočním časem, vedouc mně pěšky až do města Lipníka při koni, kdež sem i zdraví své pozbyl, tam sem také mnoho zlého a starostí dosti veliké skrzeva ně podstoupiti musel...“.^{53]} V Lipníku strávil paskovský úředník nedobrovolně celých deset týdnů a propuštěn byl až na samém sklonku třicetileté války, dne 9. října 1648, a to po urgencích hraběte Václava Bruntálského z Vrbna u olomouckého krajského hejtmana Viléma Otty Ullersdorfa z Němčího.^{53]} Pobyt v městském vězení v Lipníku pouze utvrdil

51] V posledním roce třicetileté války vrchnost Sovinskému výslovně nařizovala nevyvážet zborcené zdivo, ani jinak pokračovat v postupné nápravě předchozích ničivých následků velkého požáru, založeného Švédy při vyplundrování zámku v roce 1643. Jen provizorně udržovaný objekt totiž neměl být vhodný pro případné ubytování císařských, či švédských oddílů. Podrobně o neutěšeném stavu paskovského zámku a jeho provizorních opravách v tomto období viz J. SAHEB, *Dopady třicetileté války*, s. 185–195.

52] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1365, karton 10.

53] Dne 1. srpna 1648 žádal paskovský úředník z vězení v Lipníku nad Bečvou plnomocníka hraběte Václava Bruntálského z Vrbna, Mikuláše Hynka Tvorkovského z Kravař, aby se hrabě zasadil o jeho propuštění: „S velikú lítostí před vaší milostí tajiti nemohu, přinduce zase znovu od císařskej partaje [tj. vojenského oddílu] o všechno všudy, ještě k tomu všemu sem se do arestu skrzeva vlastní poddaných věc dostal a velikú núzi a starost nevinně snášeti musím, kdežto nemajíce ani krejcara před rukama zde v Lipníku na útratu, poněvadž mně ze všeho vytráslí, i manželku mů, poddaní mně až dosavad na vychování také nic neodsílají a nevím, co s tím obmejšelej. již mně s takovou správou možné není děleji to snášeti, a tak se pro poddané molestírovati dāti. Kdež vaší milo[s]tí za to služebně žádám, že se ráčíte všelikterak o to přičiniti, abych toho

Sovinského v jeho dřívějším rozhodnutí odejít z hraběcích služeb. Ačkoliv období jeho působení v Paskově negativně ovlivnily události závěru třicetileté války, poukazoval Sovinský při předávání správy panství dne 29. října 1648 přirozeně především na vlastní zásluhy: „...sirot neb poddaných za mej správy cosi se málo z poddanosti propustilo, gruntovních sedláků dokonce žádných. Jsouce pak věc sousedská, co slušného bylo, časem se odepřítí nemohlo, však naprotiva tomu zase z jiného panství mnohem více sem poddaných, kteří se zde na gruntech osadili a přiznili, vyjednal. Jako také mnohé pousté hospodářství [jsem] osadil...“.^{54]} Se službami Fridricha Sovinského z Mohelnice byl pravděpodobně spokojen rovněž hrabě Václav Bruntálský z Vrbna, jehož protekce mu zároveň umožnila hladký přechod do služeb tehdejšího moravského zemského hejtmána, hraběte Jana z Rottalu (úřad zastával v letech 1648–1655).^{55]}

Rezonující paměť války – úsilí o kompenzaci škod

Od listopadu 1648 se tedy Fridrich Sovinský z Mohelnice pohyboval především v okruhu moravského zemského hejtmána Jana z Rottalu, který jej považoval úkoly spjatými v širším slova smyslu s výkonem svého úřadu, totiž se správou země. Sovinský se tak poměrně často osobně zúčastňoval kupříkladu jednání zemským hejtmánem nařízených stavovských komisí, vyšetřujících zpravidla přímo na místě hraniční rozepře mezi jednotlivými vrchnostmi (resp. jejich poddanými) „...zu mehrmalen in des Landes angelangene Geschäften unterschiedliche wichtige Commisionen aufgetragen worden, welche er seinem besten Vermögen und Verstandt nach treu eifergist verrichtet...“.^{56]} Bývalý starojický a paskovský vrchnostenský úředník přitom nepochybně v plné míře zúročil své letité zkušenosti z obou předchozích působišť. Ve službách Jana z Rottalu přicházel Fridrich Sovinský z Mohelnice na rozdíl od dřívějška prakticky denně do úzkého styku s příslušníky šlechty, a to jak v rámci Rottalova širšího dvora, tak při dotyčných stavovských komisích. Z hlediska dalšího

arestu prost býti mohl. Já povinen nejsem za poddané a panství a jejich vlastní věc ten arest a škodu, která se mně stala, snášeti a škodovati. Má-li kdo co na panství pohledávati, nechť sobě poddaných hledí, purkmistry a fojty do arestu berou a ne mně, já jim nic dlužen nejsem, dosti svou posotu činiti mám...“. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1365, karton 10.

54] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1341, karton 10; tamtéž, inv. č. 1570, karton 11.

55] Věci jistě napomohl také fakt, že hrabě Václav Bruntálský z Vrbna byl s Janem z Rottalu rodově spřízněn. K osobnosti Jana z Rottalu viz Pavel BALCÁREK, *Rodinný archiv Rotálů a Vrbnů. Osudy jeho majitelů a písemností*, Studie Muzea Kroměřížska 86, 1986, s. 41–66; Jiří LOUDA, *Moravští zemští hejtmáni*, Praha 1996, s. 35; Renata JURÁŇOVÁ, *Jan Rottal a jeho doba*, Holešov 2009.

56] Vyplyvá to ze znění Sovinského nobilitační listiny, vydané českou dvorskou kanceláří dne 30. dubna 1650. Viz NAP, fond ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, karton 487, fol. 1–4; tamtéž, fond Salbuchy, inv. č. 63, fol. 43–51.

rozvoje Sovinského kariéry tedy v tomto okamžiku stále naléhavěji rezonovala nutnost realizovat jeho neskrývané společenské ambice. V jistém slova smyslu lze konstatovat, že pro erbovního měšťana Sovinského se nyní stala přímo společenskou nutností otázka jeho nobilitace.

Díky přízni a mocné přimluvě svého chlebodáře se Fridrich Sovinský z Mohelnice dne 30. dubna 1650 skutečně dočkal vydání panovnickovy nobilitační listiny, vyhotovené českou dvorskou kanceláří v Praze a byl povýšen do šlechtického stavu. Zároveň mu byl polepšen znak a místo dosavadního přídomku se mohl nadále psát „z Greifenburka“.^{57]} V této souvislosti podotkneme, že příslušný nobilitační akt završil Sovinského dlouhodobé úsilí o společenský vzestup. Již v srpnu 1647 totiž v jedné z dochovaných písemností vystupuje s přídomkem „z Greifenburka“, byť jeho užívání nemohl prokázat žádným právním aktem. Nelze tedy vyloučit alternativu, že tehdy byl dotýčný nobilitační proces již formálně zahájen, jakkoliv se to zdá z mnoha důvodů velmi nepravděpodobné.^{58]} Naopak, když se stejným způsobem podepsal v listu hraběnce Alžbětě Polyxeně Bruntálské z Vrbna ze dne 11. února 1650, bylo završení nobilitačního procesu již jen otázkou několika týdnů.^{59]} Dodejme, že při vydání nobilitační listiny byly zohledněny Sovinského dřívější zásluhy na válečném poli, při správě moravských zemskodeskových panství, a také jeho účast v mnoha stavovských komisích „...číniv císaři prospěšné služby u moravského zemského hejtmanství...“.^{60]}

57] MZA, fond G 2 – Nová sbírka, sign. 5/2; Josef PILNÁČEK, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 145; týž, *Rody starého Slezska 4*, Brno 1991, s. 1156; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti II*, Praha 2010, s. 292.

58] „Léta Páně 1647, od [svatého] Bartoloměje přijat jest zase do služby za úředníka na panství paskovské urozený a statečný rytíř, pan Fridrich Šovinský z Greifenburku...“. Ačkoliv dotýčný dokument je datován dnem prodloužení Sovinského působení v úřadu správce (úředníka) panství Paskov (24. srpna 1647), respektive dnem, kdy mu byla upravena výše jeho deputátu, jedná se o pozdější „vejtah služby z mej cedule“. Písemnost tedy byla nejspíše vyhotovena až někdy po jeho nobilitaci (30. dubna 1650), a tedy již s uvedeným přídomkem. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1329, karton 10.

59] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1408, karton 10.

60] „...damit uns der Friedrich Sowinsky von Müglitz berühmet worden, benebens auch erwoogen wassmassen er sich von Jugend auf mit allein eines ehrlichen Wandels und weesens jederzeit bestlichen, sondern sich auch in unnsern Kriegsdiensten eine Zeit lang gebrauchen lassen, nachmals aber bei unterschiedlichen Ständen und Landes Inwohnern unsers Erbmargraffthums Mähren, die Hauptmannschaft derer Güter verwaltet und sich aller Orten dermassen redlich und aufrichtig jedesmahls werhalten, dass ihme darumm zu mehrmalen in des Landes angelangene Geschäften unterschiedliche wichtige Commisionen aufgetragen worden, welche er seinem besten Vermögen und Verstand nach treu eifergist verrichtet, mit weniger auch solche unterthänigste treu und dienstbarkeit hinführe sein Lebenlang uns und unserm hochlöblichsten Erzhause Österreich zu erweisen des gehorsambten Erbiethens ist, solches auch wohl thun kan, soll und mag...“. Viz NAP, fond ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, karton 487, fol. 1–4; tamtéž, fond Salbuchy, inv. č. 63, fol. 45.

V době svého povýšení do šlechtického stavu zastával Sovinský úřad správce Rottalova jihomoravského panství Veselí na Moravě. Ačkoliv dochované písemnosti jej zachycují jako zdejšího vrchnostenského úředníka („... *úředník panství veselského*...“) jen k 11. únoru 1650 a poté k 8. prosinci 1651, nepochybně jím byl již dříve. Sovinského služba ve zdejší zámecké kanceláři se poté uzavřela zřejmě v roce 1652, zároveň s prodejem panství hraběti Mikuláši Pazmánymu z Panasu.^{61]} Kam dále vedly jeho kroky, není známo. Lze pouze předpokládat, že nějaký čas ještě zůstal ve službách moravského zemského hejtmana hraběte Jana z Rottalu a snad někdy v průběhu druhé poloviny padesátých let 17. století přešel do patrimoniálních služeb Žerotínů. Nejméně v letech 1660–1666 pak působil jako úředník panství Přerov, náležejícího k državám hraběte Františka Ludvíka ze Žerotína. V roce 1664 byl Fridrich Sovinský z Greifenburka v Přerově svědkem velkého ničivého požáru, který zasáhl velkou část města.^{62]} Pravděpodobně již okolo roku 1660 zde Sovinský zakoupil jeden z měšťanských domů a později získal rovněž polnosti nejen v okolí města, ale také na sousedním tovačovském panství hraběte Julia Salm-Neuburga. Urbář zmíněného panství z roku 1678 zmiňuje Sovinského mezi „...*panskými lidmi*...“, držícími pozemky ve vsi Troubky. Za držbu dvou čtvrtí byl povinen tovačovské vrchnosti každoročně při termínu sv. Martina odvádět plat ve výši 10 grošů.^{63]}

Krátce po konci třicetileté války a svým dobrovolným odchodu ze služeb hraběte Václava Bruntálského z Vrba se Sovinský dožadoval vyrovnání „...*mého reštu služby na Paskově*...“, neboť za poslední měsíce mu vrchnost nevyplatila žádný deputát. Sovinský zároveň poukazoval na svá vydání, která mu v souvislosti se správou paskovského panství vznikla, když z vlastních prostředků platil místo válekou sužovaných poddaných předepsanou kontribuci, respektive je zakládal svým obilím a dalšími viktualiemi. Celkově vyčíslil výši svých pohledávek na 361 zlatých a 27 a půl krejcaru, což při předávání paskovského panství novému úředníkovi svým podpisem a přítisťením pečeti

61] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1408, 1432, karton 10; MZA, fond A 3 – Stavovské rukopisy, inv. č. 295, fol. 67; J. PILNÁČEK, *Neznámé rody*, s. 145; týž, *Rody starého Slezska 4*, s. 1156; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 416.

62] Při stanovení rozmezí období jeho vrchnostenské služby v Přerově vycházíme z datací jeho dochované korespondence. Zejména jeho nástup do úřadu správce přerovského panství lze však bez ohledu na to předpokládat již dříve. Naopak, konec jeho služby ve zdejší vrchnostenské kanceláři lze ztotožnit se zvýšenou frekvencí jeho žádostí o vyplacení dlužných pohledávek z doby jeho působení ve Starém Jičíně a Paskově, přičemž se Sovinský odkazoval na svoji momentální nouzi, což mohlo souviset s propuštěním z žerotínských služeb. Každopádně v roce 1670 se již o sobě zmiňuje jako o „...*někdejší* a *starém oficirovi*...“. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1538, karton 11; tamtéž, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 265–266; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 640.

63] ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Tovačov, inv. č. 585, sign. N 250, fol. 262. Za upozornění na tento pramen děkuji kolegovi Pavlovi Solnickému ze Zemského archivu v Opavě.

stvdřili rovněž přítomní hraběcí zmocněnci Mikuláš Hynek z Kravař, Jan Kryštof Vanecký z Jemničky a Kryštof Skrbenský z Hřiště. Náhradu utrpených škod v důsledku válečných událostí ostatně Sovinskému slibovala již v prosinci 1646 hraběnka Alžběta Polyxena Bruntálská z Vrbna.^{64]} Výše pohledávky však byla natolik vysoká, že její manžel nebyl jen několik měsíců po skončení války ochoten Sovinskému částku vyplatit a dne 7. prosince 1648 proto jej z Vídně žádal, „...že by do lepšího času strpení měl...“.^{65]}

Další vývoj situace nepochybně zkomplikovalo nenadálé úmrtí Václava Bruntálského z Vrbna na konci července následujícího roku. Ačkoliv hrabě nechal krátce před smrtí sepsat testament, v němž pamatoval (jak bývalo dobrým zvykem) na řadu svých služebníků, jméno někdejšího paskovského úředníka bychom v něm hledali zbytečně.^{66]} Svých pohledávek se Sovinský marně domáhal opakovaně také v následujících letech 1650 a 1651. Ve snaze vydobýt na hraběnce Alžbětě Polyxeně Bruntálské z Vrbna dlužné peníze se dokonce neváhal stylizovat do role hladového prosebníka: „...s manželkú a dítkami svou psotu dosti činiti mám, že sotva ten kus chleba míti mohu...“.^{67]} Dost možná přitom spoléhal na obměkčení hraběncina úsudku. Ve skutečnosti ovšem nebyly Sovinského hmotné poměry jistě nijak drastické. Jako úředníkovi rottalovského panství Veselí na Moravě mu plynul stálý příjem (včetně naturálního deputátu) a navíc před nedávnem byl povýšen do šlechtického stavu, takže jsme oprávněni pokládat jeho sugestivní líčení v tomto směru za ryze účelové. Snad až příliš laciná nadsázka zapůsobila na hraběnku, a zejména pak na jejího syna Jana Františka Antonína, zcela opačným efektem, než Sovinský předpokládal.^{68]}

64] Dne 26. prosince 1646 mu psala: „...jest mně také hrubě líto, že jste skrz nepřítelů o vaše věci přišli, kdež se chci k mýmu pánu [Václavu Bruntálskému z Vrbna] přimluvíti, aby se vám to na něčím nahraditi mohlo...“ . Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1570, karton 11.

65] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1570, karton 11.

66] Hrabě Václav Bruntálský z Vrbna se ve věku šedesáti let rozhodl v polovině roku 1649 vykonat zbožnou pouť ke hrobu sv. Antonína do italské Padovy. Na zpáteční cestě však v Benátkách onemocněl a dne 31. července 1649 zemřel. Místem jeho posledního odpočinku se stala boční kaple Panny Marie na evangelijní straně oltáře v kostele sv. Antonína v Padově. Před smrtí nechal Václav Bruntálský z Vrbna sepsat v domě císařského vyslance v Benátkách testament, jímž ustanovil svým univerzálním dědicem jediného nezletilého syna Jana Františka Antonína a správou rodových statků do doby jeho dospělosti pověřil svou manželku Alžbětu Polyxenu Bruntálskou z Vrbna. Kromě různých vysokých částek, které Václav odkázal svému služebnictvu (kupříkladu hofmistru Tomáši Hladnému mělo být vyplaceno 2000 zlatých), bylo pamatováno dokonce také na chudé v městečku Paskově, kterým byly určeny výnosy nadačního kapitálu ve výši 100 zlatých. Viz MZA, fond, C 2 – Tribunál-pozůstalosti, sign. W 152, karton 280; ZAO, fond Augustiniáni kanovníci Fulnek, inv. č. 134, sign. N 1, karton 7.

67] Sovinský svou těžkou situaci líčil již v listu z 11. února 1650 adresovaném hraběncině hofmistru Tomáši Hladnému z Hlučína, ale zejména pak z 8. prosince 1651 zasláném přímo Alžbětě Polyxeně Bruntálské z Vrbna. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1408, 1432, karton 10.

68] O změně původně vstřícného stanoviska hraběnky svědčí již např. Sovinského opakované žádosti o vyrovnání jeho pohledávek z května a července 1660. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1494,

Nevěrohodnost jeho slov podnítila (snad částečně oprávněně) pochybnosti související s požadavkem náhrady utrpených válečných škod. Nejlépe to dokládá stanovisko hraběte Jana Františka Antonína Bruntálského z Vrbna ze 16. května 1663, který označil Sovinského požadavky za neprokázané a nepodložené „...unbezeigte undt ungebärliche praetensi...“.^{69]}

V následujících měsících a letech tedy Fridrich Sovinský z Greifenburka usiloval již nikoliv o to, kdy, nýbrž zda vůbec, případně do jaké míry, budou jeho staré pohledávky z doby jeho správcovství jak ve Starém Jičíně, tak v Paskově, uspokojeny. A čas hrál pochopitelně proti němu, neboť nejenže přirozeně odcházeli očití svědci zjitřeného období závěru třicetileté války, ale především slábla bystrost jejich historické paměti. Lidé žili svými aktuálními problémy a nikomu se příliš nechtělo jítit staré křivdy, které mohly navíc přinést jen a pouze případná vydání spojená s kompenzací nároků někdejšího vrchnostenského úředníka. V polovině šedesátých let 17. století se proto Sovinský marně dovolával, že „...co sem v té službě pozbyl a mnoho zlého vystál v ty nepokojné nebezpečné švédské časy, o zdraví, statek všechen, i o koně své přišel, že mně s manželkou a dětmi do košule svlékali, při koních smejkali, do arestu brali, a to všechno pro panství sem vystátí musel, což o tom všickni poddaní paskovští i jiní jak duchovní, tak i svěští lidé a sousedé okoliční, mnozi vědí...“.^{70]} Hrabě Jan František Antonín Bruntálský z Vrbna k Sovinského písemným žádostem buďto zarytě mlčel, anebo se k nim stavěl přinejmenším rezervovaně. Pamětníci z řad paskovských poddaných navíc v létě 1670 vypověděli, že Sovinskému již byly výdaje spojené se správou panství na sklonku třicetileté války zaplacený a nárok na požadovanou kompenzaci zpochybnili s poukazem na celkový rozsah válečných škod na panství, které zůstaly pochopitelně bez jakékoliv náhrady.^{71]} Lze předpokládat, že stanovisko poddaných na panství Starý Jičín bylo velmi podobné, ačkoliv se v tomto případě nemůžeme opřít o dochované písemné prameny. Když se pak bývalý úředník několikrát o své pohledávky za správu Paskova pokoušel upomínat osobně, Jan František Antonín Bruntálský z Vrbna jej vždy odbyl jen planými a neurčitými sliby.^{71]}

karton 10; tamtéž, 1570, karton 11.

69] ZAO, fond AŽV, inv. č. 1569, karton 11.

70] „Byl také všechen dvour panský, i zámeck od tohož nepřítelského lidu ohněm spálený, ne málo, než za kolik set škody se stalo, nicméně žádný toho vrchnosti nevynahradil, jako také nám, chudým poddaným, co tak nejedenkrát, ale velmi časté dědiny naskrz zrabírované, koně i jiné všechny statky pobrané a vyhnané, o všechno všudy ubozí lidé přicházeli. O mnoho daleko větších nevypravitedlných těžkostí, nežli on, podstúpiti jsme museli...“.^{71]} Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1572, karton 11.

71] V průběhu druhé poloviny šedesátých let 17. století zaslal Sovinský hraběti opakovaně rovněž vidímané opisy dokumentů, o něž opíral své nároky a neváhal argumentovat také morální povinností hraběte vyplnit vůli jeho zesnulého otce, Václava Bruntálského z Vrbna, který vyplacení kompenzace i dlužného služného Sovinskému přislíbil, „vidouc spravedlivou věc býti, to před smrtí svou dekretem aneb testamentem dostatečně naříditi ráčil, aby každý jak od nejmenšího, až do největšího z oficírův, jeho službu co by se jim tak kolivěk restírovalo, náležitě contentí-

Ačkoliv se Fridrich Sovinský z Greifenburka opakovaně zapřisahal svou až drastickou chudobou, zhoršení jeho skutečných hospodářských poměrů lze předpokládat teprve poté, co se definitivně uzavřela jeho kariéra patrimonialního úředníka. Ačkoliv neznáme bližší okolnosti, lze na základě dochované korespondence vydedukovat, že k tomu došlo nejspíš na jaře roku 1670. Tehdy přibližně sedmašedesátiletý Sovinský ještě zintenzívnil četnost žádostí, prostřednictvím nichž se domáhal vyrovnání svých závazků jak z období svého působení na starojickém, tak paskovském panství. V jednom z listů adresovaném úředníku panství Janovice, Jiřímu Arnoštovi Hastníkovi z Weizenfeldu, se navíc o sobě zmínil jako o „...někdejším také starém oficirovi...“, zatímco v listu hofmistru a regentovi statků hraběte Jana Františka Antonína Bruntálského z Vrba, Tomáši Hladnému z Hlučína, se označil za „...mizerného a již věkem sešlého, na nic uvedeného žebráka a starého úředníka...“.^{72]} Uvedené formulace lze přitom vyložit jak ve vztahu k jeho dřívější patrimonialní službě v době třicetileté války, tak právě v souvislosti s aktuálním (definitivním) odchodem z vrchnostenských služeb. Zatímco předpokládané zhoršení finanční situace Fridricha Sovinského z Greifenburka se zrcadlí snad v ještě expresivnějších formulacích jeho listů než dříve,^{73]} bývalý vrchnostenský úředník stále

rování byli, tak, že by se jim nic nezadržovalo a křivda žádná nečinila...“. Na konci května 1670 Sovinský hraběti připomínal, že „...ještě za živobyti u jeho [m]ilosti] pana otce [Václava Bruntálského z Vrba] pohledávajíce při nim nejednou ve vsi pokoře a záplaty své [...] protiva čemuž mně se zakázati a nejednou skrz psaní i oustně naříditi ráčil, že netoliko ten můj malý rešt služby, aby mně dán a náležitě zaplacen byl, ale nađto všechno, co sem tak při té službě svého nabytku [tj. jmění] a zdraví pozbyl, rekomensem, že mně to všechno vynahraditi ráčí...“.

Nesčetněkrát pak Sovinský žádal o přímluvu ve své záležitosti hraběčeho hofmistra a regenta statků, Tomáše Hladného z Hlučína. Vždy přitom neopomněl zmínit svou tíživou hospodářskou situaci, jíž zároveň omouval své neustálé naléhání. Dne 5. května 1666 pak Hladnému napsal: „Bohem se dokládám, že sem tak ve velikú psotu k starosti [tj. na stáří] své přišel, čeho sem se nikdá nenadál, že sobě naposledy dále jakú radu dáti nevím a kterak se, jsouc již na zdraví svém velmi nedostatečný, s manželkú, dítkami živiti mám, že někdy i s pláčem to lítostivě snášeti musím, že své spravedlivě a krvavě zasloužilé mzdy za mou těžkou službu a práci věrnú dostati nemohu, Bože se toho politovati rač. Jako také i v paměti to mám, že sem již z poručení [jeho] h[raběcí] m[ilosti] a pána mého laskavého své dokumenta reštu služby zvidimované, zpečetěné a zpořádané podvakeráte do Prahy odeslal, všakž na tom dosti není. Nepochybně že to v paměti své snášeti a takové před rukama míti, až dosavad bude, však přece k místu žádnému nepřichází. Z tej tehdy příčiny mého laskavého pána služebně a přátelsky pěkně prosím, že se nad služebníkem svým a vedle přípovědi své, mluvíce já sám ústně s mým laskavým pánem v té věci na potkání v cestě, kdy zase odsud jeli, nezapomíná a k temu všelijak přičiní, abych jednú ke svému spravedlivému reštu a záplatě přijíti a jak se dále v starosti své s manželkú, dítkami živiti mohl...“.

Intenzivní písemnou komunikaci vedl Sovinský v záležitosti vymožení svých pohledávek zejména v květnu a červnu 1666, kdy hraběte osobně nezastihnul ve Fulneku, ačkoliv se tam za ním o své újmě z Přerova vypravil. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1538, 1539, 1541, 1542, 1568, 1569, 1573, 1576, karton 11.

72] ZAO, pobočka Olomouc, fond VS Janovice, inv. č. 1834, sign. Publ B 97, karton 77, fol. 265–266; tamtéž, fond AŽV, inv. č. 1568, karton 11.

73] Již v průběhu roku 1666 se nicméně Sovinský v souvislosti s pohledávkami za svou službu vyjádřil poměrně expresivně, že: „...mzdu mou krvavě a pracně v ten švédský čas zlý, nebezpeč-

disponoval v Přerově a okolí několika nemovitostmi včetně měšťanského domu. Dikci jeho prosebných listů tedy nutno nadále interpretovat především jako účelový prostředek k vymožení starých pohledávek a odrážející především fakt, že Sovinský se nyní ocitl bez pravidelného příjmu. Stylizace do osoby starce bez jakýchkoliv prostředků se totiž navzdory tomu jeví jako velmi nepravděpodobná.

Dochované písemnosti neumožňují s jistotou rozkrýt, zda se Sovinský svých starých pohledávek souvisejících s někdejší správou panství Starý Jičín a Paskov nakonec domohl, či nikoliv. Na jedné straně se nedochovaly žádné kvitance, které by tomu nasvědčovaly, na straně druhé však od podzimu 1670 jakákoliv korespondence v tomto směru ustává. Tuto okolnost lze interpretovat jak možným (ať již úplným, či částečným) kladným vyřízením jeho žádostí, tak jejich definitivním zamítnutím. Otázkou ovšem zároveň zůstává, nakolik se současná míra dochování pramenů blíží dobové realitě. Nelze proto s jistotou vyloučit ani případné pokračování kauzy ještě i v dalších letech. Naopak přidržíme-li se striktně dochovaných písemností, lze o Fridrichu Sovinském z Greifenburka konstatovat, že zbytek svého života strávil převážně v Přerově. Dne 26. února 1685 zde vystrojil svatbu své dceři Emerentii, jež se vdala za Václava Františka Brančíka z Němčic, zatímco o osudech jeho dalších potomků není nic známo. Životní pouť Fridricha Sovinského z Greifenburka se uzavřela v Přerově dne 13. října 1685. Na svou dobu se dožil poměrně vysokého věku 82 let a pohřben byl ve filiálním kostele („...*in ecclesia*...“) v Šíravě, což jen dokládá, že rozhodně nepatřil mezi méně majetné obyvatele města.^{74]}

Závěr

Fridrich Sovinský z Mohelnice spojil, stejně jako řada dalších příslušníků sociální vrstvy erbovního měšťanstva, respektive drobné nižší šlechty, svoji kariéru se službou v patrimoniální službě. Zodpovědnost za hospodářské výsledky a správu poddaných na panstvích Starý Jičín a později Paskov, ležících na severovýchodě Moravy, jej v průběhu závěrečné fáze třicetileté války postavila do nelehké situace. Nejenže se s nasazením vlastního zdraví a často i života

ný, zaslúžení, slúžíc ten čas za úředníka na panství paskovském, však až dosavad k žádné záplatě přijíti nemohu, ač s lítostí a pláčem to trpělivě snášeti musím, takže i skrzeva to vše] velikú psotu s manželkú a dítkami svými sem přišel [...] Nyní pak sobě jaké rady, jsouc na zdraví svém velmi nedostatečný, dáti a jak se dále s manželkú, dítkami obživovati mám, nevím, že by se mně naposledy i to kamení ulitovati mohlo, žádný se v mé veliké potřebě ulitovati a pomoci nechce, že se krom pána Boha a v[áš]i v[ys]oce] h[ra]běcí] m[ilosti] ku komu jinému utéci nemám...“. Viz ZAO, fond AŽV, inv. č. 1539, karton 11.

74] ZAO, fond Sbirka matrik, inv. č. 7190, sign. Př I 1, pag. 288; Jan Jiří STŘEDOVSKÝ, *Apographa Moraviae. Liber fragmentorum X*, sine loco, 1709, pag. 365; J. PILNÁČEK, *Neznámé rody*, s. 145; týž, *Rody starého Slezska 4*, s. 1156.

musel potýkat s bezohledným vymáháním výpalného a peněžních i naturálních kontingentů žoldněřskými oddíly operujícími pod prapory obou nepřátelských táborů, ale nakonec také se zoufalým odporem ožebračených poddaných, od-pírajících robotovat a odvádět obvyklé dávky a platy. Nezřídka byl okolnostmi nucen sáhnout do vlastního měšce, takže vrchnostenskou službu na konci války opouštěl značně ochuzen. Alespoň takový obraz vyplývá z bohatě dochovaného souboru Sovinského korespondence s vrchností. Podrobíme-li však dotyčné písemnosti historické kritice, je nezbytné výslednou mozaiku každodenní reality, viděné optikou vrchnostského úředníka v období závěrečné fáze třicetileté války, poněkud korigovat. Vrcholu své kariéry se Sovinský dočkal teprve na počátku padesátých let 17. století, kdy mu služba moravskému zemskému hejtmanovi Janu z Rottalu, vynesla povýšení do šlechtického stavu a bylo mu uděleno právo užívat přídomek „z Greifenburka“. Válečné prožitky pak v jeho dochované korespondenci silně rezonovaly až do počátku sedmdesátých let 17. století, kdy neúnavně usiloval o vyplacení dlužných pohledávek z období třicetileté války, a také o kompenzaci utrpených válečných škod. Cílem příspěvku bylo kromě vylíčení osudů jednoho z řady aktérů a očitých svědků dramatických událostí třicetileté války rovněž dílčím způsobem upozornit na možnosti využití informačního potenciálu písemností patrimoniální provenience k problematice široce pojímaných válečných dějin raného novověku.

Career of the lord officer in the Thirty Years' War – the fate of Frederick Sovinský of Mohelnice (1603–1685)

Summary

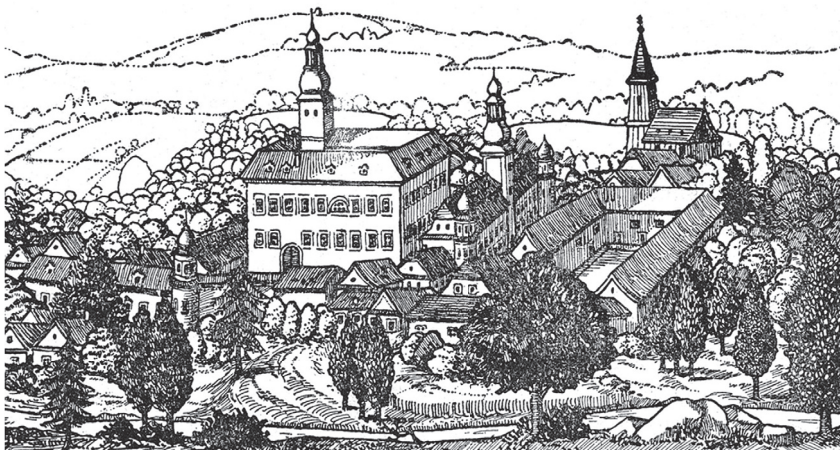
Frederick Sovinský of Mohelnice, like a number of other members of the social class of the coat of arms burghers, or minor lower nobility, joined his career with service in patrimonial service. Responsibility for economic results and administration of subjects in the estates of Starý Jičín and later Paskov, located in the northeast of Moravia, put him in a difficult situation during the final phase of the Thirty Years' War. Not only was he deprived of his own health and often life, he had to cope with the ruthless recovery of mercenary and monetary contingents by mercenary troops operating under the battalions of both enemy camps, but eventually with the desperate resistance of the impoverished subjects. Often, he was forced by circumstances to reach into his own purse, leaving the lord's officery at the end of the war considerably deprived. At least such a picture results from the well-preserved collection of Sovinský's correspondence with the nobility. However, if we subject this document to historical criticism, it is necessary to correct the resulting mosaic of everyday reality,

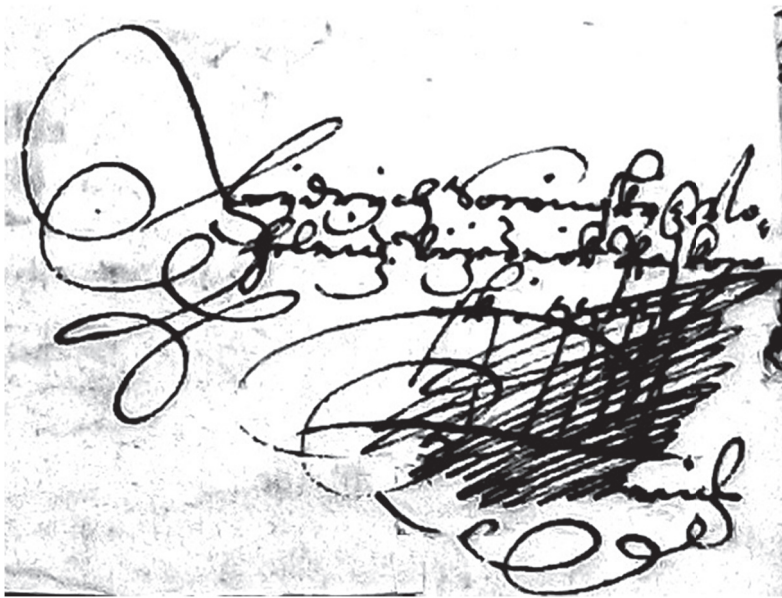

seen only through the optics of the nobility official during the final phase of the Thirty Years' War. Sovinský reached the peak of his career only in the early fifties of the 17th century, when he served the Moravian provincial governor Johann of Rottal, promoted to the noble state and was granted the right to use the name „from Greifenburk“. The war experiences then resonated strongly in his preserved correspondence until the early 70's of the 17th century, when he tirelessly sought to pay off debts owed during the Thirty Years' War, as well as to compensate for the damage suffered by the war. The aim of the paper was to describe the fate of one of a number of actors and eyewitnesses of the dramatic events of the Thirty Years' War and also to draw attention to the possibilities of using the information potential of patrimonial provenance papers on the broadly conceived war history of the early modern period.

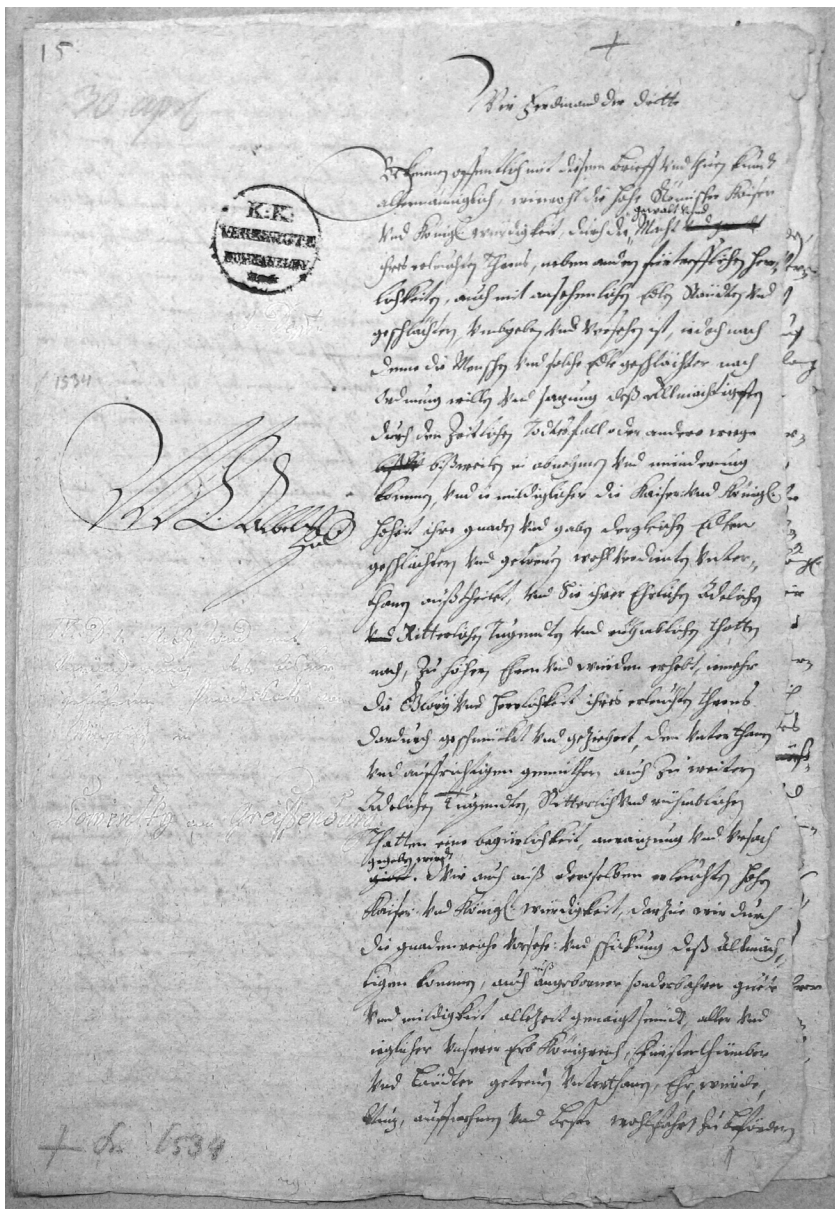

Areál paskovského panského sídla, rytina okolo roku 1700

Autograf Fridericha Sovinského z Mohelnice - Zemský archiv v Opavě

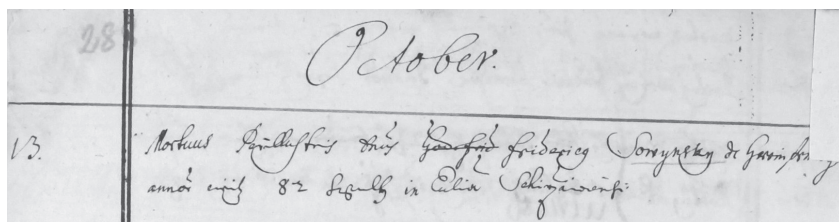
Koncept nobilitační listiny Fridricha Sovinského z Greifenburka, 1650
Národní archiv v Praze

Polepšený znak Fridricha Sovinského z Greifenburka

Václav Bruntálský z Vrbna,
držitel panství Paskov

Zápis o úmrtí Fridricha Sovinského z Greifenburka, 1685
Zemský archiv v Opavě

„... z hodnú ručnicí, prachem, olovem a z sekerú pro zarúbání hor, k tomu profiantu na dva týdně...” Válečné ohrožení slezsko-uherské hranice za třicetileté války a jeho dopad na civilní obyvatelstvo Těšínského knížectví

Martin KRŮL

Abstract: The defense of the Silesian-Hungarian border in the Duchy of Těšín at the end of the Thirty Years' War was a great burden on the local civilian population. How the civilian population was influenced by the military presence and how it participate in defense, construction works of Jablunkov fortifications and providing basic necessities of life in the same place will be presented in this article.

Key Words: Jablunkov Fortifications; Duchy of Těšín; Thirty Years' War; Military Revolution; Silesian-Hungarian Border; Field Fortifications

Válečné události na Těšínsku

Největší válečný konflikt (resp. řada na sebe navazujících válečných kampaní), tzv. třicetiletá válka (1618–1648), přinesl ve svém důsledku závažné změny ve všech oblastech tehdejší společnosti, vojenství nevyjímaje. Válečná tažení se nevyhnula ani Slezsku, které se stalo vzhledem ke své poloze mezi severními státy a habsburskou říší dějištěm mnoha válečných aktivit a operační základnou pro tažení do nitra monarchie, zejména v koncové fázi konfliktu.^{1]} Nejdále na jihovýchod Slezska položené Těšínské knížectví představovalo strategickou spojnicí s Uhrami, díky čemuž se v průběhu třicetileté války ocitlo několikrát v centru zájmu obou táborů. Společným jmenovatelem válečných aktivit na území Těšínska se tedy stala jeho exponovaná poloha na hranicích zemí Koruny české a Uher. Zdejší území a prostor Jablunkovského průsmyku představovaly výhodné místo pro spojení nepřátel habsburského tábora z obou částí podunajské monarchie. Na ochranu vstupu do země byla budována v horském prostoru jižní části Těšínského knížectví v časovém horizontu od druhé poloviny 16. až do počátku 19. století opevnění nazývaná jablunkovskými šancemi.

Na prostor slezsko-uherské hranice se zájem protihabsburského tábora zaměřil již v letech 1621 a 1622, kdy se území stalo cílem tažení vojsk protestantského knížete Jana Jiřího Krnovského (1577–1624). Ten se hodlal přes

^{1]} Jerzy MAROŃ, *Wojna trzydziestoletnia na Śląsku. Aspekty militarne*, Wrocław – Racibórz 2008, s. 83–129.

Jablunkovský průsmyk spojit s oddíly sedmihradského knížete Gabriela Bethlena (1580–1629), k čemuž však v této oblasti nakonec nedošlo. Další protihabsburský nepřítel, tentokrát v dánských službách, Petr Arnošt II. z Mansfeldu (1580–1626), obsadil Těšinsko a průsmyk v roce 1626 a protestantské jednotky zde pobývaly i v následujícím roce. Důvodem bylo opět spojení s oddíly sedmihradského spojence pro předpokládané, avšak neuskutečněné společné tažení na Vídeň.^{2]} V mezidobí, kdy nehrozily přímé vojenské akce, se zdejší území stávalo, zejména na konci dvacátých a ve třicátých letech 17. století, místem četné koncentrace císařských vojenských oddílů. Nejtíživější povinnost pro knížectví představovaly jejich zimní kvartýry.^{3]}

Největší válečné ohrožení však pro Těšínské knížectví přineslo závěrečné dějství třicetileté války, které probíhalo ve znamení švédských vpádů. Ofenzíva vrchního velitele švédských vojsk Lennarta Torstenssona (1603–1651) na jaře 1642 do Slezska a na Moravu ohrožovala i samotnou Vídeň. Jeho „létaující sbor“ protáhl rovněž Těšínskem a jeden z oddílů pod velitelem Jordanem obsadil ve dnech 12. až 17. června město Těšín, který opustil až po zaplacení neznámé finanční částky.^{4]} K nejdůležitějšímu válečnému výsledku této kampaně patřil zisk pevnosti Olomouc, která se stala základnou švédské přítomnosti na Moravě až do roku 1650. Po krátké přestávce v roce 1643 se vojenské aktivity Švédů opět rozhořely v letech 1644 a 1645. Bezprostřední nebezpečí pro slezsko-uherskou hranici představovalo uzavřené spojenectví Švédů se sedmihradským knížetem Jiřím I. Rákóczim (1593–1648), se kterým se měli setkat právě na Těšínsku. Jeho oddíly ohrožovaly Jablunkovský průsmyk a proti jejich vpádům bylo bráněno pohraniční pohoří stavbou šancí a záseků a vysláním císařských jednotek v roce 1644, které zde pobývaly až do konce třicetileté války. Nebezpečí neustalo ani po uzavření míru mezi císařem Ferdinandem III. a Jiřím Rákóczim v srpnu 1645. Během další Torstenssonovy ofenzívy v roce 1645, vrcholící neúspěšným obléháním Brna, obsadila švédská vojska téměř celé Slezsko. Na podzim se v Horním Slezsku rozmístily do

2] K válečným událostem za třicetileté války na Těšínsku viz Gottlieb BIERMANN, *Geschichte des Herzogthumb Teschen*, Teschen 1863, s. 221–224, 228–229; František SLÁMA, *Dějiny Těšínska*, Praha 1889, s. 123–124; Ingeborg BUCHHOLZ-JOHANEK – Janusz SPYRA (red.), *Aloys Kaufmann. Gedenbuch der Stadt Teschen*, Bibliotheca Tessinensis IV, Series Polonica 2, Cieszyn 1997, Teil I, s. 221–223.

3] Martin KRŮL, *Formy „kvartýrování“ vojáků v raném novověku na příkladu Těšínska*, in: Radim Jež – David Pindur (red.), *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska / Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*, Cieszyńskie Studia Muzealne / Těšínský muzejní sborník 6, 2018, s. 197–218.

4] Waclaw GOJNICZEK, *Okupacja szwedzka księstwa cieszyńskiego w czasie Wojny Trzydziestoletniej i stosunek do niej miejscowego społeczeństwa*, in: Jan Harasimowicz – Piotr Oszczanowski – Marcin Wisłocki (red.), *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Europą Środkową / On the Opposite Sides of the Baltic Sea. Relations between Scandinavian and Central European Countries 1*, Wrocław 2006, s. 103.

zimních kvartýrů oddíly švédského generála Hanse Christopha Königsmarcka (1605–1663). Na Těšínsku dislokované císařské oddíly plukovníka Matthiase Dewaggiho (?–1655), stejně jako těšínská kněžna Alžběta Lukrécie (vládla 1625–1653), opustily Těšín, který, bráněný pouze slabou posádkou, Švédové 26. října 1645 obsadili.^{5]} Během jejich pobytu na Těšínsku mělo být rovněž zajištěno opevnění ve strategickém Jablunkovském průsmyku. Zda Švédové obsadili zdejší obranná postavení, není zcela zřejmé, ve stejné době se na šancích nacházely rovněž císařské jednotky plukovníka Augusta Mořice Rochowa (1609–1653). Švédové v Těšíně pobývali až do března následujícího roku, kdy se město a zámek po sedmítýdenních bojích (6. března až 21. června 1646) dostalo pod kontrolu císařských. Téměř půlroční pobyt švédských jednotek si vyžádal výdaje města ve výši 13 361 zlatých, zatímco náklady celého knížectví se odhadují na více než 132 000 zlatých.^{6]} Nebezpečí švédského vpádu do Těšínského knížectví hrozilo i v roce 1647, kdy se v březnu objevily zprávy o plánech švédského generála Arvida Wittenberga (1606–1657) na tažení v Horním Slezsku z Opolí do Bytomi a dále na Těšínsko, kde měl v úmyslu zřídit vojenský tábor.^{7]}

Konec třicetileté války, stvrzený vestfálským mírem uzavřeným v roce 1648, neznamenal definitivní odchod Švédů z území Moravy a Slezska. Teprve doplacení válečných kontribucí v roce 1650 učinilo konec švédské přítomnosti v zemi.^{8]} Proto se rovněž prostor slezsko-uherské hranice neobešel bez pobytu císařských vojenských jednotek ani v letech po uzavření míru.

Zajišťování potřeb pro vojsko

Třicetiletá válka představovala nejen dlouhé období poznamenané mnoha válečnými kampaněmi, ale zároveň i dobu, která se nesla v duchu velmi intenzivního vzájemného působení vojenského a civilního života. Procesy, které způsobily tak výrazné změny v oblasti vojenství, že se pro ně vžilo označení

5] Bertold BRETHOLZ, *Neue Actenstücke zur Geschichte des Schwedenkrieges in Mähren und Schlesien. Die Befestigungen und Vertheidigung des Jablunkauer Passes gegen Georg Rákóczy durch das hertzogthum Teschen in den Jahren 1642–1645*, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 5, Heft 1–4, Brünn 1901, s. 76–83.

6] W. GOJNICZEK, *Okupacja szwedzka*, s. 103–107; Jan ZÍTEK, *Švédové a císařští v Těšíně v letech 1645 až 1647*, Věstník Matice Opavské 5, 1895, s. 22–27; Książnica Cieszyńska Cieszyn (dále jen KCC), *Zbiór rękopisów księdza Leopolda Jana Szersznika* (dále jen ZS), sign. DD IX 21, pag. 43–64.

7] Miroslav TOEGEL (ed.), *Kampf um den besten Frieden: Quellen zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges zur Zeit der Friedensverhandlungen von Westfalen und der Ratifizierung des Friedens 1643–1649* (=Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia/DBBTI VII), Praha 1981, s. 325–327 (č. 1009, 1017).

8] O vestfálském míru podrobně Bedřich ŠINDELÁŘ, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1968.

„revoluce“, se pokusili postihnout západoevropští historikové v konceptu vojenské revoluce (*Military Revolution*). Jako první jej představil anglický historik Michael Roberts v roce 1955 a následně byl postupně modifikován dalšími autory, zejména Geoffreyem Parkerem, který za hlavní impuls považoval zrod bastionového systému opevnění, Cliffordem Rogersem nebo Jeremy Blackem. Ve své podstatě se jedná o snahu podchytit změny ve vývoji vojenství, které pak následně měly vliv na proměnu celé společnosti. Za iniciátory těchto změn byly považovány mnohdy drobné technické inovace, které však ve svém důsledku měly vliv na zásadní proměny v oblasti taktiky a strategie, spočívající v nárůstu lidských zdrojů pro vedení válek. To se zpětně odrazilo na nutnosti změny logistického a finančního zajištění vojska, což již v sobě neslo prvky postupné byrokratizace a centralizace. Vojenská revoluce byla zkoumána v různých časových obdobích (např. Roberts sledoval změny mezi léty 1560–1660, Parker pak širší horizont mezi 1500 až 1800) a prostředí, ať už geografickém (jižní a západní Evropa, Říše, severní Evropa, východní Evropa) nebo formálně právním (malé městské státy, velké monarchie, zárodek národních států, šlechtické státy), kde se projevovala odlišným způsobem.^{9]}

Tricetiletá válka znamenala pro vývoj armády v moderním slova smyslu významný předěl. Na počátku konfliktu převažovaly zvyklosti vycházející ze středověkých poměrů (ať již v taktice a strategii nebo financování, ve způsobu stavění vojska, zajištění žoldu, proviantu nebo ubytování), které však nevyhovovaly nárokům nových válečných potřeb.^{10]} Hlavní změnou se stalo dlouhodobé udržování vojska postupně směřující k vytvoření stálých armád, jejichž zajištění si vyžadovalo jiný přístup zejména v otázce získávání financí pro zabezpečení základních potřeb vojáků (žold, ubytování, stravování, ale i výzbroje a výstroje). Určitý mezistupeň představovaly vojensko-podnikatelské systémy, které dosáhly vrcholu za tricetileté války. Tyto, ve středoevropském prostoru reprezentované zejména tandemem de Witte – Valdštejn, předcházely vzniku stálých armád jako centralizovaných a státně řízených struktur.^{11]} Vleklé válečné konflikty, početní nárůst armád a nutnost udržovat je v dlouhodobém časovém horizontu si vyžádaly jiný přístup k zajištění vojska potřebami všeho druhu, zejména zaopatření penězi, proviantem a dalšími službami.

9] K problematice vojenské revoluce viz Geoffrey PARKER, *Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500–1800*, Frankfurt – New York 1990, s. 25–106; Mahinder S. KINGRA, *The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years' War, 1567–1648*, *The Journal of Military History* 57, 1993, s. 431–436 aj.; v české historiografii nejnověji shrnul Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie česko-moravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015, s. 25–73.

10] K vojenství předbělohorského období v českých zemích nejnověji Petr MAREŠ, *Organizace, výstroj a výzbroj vojska, financování a zásobování armád, způsoby boje*, in: Václav Bůžek (red.), *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016, s. 53–62.

11] Petr WOHLMUTH, *Krev, čest a hrůza. Historická antropologie pevnostní války na příkladu britských deníků z obléhání pevnosti Bergen op Zoom z roku 1747*, Praha 2017, s. 148–149.

Většinou bylo přeneseno na obyvatele území, kde zrovna armády pobývaly a za použití mnoha způsobů (od nařízených výběrů kontribucí, vystavování ochranných glejtů (salva guardia), přes hrozby vojenských exekucí „ohněm a mečem“ (mit Feuer und Schwert), vypálení (Brandschatzung), až po loupeže a rabování) byly na nich vynucovány finanční prostředky a jiné náležitosti. Zvláště pro období třicetileté války bylo charakteristické velké množství a speciální způsoby těchto vynucovacích prostředků.^{12]}

Zajištění stravy a ubytování vojáků úzce souvisí s otázkou žoldu, který se přepočítával na měsíční jednotky, tzv. ústní (Mundportion) a koňské (Pferdportion) porce. Finanční hodnoty porcí byly až do roku 1640 určovány ročně vydávanými tzv. *Verpflegs-Ordonnanzen*. Peněžní částky stanovené ve *Verpflegs-Ordonnanzen* z roku 1640, platné až do konce třicetileté války, činily na jednu porci pro pěšího měsíčně (počítalo se na měsíc 30 dní) 6 zlatých a 30 krejcarů, pro setníka (velitel komanie) 140 zlatých a 3 koňské porce. Těžký jezdec (kyrysník) obdržel měsíčně 15 zlatých a 1 koňskou porci (rytmistr 175 zlatých a 6 koňských porcí), arkebuzír (rovněž i další lehká jízda – Chorvati a dragouni) pak 12 zlatých a 1 koňskou porci (rytmistr 150 zlatých a 5 koňských porcí).^{13]} Důstojníci obdrželi ke každé porci navíc denně 4 krejcarů z servicie.^{14]}

Mezi další nezbytné náležitosti patřilo zajistit vojákům ubytování, zejména během jejich dlouhodobého pobytu v době, kdy se neváležilo. Vojáci byli umísťováni do tzv. kvartýrů, v domech měšťanů a sedláků, a měli dostávat polovinu žoldu v naturáliích, které jim obstarávali ubytovatelé. Ti měli navíc zajistit i k tomu náležející servicie, které tvořily dodávky topiva, svíci a zajištění lůžka a lůžkovin. Denní porce byla stanovena na dvě libry chleba, libru masa a dvě míry piva nebo jednu míru vína. Koňská porce podávaná v naturáliích

12] Nejrůznější excesy ve vztazích mezi vojáky a civilními obyvateli vykreslují dobová díla označovaná jako simpliciánská literatura, z nichž k nejznámějším patří dílo Hanse Jakoba Grimmelshausena Dobrodružný Simplicius Simplicissimus, který s nadsázkou z dobového hlediska líčí život a nejrůznější excesy mezi soldáty a civilním obyvatelstvem: Pavel EISNER (ed.), *Hans Jakob von Grimmelshausen. Vojna. Trilogie z třicetileté války*, Praha 1953.

13] Eugen FRAUENHOLZ, *Das Heerwesen in der Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Erstes Teil. Das Söldnertum*, München 1938, Beilage VI. Kayser Ferdinandi III. Verpflegungs-Ordinantz, s. 166–172; v literatuře se uvádí i nižší částky, které jsou ovšem vyjádřeny v tolaech, kdy tyto hodnoty činí pro pěšího 4 toлары a jízdního mezi 8 a 10 toлары (podle přepočtu 1 tolar = 1 zlatý a 30 krejcarů): viz Per SÖRENSON, *Das Kriegswesen der letzten Periode des Dreissigjährigen Krieges*, Historische Vierteljahrschrift, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft und für lateinische Philologie des Mittelalters, hrsg. E. Brandenburg, Dresden, s. d., s. 585; v české literatuře uvádí Andrej Romaňák vyšší měsíční porce pěšího 4 zlaté a jízdního 7 zlatých, viz Andrej ROMAŇÁK, *Stálá armáda a její vliv na sociální postavení poddaného lidu v Čechách*, Historie a vojenství 32, č. 2, 1983, s. 86–87.

14] Stanoveno patentem císaře Ferdinanda III. z roku 1647, Friedrich SPIGL, *Die Besoldung, Verpflegung und Bekleidung des kaiserlichen Kriegsvolkes im dreissigjährigen Krieges*, Mitteilungen des K. k. Kriegs-Archivs, Wien 1882, s. 461–462.

činila šest liber ovsa, osm liber sena a týdně tři svazky slámy. Každé panství vykazovalo množství porcí vydaných na vojáky a tyto částky měly být následně odečteny z berně. Vyplacení žoldu ve formě domácí stravy bylo zrušeno na základě vydaného *Verpflegs-Reglementu* v roce 1697.^{15]}

Vojenský žold tedy nesestával pouze z peněz, nýbrž obsahoval také pravidelné zaopatření potravinami, oblečením a jinými životními potřebami. Tento konglomerát peněžních a věcných příspěvků se v 17. století plně prosadil.^{16]}

Ohrožení slezsko-uherské hranice a jeho vliv na civilní obyvatelstvo

Na příkladu let závěrečného období třicetileté války můžeme přiblížit, jakým způsobem se akutní ohrožení slezsko-uherské hranice podepsalo na zvýšeném zatížení a povinnostech poddaných. Vzhledem ke stavu dochování písemných pramenů nelze počátek třicetileté války důkladněji sledovat. Mnohem více zpráv poskytlo období 40. let 17. století, ke kterému přináší řadu důležitých informací, především hospodářského rázu, kopiář knížecí kanceláře pro léta 1642 až 1662.^{17]} Ten obsahuje množství příkazů a nařízení, které měly řešit zajištění potřeb vojska výběrem peněžní a obilní kontribuce, případně další povinnosti týkající se ochrany hranic. Nařízení ohledně výše kontribuce pro jednotlivá knížectví a panství vydával na příkaz panovníka nadřízený vrchní slezský hejtman, resp. Vrchní úřad ve Vratislavi (*Oberhauptmannschaftsverwalter*, *Oberamt*) jako zástupce panovnické moci.^{18]} Výši konkrétních plateb z odhadovaného majetku pak pro všechny „obyvatele zemské“ (neboli pro příslušníky zemské šlechty, ale i města, jednotlivé statky, vesnice nebo nešlechtické osoby vlastníci nemovitý majetek) určoval ve svých nařízeních těšínský zeměpán, kterým byla pro větší část třicetileté války kněžna Alžběta Lukrécie. Obdobně nařizovala kněžna platby pro zemské potřeby do zemské pokladny.

Zásobovací a finanční potřeby vojska byly zajišťovány z vybraných peněžních a obilných kontribucí. Každý jednotlivý plátec plnil nařízené platby zaplacením určité částky z majetku a dodáním daných komodit, vše počítáno

15] A. ROMAŇÁK, *Stálá armáda*, s. 87.

16] Ralf PRÖVE, *Der Soldat in der „guten Bürgerstube“*. *Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomische Folgen*, in: Bernhard Kroener – Ralf Pröve (Hg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1996, s. 199–202.

17] KCC, ZS, sign. DD III 14 (dále jen DD).

18] Funkce nejvyššího zemského hejtmana pro všechna slezská knížectví se v roce 1630 přeměnila na Vrchní úřad přidáním kolegia zeměpanských (panovnických) kancléřů a radů, čímž ztratil stavovskou povahu. Úřad vrchního hejtmana vykonávali v letech třicetileté války významní zástupci slezské šlechty: 1617–1620 Jan Kristián Lehnicko-Břežský, 1621–1629 Jiří Rudolf Lehnický, 1629–1639 Jindřich Václav Olešnicko-Bernstadtský, 1639–1641 Karel Eusebius z Lichtenštejna (jako opavský a krnovský vévoda), 1641–1664 Jiří III. Lehnický.

od tisíce z odhadovaného majetku (šacunku). Výše těchto plateb se přirozeně měnila podle množství oddílů nebo délky pobytu, přičemž těchto „anlagů“ a patentů bylo vydáno během měsíce i několik. Kromě vojenských potřeb řešila tato nařízení i zajištění finančních potřeb pro zemskou pokladnu.

Povinnosti spjaté s pobytom vojáků v Jablunkovském průsmyku můžeme ilustrovat na příkladu let 1644 a 1645, tedy během dislokace tří kompanií plukovníka Rochowa. Do Těšína dorazily 13. dubna 1644 a následujícího dne pokračovaly dále do Jablunkovského průsmyku. Na jejich zaopatření byl vydán 12. dubna patent nařizující platbu sedmi zlatých rýnských a deset grošů od tisíce z odhadovaného majetku a dodání ova, sena a slámy.^{19]} Na další výdaje „na pána nejvyššího,^{20]} *prima plany*,^{21]} *fůry*, *tesaře a jiné rozdílné potřeby k šancim*“ se mělo vybrat dalších pět zlatých rýnských, 22 grošů a jeden a půl haléře, věrtel rži, tři měrice pšenice a čtyři svazky slámy, vše opět od tisíce.^{22]} Počátkem května vydala těšínská kněžna další patent nařizující zaplacení plukovníka, *prima plan* a „*šancknechtův a jiné spessy k děláni šancův*“ od tisíce po osmi rýnských zlatých a 28 groších, rži na chléb po jednom šeflu, sena po dvou věrtelích a třech měřících, slámy po 22 otepích, slámy po osm otepích. Peníze měly být odevzdány výběřčímu Janovi Heymanovi do Těšína a pšenice na pivo po třech měřících (nařízení z předchozího patentu), oves, seno a sláma Janovi Mokvicovi do Jablunkova.^{23]} Neustále vydávané vydávané patenty v různé výši reagovaly na nové požadavky. Tak kupříkladu patent z 11. září nařizoval zabezpečení pro „*Rochauský regiment, prima plany a nejvyššího*“ rži po třech věrtelích a jedné měřici, ova po dvou věrtelích a čtvrtky měrice, sena po jedenácti svazcích, slámy po pěti a půl svazcích a na penězích tři zlaté rýnské, 26 grošů a šest haléřů od tisíce.^{24]} Rovněž zajišťování hovězího dobytka pro potřeby posádky probíhalo na základě ošacovaného majetku. Těm se mělo dodávat týdně pro každou kompanii dva kusy dobytka, což činilo v období od 19. července do 24. září celkem 54 kusů. Konsignace opět vykazala rozdělení množství zvířat podle výše majetku – například na částku 3 500 zlatých rozdělenou mezi tři plátce to činilo dodání jednoho kusu hovězího dobytka.^{25]}

Finanční náklady byly rovněž přepočítávány na jednotlivé porce. Dodávky porcí převáděné podle výše majetku se následně rozdělily mezi jednotlivé

19] KCC, ZS, DD, f. 6.

20] Označení plukovníka (z něm. Oberst).

21] Latinské označení první strany, resp. listu, soupisu posádky tvořené důstojníky a poddůstojníky.

22] Patent z 25. dubna 1644, KCC, ZS, DD, f. 7.

23] Patent z 3. května 1644, KCC, ZS, DD, f. 7.

24] KCC, ZS, DD, f. 53.

25] Byli jimi Jiří Gočalkovský se šacunkem 2 700 zl., Hendrych Lubowski se 400 zl. a pani Čamorovna se 400 zl.; patent z 26. září 1644, KCC, ZS, DD, f. 54.

plátce. Podle údajů z března 1645 tak bylo rozděleno například 67 porcí pro prima plany Rochowových jednotek, přičemž jedna porce se odváděla od majetku zhruba 700 zlatých. Množství porcí, na jejichž dodání se skládali nejčastěji dva až tři plátci, se pohybovalo mezi jednou až dvěma porcemi. Největší počet porcí byl určen Jiřímu Gočalkovskému, který měl z majetku ve výši 5 600 zlatých dodat osm porcí.^{26]}

Další povinnosti vyplývající z charakteristiky zdejšího hraničního území se týkaly zajištění ochrany hraničního pohoří vlastními ozbrojenými lidmi, včetně zatarasení hraničních hor a stezek záseky nebo oprav a výstavby polních opevnění. K těmto účelům museli dodávat zemští obyvatelé daný počet pracovníků a řemeslníků s náradím a proviantem, povozy pro transport stavebního materiálu a ozbrojené muže.

Zajišťování probíhalo na základě stejných principů jako při vystavování zemských hotovostí. Obecně se stavové zavazovali v případě potřeby buď vypravit do pole z určitého majetku jistý počet pěších a jezdců (např. z 1 000 kop grošů 5 pěších a z 10 000 kop 4 jezdců), nebo postavit každého 20., 10., někdy i 5. ze svých poddaných osedlých, tzn. z každých 20, 10 nebo 5 přiznaných poddanských usedlostí jednoho muže.^{27]} V případě Slezska v rámci stavění celoslezských zemských hotovostí připadla povinnost vystavení jednoho jízdního těžkoobzbrojence z každého majetku o indikci vyšší než 3 000 zlatých. Vesnické obyvatelstvo mělo ze svého středu dodávat muže pro lehkou jízdu a pěchotu, a to tak, že z každých pěti poddaných měli čtyři vyzbrojit a zaopatřit pátého. K těmto účelům pak měly být vyhotoveny soupisy obyvatel, zvláště pro města a vesnice, a tyto předány vrchnímu hejtmanovi. Ten pak podle potřeby vyhlášoval hotovost každého pátého, desátého, patnáctého nebo dvacátého muže.^{28]}

Způsob vystavování a rozlosování jednotlivých plátců na dodávky osob k pracovním činnostem na opevněních a na zřizování obranných prvků (záseky, opevnění) probíhal rovněž na základě odhadované výše majetku. Ze září 1644 pochází rozpis „pánů obyvatelů“, kteří měli vyslat určený počet osob zbrojeného lidu na hory. Jednalo se o 32 osob, z nichž vypravili nejvyšší počet čtyř mužů maršálek, po třech pak soudce a Fridrich Larisch a po dvou Adam Gočalkovský a Fridrich Bludovský. Ostatní dodali po jedné osobě.^{29]}

Například z dubna 1645 pochází patent o dodání sedmi osob podle rozlosování na „robotní lid“ z šacunku 8 920 zlatých a dvou střelců z částky

26] Například Adam a Achacy Gočalkovští odvedli z majetku 2 800 zl. čtyři porce, statek Vendryně dvě porce z majetku 1 400 zl., nebo Anna Sobišovská (majetek 430 zl.), Fridrich Tluk (200 zl.) a Jan Lhotský (75 zl.) dohromady jednu porci, KC, ZS, DD, f. 44–45.

27] Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 137; J. MAROŇ, *Wojna trzydziestoletnia*, s.

28] Kazimierz ORZECOWSKI, *Historia ustroju Śląska*, Wrocław 2002, s. 154; Petr KOZÁK, *Zemská hotovost Opavského knížectví z roku 1608*, Opava 2010.

29] KCC, ZS, DD, f. 54.

3 785 zlatých.^{30]} Poddaní byli vysíláni z nejbližších vsí, například patentem z 5. dubna 1644 se nařizovalo, aby obyvatelé z Vendryně, Nýdku, Horní a Dolní Lištné, Trínice a Lyžbic vyslali své poddané se sekerami a okovanými lopatami.^{31]} Vyslaný zbrojný lid se pak hlásil v Jablunkově u poručíka Petra Czechového a pracovníci u Jana Lacha, jablunkovského fojta.^{32]}

Poddaní se podíleli na opravách šanci i v následujících letech na konci třicetileté války, např. v roce 1646 měli být vysláni na šance poddaní „s motykami i okovanými lopatami“^{33]} a v následujícím roce nařídila kněžna Alžběta Lukrécie vypravit na opravu šanci od šacunku 29 000 zlatých rýnských jeden vůz se čtyřmi koňmi a pět pracovníků s lopatami a sekerami.^{34]} Vozy s formany měly za povinnost vysílat také jednotlivé vesnice. Tak bylo nařízeno v roce 1648 vyslat po jednom voze se čtyřmi dobrými koňmi z Vendryně, Děhylova, Stříteže a z Hnojníka, které měly být určeny k dovozu dřeva na šance.^{35]}

Podle vydávaných patentů využívala těšínská kněžna pro zajištění požadovaných lidských kontingentů rovněž princip spočívající ve vystavování každého určeného z poddaných. U pracovních sil bylo využíváno spíše vystavování podle majetku, zatímco u zbrojných výběrem dané hloubky z poddaných. Nejčastěji byly vydávány patenty na vysílání každého šestého poddaného, případně šestého a desátého, podle intenzity hrozícího nebezpečí. Vrchnost pak měla rovněž zajistit výzbroj, resp. pracovní nářadí a proviant. Těšínská kněžna Alžběta Lukrécie např. nařizovala patentem z 29. února 1644 vyslat na obranu Jablunkovského průsmyku každého šestého poddaného „z hodných ručnicí, prachem, olovem, a z sekerů pro zarubání hor k tomu profiantu na dva týdny“.^{36]} Kromě těchto lidí určených do průsmyku byla rovněž postavena hotovost (*Aufboth*) ze všech poddaných, kterou, jak zmiňuje kněžna Alžběta Lukrécie, „jsme my již [u] *Walachův* našich učinili“.^{37]}

Tento ozbrojený lid vysíláný na obranu hranice většinou z komorních poddaných, nazývaný v pramenech Valaši nebo vybranci (*Wallachen* oder *Wybrantzen*) a svolávaný zpočátku ad hoc v reakci na hrozící nebezpečí, se postupně vyvinul v pravidelně využívanou formu místní zemské milice.

30] Pracovníky dodali Adam Gočalkovský (2 888 zl. příjmu), Jiří Gočalkovský a statek Stonava (5 600 zl.) a Václav Welczek (432 zl.), střelce pak Adam Gočalkovský (2 888 zl.), Václav Welczek (534 zl.) a pán z Herburtovic (363 zl.), patent z 21. dubna 1645, KCC, ZS, DD, f. 49.

31] Patent z 5. dubna 1644, KCC, ZS, DD, f. 5.

32] Patenty z 1. a 3. dubna 1645, KCC, ZS, DD, f. 48.

33] Patent datovaný v Jablunkově 22. září 1646, KCC, ZS, DD, f. 103.

34] Patent z 16. května 1647, KCC, ZS, DD, f. 105.

35] Patent z 23. října 1648, KCC, ZS, DD, f. 18.

36] KCC, ZS, DD, f. 5; Josef LUBOJACKI, *Neue Forschungen zur Geschichte der Herzogin Lucretia von Teschen und des Teschner Adels*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 9, Troppau 1914, s. 30–31.

37] KCC, ZS, DD, f. 9.

Přítom není zcela zjevné, zda se jednalo v případě vybranců o součást svolávanou v rámci těšínské zemské hotovosti nebo o ozbrojence spadající pod knížecí jurisdikci a nezávislé na zemské hotovosti.^{38]} Pro svou znalost horského prostředí byli využíváni zejména ke strážní činnosti a doplňovali císařské oddíly, v případě jejich zaneprázdněnosti i suplovali jejich roli. Početní stavy se pohybovaly od desítek až po několik set mužů (v roce 1626 bylo mustrováno 380 Valachů). Ve sledovaném období se podílelo na obraně průsmyku od 50 osob až po požadované navýšení na dvě stě mužů v roce 1645.^{39]} Vybranci jako zemské milice byli využíváni až do 18. století, kdy již byli vojensky organizováni v kompaniích. Zastoupení valašského elementu nehrálo tak výraznou roli a velící funkce vykonávali zejména příslušníci těšínské zemské šlechty.^{40]} Služba ve vybraneckých oddílech se zároveň stávala pro svou dlouhodobost pravidelným a vyhledávaným zdrojem příjmu i jistým zvýšením sociálního statusu, jak ukazují analogie u moravských portášů.^{41]}

Samozejmostí bylo, že se tyto peněžní a obilné kontribuce neobešly bez zdržování a neplnění – následně měly být vymáhány pod hrozbou vojenské exekuce. Stejně tak vysílání poddaných na hory neplnili rozlosování obyvatelé podle vydaných patentů, častokrát se v pramenech objevují stížnosti na to, že se poddaní rozešli a utekli, nebo že nebyli na hory vysláni vůbec. Rovněž se neplnily nařízené dodávky potravin, takže častokrát neměli vojáci ani kus chleba nebo žádné maso. Tak si stěžoval plukovník Rochow těšínské kněžně dopisem z 5. září 1644, že jeho jednotky nedostaly již od 18. července ani libru masa, servicie a musely být zastaveny práce na výstavbě opevnění v Jablunkovském průsmyku.^{42]}

Rovněž z opačné strany nedocházelo k proplácení vydaných nákladů. Z května 1645 pochází údaj, který zmiňuje nezaplacení obcím v okolí Jablunkova za dopravu a práci na šancích. Celkově nebyly proplaceny náklady Bukovci,

38] Martin KRŮL – Jan SAHEB, *Instrukce pro tzv. vybrance z roku 1715. Příspěvek k vojenským dějinám Těšínska*. Těšínsko 58, č. 1, 2015, s. 73–88.

39] Kromě těchto lidí určených k ochraně hranice měla těšínská kněžna vyslat svých 400 „věrných“ Valachů k potlačení valašských povstání na Vsetínsku: Josef MACŮREK, *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-společenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska a východní Moravy*, Ostrava 1959, dopl. 42, s. 382–384; Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Cieszynie (dále jen AP Cieszyn), fond Komora Cieszyńska (dále jen KC), sign. 90, pag. 3–13.

40] V roce 1705 jsou uváděny v hraničním slezsko-uherském prostoru tři kompanie vybranců v počtu 492 mužů pod velením Jana Daniela Spens Bodena, Václava Rostka ze Bzí a Viléma Bernharda Lhotského ze Lhoty – AP Cieszyn, fond KC, sign. 95, pag. 61–117.

41] K vybrancům Jan AL SAHEB – Martin KRŮL, *Nepravdělné ozbrojené útvary na Moravě a ve Slezsku v raném novověku. Valaši a jejich podíl na obraně zemských hranic*, in: Svatava Urbanová (red.), *Valaško: historie a kultura*, Ostrava 2014, s. 155–164; Martin KRŮL – Jan SAHEB, *Instrukce*, s. 73–88; k postavení portášů Daniel Drápala, *Portáši. Historie a tradice*, Brno 2017, s. 56–74.

42] Např. patenty z 8. dubna, 26. září 1644, aj. – KCC, ZS, DD, f. 48, 54; Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond Bočkova sbírka (dále jen BS), sign. 2463.

Písku, Jistebné, Bystřici, Mostům u Jablunkova, Javořince, Milíkovu, Karpentné a Návsí ve výši 5 280 zlatých rýnských a 24 grošů.^{43]} Mezi další náležitosti, které museli zajišťovat poddani z okolních obcí, patřily dodávky šindelů (v rámci robotních povinností) a dříví na otop na zimní období na šance.

O charakteru výdajů, které nejčastěji platilo největší sídlo v okolí, městečko Jablunkov, si lze učinit představu na základě dochovaných soupisů. Například v období od 1. dubna do 28. července 1644 vydal Jablunkov na nej-různější účely spaté s pobytem posádky v Jablunkovském průsmyku (potraviny, pivo a víno, dodávky kachlů, práci řemeslníků nebo za posly a zvědy, aj.) 110 zlatých rýnských, 28 grošů a 3 haléře.^{44]} Podobné výdaje vykázalo i město Těšín.^{45]}

O jak velké zatížení pro Těšínské knížectví se jednalo, ukazuje soupis nákladů z roku 1644. Pro tři pěší kompanie plukovníka Rochowa mělo být dodáváno měsíčně 413 ½ porce, což činilo v naturáliích 24 810 liber chleba, 12 405 liber masa, 37 215 kvart piva.^{46]} Na koňské porce to bylo 202 ½ šeffů ovsu pro 54 koní plukovníka a prima plany, 3 240 dvojitých svazků sena, 1 404 svazků slámy a týdně dva svazky slámy na lůžko ke každé porci. V penězích mělo být vyplaceno plukovníkovi měsíčně 300 zlatých a třem prima planam 405 zlatých a k tomu tři centnýře luntů za 30 zlatých. Podle rozpisů jednotlivých porcí na danou jednotku bylo požadováno na první kompanii o počtu 110 vojáků 122 porcí, na druhou pod velením setníka Thiela o velikosti 130 osob 144 porcí a na třetí pod velením setníka Hellmricha, tvořenou 114 muži, pak 127 porcí. Celkem se mělo zajistit pro 354 vojáků 393 porcí, nepočítaje v to zajištění prima plan, které byly vykazovány zvlášť a obsahovaly i finanční hotovost.^{47]}

43] Bukovci, Písku a Jistebné každé 1 508 zl. rýn., Bystřici 672 zl. rýn., Mostům u Jablunkova 544 zl. rýn., Javořince, Milíkovu, Karpentné a Návsí 1 556 zl. rýn. a 24 gr. – AP Cieszyn, KC, sign. 90, pag. 26.

44] Například 1. dubna byl dodán na rozkaz Alexandra Frölicha chléb od pekaře za 16 zl. rýn. a 4 gr., pro těšínské mušketýry 15 půl sudů piva za 3 zl. rýn. a 12 gr., fojt dodal 4 sudy piva za 20 zl. rýn., jistý Kapssyna 3 sudy piva (15 zl. rýn.), hrnčíři kachle ke kamnům za 1 zl. rýn. a 24 gr., kovář za okování šancovního náradí za 6 zl. rýn. a 8 gr. Dále bylo zaplaceno během vyjížděk do hor důstojníkům se služebnictvem (např. rytmistr Vippach 4. dubna za víno 20 zl. a 20 gr.). Za posly a zvědy do Uher zaplatili valašský vojvoda a purkmistr Jablunkova 22 zl. rýn. a 27 gr., resp. 2 zl. rýn. a 18 gr. – AP Cieszyn, KC, sign. 90, pag. 14–18.

45] Město Těšín vykázalo jen od 20. května do 3. června 1645 finanční výdaje ve výši 271 zl. rýn., 16 gr. a 9 hal., z nichž zaplatilo například 22 zl. rýn. a 9 gr. za 2 centy, 1 kámen a 3 libry luntů, na posly pro Rochowa 14 zl. rýn. a 6 gr., na 5 mušketýrů, kteří odešli do průsmyku za chleba, pivo a ječmenné pivo 12 gr. a 6 hal., poručíku Constantinovi podle kvitance 14 zl. rýn. a 12 gr., svobodníkovi a čtyřem mušketýrům na dva dny čtyři chleby a pivo za 1 zl. rýn. a 6 gr., hostinskému Christofu Lehmanovi podle předložené kvitance za stravování plukovníkových lidí a plukovníka 10 zl. rýn., 16 gr. a 6 hal., nebo zaplacení pradelny za 1 zl. rýn. a 21 gr. – AP Cieszyn, KC, sign. 90, pag. 27.

46] Finanční ekvivalent porcí by činil 2 687 zl. a 45 kr.

47] MZA, BS, sign. 2460.

Za pobytu tří císařských jednotek v průsmyku od 13. dubna do 1. listopadu 1644 jim bylo dodáno podle příslušných kvitancí 159 904 1/2 liber chleba, 40 109 1/2 liber masa (od 13. dubna do 18. července), což představovalo 72 kusů hovězího dobytka za 626 zlatých rýnských a 12 grošů, 208 807 kvart piva (324 achtelů). V penězích (měsíční platba 300 zlatých) obdržel plukovník Rochow 2 420 zlatých a na tři prima plany a na servicie ve výši 9 krejcarů týdně se vydalo 4 735 zlatých, 9 krejcarů a 3 haléře.^{48]}

Podle jiné consignace z 19. prosince 1644 činily náklady Těšínského knížectví na zajištění proviantu třem kompaniím na šancích od 1. července do 16. prosince (tj. pět a půl měsíce) 93 060 liber chleba, 324 achtly piva a 108 kusů hovězího dobytka.^{49]}

Mezi další náklady byly započítány i platby za práce na zabezpečení průsmyku zajišťované poddanými od 5. března do 13. dubna 1644, kdy se vydalo na sto ozbrojených lidí a stejný počet pracovníků 845 zlatých (pracovníci denně 6 a zbrojní 7 krejcarů). Od 14. dubna do 19. července, kdy byl počet pracovníků navýšen na 150 a množství ozbrojených poddaných se naopak snížilo na 50 osob, činila částka 1 520 zlatých. Největší náklady si vyžádaly platby za 20 000 kmenů na stavbu šancí a dalších 20 000 na dvojité zasekání pohoří v délce tři mil v celkové vykázané hodnotě 40 000 zlatých. Kromě těchto byly hrazeny náklady za šancovní náradí, materiál, práci řemeslníků, municí aj.^{50]}

Výdaje na zabezpečení hranice navýšily další částky placené od 18. července do listopadu (na 50 ozbrojených lidí, na servicie, tesaře, povozy a další náležitosti k šancím) ve výši 2 580 zlatých a 6 krejcarů. Celkem si obrana hranice vyžádala v roce 1644 náklady ve výši 47 773 zlatých a 50 krejcarů.^{51]}

Neustále se prohlubující vzájemný vliv vojenského a civilního prvku je pro raný novověk, charakteristický nesčetnými válečnými konflikty, zvláště pak v 17. století, již ve své době označovaném jako století vojáka, obzvláště silný. Hraniční oblast Těšínského knížectví navíc plnila roli vstupní brány nejen do

48] MZA, BS, sign. 2485.

49] MZA, BS, sign. 2485.

50] Jednalo se o 150 trakařů (90 zl.), dvanáct kop prken (90 zl.), pět centnýřů železa (30 zl.), plat kováře (15 zl.), 4 000 nášlapných překážek (133 zl., 20 kr.), povozy (530 zl.), dvanáct tesařů (230 zl., 24 kr.), na výběrčího proviantu a další dohlážiteli nad zemským lidem a kopáči šancí (270 zl.), tři centnýře střelného prachu (120 zl.), dvanáct centnýřů olova (120 zl.) a za posly a zvědy (200 zl.); B. BRETHOLZ, *Neue Actenstücke zur Geschichte*, s. 63–64; MZA, BS, sign. 2423.

51] MZA, BS, sign. 2478; o jak vysokou částku se jednalo, lze porovnat s údaji o příjmech a výdajích těšínského komorního panství (panství těšínské, skočovsko-strumeňské, Ustroň a Horní Těrlicko) z roku 1654, kdy byl vykázan čistý zisk ve výši 16 638 tolarů (= 24 957 zlatých) a 30 grošů – Milan ŠMERDA, *Těšínské komorní panství v polovině 17. století*, Slezský sborník 57 (17), 1959, s. 62–63.

knížectví, ale i do celého Slezska. K „běžným“ povinnostem se tak přidávala i nutnost podílet se na zajištění obrany. Představovala ji polní opevnění, která svou obrannou funkci plnila i po skončení třicetileté války, po celou dobu 17. století a v první třetině 18. století. Teoreticky se měla na výstavbě a udržování opevnění chránících celé Slezsko podílet všechna slezská knížectví a panství, ve skutečnosti však zůstávalo toto břemeno především na bedrech nejbližšího, Těšínského knížectví. Existence opevnění slezsko-uherské hranice se díky dlouhodobému ohrožení z Uher stala v podstatě trvalou a tíže jejich výstavby, udržování a zajišťování posádky citelně doléhaly na zdejší poddané. Povinnost poddaných dodávat nařízený proviant, resp. peníze, dříví na otop, šindele a další se spolu s účastí na vlastních stavebních pracích staly realitou jejich života.

Naskytá se však i otázka, zda a jakým způsobem z vojenské přítomnosti profitovala civilní sféra. Výnosné se ukázaly dodávky piva pro posádku, jak svědčil spor o právo výčepu na šancích mezi těšínskou knížecí komorou a městečkem Jablunkovem.^{52]} Pro poddané placené práce (zejména řemeslnické) na výstavbě opevnění mohly tvořit vítaný zdroj příjmu, stejně jako služba ve vybraneckých jednotkách. Tato služba se stala v pozdějších letech vyhledávanou pro stabilní zajištění obživy vybranců a jejich rodin, jak dokládá nejen dlouhodobost služby, ale i žádosti o opětovné přijetí do služby. V úvahu lze vzít i zvýšení sociálního statutu členů útvarů, podobně jako tomu bylo u analogických jednotek moravských portášů.

Závěrem můžeme říci, že permanentní přítomnost vojenského živlu v hraničním horském prostředí, zejména v 17. a 18. století, výrazně ovlivňovala zdejší civilní život, a to natolik, že bez poznání forem a intenzity vzájemného působení obou prvků nelze postihnout historii oblasti v celém rozsahu a hloubce.

„...with good rifles, gunpowder, lead, and axes to block the mountains by felled trees, and with proviants for two weeks...”. Mutual interaction of military and civilian life in the Duchy of Těšín during the Thirty Years’ War on the example of field fortifications of the Jablunkov Pass

Summary

The ever-deepening mutual influence of military and civilian elements is particularly strong for the early modern period, characterized by innumerable war conflicts, especially in the 17th century – already known as the century of the soldier. The Duchy of Těšín represented a strategic place on the border of the Silesian and Hungarian Lands, which was, during the Thirty Years’ War, an important area for the assumed merge of the anti-Habsburg troops from

52] Lubomír BAJGER, *Propinační právo městečka Jablunkova*, Těšínsko č. 5, 1959, s. 12–15.

both parts of the Danube monarchy. The border area of the Duchy of Těšín was a gateway not only to the duchy but also to the whole of Silesia. Also, the surrounding domains were obliged to participate in the defense. It consisted of field fortifications which continued to function after the Thirty Years' War throughout the 17th century and the first third of the 18th century. Theoretically, all Silesian duchies and domains were supposed to participate in the construction works and maintenance of fortifications protecting the whole of Silesia but actually this burden remained mainly on the shoulders of the closest one, the Duchy of Těšín. Due to the long-standing threat from Hungary the existence of the fortifications of the Silesian-Hungarian border became de facto permanent and the construction works and providing of nourishment to the garrison significantly affected the local people. The duty of the serfs to supply provisions, i.e. money, firewood, shingles and other along with being involved in the actual construction works became a fact of life for them. The coexistence of the military and civilian population was one of the most pressing problems of the contemporary military. In this article will be presented how the civilian population was influenced by the military presence and how it participated in defense, construction works of Jablunkov fortifications and providing basic necessities of life in the same place.

Výdaje českých královských měst na stavovské povstání: Sušice 1618–1619^{1]}

Jan LHOTÁK

Abstract: This paper uses the example of a specific town to look at ways to calculate the costs related to the Bohemian Revolt of 1618–1620 can be calculated. Basic information is first summarised, and an analysis is then given using the example of the Royal Town of Sušice, facilitated by a preserved list of expenditure on looking after soldiers from 1618–1619.

Key Words: Thirty Years' War; Bohemian Revolt; Sušice; Town Economy

Česká historiografie počínaje Antonínem Gindelym^{2]} považuje za jednu z hlavních příčin neúspěchu českého stavovského povstání jeho špatné finanční zajištění.^{3]} V dané situaci nešlo a nejde o nijak originální myšlenku, naopak si ji připouštěli a uvědomovali již sami účastníci událostí z let 1618–1620.^{4]} Pokud se přitom někdo vnímal jako převažující nositel finančních břemen spojených s válkou, byla to zeměpanská (královská a věnná) města. Panstvo a rytířstvo hodlalo města co nejméně vzdálit od rozhodovacích pravomocí a jejich příspěvek „stavovské věci“ zúžit na dostatečnou platební schopnost, kvůli níž byly oba šlechtické stavy ochotny městům vyjít omezeně vstříc.^{5]} Vedle toho města

1] Ze studií věnovaných účasti jednotlivých měst ve stavovském povstání srov. zejména Karel ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání roku 1618–1620. Příspěvek k problematice dějin českého měšťanstva v době Bílé hory*, Sborník Severočeského musea – Historia 4, 1964, s. 151–244; Vladimír BURIAN, *Účast Brna na českém povstání a jeho potrestání*, Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 87–117; Jiří DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání (1618–1620)*, Pražský sborník historický 10, 1977, s. 51–120.

2] Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618. Díl I–IV*, Praha 1870–1880.

3] Josef JANÁČEK, *České stavovské povstání 1618–1620 (Otázky a problémy)*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 19, cituje pramen saské provenience, podle kterého stála válka české stavy za období od 23. května 1618 do konce ledna 1620 celkem 3 800 000 zl., přičemž se podařilo zaplatit jen 1 800 000 zl. a zbytek zůstal nekrytý. K celkovým výdajům srov. Thomas WINKELBAUER, *Nervus belli bohemici. Die finanziellen Hintergründe des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 215. Konstatuje, že k 31. lednu 1619 činil nevyplacený žold vojákům a důstojníkům 492 408 zl., přičemž měsíčně tato částka narůstala o 210 000 zl. K celkovým válečným výdajům Moravy a Slezska srov. tamtéž, s. 199–201. Svůj význam měla v daném kontextu i mincovní problematika, k níž Antonín KOSTLÁN, *Dlouhá mince v Čechách*, in: *Problémy starších českých dějin*, Praha 1991 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1-1989, Studia historica XXXIV), s. 101–127 (zde s. 105).

4] Na příkladu Kristiána z Anhaltu T. WINKELBAUER, *Nervus belli bohemici*, s. 174–175.

5] František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 101, 132–133, 190–191; J.

vnímaly jako důležité opevněné body a měly zájem na jejich obranyschopnosti (ideálně údržbou městských hradeb).⁶⁾ Nešlo o postoj či přístup momentální, nýbrž dlouhodobý, jenž města oprávněně nabádal k obezřetnosti v otázce podpory povstání. Jestliže se vznikem direktoria mohla nabýt pocitu, že budou partnery rovnocennými, události roku 1619 posunuly exekutivní pravomoci jednoznačně do rukou šlechty.

Obecné konstatování o nevyváženém zatěžování třetího stavu válečnými náklady se odvozovalo zejména z politického vývoje let 1618–1620 tak, jak ho rýsovala sněmovní usnesení a direktorská, potažmo královská kancelář. Méně historiků se ovšem dotklo otázky, jakým způsobem tyto skutečnosti a souvislosti rezonovaly v samotných městech, jakým způsobem ovlivňovaly zvýšené finanční požadavky každodenní život měšťanstva a jak byla válečná vydání v měřítku tehdejšího městského hospodářství vlastně vysoká. Jde o nelehkou problematiku, jejíž úspěšné řešení je determinováno především torzovitostí pramenů (zejména účetní povahy). Ani nejlépe dochované městské archivy totiž neuchovávají písemnosti v takové úplnosti, aby umožňovaly podat v tomto směru ucelený obraz. Určitou perspektivu nabízejí ad hoc sestavované přehledy (účetní extrakty, konsignace), kterými města vykazovala svá vydání s válkou spojená. V zájmu městské správy v takovém případě bylo být co nejúplnější, ovšem zásadní potíží je subjektivní vyhodnocení toho, co ještě náleželo k nákladům spojeným se stavovským povstáním a co již stálo mimo. Ujasnění této otázky postrádají ostatně i díla moderní historiografie, což mívá za následek jediné to, že dosažené hodnoty jsou mnohdy jen s největšími obtížemi komparovatelné. Buď bezmyšlenkovitě recipují systém tak, jak ho definuje příslušný pramen, anebo tento systém uměle sestavují podle subjektivních kritérií, která navzdory zajímavým závěrům často velmi pracných analýz jen obtížně dovolují zajisté velmi žádoucí srovnání.⁷⁾ Použijeme-li analogie, projevovala se obdobná koncepční nejednoznačnost ve vrchnostenském hospodaření. Jeho nejdůležitější příjmová položka – robotní práce – nebývala vůbec zaúčtována, přestože dosahovala pozoruhodných hodnot a fakticky určovala výnosnost konkrétního velkostatku. V našem případě vidím v obdobné pozici pomyslného jazýčku na vahách především vydání daňová, neboť právě přímými daněmi se

JANÁČEK, *České stavovské povstání*, s. 27; T. WINKELBAUER, *Nervus belli bohemicus*, s. 221; K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 159, rozlišuje v tomto ohledu dvě období: v etapě od června 1618 do listopadu 1619 šlechta poskytla městům zastoupení v zemské vládě, v etapě od listopadu 1619 do listopadu 1620 byla města šlechtou z vlády vytlačena.

6) Královský podkomoří následně tlumočil potřebu péče o hradby samotným městským radám. V Lounech se od května do července 1618 vydalo na opravu opevnění 175 kop míšeňských grošů (K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 163).

7) Pro slezské město Břeh Jan KWAK, *Wydatki Brzegu na folwarki należące do miasta w okresie wojny trzydziestoletniej (1618–1648)*, *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu*. Historia VII, *Studia z dziejów Polski XVI–XVII wieku*, Opole 1970, s. 105–116; též, *Finanse miasta Brzegu w latach wojny trzydziestoletniej*, Wrocław 1971.

náklady na armádu v raném novověku kryly nejčastěji. Vést přitom ostrou dělicí linku mezi daněmi vypisovanými standardně a ad hoc pro potřeby právě probíhající války není zdaleka tak jednoznačné, jak by se mohlo prvoplánově zdát.

Doložit se to pokusím na konkrétním případě a konkrétním materiálu. Ve Státním okresním archivu v Klatovech se ve fondu Archiv města Sušice dochoval hnilobou částečně poškozený elaborát, označený na titulním listu *Poznamenání škod, kterých město Sušice s poddanými k témuž městu přináležejícími v tento čas nepokojný pokusilo*.^{8]} Vznikl činností městského písaře M. Lukáše Bochaufa z Polkenštejna a byl určen komisařům Prácheňského kraje.^{9]} Elaborát má charakter revidovaného konceptu (čistopis nepochybně skončil v komisařské kanceláři) – a v základu byl dokončen 11. prosince 1619, přičemž následně přibyly poznámky s nejzazším datem 15. ledna 1620. Okolnosti a důvody jeho vzniku neznáme, což je prvním limitem jeho výpovědní hodnoty. Pokud by totiž byl spontánním projevem vůle sušické městské rady s cílem doložit válečnou pauperizaci města, představoval by hodnotný dokument o tom, že měšťané vnímali jako válečné škody ta vydání, která nesli fyzicky skrze zatížení přítomným vojskem. Nelze ovšem vyloučit, že elaborát vznikl v reakci na předem stanovené zadání shora a měl se zabývat jen jedním segmentem celkových výdajů, takže ho nelze považovat za konečný výčet vydání v těžkém období.

Sám elaborát na více místech dokazuje, že řada vydání nebyla kvantifikována, a zvláště v průběhu roku 1619 uvádí, že vojáci byli „*darmo chováni*“, což můžeme vykládat tak, že vydání za jejich vydržování nebyla zaznamenána. Buďme ale konkrétní.

Vydání na vojsko

Pisatel *Poznamenání* M. Lukáš Bochauf vyčlenil skupinu vydání, kterou označil jako „*summa jak oficírům, tak jiným vojákům i na potřeby vojenské*“. Dohromady k 11. prosinci 1619 činila úhrnem 5545 kop míšeňských grošů. Proberme si jednotlivé položky a seřaďme je ne v zaznamenávaném pořadí, nýbrž chronologicky, aby vytvořily logičtější celek. Začít je nutno na konci měsíce srpna 1618, kdy 28. srpna direktoři nařídili Sušickým, aby „*v těchto nebezpečných časích na sebe dobrý pozor dali, hotovost vojanskou mezi sebou v obci [...] nařídili a na kundšafy náklad vedouce, pilně tak opatrovati se*

8] Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 912, sign. I.3, karton č. 3 (dále jen *Poznamenání*). Text elaborátu částečně editoval Kajetán TUREK, *Rukojemství města Sušice za dluhy českých králů a zadlužení jeho v době pobělohorské*, in: *Spořitelna města Sušice. Čtyřicátá osmá účetní zpráva 1933, Sušice 1934*, s. 32–38.

9] Lze tak uzavřít podle toho, že domácí městská hotovost byla ustavena v srpnu 1618 a podle vyjádření fungovala po 18 měsících. Nejzazší datum v elaborátu je právě 18. leden 1620.

hleděli, poněvadž nepřítel naší milé vlasti veliké a nenabyté škody činí, zájmy, mordy, pálením svou zuřivost nepřátelskou čím dále tím víc provozující, hubí a plundruje“. Sušičtí to jako „milovníci a synové vlasti své milé“ neoslyšeli a „pro obhájení sebe, manželek, dítek a statečkův“, vědomi si své citlivé polohy nedaleko bavorských hranic,^{10]} rozhodli po vzoru Pražanů postavit na ochranu města domácí městskou hotovost.^{11]} Její základ tvořili najatí žoldněři, ovšem jak Sušičtí později napsali direktorům, „i obec naší a sousedy i všechny obytné při městě chalupníky a podruhy v tom běhu válečném cvičiti dáváme“.^{12]} Pěšimu kontingentu velel hejtman, z dalších důstojníků v poli stáli poručík (*lajtnant*), praporčík (*fenrych*) a šikovatel (*feldvébl*). K nim přicházelo dalších cca 30 mužů vlastních vojáků a nižších velitelů (počet kolísal). Měsíčně jen žold důstojnictva stál městskou kasu 50 kop, vlastní vojáci odníмали měsíčně dalších 120 kop míšeňských grošů. Vydržována byla tato hotovost dlouhodobě, víme minimálně o 18 měsících, tj. do února 1620, kdy celkové náklady na ni vycházely na 3060 kop míšeňských grošů.

První přímá vydání na vojenské operace protihabsburského tábora jsou zachycena *Poznamenáním* až k 7. květnu 1619, kdy Sušické o dodání proviantu pro své rejтары písemně požádal nizozemský plukovník Hermann Otto hrabě Limburg-Styrum, jeden z velitelů Mansfeldovy armády.^{13]} Přestože Sušičtí nespĺnili požadované množství, vydali skopce, víno a oves za 186 kop míšeňských grošů.^{14]} Nemohlo jít ovšem o první dodávku. Víme totiž, že již na zemském sněmu z března 1619 Sušice společně s Pískem, Vodňany, Čáslaví, Prachaticemi a Kutnou Horou odmítala naturální daň se zdůvodněním, že „jž předešle do ležení stavův nemalou summu obilí dodávali a až dosavad dodávají“.^{15]}

10] *Poznamenání*.

11] K měšťanské hotovosti v pražských městech ze srpna 1618 srov. J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 79. Usilovali o ni kupř. v Lounech (K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 173–174).

12] List Sušických stavovským direktorům z 24. června 1619, jež cituje Miloslav VOLF, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, Jihočeský sborník historický 31, 1962, s. 130–131. Písemnost je v současné době nezvěstná.

13] Srov. Radek FUKALA, *Konec zimního království a poslední ohniska odporu*, České Budějovice – Ústí nad Labem, s. 156. K Mansfeldovi naposledy z domácích autorů Jan KILIÁN, *Dobytí Plzně 1618*, České Budějovice 2018 (= Útrapy a hrůzy třicetileté války 2). Srov. monografie Rudolf REUSS, *Graf Ernst von Mansfeld im Böhmischem Kriege 1618–1621. Ein Beitrag zur Geschichte des Dreissigjährigen Kriegs*, Braunschweig 1865; Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreissigjährigen Krieg*, Berlin 2010 (= Historische Forschungen 94).

14] Za víno 68+35 kop, za oves 43+40 kop míšeňských grošů. Hodnota skopců nebyla uvedena.

15] Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. III. díl*, Praha 1867, s. 74.

Skutečně fyzicky přítomné vojenské oddíly přišly do bezprostředního kontaktu se Sušicí ovšem dříve. Teprve dodatečně se do *Poznamenání* zaznamenal dvoudenní pobyt jízdy prácheňské krajské hotovosti 16. října 1618.^{16]} Pohyb stavovských vojenských sil se na jihozápadě stal intenzivnějším těsně před bitvou u Záblatí. Dne 9. června do Sušice přitáhl hrabě Löwenstein se svými „kumpaniemi“. Zdrželi se sice jen den a noc, avšak měšťanům a městským poddaným zrekvírovali na 150 koní. Poté patrně pokračovali ke Zlaté stezce s cílem zabránit přílivu císařských sil^{17]} a odtud již k Záblatí, kde ze sušických koní 84 zajali císařští a přirozeně je nevrátili. Sušičtí tím utrpěli škodu za 168 kop, k nimž připočítali ještě náklady za oves (140 kop), zatímco „*stravu a jiné věci*“ velkoryse přešli.

Prohraná bitva u Záblatí radikálně změnila vývoj událostí. Z důvodu bezpečnosti pod dojmem zdecimovaných Horažďovic se 20. a 21. června v Sušici dislokovaly dva praporec pěchoty, jimž se počítalo pouze za víno (12 kop, na vyčíslení protráveného ovsu se rezignovalo), a praporec hejtmana Jiřího Příchovského, přešlý sem z císařskými ovládnutého Vimperka. Zdržel se 12 neděl, tzn. do poloviny září. Na konci června Příchovského doplnil poručík Karel Pöss se 100 mušketýry, jenž ve městě pobyl „*mnoho neděl*“ (náklady 332 kop, 51 míšeňských grošů), 10. července dorazili stavovští rejtaři pod velením Oldřicha Chlumčanského z Přestavlk (160 kop míšeňských grošů) a 13. července ještě praporec pěchoty hejtmana Mikuláše Krause z Varšavy (172 kop, 18 míšeňských grošů).^{18]} Pöss později část nákladů (150 zl.) Sušickým kompenzoval dodanou municí. S postupujícím létem se v Sušici začaly koncentrovat vojenské síly za účelem chystané nové Mansfeldovy ofenzivy proti císařským (od 27. července znovu rejtaři Oldřicha Chlumčanského za 167 kop, 30 míšeňských grošů, 22. srpna Mansfeldův kapitán Wolf Sigmund Teuffel za 250 kop míšeňských grošů) a v září direktori nařídili Sušickým společně s Klatovskými a Domažlickými zásobit se proviantem pro královské vojáky.^{19]} Pomyslným vrcholem těchto pobytů byl vjezd Mansfeldův 20. října. Hrabě svůj pobyt omezil na nezbytně krátkou dobu a pokračoval dále do jižních Čech. Sušičtí mu též na dálku poskytovali potřebné zázemí a servis: dodávali koně, žebříky, hradili poselské služby, opravovali vozy atd. V návaznosti na to v následujících týdnech

16] „*Nejprve 1618 v outerý na den s. Havla. Když lid krajský jízdný pana rytmistra Bejšovce, krajského pana hejtmana pana Karla Finka z města Písku s vozy, byvší na Kolinci za příčinou pozdvižení [...] i odtud k nám přitáhli a tu do třetího dne zůstávali.*“ Bejšovcem míněn Jan Býšovec z Býšova, jenž byl rytmistrem krajské jízdy (August SEDLÁČEK, *Dějiny královského krajského města Písku I*, Písek 1911, s. 143) a podle M. Koláře stavovský velitel na Prácheňsku (Martin KOLÁŘ, *Rod pánů Švihovských z Risenberka*, Tábor 1892, s. 25).

17] M. VOLF, *Válka v jižních Čechách v zimě a na jaře 1618–1619*, s. 112.

18] Kraus roku 1619 požadoval na majiteli nalžovského panství Bedřichu Švihovském z Rýzemberka 12000 zl. nebo vydržování 600 rejtářů po celou dobu války (M. KOLÁŘ, *Rod pánů Švihovských z Risenberka*, s. 25).

19] J. PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence*, s. 142, č. 2097.

protahovaly Sušící další mansfeldovské vojenské síly. *Poznamenání* vyčíslo náklady na tyto kontingenty za období od 19. až do 29. října na 557 kop míšeňských grošů. Pokračovaly potom ještě další, drobnější, k nimž autor *Poznamenání* nepovažoval za účelné uvést konkrétní výši vydání.^{20]} Platí to i o rytmistru Hansi Ottovi von Schaumberg, jenž dorazil do Sušice 22. listopadu a druhý den za ním přibyla jedna karneta rejtarů. Ve městě setrvali ještě v okamžik původního uzavření *Poznamenání*, tedy 11. prosince 1619. Nejpozději 10. ledna 1620 ho na šest nocí vystřídal z Blatné dorazivší hrabě Löwenstein se 24 koňmi a konečně 15. ledna na dvě následující noci generál-lajtnant Lichtenštejn se 40 koňmi.

Sečteme-li všech 15 položek, které byly vyjádřeny konkrétními sumami, dospíváme k číslu 5363 kop, 21 míšeňských grošů. Z této sumy bylo 3060 kop na již vzpomenutou městskou hotovost, takže zbývá 2303 kop, 21 míšeňských grošů, soustředěných ve 14 položkách. Faktickou autenticitu této hodnoty nejlépe vyjádříme, pokud shrneme, že u sedmi položek bylo výslovně uvedeno, že nezahrnují veškerá vydání (někdy se nevyčíslo víno, jindy obilí či jiné viktualie). K těmto 15 položkám přidejme osm, které pouze konstatovaly přítomnost vojáků, aniž by zmínily náklady města s nimi spojené. Lehce se tak můžeme posunout k 6000 až 6500 kopám. K nim přistupují *Poznamenáním* zvlášť vedená vydání za munici (neurčeno, zda pro měšťanskou hotovost či pro protahující vojska). Za 25 centů luntů se počítal náklad 525 kop míšeňských grošů, za 20 centů olova 160 kop, za 32 centů rýžů střelného prachu 1600 kop a konečně za zhotovení „na sto osob sukniček červený barvy s bílými štrychy“ 200 kop, celkově tedy v součtu 2485 kop míšeňských grošů. Dohromady se dostáváme k 8985 kopám (6500+2485). Výdaje na munici se tím zjevně nevyčerpávaly, protože v souvislosti s postavením městské hotovosti a žoldněřského kontingentu hned v létě 1618 doplnili Sušičtí svou chatrnou výzbroj (výslovně zmínili hákovnice, muškety) zakoupením 100 mušket v Bavorsku.^{21]} Obrany-schopnost Sušice měla také posílit cílená oprava městských hradeb, podle slov Sušických „velkým nákladem“.^{22]}

20] „V středu den [svatě]ho Linharta [6. 11.] jeden, za kteréhož přímluva od pana hraběte z Mansfeldu byla, s obecníma koňma a vozem do Plzně provozen. V čtvrtek po též svátku [7. 11.] item na druhý den mnoho osob skrz město Sušici durchcuk maje, fedruňkem opatřeno. V 24. neděli po [svatě] Trojici [10. 11.] vojákův devět osob a pět koní v Sušici svůj fedruňk měli, ti měli patent s podpisem vlastní ruky pana hraběte z Mansfeldu. Item v outerej po [svatě]m Martinu [12. 11.] jeden leutenambt a s ním nemálo jiných osob, kteříž u Martina Ploňka zůstávali. V středu po též svátku [13. 11.] mnoho osob na vozích přijelo, kteříž do Plzně jeli, těm na penězích pomoc dána jest.“

21] List Sušických stavovským direktorům z 24. června 1619 (M. VOLF, *Bitva u Velkého Záblati a její následky*, s. 130–131).

22] Tamtéž.

Považovat tudíž získanou částku za konečnou by v tomto okamžiku bylo unáhlené. Naopak, můžeme s výčtem pokračovat nad rámec *Poznamenání*, ačkoli s nebezpečím, že se pohybujeme v intencích tu více, tu méně pravděpodobných. Přistupujeme totiž k vydáním, která již pisatel nepovažoval za účelné zapsat, přestože se stavovskou revoloutou úzce souvisela. Bezpochyby to platí o následcích nařízení direktorů z července 1618, jímž se Sušickým uložilo zasekat Vintířovu stezku.^{23]} Kašperskohorské, kteří měli ze stejných důvodů zasekat Zlatou stezku, vydání s tím spojená přišla na 100 zl.^{24]} Nešlo o poslední zásah v této věci, v červenci 1619 měli „opatřit Zlatou stezku“ Sušičtí společně s Kašperskohorskými, Prachatickými a Oldřichem Malovcem.^{25]}

Ještě oprávněnější je přibrat výdaje vylpynuvší z vypisovaných vojenských hotovostí. První interakce k vydání tohoto rázu se začaly rýsovat hned v prvních dnech povstání. Direktorium rozhodlo založit obranu státu na vojenské síle postavené jak formou hotovostí, tak verbováním. V rámci hotovosti se uložilo, aby každá vrchnost postavila každého 10. (lépe řečeno z každé 10. usedlosti) poddaného a města každého 8. muže (lépe řečeno z každého 8. domu) a aby se k získání prostředků k verbování na každých 5000 tolarů ceny statků a 12500 tolarů ceny kapitolů zverboval jeden rejtar (užily se odhady z roku 1557).^{26]} Hotovost však nevešla v život a verbováním se sice dařilo sestavovat vojenské oddíly, ale na jejich adekvátní množství se nedostávalo peněz. Dne 7. června byli direktoriem v Praze přijati delegáti z venkovských královských měst a hned osloveni, aby zajistili u svých měst pro direktorium půjčky.^{27]} Když se zdráhali, byl 25. června 1618 svolán zemský sněm. S ohledem na vzrůstající ohrožení svolil zverbovat ještě dalších 2000 rejtarů a 6000 pěšáků a neuskutečněnou zemskou hotovost kompenzovat splátkou v hotových penězích až do výše 385 000 tolarů.^{28]} Měšťanům zeměpanských měst tak bylo uloženo namísto původně proponovaného osmého muže skládat od července do září měsíčně 5 kop míšeňských grošů, poddaným (tedy i městským) místo každého desátého muže v témže termínu měsíčně rovněž 5 kop.^{29]} Konkrétní sumy většinou k dispozici nejsou, podle známých částek pro Vodňany (253 kop, 25 grošů

23] V červenci 1618 žádali direktori Sušické o zasekání zlaté stezky (J. PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence*, s. 36, č. 184). Obdobně vyzývání k obraně hranice Písečtí (A. SEDLÁČEK, *Dějiny královského krajského města Písku I*, s. 131).

24] J. PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence*, s. 65, č. 686; J. KILIÁN, *Kašperské Hory za třicetileté války*, s. 20–21.

25] J. PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence*, s. 35, č. 165; s. 40, č. 268.

26] A. GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618 I*, s. 256–257.

27] Tamtéž, s. 264–265.

28] Tamtéž, s. 266.

29] *Artikulové sněmu království Českého 25. 6.–26. 6. 1618*, pag. 17–23; Václav LÍVA, *Veřejná hotovost r. 1620 (Přspěvek k dějinám české války)*, ČSPS 58, 1950, s. 75–93; pro Louny K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 162–163.

míšeňských)^{30]} a Louny (541 kop)^{31]} by šlo usuzovat, že u bohatších venkovských měst šplhaly i k 1000 kopám. Ohled jen na finanční stránku věci ale ztratil pod tíhou následného Dampierrova jihočeského postupu^{32]} smysl a zemský sněm na konci srpna 1618 rozhodl zemskou hotovost vyhlásit tentokrát již in natura. Měšťané měli stavět pro potřebu pěchoty každého čtvrtého muže,^{33]} tzn. že kvóta uvalená na města byla zdvojnásobena. Bohužel, jak početný kontingent Sušičtí postavili, nevíme.^{34]} Jistě byl vyslán na mustruňk do Písku (na 5. září) s plánem pokračovat k Táboru. Nakonec se ale do boje nezapojil a v říjnu již byl zpět ve městě.^{35]} Náklady s ním nepochybně byly.

Neúspěch z podzimu 1618 motivoval zemský sněm vypsat novou hotovost v březnu 1619. Sejit se měla do 8. dubna a sloužit tři následující měsíce. Měšťané měli nyní postavit každého 16. muže^{36]} (poddaní na panství každého 20. muže) a vyslat sestavený kontingent k mustruňku do krajského města.^{37]}

30] Václav MOSTECKÝ, *Dějiny bývalého královského města Vodňan. I. díl*, Vodňany 1939, s. 368–369. Vodňany odvedly z majetku („statku pozemského“) ve výši 11 026 kop částku (jde o odhad z roku 1557) 75 kop, 36 grošů, z lidí městských v počtu 130 potom 162 kop, 48 grošů 4 denáry a z 15 poddaných platily 15 kop. Srov. ještě berní rejstřík svatobartolomějské daně roku 1618 pro Domažlice, jež vydal Petr MUŽÍK, *Berní rejstřík města Domažlic z let 1616 a 1618*, in: Okresní archiv Domažlice. X. výroční zpráva 1987, Horšovský Týn 1987, s. 139–150.

31] K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 209.

32] Miloslav VOLF, *Jihočeská bojiště v prvních měsících českého povstání roku 1618*, Jihočeský sborník historický 29, 1960, s. 18–22, 89–92; týž, *Válka v jižních Čechách v zimě a na jaře 1618–1619*, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 24–34, 102–114; týž, *Zásahy ozbrojených poddanských houfů do stavovského povstání 1618–1620*, Jihočeský sborník historický 33, 1964, s. 1–11; týž, *Druhá polovina roku 1619 na jihočeských bojištích*, Jihočeský sborník historický 32, 1963, s. 79–91; týž, *Jižní Čechy v létě 1620 a příprava konečného střetnutí*, Jihočeský sborník historický 35, 1966, s. 8–23.

33] *Artikulové sněmu království Českého 28. 8.–29. 8. 1618*, pag. XIII–XVII.

34] Sušiči početně blízcí Domažličtí ze 305 usedlých ve městě i na předměstích vyslali 76 mužů, z 480 usedlých poddaných dalších 96 osob (Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov I/1*, Klatovy 1927, s. 482). Louny vyslaly do Žatce k mustruňku jednoho zbrojného koně, 82 pěšáků z řad obyvatel města a 20 pěšáků z řad poddaných (K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 165).

35] O rozpuštění hotovosti přímo z nařízení direktoria v říjnu 1618 hovoří V. LÍVA, *Veřejná hotovost*, s. 77. Srov. K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 173.

36] Např. v Poličce se počet domů pro výpočet počtu mužů snižoval o domy pusté. Jestliže v letech 1607 a 1610 k domovní dani stanovený počet domů činil 284, potom se pro výpočet mužů v pěchotě pro zemskou hotovost v březnu 1619 použilo čísla 196 (Karel ADÁMEK, *Z dějin hospodářství královského věnného města Poličky*, Praha 1906, s. 21).

37] *Artikulové sněmu království Českého 18. 3.–23. 3. 1619*, pag. XVIII–XXII; K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. III. díl.*, s. 54. V Klatovech mustruňk proběhl někdy v dubnu, jak dokládají pozdější relace z Domažlic (J. VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov I/1*, s. 488). Počty postavených mužů kolísaly: v Lounech byly nižší než stanovená kvóta, vyslal se jeden rejtar a 26 pěšáků (K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 171), zatímco Polička měla povinnost vyslat dva rejтары, 22 osob za město a 17 za panství, avšak vyslala 4 rejтары, 27 pěších z města a 36 z panství (K. ADÁMEK,

Hotovost, jež byla generálním sněmem v srpnu 1619 prodloužena o další tři měsíce,³⁸⁾ opřela své úsilí do obrany jižní poloviny Čech.³⁹⁾ Ani tentokrát přímo o hotovosti a nákladech s ní spojenými nic určitějšího nevíme, pouze z února 1619 je k dispozici apel direktorů, aby sušická obec svému měšťanu a důstojníkovi stavovské armády Matouši Voprchovi z Feldenštejna na verbování zapůjčila 100 kop grošů míšeňských.⁴⁰⁾ Svou relevanci má ale zpráva z Loun, kde tato druhá hotovost vyšla na 613 kop, 46 míšeňských grošů.⁴¹⁾ Nová hotovost se publikovala počátkem roku 1620, přičemž ustanovení o pěchotě se od posledního nelišilo (tzn. z poddaných každý 20., z městských obyvatel každý 16.). Mustruňk se měl konat v krajských městech 16. března, odkud se nařídilo táhnout k Písku a Táboru. V poli se hotovost mohla pohybovat do května. Louny tentokrát přišla na 603 kop 37 míšeňských grošů,⁴²⁾ zatímco Mělník na 620 kop.⁴³⁾ Konečně poslední zemská hotovost byla z rozhodnutí generálního sněmu vyhlášena patentem krále Fridricha Falckého 19. července 1620. Sušičtí měli postavit každého osmého muže a vyslat kontingent na 28. července do Písku.⁴⁴⁾ Hotovost potom byla urgována novým královským patentem z 14. srpna 1620, přičemž mustruňk měl být po čtrnácti dnech.⁴⁵⁾ Z jižní poloviny Čech se poté hotovost nehnula, a naopak se sem sjížděla další ze sousedních krajů

Z dějin hospodářství královského věnného města Poličky, s. 21; Jindřich RŮŽIČKA – Josef KRUŠINA, *Dějiny města Poličky*, Polička 1968, s. 53; David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, Polička 2015, s. 118–119). Sušičtí patrně měli ve věci stavění nějaké nejasnosti, protože jim v dubnu direktori adresovali list „že se snešení nevztahuje na ty osoby erbovní, kdežž měšťané usedlí jsou, protož že nejsou povinni sami se vypravovati.“ Jaroslav PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence kanceláře českých direktorů z let 1618 a 1619*, Praha 1934 (=Sborník Archivu ministerstva vnitra, 7), s. 103, č. 1337.

38) J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 108.

39) Např. poličský kontingent byl použit k obraně Soběslavi a v říjnu 1619 doprovázel Fridricha Falckého do Mirotic (J. RŮŽIČKA – J. KRUŠINA, *Dějiny města Poličky*, s. 53).

40) Jaroslav PROKEŠ, *Protokol vyšlé korespondence kanceláře českých direktorů z let 1618 a 1619*, Praha 1934 (=Sborník Archivu ministerstva vnitra, 7), s. 86, č. 1045. Sušičtí mu skutečně přispěli, jak vyplývá z jejich listu direktorům z 24. června 1619 (M. VOLF, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, s. 130–131). K Voprchově úloze při verbování srov. NA Praha, Sběrka opisů, dva listy direktorů z 6. února 1619.

41) K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 171–172. Mělničtí tehdy platili za postavení jednoho rejtara 21 zl. měsíčně (J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 141).

42) Louny vyslaly 1 rejtara, 21 pěšáků a z poddaných 5 pěšáků (K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 181).

43) Mělník dohromady vyslal 16 vojáků, přičemž na měsíc dostával každý 5 kop. J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 142.

44) V. LÍVA, *Veřejná hotovost*, s. 78–79. Ke stávajícímu množství se tak poslalo ještě jednou tolik mužů (J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 142).

45) V. LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války III*, s. 73. Postavení hotovosti v jednotlivých krajích se však protahovalo (tamtéž, s. 75–77), ještě 22. září nejvyšší zemští úředníci napomínali hejtmany Prácheňského kraje, že dosud navzdory urgencím neodvedli rejtarstvo k Písku (tamtéž, s. 89).

k vytvoření jednotné síly, neboť Marradas počátkem září vyjel z Budějovic na severozápad a v Bavorsku již stála připravena u Innu velká armáda Katolické ligy.

Jak lze údaje o čtyřech vojenských hotovostech kvantifikovat? V dané situaci nemáme lepší možnost než využít údajů lounských, kde dvě hotovosti vyšly shodně na částku kolem 600 kop míšeňských grošů. Sušice nedosahovala velikosti a bohatství Loun, takže je nutné částku ponížít alespoň na 500 kop míšeňských grošů. Znamenalo by to tímto směrem vydání za 2000 kop.

Královský patent z 18. srpna 1620 potom vyhlásil ještě šlechtickou insurekci a pohotovost obyvatelstva královských měst – případné vojenské posádky měly být rozmnoženy o ozbrojené a vycvičené měšťanské sbory, které měly hájit některé úseky městských hradeb.^{46]} Jisté z těchto důvodů si Sušičtí vyžádali munici, na což na začátku září 1620 zareagoval královský podkomoří odesláním 4 centnýřů střelného prachu, 5 centnýřů olova a 8 centnýřů luntů.^{47]} Použijeme-li cen známých z *Poznamenání*,^{48]} stála tato munice 360 kop míšeňských grošů. Součtem této i všech výše zmíněných položek dospíváme k částce **11 430 kop míšeňských grošů**.^{49]}

Vydání rázu daňového^{50]}

Neméně podstatným, ne-li dominujícím segmentem vydání byly výdaje spojené s daňovým zatížením. Je přitom nesporné, že berní vydání si města spojovala se svévolným jednáním dvou vyšších stavů především. Ještě roku 1622 vzpomínali Pražané, že „*na sjezdích veliké a těžké berně, šacuňky ukládali a k půjčkám velikých sum peněz, stříbra nutili, co na týchž sjezdích vyšší dva stavové zavřeli, k tomu my [...] amen říkati musili a když jsme nechtěli, samo zavírali pravíc, že dva hlasové jeden přemáhají*.“^{51]} Při podrobnější komparaci s daňovým zatížením dvou šlechtických stavů se ovšem nezdá situace pro města tak beznadějná, měšťanstvo neneslo poměrově břemeno o mnoho vyšší než v období před povstáním.^{52]} Současně je nesporným paradoxem, že při koncipování přehledů o vydáních na stavovské povstání se berní výdaje obvykle

46] Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. IV. díl*, Praha 1868, s. 245.

47] SOKA Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 912, karton č. 3.

48] Za centnýř luntů počítáno 15 kop, za centnýř olova 8 kop a za centnýř střelného prachu 50 kop míšeňských grošů.

49] 8985 kop + 85 kop 42 gr. (= 100 zl.) + 2000 kop + 360 kop.

50] Základní přehled podává Otto PLACHT, *České daně 1517–1652*, Praha 1924, s. 60–62. Podrobně se zvláštním zřetelem na města J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 106–110.

51] O. PLACHT, *České daně*, s. 61.

52] Tak uvažuje J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 109.

ponechaly stranou. Pojednáváné *Poznamenání* není výjimkou. Velmi přibližné hodnoty se lze dobrat umělou rekonstrukcí, je s tím však úzce spojen jeden metodický problém: v případě vyjádření nákladů v berní oblasti není až tak jednoznačné vedení jasné dělicí linky mezi situací válečnou a neválečnou. Optimálním řešením nemůže být odlišení přímých daní řádných a mimořádných, neboť i položky standardního zatížení plynuly na úhradu nákladů spojených s povstáním. Současně docházelo k tomu, že v letech 1619 a 1620 se na řádné daně úplně rezignovalo a vybíraly se pouze daně mimořádné.

Základ výše berní během první fáze povstání položilo usnesení generálního sněmu z roku 1615, jímž byl přijat daňový rozvrh v nezměněné výši na pět následujících let, takže právě ten lze považovat za předpis řádných daní. Jednak schválil postavit 6200 rejtářů a 14 000 pěšáků (samotné Čechy potom 2000 rejtářů a 6000 pěšáků) a formou daní uhradit 2,7 miliónu tolarů z celkových 14 miliónů tolarů dvorských a komorních dluhů.^{53]} To bylo respektováno ještě na zemském sněmu v červnu 1618, Čechám vycházelo kolem 800 000 tolarů.^{54]} Měštům se z této sumy ukládalo ročně splatit paušální částku 56 250 kop jako daň z obyvatel, další paušál 25 000 kop místo domovní daně, daň z jistin a daň z poddaných.^{55]} Odbojní stavové tuto praxi nezměnili,^{56]} i když chystaná, ovšem nezrealizovaná reluce zemské hotovosti z června 1618 měla ve výsledku podobu mimořádné daně. Následující zemský sněm v březnu 1619 vedle daňového rozvrhu dle klíče z roku 1615 rozhodl měštům uložit daňový paušál 18 750 kop,^{57]} jenž byl součástí 100 000 tolarů, které měly posílit nekončící výdaje za verbování.^{58]} Ostatním mimořádným daňovým požadavkům zeměpanská města unikla: kromě pražských měst odmítla všechna ostatní participovat na obilní dani, ukládající odvádět šlechtickým vrchnostem z každého svého poddaného 1 větel žita a 2 větele ovsu.^{59]}

Generální sněm z léta 1619 vedle daní svolených roku 1615 uložil všem stavům mimořádnou majetkovou daň. U měst se týkala jednak veškerého

53] *Artikulové sněmu království Českého 15. 6.–3. 10. 1615*, pag. XVII–XL; T. WINKELBAUER, *Nervus belli bohemicí*, s. 197.

54] A. GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, s. 257.

55] Autentické znění *Artikulové sněmu království Českého 15. 6.–3. 10. 1615*, pag. XXV–XXX, XLII–XLIII; O. PLACHT, *České daně*, s. 56.

56] Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. II. díl*, Praha 1866, s. 141; J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 107.

57] *Artikulové sněmu království Českého 18. 3.–23. 3. 1619*, pag. XXXXI–XXXVII.

58] A. GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618 I*, s. 400.

59] *Artikulové sněmu království Českého 18. 3.–23. 3. 1619*, pag. XXXXVIII–LI; K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623 III*, s. 54, 64, 71–74; F. KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, s. 132–133. Jak ale uvádí K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 170–171, města musela odvádět obilí ze svého panství. Tak z Loun v dubnu 1619 odplynulo ze 100 poddaných 12,5 strychu žita a 25 strychů ovsu. Podobně konali poddaní mělnické městské obce (J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 140).

nemovitého majetku – z jeho ceny (stanovené podle skutečné tržní hodnoty z roku 1619) se z každých 100 kop odvádělo 6 grošů –, jednak 36 povolání, od šenkýřů po řemeslné tovaryše.^{60]} U příležitosti korunovace Fridricha Falckého zemský sněm v listopadu 1619 akceptoval korunovační daň, splatnou ke sv. Jiří 1620. Měly ji platit pozemkové vrchnosti ve výši 75 % celkového ročního výnosu z poddanského úroku. J. Dvorský k tomu dodává, že královská města odváděla tuto daň na principu daně z hlavy.^{61]} Enormní zatížení přinesl generální sněm zasedající od 26. března 1620: města měla na rok 1620 nad rámec daní z roku 1615 ještě uhradit jménem domovní daně paušální sumu 25 000 kop. Dále měla nést zvláštní sbírku na vojsko v celkové výši 56 250 kop, přičemž se odváděla v intervalu 1620–1621 ve třech termínech po 18 750 kopách. Stejněmu rozvrhu podléhala zvláštní vojenská daň z městských domů v sumární výši 18 000 kop. Nově se také využilo efektu daní nepřímých – z prodeje ryb, dobytka, vína a luxusního zboží se stanovila sazba 3,3 %, na posudném 12 grošů míšeňských z každého prodaného věrtele piva. Debata o daních přinesla značné jiskření mezi městy a šlechtickými stavby.^{62]}

Pokud sečteme všechny známé paušální částky určené městskému stavu během stavovského povstání, dosáhneme částky 180 500 kop míšeňských grošů.^{63]} Tato suma se rozvrhovala na jednotlivá města podle počtu jejich domů. Ten známe díky soupisu k roku 1610, pořízenému právě pro berní účely.^{64]} Lze z něj zjistit, že eviduje celkem 13 318 domů. Během stavovského povstání se úhrady daní neúčastnila Plzeň s Českými Budějovicemi, takže musíme jejich počty domů odečíst (387 a 414). Pokud uvažujeme 12 517 domů na výše uvedených 180 500 kop, znamenalo by to v případě Sušice se 196 domy podíl 2826 kop. Je k tomu ale nutno dodat, že paušální částka nereprezentovala celkový objem požadovaných daní – majetková a korunovační daň roku 1619 a systém nepřímých daní roku 1620 toto číslo jistě významně navyšoval. Demonstrovat to částečně dovolují Louny – při naší metodě výpočtu by se Louny s 396 domy podílely na paušální sumě částkou 4744 kop. Karel Štěpánek ovšem na základě

60] *Artikulové sněmu království Českého 23. 7.–31. 8. 1619*, pag. CLV, CLXVI. J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 108, tvrdí, že na generálním sněmu se od daňového recesu z roku 1615 již opustilo, ovšem v takovém případě by daňové zatížení bylo poměrně nízké, což by bylo v ostrém kontrastu s dobovou realitou. O výběru daní podle recesu z roku 1615 nepochybuje O. PLACHT, *České daně*, s. 60–61.

61] *Artikulové sněmu království Českého 28. 10.–19. 11. 1619*, pag. VII–IX.

62] *Artikulové sněmu království Českého 26. 3.–11. 5. 1620*, pag. XXI–XXXVII. Srov. k tomu J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 109, 115–116.

63] $56\,250 + 25\,000 + 18\,750 + 25\,000 + 18\,750 + 18\,750 + 18\,000 = 180\,500$ kop míšeňských grošů.

64] Číslo publikoval Josef EMLER, *Příspěvky statistické. II. Počet domů v městech královských*, Památky archeologické a místopisné 7, 1868, sl. 547–548. Údaje za rok 1610 srovnával s údaji z roku 1607 Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 47, 160–161.

příznavacích listů konstatoval vydání za 6455 kop, 56 míšeňských grošů,^{65]} přičemž polovinu tvořily nepřímé daně v čele s dědičným a svoleným posudným. Při tom upozorňoval, že jde stále jen o minimální výši výdajů na berně. Je jistě handicapem, že nejsou k dispozici čísla z jiných měst, mohla by mnohé napovědět. V každém případě není zavádějící předpokládat, že Sušice v letech 1618–1620 na berních odvedla přinejmenším **4000 kop míšeňských grošů**. Ve srovnání s výdaji na vojsko jde o částku viditelně nižší.^{66]} Jak bylo upozorněno, určitý podíl z této sumy by město jistě odvedlo i za mírových poměrů, avšak poněvadž nám nejde o porovnávání stavu předválečného s válečným a hodláme docílit sumy vyjadřující celkové finanční zatížení městských financí během stavovského povstání, není uvedený argument relevantní. Spíše je potřeba si uvědomit, že daně mohly být hrazeny i naturáliemi.^{67]}

Ostatní výdaje

Rekapitulací výdajů na vojsko a berně škálu výdajů města na stavovské povstání rozhodně nevyčerpáváme. Permanentní nedostatek peněz nutil stavovské představitel k hledání dalších zdrojů příjmů. Hned v červnu a červenci 1618 se stávající daňový systém ukázal pro vydržování armády jako nedostatečný a direktori se zplnomocnili k uzavírání půjček. Návrh direktorů však měšťanstvu neimponoval.^{68]} Systém nucených půjček se poté rozběhl v druhé polovině září 1618 a znovu se k témuž nástroji přikročilo v roce 1620.^{69]} Výsledky nebyly lepší ani u dobrovolných půjček – na konci května 1619 sami stavové půjčili nejvíce 60 000 tolarů, příspěvek královských měst (vyjma Prahy, která poskytla 35 000 tolarů) byl mizivý.^{70]} Nikdo tehdy nemohl tušit, že poskytnutí úvěru bude pro městské ekonomiky krajně nevýhodné, poněvadž s porážkou povstání tyto půjčky propadnou. Ze Sušice se o poskytnutí půjčky nic nedozvídáme.

Obdobně negativní dopad na městské ekonomiky mělo uzavírání úvěrů. Mechanická kvantifikace a zahrnutí do nákladů na stavovské povstání nejsou ale možné, neboť půjčkou mohli Sušičtí saturovat některý z nákladů na vojsko či berně. Věřiteli městských obcí byli často sami měšťané^{71]} či okolní

65] K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 212.

66] Týž autor naopak tvrdí, že daňová vydání významně převýšila přímá vojenská vydání (tamtéž).

67] V Mělníku se platilo vínem (J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 140).

68] A. GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618 I*, s. 264–265.

69] K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 184–185; J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 113–114. Další půjčky od pražského měšťanstva se pokoušel v červenci 1620 vyjednat sám Fridrich Falcký (tamtéž, s. 116–117).

70] T. WINKELBAUER, *Nervus belli bohemici*, s. 202.

71] J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 139–140.

šlechta. Písečtí si jen v průběhu roku 1619 vypůjčili bezmála 10 000 kop míšeňských,^{72]} Lounští si za celou dobu povstání vydlužili zhruba 4166 kop míšeňských,^{73]} u Staroměstských máme zprávy o 6750 zl.^{74]} a Litoměřičtí si vypůjčili 9050 kop míš. grošů.^{75]} Sušičtí si prokazatelně během povstání vypůjčili 2400 kop míšeňských grošů od Bernarda st. Hodějovského z Hodějova na Řepici a Drhovli a od Kateřiny Šofmanové z Hemrlesu. Je ovšem vysoce pravděpodobné, že do stejné doby půjde zařadit i některou z nedatovaných půjček,^{76]} čímž by souhrnná částka narostla. Ještě v roce 1655 měšťané upozorňovali, že si roku 1618 vydlužili 1000 kop na vojenskou hotovost od bratří Malovců – protože však tento úvěr signovali již 23. dubna 1618, mohli mít spíše na mysli půjčku od Hodějovského.^{77]} Podle všeho se ale městské obce úvěrům a tíživým úrokům z nich snažily vyhnout a raději rozprodávaly kostelní klenoty, jen aby požadavky direktorů vyplnily. Svědčí o tom praxe nejen ze Sušice, ale třeba také z Litoměřic.^{78]} V sušickém případě tento jev měl kriminalizující dohru, neboť z popudu měšťanů byla loupežně přepadena katolická fara v Nezamyslicích a odneseny všechny cenné předměty.^{79]}

Podstatně snáze lze zahrnout materiální škody. Sušici sice nepotkal osud Horažďovic, avšak doložit lze násilnosti na obyvatelstvu v městských vesnicích. *Poznamenání* neuvádí konkrétní datum, ale podle všeho souvisely s Buquoyovým výpadem k Horažďovicím v červnu 1619. Jeho vojska vydrancovala a vypálila Dobrušku s Bohdašicemi a v dalších dvou vsích Humpolci a Platoři pobrala dobytek, čímž vznikla úhrnná škoda za 3870 kop míšeňských

72] Součtem vychází 9250 kop grošů míšeňských. Dluhy písecké městské obce za léta 1595–1619 tak dosáhly 111 228 kop (A. SEDLÁČEK, *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou* I, s. 133).

73] K. ŠTĚPÁNEK, *Město Louny a české stavovské povstání*, s. 213–214. Štěpánkovou metodikou vychází suma 20 176 kop míšeňských grošů, započítával však i pokutu uloženou Albrechtem z Valdštejna (16 011 kop míšeňských grošů).

74] Václav PEŠÁK, *Obecní dluhy královských, věnných a horních měst v Čechách, zvláště Starého Města pražského, po třicetileté válce*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 371.

75] Tereza ANTONYOVÁ, *Dluhy královského města Litoměřic v Knize dlužních úpisů z let 1597–1621*, Ústí nad Labem 2015. Bakalářská práce, Katedra historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, s. 22, 46. Jak konstatuje autorka, za léta 1618–1620 byl počet půjček podprůměrný oproti předchozím létům, což příkládá neklidnosti doby. V roce 1618 přitom byla půjčka využita pro úhradu kontribuce (tamtéž, s. 20).

76] Jejich přehled uvádí J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 766–767.

77] NA Praha, Stará manipulace, sign. S 82/16, list Sušických Kateřině Praxidě Malovcové z Chýnova z 27. srpna 1655.

78] Litoměřická městská obec za ně utřžila 1200 kop míšeňských grošů (T. ANTONYOVÁ, *Dluhy královského města Litoměřic*, s. 16). V případě Sušice není utřžená suma známa, o rozprodeji se dozvěděl až s odstupem let královský podkomoří Příbík Jeníšek z Újezda (Archiv Národního muzea, Sběrka rukopisů, sign. 304, fol. 35r–35v).

79] NA Praha, Stará manipulace, sign. Z 45/4. Věc se vyšetřovala v roce 1622.

grošů. Zcela bez excesů se jistě neobešlo ani opanování města generálem Baltasarem Marradasem. Jindřich Hýzrl z Chodů sice popisuje událost nekonfliktně, avšak jeho paměti vznikaly se značným časovým odstupem, a navíc nemohlo být jeho záměrem sebe sama vykreslovat negativně.^{80]} Jistou oporu pro pochybnosti nabízejí relace Fridricha Falckého a Mikuláše Dačického z Heslova. Reflektují velmi pravděpodobně to, o čem se krátce po pohnutých událostech obecně hovořilo.^{81]} Kde tyto excesy končily a začínala nová etapa války, nelze jednoznačně vymezit. Pokud bychom vnímali ještě jako nutný důsledek stavovského povstání týdenní vyživování dobyvatelovy, tj. Marradasovy armády, mohli bychom přičíst k výdajům dalších přinejmenším 1000 kop.^{82]}

Ani poté není rejstřík výdajů zcela uzavřen. V podstatě životně nutnými byly v době neustálých válečných přesunů poselské služby. Fungovaly jak pro aktuálně pobývajících velitele, tak pro měšťany samotné. *Poznamenání* výslovně uvádí, že s nimi neoperuje, ale pro podzim 1619 kupř. zmiňuje poselství od Mansfelda do Plzně či jeho důstojníkovi Hansi Georgovi von Peblis v celkovém součtu 5 kop 12 grošů míšeňských. Že tu jde o pomyslnou špičku ledovce, dokládá pozdější údaj z mírového roku 1652, kdy přišli poslové sušický důchod na 26 zl., 16 kr.^{83]} Konečně i v době válečné byl prostor pro nejrůznější dary a prezenty, počínaje králem, konče vojenskými veliteli. Vyčíslit je však nelze ani rámcově.

Po předchozím rozboru je možné přikročit k finální kvantifikaci přibližné výše nákladů města Sušice spojených se stavovským povstáním z let 1618–1620. Provedeme-li sumarizaci předchozím rozbohem dosažených částek (za vojsko 11 430 kop, na daních odhadem 4000 kop, materiální škody 3870 kop míšeňských grošů), dostáváme se úhrnem k sumě 19 300 kop. Všechny částky je možno, či spíše nutno, považovat za minimální – jak bylo na více místech upozorněno, autor *Poznamenání* záměrně některá vydání přehlížel a nezahrnul je. V částce 19 300 kop také není vůbec započten úvér a náklady na opravu hradeb, některou municí či poselské služby, které by nás posunuly k částce rozhodně přesahující 20 000 kop míšeňských grošů. Narážky na dodávky pro armádu na

80] Jan VOGELTANZ – Věra PETRÁČKOVÁ (ed.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 342–343.

81] V. LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války III*, s. 94; Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první*, Praha 1878, s. 266.

82] J. VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov I/1*, s. 508–509, uvádí, že jen od 14. do 27. října přišlo Marradasovo vojsko klatovské měšťany na 2808 zl. a obec na 33 zl.

83] J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 758. Město Stříbro počítalo v roce 1617 na poselské služby se 165 kopami míšeňských grošů (SOKA Tachov, Archiv města Stříbra, neinventarizováno, kniha počtů 1615–1721).

sněmu z března 1619 umožňují udělat si představu, co všechno zůstává přehlédnuto. I pokud budeme hodně strážliví, můžeme za reálný a jistě stále ještě spíše podhodnocený interval považovat 20 000 až 25 000 kop míšeňských grošů.

Dosažená částka je ryze uměle vytvořeným konstruktem. Navíc konstruktem, jenž by ve své době velmi pravděpodobně ani nevznikl. Samotné chápání toho, co je vlastně vnímatelné jako výdaj určitým směrem či v určité oblasti, totiž nemuselo být shodné s dnešním vnímáním a shodně ho nemuseli (a ani nemohli) vnímat jednotliví měšťané. Na poli vědeckého diskurzu se jedná o problém metodologický, jež lze odstranit stanovením předem jednoznačně stanovené metody (klasickým příkladem je např. otázka započítávání hodnoty robotní práce při kalkulaci finanční bilance velkostatkového hospodaření), ve své době šlo o problém vyplývající z nejrůznějších faktorů. Předně to byla míra individualizace konkrétního pisatele – záleželo na jeho vzdělání, zainteresovanosti apod. To znamená, že jen obtížně lze pracovat s ad hoc vzniklými kalkulacemi.^{84]} Neznáme-li jejich strukturu, jinými slovy, pracovní metodu, pomocí níž byly sestaveny, nelze s nimi objektivně pracovat. Do toho vstupuje faktor zkreslení vyplývající z odvážného úsilí měst svou finanční situaci líčit v co nejčernějších barvách.

Pro adekvátní srovnání, co částka 20 až 25 tisíc kop míšeňských grošů vyjadřovala v intencích městských a měšťanských financí, nelze příliš pracovat se subjektivními vyjádřeními měšťanů, přestože i ta jistě něco naznačují (např. listem direktorům z 24. června 1619 Sušičtí žádali kompenzovat si dosavadní vydání na obranu města srážkou z vypsání kontribuce). Zajímavé srovnání nabízí komparace s lokálními cenami nemovitostí – selská usedlost v nejbohatší sušické poddanské vsi Dobršíně vyšla těsně před stavovským povstáním na 533 kop míšeňských grošů,^{85]} domy na klatovském rynku se roku 1601 a 1604 prodávaly za 1350 i 1500 kop míšeňských,^{86]} koupě menšího poplužního dvora Bohdašice s příslušenstvím roku 1615 přišla sušickou městskou obec na 2700 kop míšeňských grošů.^{87]} Obecní důchod v polovině 17. století operoval

84] Nadto bylo obvyklejší pokoušet se kvantifikovat jiná (zpravidla delší časová období). Např. poměrně odlehlá Polička v letech 1621–1627 odevzdala 133 588 zl., 303 strychů žita, 9534 strychů ovsa a vytvořila dluh 407 134 kop (D. JUNEK – S. KONEČNÝ, *Dějiny města Poličky*, s. 127) a Domažlice za léta 1620–1650 vyčísly svá vydání na 280 811 zl. (Petr MUŽÍK, *Hospodářství a správa města Domažlic za třicetileté války*, *Minulosti Západočeského kraje* 16, 1980, s. 209). Z dalších kalkulací z městského prostředí srov. Kateřina KUNCOVÁ, *Třicetiletá válka v královském městě Rakovníku. Dějiny města do saského vpádu roku 1631*, Pardubice 2013 (balkalářská práce), s. 42–45 (za léta 1621–1622); Vladimír Jakub MRVÍK, *Třicetiletá válka a její každodenní realita v královském městě Český Brod (1631–1635) v soudobé zprávě městské kanceláře*, *Středočeský sborník historický* 41, 2015, s. 293–319.

85] Pánkovský dvůr v Dobršíně se v roce 1614 prodával za 533 kop míšeňských grošů (Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 293, gruntovní kniha poddanských vesnic 1584–1635, pag. 244), Šandarovský dvůr v Kadešicích v roce 1617 za 350 kop míšeňských grošů (tamtéž, pag. 252).

86] Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov I/2*, Klatovy 1928–1929, s. 528–529. Pro Sušici bohužel nejsou ceny domů z doby před Bílou horou k dispozici.

87] J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 130.

s výdaji pohybujícími se kolem půl druhé tisícovky zl. Pro druhé desetiletí je však nutno počítat s určitými odlišnostmi. Zoufat si nad nedostatkem pramenů je jen dílčím problémem. Namátková sonda do purkmistrovských počtů města Stříbra, Sušici velikostně blízkého, naznačila, že za rok 1617 v nich zachycené výdaje činily 1005 kop, 29 míšeňských grošů, kdežto v roce 1657 méně než polovinu (506 zl. 11 kr.).^{88]} Svě tu nepochybně způsobil obecný pokles cen, podle všeho se však proměnila i struktura výdajů.

Do uvěřitelnějších dimenzí nás posune porovnání s dalšími významnými zdroji vydání: za léta 1556–1615 Sušice nuceně ručila Habsburkům za 50 000 kop míšeňských grošů,^{89]} do nákupu venkovských statků za stejné období investovala 27 640 kop.^{90]}

Jiným způsobem vyjádření významu částky k městskému finančnímu potenciálu je její poměr k hodnotě nemovitého majetku, uváděnému berními rejstříky do zavedení domovní daně.^{91]} Jestliže roku 1557 Sušice svůj poddanský majetek postavila na roveň hodnotě 139 a měšťanský 7120 kop českých grošů (tj. 7259 kop českých grošů = 14 518 kop míšeňských grošů), znamená to, že vydání převýšila měšťanský majetek bezmála stoprocentně. Námi vypočtených 20–25 tisíc kop míšeňských grošů ovšem nebylo částkou dlužnou. Tou bylo během stavovského povstání jen městskou obcí vydlužených 2400 kop míšeňských grošů (tvořily by 16,5 % měšťanského majetku). Jak bylo uvedeno, mohla hodnota úvěru dosáhnout ještě výše, nehledě již k tomu, že město tížily dluhy z doby před rokem 1618, takže fakticky mohlo zadlužení přesáhnout i 30 % hodnoty měšťanského majetku. Provedeme-li stejný výpočet pro Písek,^{92]} dostáváme se k 44 %. Na šlechtických velkostatkách se přitom za kritickou hranici zadlužení považovala již suma šesti- až sedminásobku čistého výnosu čili zhruba 40 % hodnoty všeho nemovitého majetku.^{93]} Před formulováním ukvapeného závěru je ovšem třeba zohlednit, že je tu podstatnou determinantou velké časové rozpětí mezi rokem 1557 a stavovským povstáním. Města obecně během tohoto dlouhého intervalu významně navýšila svůj majetek (zejména o četné venkovské statky) a současně je nutno připustit i příslušnou míru znehodnocování peněz.^{94]}

88] SOKA Tachov, Archiv města Stříbra, neinventarizováno, kniha počtů 1615–1721.

89] J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 264.

90] Tamtéž, s. 252.

91] Používá se zejména pro zjištění míry zadluženosti, srov. např. Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989, passim.

92] Písek přiznával roku 1557 celkem 10 400 kop českých grošů měšťanského a poddanského majetku (tj. 20 800 kop míšeňských grošů) a dle Sedláčkových zjištění si jen v průběhu roku 1618 vydlužili 9 250 kop míšeňských grošů.

93] Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodářství pánů z Hradce 1560–1596*, Praha 1985 s. 132.

94] K tomu A. KOSTLÁN, *Dlouhá mince v Čechách*, passim.

Komparace odhadnutých výdajů na povstání s výši měšťanského majetku v berním rejstříku z roku 1557 je významná ještě z jednoho důvodu – hodnota měšťanského majetku v rejstříku byla vlastně součtem majetku městské obce a individuálních měšťanů.^{95]} Objektivnější by tu samozřejmě bylo vztáhnout zadlužení jen k majetku městské obce, která veškerá vydání zajišťovala a byla fakticky dlužníkem. Ten ale nikde hodnocen ani kvantifikován není.^{96]} Nelze předpokládat, že výdaje na stavovské povstání umořoval výnos z pravidelných příjmových rubrik obecního hospodářství. S ohledem na svou výši po odečtení pravidelných výdajů větší investice jednoduše nedovoloval,^{97]} takže nejpřirozenějším způsobem v dobovém milieu zůstával úvěr,^{98]} jehož využitelnost stoupala úměrně s výši vydlužované částky. Věřitelé se primárně hledali mezi spoluměšťany a měšťany okolních měst. Z období stavovského povstání víme např. z Mělníka, že tu bohatí měšťané poskytovali obci úvěry v řádu stovek kop.^{99]} Měšťanské prostředí zůstávalo nejčastějším zdrojem úvěru těsně před Bílou horou i v Litoměřicích^{100]} či Chrudími.^{101]} Využívaly se však i jiné cesty shánění kapitálu, které nezatěžovaly obecní finance dlouhodobým úrokem z vypůjčené částky a které využívaly osvědčeného způsobu repartování potřebných sum na měšťanstvo. Repartiční způsob úhrady veřejných břemen měl ve městech tradici sahající až k jejich středověkým počátkům a netřeba pochybovat, že se využíval i v období třicetileté války. Konečně, máme o něm doklady jak v případě daní,^{102]} tak u vydání ve prospěch válečných dodávek a kvartýrů.^{103]} Kde ale končila potřeba vzít si úvěr a začínalo využívání

95] K berním rejstříkům J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddání*, s. 145–147.

96] Finanční kalkulace hodnoty obecního majetku jsou až produktem druhé poloviny 18. století. Kromě nemovitostí a příjmů na půdě města je nutno do nich zahrnovat i majetek vyplývající z vrchnostenské role městské obce.

97] V roce 1657 sušické obecní hospodářství přijalo 431 + 924 zl., zatímco vydalo 1 336 + 74 + 200 zl. Blíže J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddání*, s. 754–765.

98] Z fundamentálních prací k úvěrování v raném novověku srov. Valentin URFUS, *Právo, úvěr a lichva v minulosti. Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva*, Brno 1975 a výše citované práce Ledvinkovu a Bůžkovu.

99] J. KILIÁN, *Město ve válce*, s. 139–140.

100] Ze 114 věřitelů Litoměřic za léta 1597–1622 byli 4 z panského, 30 z rytířského a 76 z městského stavu (blíže T. ANTONYOVÁ, *Dluhy královského města Litoměřic*, s. 23). Není bez zajímavosti, že zámožní pražští měšťané naopak poskytovali půjčky samotným direktorům (J. DVORSKÝ, *Praha v českém stavovském povstání*, s. 109).

101] David NOVOTNÝ, *Na okraj úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské. Mezi Chrudími, Prahou a Rychnovem nad Kněžnou*, *Theatrum Historiae* 5, 2009, s. 7–25. Autor se zabývá způsobem shánění vhodných věřitelů právě na příkladu Chrudimě.

102] Pro výběr svatobartolomějské berně roku 1618 v Domažlicích srov. P. MUŽÍK, *Berní rejstřík města Domažlic z let 1616 a 1618*, s. 139–150.

103] SOKA Trutnov, Archiv města Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 163, karton č. 61, „Registra na čtyry šacuňky, kteříž se pojednou, a to ještě času nočního (pro splacení čtyr kompanií

platební schopnosti individuálních měšťanů? Nehledě k tomu, že oba přístupy mohly být za určitých okolností kombinovatelné (vypůjčená částka uhrazena prostřednictvím jejího repartování)? Vzhledem k absenci pramenů zůstane asi navzdýcky nezodpovězeno, jakých částek v takových případech vydání na povstání u jednotlivých měšťanů či předměstských sousedů – vlastních nositelů historické zkušenosti – dosáhly.

Sušická válečná vydání nemůžeme bohužel zasadit ani do konkrétnějšího rámce, v němž bylo obecní hospodaření tehdy zakotveno. Na jednu stranu víme, že se městská obec kvůli úhradě válečných výdajů uvázala k úvěru a rozprodala kostelní klenoty, avšak ve stejné době dokončovala pozdně renesanční (pře)stavbu radnice, již slavnostně otevřela 11. září 1619,^{104]} byť její dokončování pokračovalo až do druhé poloviny 17. století. Balancovat mezi obojím jistě nebylo jednoduché. Nelehkou finanční situaci let 1619–1620 vystihl ve svém dílku *Rachel Prachensis* primas M. Adam Rozacín z Karlsperka. Přirovnáv se k Atlantovi nesoucímu na svých bedrech tíži nebeské klenby, snažně prosil Krista o zbavení svého úřadu.^{105]} To přirozeně ještě nemohl reflektovat další vývoj událostí, jenž rozhodně nesměřoval k lepšímu. S odevzdáním klíčů od městských bran donu Baltasarovi Marradasovi v neděli 27. září 1620 pro Sušické skončila první etapa třicetileté války a schylovalo se k dalším, o poznání delším a tíživějším.^{106]} Sotva jim mohlo v běhu návazných událostí proběhnout hlavou, že bělohorská katastrofa bude konečným mezníkem v ústupu městské politiky, povlovně pokračujícím rokem 1526.^{107]}

rejtarstva od keczovského regimentu, kterýž se tu rozlosirovatí chtěly, avšak jinam že obráceny byly) od spolusousedův vybíral 25. Januarii anno 1637 za purgkmistra pana Jakuba Míška vejběrci p. Václav Jelínek“.

104] Adam ROZACÍN z Karlsperka, *Rathauz nový v městě Sušici posvěcen touto řečí k obci sušické mluvenou od M. Adama Rozacína z Karlspergka v středu po památce Narození Panny Marie 11. Septembris léta Páně MDCXIX*, [Praha 1619].

105] *Rachel Prachensis, Pragam aبلغata...*, 1620. Na Rozacína navázal děkan Jiří Galli popisem řádění nepřátel v jihočeských městech a odsouzením houfného odchodu šlechty ze Sušice. Srov. k tomu Dana MARTÍNKOVÁ-PĚNKOVÁ, *K ohlasu předbělohorských událostí v dílech našich humanistů*, Listy filologické 84, 1961, s. 160–163.

106] Pro první období je k dispozici *Extrakt a poznamenání nákladu aneb vydání při slavném J. M. C. vítězství na lid vojenský v městě Sušici*. Mapuje etapu od 27. 9. 1620 do 30. 7. 1622 (Státní okresní archiv Klatovy, AMS, inv. č. 960, sign. II.1.35, karton č. 47). Dále lze upozornit na konsignaci vydání v poddanských vsích pobývajícího vojska za období 30. 6.–30. 9. 1625, kdy náklady na vojsko vyšplhaly na 972 kop, 18 míšeňských grošů, 4 denáry (NA Praha, Staré militare, karton č. 56).

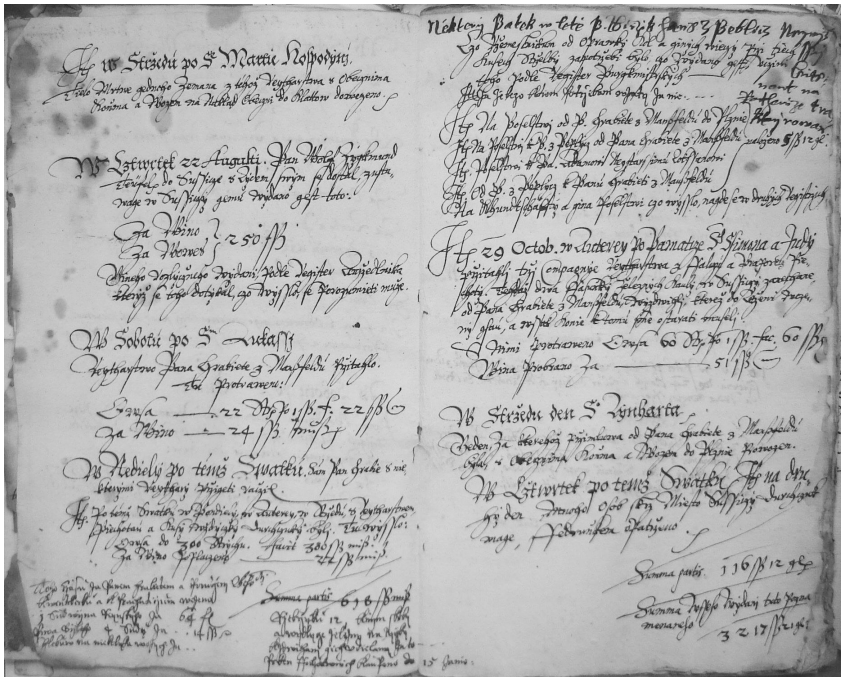
107] S tezí přišel Josef TEIGE, *O příčinách naší porážky na Bílé hoře*, in: Na Bílé hoře, Praha 1911, s. 2, 5–6. S určitými obměnami Josef JANÁČEK, *Praha za třicetileté války*, in: Dějiny Prahy, Praha 1964, s. 327–356.

Expenditure of Czech Royal Towns on the Bohemian Revolt: Sušice 1618–1619

Summary

The military costs which built up over the course of the Thirty Years' War are considered one of the reasons for the chronic pauperisation of Czech towns in the 17th century. In this context, attention is mainly focused on funding to keep the Imperial Army and enemy armies running, although the short period of the Bohemian Revolt is also classed within this context. The nobility limited their co-operation with the burghers solely to demands of a financial nature, which resulted in weaker chance of success of the Bohemian rebellion against the Habsburgs. It is, however, very difficult to determine the total costs. The author has endeavoured to document within what range the estates' funding demand ranged and what kind of burden they may have represented for the town economy using the example of preserved expenditure documents for a particular Royal Town, specifically the town of Sušice, from 1618–1619. These costs are divided into three groups – first of all an attempt is made at quantifying military costs (not just for the town's lodging soldiers who were physically present, but also in terms of providing supplies to armies at various distances away, maintaining the town militia, arming the burghers and repairing the town walls – at a total of at least 11 430 “three-score Meissner groschen”), then a summary of fiscal expenditure is made (regular and extraordinary – a total of at least 4000 “three-score Meissner groschen”), and finally other costs are defined (material damage, forced loans, emissary services, gifts, etc.). Summing all these items gives minimum expenditure for the town of Sušice during the Bohemian Rebellion of at least 20 000 to 25 000 “three-score Bohemian groschen”. For clearer illustration, this sum is then expressed within the context of prices at the time (burgher houses, vassal homesteads, *Meierhof* or administrator's homes) and the value of burgher and town properties.

Ukázka z Vydání se záznamy z roku 1619, foto Jan Lhoták

Dopisy z Konstantinopole. Gábor Bethlen, dánský vpád do středu Evropy a Sir Thomas Roe

Vít MIŠAGA

Abstract: The invasion of Silesia and Moravia in 1626–1627 was intended by the Hague alliance to achieve strategic dominance over the growing strength of the Habsburg-Catholic side in the Holy Roman Empire. The goal of this study is to provide a different perspective on this history trying also to answer the question, what the role of Transylvania was in this action. Especially the edition of the diplomatic correspondence of Sir Thomas Roe, the English Ambassador to Constantinople, helps in analysing the position of Bethlen, the English foreign policy towards himself and the related events at the Sublime Porte.

Key Words: Sir Thomas Roe; Gabor Bethlen; Danish Phase of the Thirty Years' War; Danish Invasion in Silesia and Moravia 1626–1627; Ottoman Empire; English Foreign Policy; James I. (VI.); Christian IV.; Peter Ernst von Mansfeld; Edward Conway

Dánský, alias mansfeldský vpád do Slezska, na Moravu a do Uher v letech 1626 až 1627 zapůsobil na soudobé pozorovatele jako mimořádně odvážný tah. Mohl zvrátit vývoj v rozvíjejícím se konfliktu, kdy se pomyslné misky vah vychylovaly ve prospěch vojsk rakouských a španělských Habsburků a katolické Ligy. Cílem dánského krále Kristiána IV. a jeho spojenců z haagské koalice bylo odvést alespoň část zátěže války dál z hlavního bojiště v Říši, navázat spojení se sedmihradským knížetem Gáborem (Gabrielem) Bethlenem a společně ohrozit Vídeň. Během tažení připadlo velení generálu Petru Arnoštovi z Mansfeldu a Janu Arnoštovi ml. Sasko-Výmarskému. Po mnoha peripetiích a vinou četných okolností z cílů výpravy sešlo. V kontextu dalšího desetiletí se sledovaný vpád stal pozapomenutou předehrou velkých švédských tažení. Události můžeme sledovat z mnoha perspektiv, ať už z pohledu útočících armád a velících generálů, obyvatel bezprostředně zasažených oblastí, nebo císařského dvora a jím dosazených zemských a vojenských autorit. Obsahem předkládané statě je představení perspektivy ze vzdálené Konstantinopole.^{1]}

1] Základem studie jsou přepracované části kapitol zvláště z oddílu *Evropská šachovnice. Vpád v perspektivě generálů a diplomatů a Bethlenova role* nevydané disertační práce Vít MIŠAGA, *Kristián IV., Mansfeld a vpád do Slezska a na Moravu. Výbrané kapitoly z dějin dánské fáze třicetileté války*, disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2014. Vyličení vpádu viz výběrově např. Josef POLIŠENSKÝ, *Morava a vztahy mezi evropským východem a západem 1626–1627*, in: K šedesátinám profesora Josefa Macůrka. Sborník prací

Alfou a omegou úspěchu výpravy dánského a mansfeldského vojska se stala už v očích účastníků pomoc ze strany sedmihradského knížete. Právě ohledně hledání odpovědi na otázku Bethlenovy (ne)účasti na válečných akcích roku 1626 až 1627 lze jen vyzdvihnout dosud málo využívanou korespondenci anglického vyslance u turecké Vysoké Porty. Sir Thomas Roe si totiž vyměňoval (ne bez obtíží) obsáhlé zprávy s londýnským centrem, Bethlenem, vyslanci v Benátkách či Haagu, anglickou princeznou a českou královnou Alžbětou Stuartovnou a mnoha dalšími aktéry. Díky Samuelu Richardsonovi byla celá korespondence s obsáhlými registry vydaná už v roce 1740 v Londýně.²⁾ Téměř tři století stará edice dodává nevšední svědectví doslova z první ruky mimo jiné o pozadí diplomatických soubojů ohledně vpádu do českých zemí a v detailu též o zahraniční politice Anglie ke strategickému sedmihradskému spojení. Cílem tohoto textu je představit důležité relevantní momenty a podnitit zájem o tento mimořádný pramen.

Anglický vyslanec v historiografii

Sir Thomas Roe (1581–1644) byl diplomatem anglického a skotského krále Jakuba I. (VI.) a před svým tureckým pobytem vykonal náročnou misi u dvora Velkého Mogula v indické Ágře. Konkrétně se tak stalo v letech 1615 až 1618, tedy asi dvacet let před tím, než zde začal růst dnes světoznámý Tádž Mahál. Protože se Roe osvědčil, dostalo se mu brzy nového úkolu.³⁾ V roce 1621 přijal misi v Konstantinopoli, kde pak působil nakonec více než šest let. Do centra Osmanské říše odjížděl nejen jako vyslanec anglického krále, ale současně jako agent anglické obchodní společnosti pro oblast Blízkého Východu (Levant Company).

FF Brněnské univerzity X., Řada historická C, č. 8., Brno 1961, s. 251–263; Radek FUKALA, *Dánský vpád do Slezska a rozklad opavské stavovské společnosti*, Slezský sborník 99, č. 2, 2001, s. 81–94; týž, *Dánové na Opavsku*, Dějiny a současnost 18, č. 1, 1996, s. 32–37; Vít MIŠAGA, *Dánský vpád do Slezska a na Moravu. Souvislosti a průběh roku 1626*, Časopis Národního muzea, Řada historická 177, č. 1–2, 2008, s. 55–103.

2) Samuel RICHARDSON (ed.), *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 Inclusive: containing (...) his Correspondences (...) And many useful and instructive Particulars, (...) Now first published from the Originals*, London 1740. Richardson si poradil i s většinou šifrovaných dopisů.

3) K Roeově životu vznikly dvě samostatné biografie: Michael J. BROWN, *Itinerant Ambassador. The Life of Sir Thomas Roe*, Lexington 1970 (k tématu částečně relevantní kapitola 6. *Pirates, Princes & Patriarchs*) a Michael STRACHAN, *Sir Thomas Roe 1581–1644. A Life*, Wilton 1989 (zvláště kapitola 10. *Vicissitudes at the Porte*). Bohužel, zatím nedostupnou zůstává nevydaná disertace Patrick Stephen McGARRY, *Ambassador abroad. The Career and Correspondence of Sir Thomas Roe at the Courts of the Mogul and Ottoman Empires, 1614–1628. A chapter in Jacobean Diplomacy*, An Arbor, University Microfilms 1965.

S druhou rolí se pojily úkoly koordinace a ochrany anglických obchodníků v Osmanské říši. Diplomát měl například pohnout tureckou vládou k zákroku proti v té době velmi aktivním tuniským a alžírským pirátům, kteří ohrožovali obchod v celém Středomoří. Instrukce ohledně samotné zahraniční politiky pak jasně zrcadlily tehdejší kurz politiky Jakuba I. Ten totiž stále ještě usiloval o sblížení se Španěly. Roe měl zpočátku pracovat především na udržení míru mezi Osmany a císařem a přispět k ukončení sultánovy války s Polskem.^{4]}

Na okraj uvedme, že při svém pobytu řešil Roe i zcela specifické požadavky, jako hledání antických památek pro lorda z Buckinghamu, či starých rukopisů z prostředí řecké pravoslavné církve pro tehdy věhlasného sběratele Thomase Howarda, earla z Arundelu. Není bez zajímavosti, že četné dopisy adresoval české „zimní“ královně Alžbětě Stuartovně, s níž ho už od dob jeho služby u londýnského dvora v mládí pojilo i přes stavovské rozdíly upřímné přátelství. To vydrželo po celý život, i když Alžběta nejednou Roea varovala. Například v dopise z 29. srpna 1622 napsala: „*Chápu, že v těchto dnech není dobré být mým přítelem, protože ten pak nemá štěstí, ale vím, že Vás to nezmění.*“^{5]} Roeovi každopádně nebyl osud falckého páru vůbec lhostejný.

Po angažmá v Konstantinopoli nezůstal diplomat v nečinnosti. Roku 1629 se účastnil polsko-švédských mírových jednání a na přelomu třicátých a čtyřicátých let jednání s císařem a jeho zástupci v Řezně a Hamburku. Jako perličku můžeme zmínit, že jeden z průlivů k Hudsonovu zálivu v Kanadě se nazývá Roes Welcome Sound, protože Roe sponzoroval roku 1631 jednu z cest anglického mořeplavce Lukea Foxe.

Vyslanec není v české historiografii zcela neznámou postavou a jeho korespondence rovněž pronikla do několika studií. Okrajově s Richardsonovou edicí pracoval například František Hrubý kvůli zájmu o osudy Jindřicha Matyáše z Thurnu, respektive o jeho pobyt u Bosporu od září 1622 do dubna 1623. Mnohem podrobněji listy relevantní pro Thurnův osud v první polovině dvacátých let prostudoval Otakar Odložilík.^{6]} Bohužel, co se týče dění po roce

4] M. J. BROWN, *Itinerant Ambassador*, s. 120–122, podobně M. STRACHAN, *Sir Thomas Roe 1581–1644*, s. 135–136.

5] „*I see it is not good in these dayes to be my frend, for they haue euer the worse luck; but I know that will not alter you.*“ – Alžběta Stuartovna Thomasi Roeovi, Haag 19./29. srpna 1622 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 74. V textu se budeme dále držet datování podle gregoriánského kalendáře, v poznámkách pak případně zůstane původní dvojí datování, tak, jak ho často uvedli sami pisatelé. O přátelském vztahu Roea a Alžběty píše např. Mary Anne EVERETT-GREEN, *Elizabeth: Electress Palatine and Queen of Bohemia*, London 1909. Zásadní edice Alžbětiných dopisů s bohatým poznámkovým aparátem využívající mimo mnohé další fondy i Richardsonovu edici viz Nadine N. W. AKKERMAN (ed.), *The correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia*. Volume 1. 1603–1631, Volume 2. 1632–1642, Oxford 2011 a 2015.

6] Pod vlivem instrukcí z Londýna Roe zabránil Thurnovi na konci roku 1622 rozdmýchat válku Turků proti císaři, respektive přiměl Turkey k tomu, aby nepodpořili Bethlenovu akci. František HRUBÝ, *Bethlen Gabor a česká emigrace 1622–1623*, Český časopis historický 41, 1935, s. 572–582, zvl. s. 577 a 579–580; Otakar ODLOŽILÍK, *Ze zápasů pobělohorské emigrace*, Časopis

1625, tedy vylíčení vpádu a ústřední otázky kolem Bethlenovy účasti v haagské koalici, zůstala Roeova korespondence v české (a zdá se, že i v německé) historiografii téměř nevyužita.⁷⁾ Již Julius Grossmann přitom v roce 1870 v úvodu své práce o poslední akci Petra Arnošta z Mansfeldu litoval, že se mu prastará edice dopisů nedostala do rukou.⁸⁾

Přece jen známější, a to právě z důvodu Bethlenovy role, se jeví Roeova korespondence v maďarské, případně rumunské historiografii, pokud tak tedy můžeme soudit bez znalosti maďarštiny na základě vybraných anglicky psaných studií.⁹⁾ Není nijak překvapivé, že také hloubka studia celé vlády Gábor Bethlena a jeho hodnocení jsou v maďarské literatuře diametrálně odlišné. Zatímco v české literatuře přes občasné pokusy o smírnější pohled má častěji místo negativní obraz nespolehlivého sedmihradského knížete, v maďarské literatuře se naopak dostalo Bethlenovi velkého prostoru a popularity, výjimečně až adorace jako „po svatém Štěpánovi a králi Matyáši (1458–1490) našemu snad nejlepšímu vládci.“¹⁰⁾

Matice moravské 56, 1932, s. 1–58 a 369–388 a 57, 1933, s. 59–157, především s. 372–388 (56, 1932); týž, *Povstalec a emigrant. Kapitoly z dějin třicetileté války*, Londýn 1944, zvl. s. 25. Právě přes Hrubého a Odložilíka se dostal anglický vyslanec i do Thurnovy biografie od M. Pojara: Miloš POJAR, *Jindřich Matyáš Thurn. Muž činu*, Praha 1998, s. 129.

7) Dokonce ani německy psaná příručka Maji Depner k sedmihradské politice během třicetileté války s Roeovou korespondencí nepracuje, i když naopak už velký znalec dánské fáze války Julius Otto Opel dopisy znal a citoval, pravděpodobně i díky svému dřívějšímu zájmu o osudy Alžběty Stuartovny. Maja DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart 1938; Julius Otto OPEL, *Elisabeth Stuart, Kurfürstin von Pfalz, Königin von Böhmen*, *Historische Zeitschrift* 12, 1870, 1. Heft, s. 289–329; týž, *Der niedersächsisch-dänische Krieg, I.–III.*, Magdeburg 1872–1894, např. kapitola *Bethlen Gabors Vereinigung mit den deutschen Armeen und sein Waffenstillstand*, II., s. 586–599.

8) Julius GROSSMANN, *Des Grafen Ernst von Mansfeld letzte Pläne und Thaten*, Breslau 1870. Znal název Richardsonovy edice díky latinskému spisu Paula Godtschmidta *De liga evangelici anni MDCXXV*, Berlin 1864.

9) Nedávné důkladné práce – byť na omezeném prostoru, ale postavené na široké pramenné základně – viz Ágnes R. VÁRKONYI, *Gábor Bethlen and His European Presence*, *The Hungarian Historical Review*, Volume 2, 2013, č. 4, s. 675–732 a Gábor KÁRMÁN, *Gábor Bethlen's Diplomats at the Protestant Courts of Europe*, tamtéž, s. 790–823, zde uvedena další literatura a edice maďarské provenience. Vedle těchto pak ve formě eseje pracující s několika vybranými momenty z Roeovy korespondence Anikó KELLNER, *Strife for a Dream. Sir Thomas Roe's Case with Gabor Bethlen, Prince of Transylvania*, *Studia Universitatis Petru Maior*. Series Historia 5, 2005, s. 41–56.

10) Tak se vyjádřil Gyula Szekfű ve své knize *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány*, Budapest 1929, reprint 1989, s. 17. – Citováno dle Á. R. VÁRKONYI, *Gábor Bethlen*, s. 696. Dostupné literatury k Bethlenově osobě, politickému osudu a jeho zemi je v českém prostředí bohužel jako šafránu, viz Vojtech DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, Praha 1992. Německy psané literatury je přece jen více: výše zmíněná M. DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen*, případně Sándor PAPP, *Friedensoptionen und Friedensstrategien des Fürsten Gábor Bethlen zwischen dem Habsburger- und Osmanenreich (1619–1621)*, in: Arno Strohmeier (Hg.),

Slovy Otakara Odložilíka se Bethlen „*staral zase především o sebe* (...) *aby si uchoval dřívější zisky*”,^{11]} když místo boje a pomoci spojeneckému vojsku hrál v rozhodujících týdnech na podzim roku 1626 o čas a o novou dohodu s císařem. Kdo by věřil „*sobeckému vévodovi, jehož sliby se měnily v nekonečný řetěz zklamání*“?^{12]} Protože známe výsledek dění i přísné soudy historiků, ukrádá se neodbytný pocit údivu nad tím, jak Thurn, Velen ze Žerotína a mnozí další v Bethlenův zásah dál po několikerých obrazech pevně věřili. To k sedmihradskému knížeti se roku 1626 znovu upínaly naděje generálů, Fridricha Falckého a emigrace. A vskutku, v létě toho roku vyrazil kníže do boje – už po čtvrté – na podporu protihabsburské strany.

Roe a anglická politika vůči Bethlenovi do roku 1626

Bethlenova pověst byla v Evropě pochybná již před dánským vpádem. Příčinila se o to též císařská propaganda.^{13]} Ani Roeovo mínění o sedmihradském knížeti nebylo zprvu nijak valné. Hned na začátku pobytu v Konstantinopoli byl o něm přesvědčen, že „*se jistě dobře o sebe postará, k újmě křesťanstva*“.^{14]} Dokladem mu byl fakt, že Turci od svého vazala hodně očekávají a cení si ho. Protože se prvotní instrukce Sedmihradska nijak nedotýkaly, dotázal se vyslanec Londýna, jak má postupovat. Obdržel jednoznačnou odpověď: s Bethlenem, ani jeho

Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Stuttgart 2013, s. 109–127. Další relevantní práce, byť především za pomoci pramenů z perspektivy habsburské strany, jsou např. Ferdinand TADRA, *Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. im Jahre 1623. Nebst Originalbriefen Albrecht's von Waldstein*, Archiv für österreichische Geschichte 55, 1877, s. 401–465; Peter BROUCEK, *Der Feldzug Gabriel Bethlens gegen Österreich 1623*, in: Otto Friedrich Winter zum 75. Geburtstag. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 59, s. 7–26; Reinhard Rudolf HEINISCH, *Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand 1618–1620*, Südostforschungen 34, 1974, s. 125–165; edice Roderich GOOSS (Hg.), *Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9, Wien 1911; nepřiliš dostupné Sándor SZILÁGYI, *Gabriel Bethlen und die schwedische Diplomatie*, Budapest 1882 a G. GLETTNER, *Überlegungen zur historiographischen Neubewertung Bethlen Gábors*, Ungarn-Jahrbuch 9, 1978, s. 237–255. Naopak četné maďarské zásadní monografie a edice zůstávají u nás nevyužity často z důvodu prosté jazykové bariéry.

11] O. ODLOŽILÍK, *Povstalec a emigrant*, s. 38.

12] Tamtéž, s. 41.

13] K soudobým tendencím, dlouholetým dehonestačním kampaním a oboustranné propagandě ohledně osoby sedmihradského knížete právě výše citovaná studie Á. R. VÁRKONYI, *Gábor Bethlen*.

14] „*I am persuaded he will do well his owne business, to the preuidice of Christendom, because I see here is much expected from him, and he is esteemed a good subiect to the Turke.*“ – Thomas Roe George Calvertovi, Konstantinopol 10./20. ledna 1622 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 15.

lidmi nemít vůbec nic do činění.^{15]} Odpovídalo to linii přátelské politiky anglického krále Jakuba vůči habsburské straně.

Z pohledu Thomase Roea to nebyl nejmoudřejší směr zahraniční politiky. Původní nařízení svých nadřízených navenek samozřejmě respektoval. V názoru na Bethlena však sám zaznamenal radikální změnu. Tím se výrazně odlišoval od svých krajanů a nejen jich. S odstupem času až zaráží kadence zprvu opatrných, později čím dál důraznějších výzev adresovaných anglickému státnímu sekretáři. Už v dopisech z roku 1623 a ještě více z roku 1624 vidíme četné apely a vyjádření, kterými se Roe snažil centrální vládu v Anglii poohnout k poskytnutí podpory Bethlenovi. Knížete přitom nepopisoval nekriticky. Naopak, jeho motivaci a cíle důsledně vysvětloval logikou středoevropských a balkánských reálií.

Na začátku září 1623 Roe psal státnímu sekretáři Calvertovi: „*Chápu zmínky Vaší Milosti o záležitostech v Německu, násilný postup císaře, beznadějný stav Falce, avšak bez jediného pokynu nebo zmínky ohledně záměrů Gábora, ačkoliv jsem často naznačoval, jak by mohl být využit.*“ Zároveň se vyslanec nezdráhal zcela jasně poukázat, že potřebuje přesnější politické zadání: „*Pokorně děkuji Vaší Milosti za všechny Vaše rady a byl bych Vám velice vděčný, pokud byste mne také prosím raději informoval, co bych měl dělat, než jen co jini již vykonali.*“^{16]} Požadovaný efekt v podobě nového zadání ve věci Sedmíhradska se nedostavoval.

Přímluvce hledal diplomat i v manželce Fridricha Falckého, anglické princezny Alžbětě. V dopise z 25. května 1624 do Haagu mimo jiné napsal tato slova: „*Vím, že nic neposkytne nyní více výhod Vašemu Veličenstvu než právě nějaká akce z této strany, jak jsem už dříve Vám a Anglii několikrát důvěrně sdělil. Pokud věci důvěřujete, musíte pro péči o ni něco udělat.*“ Navíc trefně vystihl obtížnou sedmíhradskou situaci: „*Gábor stojí mezi dvěma proti sobě stojícími velmocemi a musí se přiklonit k jedné z nich, pokud se mu nedostává jiné podpory.*“^{17]} Vliv falckého páru na londýnskou politiku byl však tou dobou minimální, pokud vůbec nějaký.

Až po krachu anglických námluv v Madridu, kde princ z Walesu strávil do října 1623 několik měsíců čekáním na svatbu se španělskou infantkou,

15] George Calvert Thomasi Roeovi, St. Martins Lane 11./21. dubna 1622 – tamtéž, s. 28. Krátce dopis připomíná jako doklad „*sobectví sedmíhradského vévody, který pracuje jen pro sebe*“, O. Odložilík (*Ze zápasů pobělohorské emigrace*, s. 53), ale pozdější zásadní změně Roeova osobního názoru na Bethlena se již nevěnuje.

16] „*I humbly thankce your honor for all your aduices, and I should take it as a great fauor, if you would also please to enforme mee what I should doe, rather then what others haue done, in which ther is so little comfort and content.*“ – Thomas Roe George Calvertovi, Konstantinopol 24. srpna/3. září 1623 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 175. Zmiňuje též M. STRACHAN, *Sir Thomas Roe*, s. 161.

17] Thomas Roe Alžbětě Stuartovně, Konstantinopol 15./25. května 1624 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 238–239.

provedl stárnoucí Jakub I. pod vlivem syna Karla a lorda z Buckinghamu poslední a rozhodující změnu ve své zahraniční politice. Se smířlivostí vůči habsbursko-katolické ofenzivě ve střední Evropě se londýnský dvůr konečně rozloučil. V lednu 1624 změnu stvrdila tajná rada (Privy Council) a na únor svolaný parlament měl schválit daně pro financování očekávaných válečných výdajů.^{18]}

Calvert napsal 28. května Roeovi slova, která se dají zarámovat svou výstižností pro obrat anglické politiky v Evropě. Výmluvně je i zpoždění, ke kterému při odeslání nových pokynů došlo. „*Dobře si pamatuji, když bylo Jeho Lordstvo vysláno z Londýna (...) s instrukcemi od Jeho královského Veličenstva činit nejlepší službu (...) ve věcech císaře a rakouského domu. Jeho královské Veličenstvo doufalo, že tyto služby budou oplaceny stejnou měrou jemu a jeho dětem. Ale situace se zcela změnila od toho času.*” Calvert zmínil roztržku se Španělskem a královo následné rozhodnutí nasměrovat veškeré úsilí na obnovu falckého kurfiřtství skrze boj proti císaři na jakékoliv frontě. „*V tomto ohledu nechť je Jeho Lordstvo srozuměno, že Jeho královské Veličenstvo pokládá za patřičné, abyste se snažil tak mnoho, jak jen můžete, o udržení Gábora Bethlena v srdci těmi zdvořilostmi a úsluhami, které naleznete ve své moci poskytnout mu u tamního dvora.*“^{19]}

Změnu s radostí přijal nejen Roe, falcký pár a emigranti z českých zemí, ale i většina anglické šlechty a měšťanstva, kterým se sblížení se Španěly vůbec nelíbilo. Konkrétně ohledně Bethlena pak o několik měsíců později Roe v dopise Alžbětě shrnul jeho pověst jedinou větou: „*Snad mnoho Gáborovy nestálosti způsobilo, že jej ostatní opomíjí, ale toto opomíjení bylo příčinou všech jeho obrátů a změn.*” Dodal navíc jako již mnohokrát jinde podobnými slovy: „*Jsem přesvědčen, že Gábor musí být nejen znovu získán, ale navždy zabezpečen; a pak bude víc než zřejmé, že je tím nejvhodnějším nástrojem na světě, k odklonění a obtěžování nepřátel Vašeho Veličenstva.*“^{20]}

Poznamenal sice, že sedmihradský vyslanec se k němu momentálně chová trochu odtažitě kvůli probíhajícím námluvám knížete u vídeňského dvora o ruku arcivévodkyně Cecílie Renaty, ve stejný den ale již uvažoval v listu

18] K anglicko-španělským námluvám mezi mnohými např. Robert CROSS, *Pretense and Perception in the Spanish Match, or History in a Fake Beard*, Journal of Interdisciplinary History 37, 2007, č. 4, s. 563–583.

19] „*I doe well remember, that when your lordship was first sent from hence upon that employment, you had it, among other instructions from his majesty, to doe the best offices you could, in his majesties name, unto the affaires of the emperor, and the howse of Austria; which his majesty then hoped would haue been requited again by the like good offices on their part towards him and his children. But the scene is cleane altered since that time (...) his majesty thinks it now fit you doe your endeavor, as much as you may, to keepe Bethlem Gabor in heart, by those courtesies which you find in your power to doe him in that court.*” – George Calvert Thomasi Roeovi, Londýn 18./28. května 1624 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 244.

20] Thomas Roe Alžbětě Stuartovně, Konstantinopol 18./28. října 1624 – tamtéž, s. 302.

Calvertovi o výhodách, kdyby se Bethlen přiznil do rodiny braniborského kurfiřta.^{21]} Ostatně právě Roeovi, respektive Alžbětě Stuartovně, se kterou své nápady sdílel, připisují někteří historikové autorství myšlenky na svatbu Bethlena s Kateřinou, sestrou kurfiřta Jiřího Viléma. K té skutečně nakonec došlo v předvečer vpádu v březnu 1626, ale to bychom příliš předbíhali.

Rok 1625 probíhal velmi hekticky. Od konce února Kristián IV. shromáždil vojsko a v červnu vytáhl do pole. Anglie pomohla Mansfeldovi s postavením nové armády, která se vyločila v Nizozemí. Obě akce ale nakonec nevedly k získání převahy, a tak rok 1625 přinesl hlavně boje na diplomatickém kolbišti.

S protihabsburským směrem politiky přišla též Francie pod vlivem prvního ministra Armanda-Jeana du Plessis kardinála Richelieu. Z pozdějšího vývoje víme, že právě Francie se ujala rozhovorů se Sedmihradskem jako první.^{22]} V dopise Bethlenovi z 24. května 1625 Roe psal, že se o těchto jednáních dozvěděl, detaily však neznal. Vyzýval Bethlena, aby sdělil své požadavky. Za svou osobu ale nemohl více konat, protože neměl pro další jednání instrukce, a proto byl ohledně případných anglických nabídek velmi skoupý. Vysvětloval svou zdrženlivost v rozhovorech se sedmihradským vyslancem nevhodností místa pro takové jednání a stáčil řeč na všeobecná prohlášení o nutnosti boje za „svobodu Německa a našeho náboženství“.^{23]}

Celý rok 1625 anglický vyslanec postupoval dle prvotních instrukcí o změně azimutu anglické politiky. Byl přesvědčen o Bethlenově touze dál bojovat, ale opakovaně si stěžoval na nedostatek zpráv z Londýna. Na jednu stranu energicky pobízel Turky k podpoře Bethlena v jeho činnosti v Uhrách a v poměru k císaři, ale vůči Bethlenovi vystupoval značně nejistě, neboť vlastně nevěděl, co mu může za Anglii slíbit.

Roeova frustrace rostla. Novému státnímu sekretáři Conwayovi v lednu 1626 napsal doslova: „*Nic jsem nezaslechl z Anglie už po mnoho měsíců. (...) Nebudu Vaše Lordstvo již rušit s touto věcí, dokud nepřijmu rozkaz a povzbuzení pokračovat.*“^{24]} Ještě před tím navíc žádal anglickou obchodní společnost o zaslání svého nástupce, protože původní smlouva na čtyři roky měla právě vypršet a Roe dával hlasitě najevo, že ho situace nijak netěší.^{25]}

21] Thomas Roe George Calvertovi, Konstantinopol 18./28. října 1624 – tamtéž, s. 304.

22] Ani ve zmíněných kvalitních studiích od Ágnes R. Várkonyi a Gábora Kármána nenalezneme o roli Francie v zapojení Bethlena do nového kola bojů bohužel víc než pár slov. Maja Depner datuje první kontakty francouzského vyslance ve věci války na začátek roku 1625 a čerpá tak z Gindelyho pojednání. Gindely tvrdí, že právě tehdy francouzský král vyzval otevřeně Bethlena k válce proti císaři za poskytnutí zahraničních peněžních subsidií. Paříž tak učinila otevřeně to, o čem Angličané teprve začali uvažovat. Depner ale píše, že toto tvrzení nelze z dostupných maďarských a sedmihradských pramenů doložit. M. DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen*, s. 110. Odkazuje na maďarskou práci Anton GINDELY, *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*, Budapest 1890.

23] Thomas Roe Gáboru Bethlenovi, Halahí's (?) 14./24. května 1625 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 396.

24] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 1./11. ledna 1626 – tamtéž, s. 480–481.

25] M. J. BROWN, *Itinerant Ambassador*, s. 160.

Anglie se ústy lorda Conwaye konečně k věci ozvala až v listopadu 1625, ale ještě mnoho dalších měsíců byl dopis na cestě. Roe měl podle králova sekretáře podporovat Bethlenovy kroky všemi prostředky a povzbuzovat jej k boji. Ale to nebylo vlastně nic nového. Nejspíše měly stačit nadále jen „*zdvořilosti a úsluhy*“, o kterých psal Conwayův předchůdce. Conway schválil všechny Roeovy kroky vůči Bethlenovi, ujišťoval o králově přízni, dál se ale vyslovoval velmi zdrženlivě a odmítal finanční nároky kvůli prázdné anglické pokladně.^{26]} Mladý Karel I. měl už brzy po svém nástupu na trůn po otcově smrti v březnu 1625 velké potíže pokrýt náklady na dvůr a chystané zahraniční akce. Parlament svolaný v létě mu umožnil jen velmi omezené subsidie a výprava anglické flotily ke španělskému Cádizu skončila v listopadu fiaskem.^{27]}

V dopisech z března a dubna 1626 Conway zmínil kromě informací o uzavření alianci s dánským králem a Nizozemím jeden pozoruhodný moment. V Londýně totiž panovalo jisté rozčarování kvůli tomu, že Bethlen vyslal svého agenta Matyáše Quadta primárně do Francie, nikoliv k anglickému dvoru. V obou dopisech Conway jménem krále odmítl jakoukoliv speciální dohodu s Bethlenem, neboť „*jeho hlavní požadavek jsou peníze, které je nemožné odtud obdržet*“. Navíc král nepovažoval Konstantinopol za vhodné místo pro vyjednávání spojení. I proto měl Bethlen co nejrychleji poslat svého diplomata, „*tak jak to již učinil vůči francouzskému králi*.“^{28]}

Anglické rozladění bylo v podstatě důsledkem prvenství francouzské iniciativy vůči Bethlenovi. Quadt neměl dostatečná oprávnění k jednání na haagském kongresu, na kterém se v listopadu při své cestě západní Evropou objevil. Sedmihradský kníže se o chystané konferenci dozvěděl se zpožděním. Jeho posel s dodatečně zasláným pověřením pro Matyáše Quadta se prý utopil na cestě v řece Tise.^{29]}

Conwayovy dopisy do Konstantinopole dorazily každopádně až po mnoha měsících. Dne 21. března si Roe stěžoval, že nedostal z Anglie žádnou zprávu pět měsíců a 10. července v dopise sekretáři tvrdil, že od něj nepřijal odpověď ohledně Bethlenovy věci dlouhých devatenáct měsíců (!).^{30]} Ať už

26] Edward Conway Thomasi Roeovi, SL 1./11. listopadu 1625 – tamtéž, s. 461.

27] K dění v Anglii např. Martin KOVÁŘ, *Král versus parlament. K formování a fungování parlamentní opozice vůči Karlu I. Stuartovi v letech 1625–1629*, in: Pocta prof. Janu Kuklíkovi, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1 – 1998, Studia Historica XLVIII, Karolinum, Praha 2000, s. 115–124. Zde další literatura.

28] Edward Conway Thomasi Roeovi, SL 18./28. března 1625 (sic!) – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 492–493. Dopisy popisovaly výsledek jednání v Haagu a další okolnosti, proto můžeme s jistotou tvrdit, že dopis je z března roku 1626, nikoliv 1625. Další Conwayův list z 20./30. dubna 1626 je už datován správně – tamtéž, s. 502.

29] Poznámku o události na okraj zmiňuje G. KÁRMÁN, *Gábor Bethlen's Diplomats*, s. 795, pozn. 13.

30] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 11./21. března 1626 a 30. června /10. července 1626 S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 491 a 522.

přeháněl, či ne, v situaci praktické izolace od domovského centra mu nezbývalo než improvizovat podle zprostředkovaných zpráv, které dostával alespoň z Haagu a Benátek. Vytrvale pokračoval v přesvědčování anglických politiků o významu sedmihradského spojence, byť netušil, zda jeho listy vůbec adresátům dorazily.

Ještě v květnu 1626 Conwayovi psal: „*Je zcela bez pochyb, že diverze podniknutá na této straně způsobí mnohem víc, než kterákoliv jiná. Navíc bude levnější (...) Co jsou dva tisíce liber měsíčně k tomu, aby pozvedly mocného knížete s vojskem o 25 000 mečů za zády nepřítele?*“^{31]} V porovnání s asi 45 000 liber smluvně daných měsíčních subsidií Anglie dánskému králi a Mansfeldovi byl případný anglický podíl na částce určené Bethlenovi vsutku jen kapkou v moři. Pozoruhodný byl pak vyslancův argument, že kurzy pro směnu valut nikdy nebyly v Konstantinopoli výhodnější než právě teď.

Zásadní změnou prošel na sklonku jara roku 1626 postoj Francie, která dosud slibovala podporu boje proti Habsburkům. Paříž se však rozhodla ke smíru se Španěly v italských záležitostech kolem sporného území Valtelliny, důležitého alpského údolí na severu Itálie. Zprávy o míru mezi oběma stranami^{32]} zasáhly vlnou pesimismu celou protihabsburskou stranu od Benátek přes Nizozemí až po Dánsko. Ještě na začátku května totiž panovala víra v pokračování finanční, byť smluvně neukotvené podpory haagské koalici ze strany francouzského krále.^{33]} K tomu se přidávaly čím dál větší plochy Francie ve vztahu k Anglii, která se rozhodla podporovat hugenotské povstalce v La Rochelle.^{34]} Změny pařížského postoje ke konfliktu v Evropě se ale během léta jasně projeví i ve věci Bethlena. Až na konci léta se značným zpožděním z důvodu pomalého spojení s mateřskou zemí dával francouzský vyslanec ruce pryč od rozhovorů se sedmihradskými zástupci. Ochlazení nastalo i ve vztahu k Roeovi, který doufal, že změna nezapůsobí na Bethlena, a hodlal výpadek podpory francouzského spojence nahradit vlastní aktivitou.^{35]} Problémy se hromadily. Těžké spory zcela ovládly anglickou domácí politiku, kde parlament odolával snahám mladého krále Karla I. o vypsání nových daní a odmítal financovat jeho riskantní a nákladnou zahraniční politiku.^{36]}

31] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 8./18. května 1626 – tamtéž, s. 510–511.

32] Smlouva v Monzónu formálně nese datum 5. března 1626, ale schválena byla Ludvíkem XIII. až později.

33] O daru 50 000 „korun“ (tedy écu) informoval Roea Thomas Nethersole z Haagu 3. května 1626 – tamtéž, s. 507.

34] O situaci v západoevropské diplomacii nás bohatě informuje zvl. J. O. OPEL, *Der niedersächsisch-dänische Krieg*, s. 495–518.

35] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 6./16. září 1626 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 547–550.

36] Dne 29. května psal Conway o tom, že parlament neodsouhlasil králem požadované daně, což pozastavilo jeho zahraniční plány. – Tamtéž, s. 518. Spory o daně, a zvláště o osud nepopulárního

Doposud jsme se nezmínili o Bethlenově tureckém patronovi. Zkusme to napravit. Nelze na tomto prostoru vměstnat ani ve stručnosti množství Roeových poznatků o fungování osmanské politiky a dvora inkriminovaných měsíců a let. V dopisech z Anglie, které diplomat dostával, se opakovaně objevovalo slovo „skandál“, neboť ten vskutku hrozil, pokud by byl „nepřítel Boží“ použit proti křesťanům.^{37]} Dodnes v Turecku oblíbenému Muradovi IV. patří v dějinách Osmanské říše místo posledního velkého bojovníka.^{38]} Murad však byl tehdy teprve čtrnáctiletý a jeho válečnické období mělo přijít až později. Téměř veškeré politické dění v centru říše zatím rozhodoval Velký vezír, sbor hlavních ministrů a sultánova matka Kösem.^{39]}

Turci se po míru s císařem v Budíně v létě 1625 plně orientovali na nebezpečí perské expanze v Mezopotámii. Přesto ale nehodlali nijak polevit v demonstraci síly v Uhrách a na začátku roku 1626 byl do funkce budínského paši jmenován paša Morteza známý svou bojovnou povahou. Už dříve navíc Vysoká Porta vydala souhlas s Bethlenovým záměrem uzavřít koalici s křesťanskými panovníky.^{40]}

V červnu 1626 dorazil k Bethlenovu vyslanec v Konstantinopoli vzkaz, že kníže hodlá podniknout brzy nový útok na císařské země. Turci zprvu odpověděli chladně, protože situace na bojišti s Peršany se značně zkomplikovala.^{41]} V retrospektivě si Roe kladl zásluhu na tom, že v daném okamžiku vystoupil na podporu Bethlenových požadavků a dosáhl u Porty toho, co sedmihradský vyslanec ne, totiž plného souhlasu s akcí proti císařským zemím.^{42]} Pozice budínského paši Mortezy není pro inkriminovanou chvíli vpádu plně zřejmá, ale z pozdějších vyjádření víme, že paša nedostal rozkaz účastnit se útoku po Bethlenově boku. Jeho úkoly měly být čistě defenzivní.^{43]} Věci se v Uhrách ale udály přece jen jinak, než si vládci Bosporu představovali.

lorda z Buckinghamu vyvrcholily ukončením parlamentu 15. června 1626. O událostech např. M. KOVÁŘ, *Král versus parlament*, zvl. s. 118.

37] Například v dopise Thomase Roea Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 6./16. září 1626 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 547–551.

38] Murad IV. (1612–1640), doba vlády 1623–1640, syn sultána Ahmeda I. Až v dospělosti roku 1632 plně obnovil autoritu trůnu. Jeho vláda se považuje za konec období chaosu a nestability. Navíc Murad zvrátil nepříznivý vývoj válek s Persií o Mezopotámii a Kavkaz.

39] M. STRACHAN, *Sir Thomas Roe*, s. 152–153.

40] Samuel RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 434–435.

41] Tamtéž, s. 547 a 558.

42] Thomas Roe Alžbětě Stuartovně, Konstantinopol 22. září / 2. října 1626 – tamtéž, s. 558. Bethlen žádal v té chvíli i o investituru své ženy v případě, že by náhle zemřel, aby císařská strana v Sedmihradsku nezískala v okamžiku bezvládní žádný prostor. Ohledně potvrzení investitury ale kníže musel čekat ještě několik měsíců.

43] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 4./14. prosince 1626 – tamtéž, s. 579–580.

Vpád

„Bethlenův názor je, že se všechny síly koalice mají setkat přímo u Vídně; načez při první příležitosti Čechy, Slezsko i Morava setřesou své otrocké okovy.“^{44]}

Bez ohledu na postoj Anglie Bethlen podnikl osudový krok, když 6. července psal dánskému králi, že vyrazí do pole. Sice se zpožděním, ale přece přes všechny nesnáze, nedodělky a nedokonalosti připravoval tažení. Sedmihradský kníže v dopise zmiňoval vedle Mansfeldovy porážky u Desavy celou řadu „proměnných“ evropské politiky, od polské pozice a Tatarů, přes úlohu švédského krále Gustava II. Adolfa až po naději v zásah Moskvu proti Polsku. V celém dopise nepadlo ani slova o haagských spojencích Anglii a Nizozemí. Na závěr dopisu Bethlen zmínil naopak francouzského krále Ludvíka XIII.^{45]} Byla to náhoda? S ohledem na francouzské prvenství ve sbližování s Bethlenem a dosavadní ignorování sedmihradských požadavků ze strany Anglie to náhoda nejspíše vůbec nebyla.

Je příznačné, že se Roe dozvěděl o souhlasu Karla I. s jeho podporou Bethlenově akci u turecké Porty pouze zprostředkovaně, a to skrze benátského vyslance.^{46]} V jednáních se sedmihradskými zástupci však musel dál improvizovat, vyhýbat se slibům ohledně finanční pomoci, k nimž nebyl oprávněn, a přitom nedat nic o mlčení Londýna najevo. Oprávněně psal: *„Jsem nucen vše nechávat v nejistotě k mému velkému žalu a hanbě.“^{47]}* Navíc prý utrácel na dary tureckým hodnostářům vlastní prostředky. Přitom sedmihradští vyslanci zmírňovali požadavky čím dál víc. Jednání byla napjatá a pohár trpělivosti přetékal. Až v polovině července se diplomat radoval, že alespoň Conwayův list z května konečně obdržel. Ale i dál výměny dopisů činily problémy. Conway například psal 18. září z Anglie a divil se, že dostal Roeovy dopisy teprve z 30. června a 5. července.^{48]} Ale dvou až tříměsíční doba doručení pošty nebyla vůbec výjimkou, ba naopak, spíše lepším výsledkem.

O událostech vpádu do Slezska, na Moravu a do Uher se vyslanec dozvídal až po dlouhých měsících zpětně, byť čestné výjimky existovaly. Dne 16. září Roe například věděl skrze Bethlenův list o obsazení Slezska výmarskou

44] *„This is the judgment of Gabor, that the whole league should meete directly at Vienna; upon the first noise whereof, Bohemia, Silesia, and Moravia, would shake off their fetters of seruitude.“* – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 16./26. července 1626 – tamtéž, s. 528.

45] Rigsarkivet København, Tyske Kancellis Udenrigske Afdeling, sign. 82–1, Ungarn-Valakiet, Gábor Bethlen Kristiánovi IV., Alba Iulia 6. července 1626.

46] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 30. června/10. července 1626 S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 522–524.

47] *„(...) and so I am enforced to leaue all in vncertynty, to my grieffe and shame.“* – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 20./30. května 1626 – tamtéž, s. 516. Velmi podobně znovu 30. června / 10. července 1626 – tamtéž, s. 523–524.

48] Edward Conway Thomasi Roeovi, St. Martins Lane 8./18. září 1626 – tamtéž, s. 552.

a mansfeldskou armádou a do Anglie psal, že Mansfeld už je v Těšíně, což znamenalo „pouhé“ měsíční zdržení zpráv.^{49]} Koncem října ale Roe otevřeně přiznával, že informací o situaci na bojišti má velmi málo, a navíc pouze od Bethlena. Jen výběrově docházela avíza z Budína, ale ani ta nebyla příliš spolehlivá a vyslanec to věděl. Musel tak vzít s povděkem zprávy sedmihradského knížete, byť byly často nadsazené. Nebylo například pravdou, že se Mansfeldovi ve Slezsku otevřela i Vratislav a že její zástupci postupovali se spojenecskou armádou do Uher. Zajímavá je ve stejném dopisu zmínka o Bethlenově argumentaci vůči vyslancům uherského palatina, jimž prý měl dle svých slov povědět, že „*přichází osvobodit Uhry od tyranie Němců*“.^{50]} Jistou kreativitu v podávání skutečnosti projevoval i sedmihradský vyslanec, když například tvrdil, že Bethlen se touží utkat s Valdštejnem, ale konkrétní průběh tažení ukázal jasně, že opak byl pravdou.

Bethlen bezesporu doufal v tureckou asistenci, konkrétně v účast budínského paši Mortezy. Ten se do akcí vskutku aktivně zapojil a spolu s vojskem bosenského a ostříhomského paši sjednotil na samém konci září síly s Bethlenem. Sedmihradský kníže se ale oprávněně obával, že jeho turecký spojenec bude odvolán do války v Asii. Podle jedné z neověřených zpráv budínský paša Morteza začal akce v Uhrách prý mnohem rozsáhleji, než k tomu měl pověření, aby se tak stal vlastně potřebným tam, kde se s císařským vojskem rozhořel boj.^{51]}

Ještě na konci října 1626 Roe psal, že dorazil turecký jezdec z elitních jízdnicích jednotek (zvaných „*tmarli*“, popř. „*timariot*“) a donesl z bojiště v Uhrách dobré zprávy. O úspěších proti císařské armádě sice značně přeháněly, ale mnohem zajímavější bylo, že jezdec se ihned vracel na bojiště zpět, a to se třemi vestami, či „*obleky cí*“. Byla to zvláštní forma osmanského ocenění a povzbuzení pro boj. Vzhledem k okolům Vysoké Porty ve věci války je pozoruhodné, že tyto vesty byly určeny právě Bethlenovi, budínskému pašovi Mortezovi a ostříhomskému pašovi Mohammedovi.^{52]}

Na počátku listopadu Roe varoval, že osmanské „*ztráty před Babylónem jsou mnohem větší, než zvěsti*.“ Právě v této době znovu aktivně vystoupil ve vztahu Osmanské říše k Polsku, když prý prosazoval do jednání obou stran přidat do chystané smlouvy klauzuli, že jakýkoliv polský zásah nebo podpora útoku na Sedmihradsko bude vnímán jako porušení míru s Tureckem.^{53]}

Během podzimních měsíců panovala kolem událostí v Uhrách nejistota a Roe ji jen stěží mohl překonat. V prosinci již proskakovaly zvěsti o Bethlenově

49] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 6./16. září 1626 – tamtéž, s. 549.

50] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 22. října 1626 – tamtéž, s. 565.

51] Tamtéž, s. 566.

52] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 28. října / 7. listopadu 1626 – tamtéž, s. 572.

53] „*The loss before Babilon being much greater then the fame*.“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 1./11. listopadu 1626 – tamtéž, s. 571.

příměří s císařem. Anglický vyslanec v Benátkách Isaac Wake psal do Konstantinopole, že je zmaten. Slyšel totiž o úspěších sedmihradského knížete,^{54]} ale na druhou stranu se dozvěděl o Bethlenově poselstvu do Vídně. Wake přiznával, že tomu nerozumí: „*Je to hádanka, kterou nemohu rozluštit. (...) pro velkou vzdálenost nemohu vidět do jeho akci.*“^{55]}

Dvojnásobné zprávy se dozvěděl velmi brzy Roe i z jiných zdrojů. Dne 14. prosince psal lordu Conwayovi, že „*kurýr od sedmihradského knížete přinesl v jedné ruce oheň a v druhé vodu.*“^{56]} Posel informoval, že Bethlen dosáhl úspěchů proti císařským. Zprávy, jak pobil a zajal na 10 000 nepřátel, zněly samy o sobě přehnaně, ale měly je doložit tři stovky zajatých německých a uherských vojáků, které jako důkaz posílal paša Morteza sultánovi. Je pravděpodobné, že se jednalo o ty samé tři (respektive tehdy ještě čtyři) stovky císařských, o kterých mluvil sasko-výmarský rada Abraham Richter po návštěvě tureckého tábora u Sečan u řeky Ipel' v polovině října.^{57]} Stejný posel ale přinesl i zcela jiné zprávy. Bethlen totiž prý začal vyjednávat s císařem a brzy uzavřel příměří (11. listopadu). Roe o tom dlouze rozvažoval a prorokoval, že to Bethlenovi přinese jen hanbu, „*když zazáří jako meteor, který si získá mnoho pozornosti a obdivu, leč nezanechá žádný výsledek*“ a že jistě nebude nikdy spát klidně bez uherské koruny, které se už jednou dotkl. Roe věřil, že kníže chce císaře snad jen zabavit a bez spojenců jistě mír neuzavře, nebo že určitě na jaře obnoví válku. Snad se jen chtěl zbavit Turků „*unaven jejich společností.*“^{58]}

Všechny tyto naděje byly však liché. Vyslanec to zatím netušil. Zvěsti o příměří sedmihradského knížete s císařem neustávaly, a naopak zpřesňovaly svůj obsah. Na konci prosince Roe do Anglie hlásil, že Bethlen se chystá uzavřít mír a propustit vojsko. Kupodivu stále důvěřoval v obrat, či vysvětlení. „*Kdo nic neví, všeho se bojí. (...) Jsem přesvědčen, že Bethlen nemá důvod učinit mír; ale jen překonat zimu a obnovit válku na jaře. (...) Věřím, že pokud se Bethlenovi dostane podpory od jakékoliv strany, nikdy neuzavře mír bez zisku uherské koruny.*“^{59]} Brzy na to přiznával: „*V této velké nejistotě zpráv jsem zmaten, co vlastně Jeho Lordstvu psát.*“^{60]}

54] Jmenoval i pravdivou informaci o zajetí císařských plukovníků Jindřicha Šlika a Lorenza della Maestro.

55] „*(...) which is a riddle that I cannot unfold. (...) but at so reate a distance I cannot see so cleare into his actions.*“ – Isaac Wake Thomasi Roeovi, Benátky 3. prosince 1626 – tamtéž, s. 578.

56] „*Vpon the 30th Nouember, here arriued another carrier from the prince of Transyluania, who brings fire in on hand, and water in the other.*“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 4./14. prosince 1626 – tamtéž, s. 579–580.

57] Gottlob Ephraim HEERMANN, *Beytrag zur Ergänzung und Berichtigung der Lebensgeschichte Johann Ernsts des Jüngern Herzogs zu Sachsen Weimar etc.*, Weimar 1785, s. 90–94.

58] „*I haue not spared to press what jealousy this outward leuities will bring to his freinds, what dishonor to himselfe, to rise and goe out like a meteore, fuller of gaze and woonder then effect (...) the prince was weary of the Turkes company.*“ – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 579.

59] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 20./30. prosince 1626 – tamtéž, s. 585.

60] Týž témuž, 3./13. ledna 1627 – tamtéž, s. 589, stejně i 13./23. ledna – tamtéž, s. 594.

Zprávy o Bethlenově míru s císařem (20. prosince) se rychle šířily Evropou všemi směry. V lednu pak přicházely zvěsti, které zmátek pouze zvětšovaly. Vyslanec ještě v polovině ledna netušil o úmrtí Mansfelda na konci listopadu. Věděl ovšem, že se generál chystal na cestu do Benátek, neboť od něj ještě z doby pobytu u vojska v Tekově pod Štiavnickými vrchy přijal dopis. Dozvěděl se tak o plánu zverbování nového vojska a jeho vedení přes Dalmácii a Bosnu. Roe považoval plán za velmi odvážný. Nepočítal však, že by jej Benátčané přijali, protože se snažili o mír s císařem. Za svou osobu ale sliboval takový ambiciózní manévř podporovat. Mansfeld tedy vskutku neopouštěl uherské území v depresích, jak bychom si mohli myslet. Naopak, jak bylo pro něj typické, opět hýřil nápady. Směr případného nového útoku měl směřovat i na Štýrsko a Korutany. Generálova smrt však přerušila vše, o co se snažil. Roe se tuto novinu dozvěděl od Wakea z Benátek, který do Konstantinopole varoval: „*Jakou změnu nehoda způsobí v těch krajích, brzy uvidíme na postupu sedmihradského knížete.*“^{61]}

Mansfeldští důstojníci, kteří do severní Itálie dorazili již bez velitele, přinesli nemálo zpráv z uherského bojiště. Wake Roeovi psal, že Bethlen si prý stěžoval u Porty na chování francouzského vyslance. Zpráva znovu zapadá do kontextu událostí, kdy se již plně projevovala francouzská neochota dále se angažovat ve válce proti císaři. Kníže svoji stížnost doplnil slovy, že to byl právě francouzský vyslanec, který ho jako první lákal do akce s ujištěním, že má v rukou již peníze od francouzského krále. Nyní však ani neodepisoval na Bethlenovy listy.

Kníže informoval o dění v Uhrách i svého vyslance u Vysoké Porty. Zprávy sice došly až v polovině ledna, ale i tak byly Thomasi Roeovi první obsáhlejší informace o příměří. Bethlen vysvětloval svoje jednání s císařem tak, že bylo učiněno až po diskusi, které se účastnili komisaři a důstojníci dánského krále a Mansfelda, a dokonce také zástupci Moravy a Slezska. Tak alespoň věc Roeovi tlumočil Bethlenův agent u Porty. Ten dokonce tvrdil, že dánský komisař z jednání odjel spokojen, což nebyla vůbec pravda. Podle sedmihradské verze událostí bylo mezi jednotlivými zástupci přítomných spojeneckých stran v Kremnici dohodnuto, že obnova jednotek výmarské a mansfeldské armády

61] „*What alteration this accident will produce in those parts, wee shall shortly see by the proceedings of the prince of Transilvania.*“ – Isaac Wake Thomasi Roeovi, Benátky 22. prosince 1626 – tamtéž, s. 586. O útoku na Štýrsko se zmínil anglický sekretář Conway v dopise Roeovi již 28. prosince. Ačkoliv mu nebyl Karel I. nakloněn, je pozoruhodné, že v Anglii o plánu věděli již tak brzy. Celou druhou polovinu roku 1626 se rozvíjel naopak jiný plán anglické diplomacie, a to vybudování nového vojska pod velením bádenského markraběte, mimo jiné i za peníze Savojska a Benátska. Přes veškeré peripetie tato idea zapadla zrovna tak jako Mansfeldův plán na atak Štýrska. Isaac Wake Thomasi Roeovi, Benátky 13. ledna 1627 – tamtéž, s. 593. Poslední Mansfeldovy plány podrobně ukazuje (byť bez využití Roeovy korespondence) Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld 1580–1626. Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 2010, s. 619–631.

se musí stihnout do jara a že jí pomohou „*the barons of Moravia and Silesia*“. Bethlen pak sliboval, že v červnu napadne Rakousy a „*učini je sídlem války*“. Stěžoval si však, že dosud zatím nic nedostal ze slibovaných subsidií.^{62]}

Stojí jednoznačně za pozornost, jak se kupodivu až v lednu 1627 Roe dozvídal od svých anglických kolegů i nadřízených zprávy o srpnové bitvě u Lutteru. Právě porážku dánského krále zmiňoval Bethlen opakovaně dánským a mansfeldským důstojníkům jako jeden z důvodů stažení se z konfliktu.^{63]} Bethlenovo chování v podstatě naznačovalo jeho roztrpčení, že se opakuje rok 1623, kdy vyrazil na západ v marném očekávání spojeneckého tažení z Říše. Z úst vyslance Wakea (i státního sekretáře Conwaye) překvapivě padlo hodnocení bitvy u Lutteru naprosto odlišné. Zbylo dokonce místo pro optimismus. Wake nebral bitvu nijak osudově. Dánský král podle něj ukázal kuráž, ale teď jistě ukáže i svůj um. Přes veškerá negativa Kristián IV. prý „*svou šikovností znovu shromáždil zbytky rozbité armády*“, předvedl kvalitní tahy vojska a zastavil příval nepřítelů na sever. „*Jeho Veličenstvo má, zdá se, to lepší ze hry*“, hodnotil události z povzdálí Wake.^{64]}

Ačkoliv se jednalo více o přání než o realitu, bitva nakonec opravdu neměla takový dopad, jak se Bethlen obával. Tilly jí nevyužil k postupu na sever. To už ale nebylo rozhodující. Po Desavě druhá velká porážka dánské strany odrazovala sedmihradského spojence od dalších akcí. V podobném duchu psal Roe do Londýna: „*Začínám pochybovat, zda neštěstí v Německu nezměnilo smýšlení knížete*.“^{65]}

Skeptický byl vyslanec i ohledně nálady Turků: „*Nemůžeme doufat, že se tento stát bude kvůli našim argumentům ve věci angažovat. A jak bude Bethlen bez Turků pokračovat, je vzhledem k jeho závislosti věcí velkých úvah*.“^{66]} Vysoká Porta chtěla po zprávách o katastrofě osmanského vojska u Babylonu a o dalším ústupu v Mezopotámii co nejrychleji mír na uherské hranici. Významní ministři obviňovali budínského pašu Mortezu za vzniklý stav a měli v úmyslu donutit Bethlena, aby mír Osmanské říše s císařem plně akceptoval a dodržoval.

62] „*(...) and march directly into Austria, to make that prouince the seate of the warr.*“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 18. ledna 1627 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 597.

63] Rigsarkivet København, fond Tyske Kancellis Indenrigske Afdeling A: Perioden til 1670, sign. A 149, Krigskommissær Joachim Mitzlaffs relation, 1627, fol. 15a–17 b.

64] „*(...) by his dexterity he hath recollected the reliques of his broken army, and so wearyed Tilly with cunctation, (...) but, in all appearance, his majesty is likely shortly to haue the better of the game.*“ – Isaac Wake Thomasi Roeovi, Benátky 3. prosince 1626 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 578–579.

65] „*I began to doubt, that the disasters in Germany had changed the princes thoughts.*“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 18. ledna 1627 – tamtéž, s. 598.

66] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 13./23. ledna 1627 – tamtéž, s. 594–595.

Nad Mortezevým osudem se obrazně řečeno stahovala tmavá mračna. Právě během ledna Roe pašovi prorokoval, že pokud nebude dostatečně prosazovat válku v Uhrách, bude jistě brzy odvolán do boje s Peršany, kde ho přinejlepším čeká jen země zatížená hladomory a bez jakékoliv kořisti. Během komunikace se sedmihradským vyslancem v lednu Roe zjistil, že Bethlenovým záměrem bylo dokonce poslat Mortezu do Konstantinopole, aby Portu pro válku v Uhrách získal osobně. Angličan to ale považoval za velkou chybu a požadoval zastavení takového kroku. Oprávněně se obával, že by Morteza neodjel z hlavního města živý. Naopak, bylo důležité udržet bojovně naladěného pašu mezi jeho vojáky v Budíně, protože jen tak mohl pokračovat v narušování osmansko-habsburských vztahů na hranici.^{67]}

Na přelomu ledna a února došlo k událostem, které soudobé skeptiky vůči Bethlenově roli jistě překvapily a mají sílu překvapit dodnes. Bethlen totiž podnikl nevhodný tah, který klade nad jeho chováním další otazník. Anglický vyslanec se na začátku února dozvěděl, že kníže poslal dopisy osmanské vládě dvoji cestou, jednak vezírovi, tedy hlavě sultánova dvora v době, kdy Velký vezír byl toho času v Asii na bojišti s Peršany, a jednak přímo sultánovi přes jeho nejbližší služebníky.

Jeho dopis vzbudil u mladého sultána mimořádný zájem. Murad IV. se prý rozhodl okamžitě dát Bethlenovi odpověď a povzbudit ho k boji. Následně pozval vezíra k jednání a ukázal mu obdržené dopisy. Vezeír byl poté podle Roeova podání velmi rozzloben a obvinil sedmihradského vyslance z jednání, jako by neměl on sám plnou důvěru.^{68]} Nejspíše vskutku neměl.

Muradův přímý zásah dokazuje, že odhodlání bojovat s císařem bylo v řadách nejvyšších hlav říše mírně řečeno značně nevyrovnané. Roe nastalý vývoj pochopitelně vítal a v dopise Bethlenovi jeho kroku s dvoji korespondencí tleskal.^{69]} Murad IV. byl sice teprve čtrnáctiletý mladík, ale už projevoval své válečnické vlastnosti, které v dospělosti plně rozvinul. Reakce mladého sultána však měla jen velmi omezený význam. Právě kvůli svému věku ještě nedržel otěže vlády v rukou a v centru říše převládaly hlasy pro mír s císařem.

Roe díky této události zůstal ještě na chvíli optimistou. Po sultánově intervenci tvrdil: „*Doufám, že Bethlen ve své snaze se proslavit nepromarní příležitost skrze ubohou a nečestnou recidivu.*“^{70]} O málo později se ale opět uchyloval k pesimismu: „*Jestli Bethlen znovu zklame, budu poslední, kdo se to dozví.*“^{71]}

67] Thomas Roe Gáboru Bethlenovi, Konstantinopol 3./13. ledna 1627 – tamtéž, s. 590; a 5./15. února 1627 – tamtéž, s. 612.

68] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 31. ledna / 10. února 1627 – tamtéž, s. 601–603.

69] Thomas Roe Gáboru Bethlenovi, Konstantinopol 5./15. února 1627 – tamtéž, s. 612.

70] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 17./27. února 1627 – tamtéž, s. 617.

71] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 3./13. března 1627 – tamtéž, s. 624.

Je paradoxní, že právě po Bethlenově příměří s císařem se konečně pohnuly ledy ve věci formálního začlenění Sedmíhradska do haagské aliance. Události na bojišti ve střední Evropě šly zcela odlišným tempem než v diplomatických kruzích. K uzavření smlouvy spojenců se Sedmíhradskem došlo až 30. listopadu 1626. Do jara pak Bethlenův vyslanec Quadt sbíral podpisy dánského krále a nizozemských stavů. Karel I. slíbil za Anglii první splátku subsidií až na červen 1627.

Kupodivu to byl právě Kristián IV., od kterého subsidie přes Konstantinopol skutečně dorazily. Stalo se tak na konci prosince 1626. Je pravda, že peníze nebyly původně dánské. Kristián jen využil nizozemské subsidie určené jemu samému jako kredit, když požádal Haag o zprostředkování platby 30 000 tolarů. Roe v okamžiku, kdy se o doručení směnek do Konstantinopole dozvěděl, nepochyboval, že se jedná původně o anglické peníze. O stavu pokladny Karla I. měl zkreslené představy.^{72]} Na mírová ujednání Bethlena s císařem neměly zaslané finance již žádný vliv.

Dlouhé měsíce nebylo jasné, zda sedmíhradský kníže mír s císařem opravdu uzavřel. Mnozí tomu nemohli, a ani nechtěli, uvěřit. Těž nejvyšší turečtí hodnostáři odmítali přijmout fakt, že by tak Bethlen učinil bez vědomí Vysoké Porty. Problém předávání informací pokračoval, protože až teprve koncem května 1627 Roe do Anglie psal (navíc stále velmi nejistě) o událostech, které se staly na Slovensku na přelomu prosince a ledna. Nyní konečně věděl, že výmarské vojsko přijalo zbytky Mansfeldova sboru a uštědřilo několik porážek císařským na Moravě a ve Slezsku. Prý se pod tímto dojmem Bethlen chystal znovu do boje. Roe přiznával, že od Bethlena nepřijal žádný dopis už několik měsíců. Dokonce ani s Turky prý kníže od lednového listu sultánovi již vůbec nekomunikoval. Teprve na konci března se vyslanec dozvěděl z habsburských zdrojů detaily tři měsíce staré mírové smlouvy. V následném rozhovoru se sedmíhradským agentem padlo mnoho tvrdých slov a výměna názorů nebyla nijak příjemná.

Roe nechtěl ale před vývojem událostí sklopit hlavu, „*neboť co bylo Bethlenovým úmyslem zajít až tak daleko, neumím rozluštit bez jeho vlastního klíče drženého v jeho hrudi. Přece tu ale nebudu sedět tiše.*“^{73]} O dva týdny později psal znovu a téměř poeticky obhajoval Bethlenovu pozici: „*Uznávám, že tento způsob Bethlenova postupu je nebezpečný a podezřelý jak přátelům, tak nepřátelům. Ale nikdo nemůže změnit přirozený stav věcí. I nejlepší umělec musí hrát podle vlastností svého hudebního nástroje.*“^{74]} Na konci května

72] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 20./30. prosince 1626 – tamtéž, s. 585.

73] „(...) but how he will keepe it, or what his meaning hath beene to proceed so far, I cannot decyphar, without his owne key, kept in his bosome. Yet I have not sate still (...)“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 5./15. dubna 1627 – tamtéž, s. 631.

74] „I confess this kynd of proceeding of Gabor is as dangerous and suspitious to friends as enemies, but no man can alter nature, and the best artist must woorke according to the

přiznával, že „záležitosti v Uhrách spí.“^{75]} Diplomatické reje kolem Bethlenovy pozice u turecké Porty vskutku ustaly.

Epizoda jmenování nového vrchního velitele výpravy

Vraťme se na okamžik o pár měsíců zpět. Po smrti Mansfelda na cestě Bosnou zemřel na nemoc výmarský vévoda Jan Arnošt ve slovenském Martině 14. prosince 1626. Tím ztratila armáda své velitele. Dánský král neměl v úmyslu nad svým „slezským“ vojskem ztratit kontrolu. Příliš aktivy na jeho posílení sice nevyvíjel, přece ale vznikl plán, jak obnovit velení zásahem zvnějšku. Sledujeme-li korespondenci vyslance Roea, ani zde tato otázka nezapadla. Naopak. Brzy po obdržení zpráv o úmrtí Mansfelda a Jana Arnošta přišel vyslanec s návrhem, že by jejich místo velitele mohl zaujmout Jindřich Matyáš Thurn.^{76]}

Český emigrant byl známou postavou v celé Evropě a bezesporu platil za nesmířitelného bojovníka proti habsburské straně a zkušeného válečníka. Jak jsme již zmínili výše, Roe se s ním osobně znal, když na přelomu let 1622 a 1623 Thurn pobýval v Konstantinopoli. Ačkoliv byli tehdy protivníky, Thurnovo renomé Roe od počátku uznával (byť se skepti ohledně generálova diplomatického umění). Thurn byl v době vpádu velitelem vojska benátské republiky a vyjednáváním jeho propuštění z italských služeb byl pověřen vyslanec Wake. Roe se na začátku února 1627 rozepisoval o tom, jak může invazní sbor Kristiána IV. a zbytky mansfeldského vojska v Uhrách přežít zimu. Ačkoliv Bethlen sliboval podporu a navenek tvrdil, že se postará o zásobování, ani jeho anglický sympatizant si nebyl jeho sliby jistý. Naopak rozvíjel úvahu, že pokud v Uhrách bude vojsko strádat, situaci zachrání pomoc z Moravy a Slezska. A právě k její organizaci se podle jeho názoru hodil Thurn, neboť „*on je jediný muž schopný přimět je k obecnému povstání.*“^{77]}

Počátkem května 1627 Thurn opustil území republiky. Cestoval však jinam, než navrhoval Roe, totiž přes Švýcarsko a Francii na bojiště v Dolnosaském kraji.^{78]} Je symbolické, že ve stejném dopise, v jakém Wake informoval

propertye of his instrument.“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 21. dubna / 1. května 1627 – tamtéž, s. 638–642.

75] „*The affayres of Hungarye are asleepe, or in their wane.*“ – Thomas Roe lordu Buckinghamovi, Konstantinopol 19./29. května 1627 – tamtéž, s. 647.

76] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 31. ledna / 10. února 1627 – tamtéž, s. 601.

77] „*He was generall of Moravia, beloued and followed of all the religion, and if ther be no new cause to auert the affection of those prouinces, he is only the man likely to draw them to a generall reuolt.*“ – Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 3./13. února 1627 – tamtéž, s. 609.

78] O. ODLŮŽILÍK, *Povstalec a emigrant*, s. 40. Dne 6. května opustil prý Thurn Brescii, viz Isaac Wake Thomasi Roeovi, Benátky 22. května 1627 – tamtéž, s. 644; Thurnův dopis z cesty například z Calais už z 19./29. června viz RA København, TKIA, sign. A 96, *Inkomne breve*

Roea o odjezdu Thurna, psal i o brzkém příjezdu jiného hráče do Benátek. Chystal se totiž sejít s magdeburským administrátorem Kristiánem Vilémem z rodu Hohenzollernů. Cíl administrátorovy cesty byl jasný: Dánská enkláva na pomezí Moravy a Slezska a vojsko, které tam dánský válečný komisař Mitzlaff spolu s dalšími důstojníky vybudoval. Wake uváděl, že armáda má snad až 20 000 vojáků. Bylo to přehnané, ale i tak se jednalo o značnou sílu. Přes všechny obtíže vyslanec vyzdvihoval význam „slezského“ vojska pro válečné dění.

Wake se též blíže roze-psal o důvodech vyslání Kristiána Viléma na tuto pozici. Podle jeho slov prý administrátor dychtil po samostatné armádě již delší dobu. Dánský král navíc chtěl poslat do Slezska osobu, která k oblasti měla nějaký vztah. Kristián Vilém byl mladším bratrem nepokojného krnovského knížete Jana Jiřího, který přišel o majetek po potlačení své akce v letech 1621 až 1622. Krnovský odešel do emigrace na východní Slovensko, kde roku 1624 zemřel. Jeho knížectví císař zabavil už roku 1622 a dal v léno jednomu ze svých nejméněšších, Karlu z Lichtenštejna. V příbuzných Jana Jiřího žila naděje na zvrat a restituci rodového majetku. Několik listin ve Slezském stavovském archivu v Opavě dokazuje, že se snažili po porážce Jana Jiřího na Ferdinanda i na krnovské stavy ve věci působit.^{79]} Jedním z aktivních Hohenzollernů byl právě Kristián Vilém. Ten ostatně Krnov uváděl i ve své titulatuře. Nutno dodat, že ve svém rodu nebyl zdaleka jediný, ani poslední, kdo tak činil.

Výběr kandidáta na velitelský post ve Slezsku tedy měl své politické pozadí. Angličtí diplomaté včetně Roea zdůrazňovali naději, že administrátor zapůsobí svou osobností na sedmihradského spojence.^{80]} Od Bethlenovy svatby s hohenzollernskou princeznou ostatně byli příbuzní. Ve vyslání administrátora do Slezska došlo ke značnému zpoždění. Cesta navíc vedla velkým obloukem západní Evropou přes Francii a Švýcarsko. Kristián Vilém dorazil do severní Itálie až na počátku července, kdy zbraně Valdštejnovy armády již začínaly hřmět v ofenzivě proti dánské enklávě. V Benátkách administrátor ještě dlouho otálel.

Diplomatické dohry na Bosporu

K turecké Portě na konci června 1627 po dlouhém a napjatém očekávání dorazili Bethlenovi vyslanci. Prakticky ihned došlo k nervózní a vzrušené výměně názorů s agenty Anglie a Nizozemí.^{81]} Schéma bylo jednoduché a již tolikrát

alfabetisk ordnede, složka Breve fra Grev Heinrich Mattias af Thurn 1627–1629 og uden Datum.

79] Radek FUKALA, *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*, České Budějovice 2005, s. 296.

80] Thomas Roe Edwardu Conwayovi, Konstantinopol 16./26. června 1627 – S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 654.

81] Roe popisuje jednání v dopise Conwayovi. – tamtéž, s. 651.

opakované: jedna strana vyžadovala splnění závazků druhé a sama se vymlouvala ze svých slibů. Místo našlo i slovíčkaření a rétorické úskoky. Sedmihradští vyslanci byli sice tváří v tvář Roeově atakům donuceni k prohlášení, že Bethlen je připraven zvednout zbraně a poslat do pole 15 000 Uhrů na pomoc dánské armádě ve Slezsku, v realitě války to však nic neznamenalo. Naproti tomu Roe byl donucen k jasnému vyjádření, zda už má peníze od anglického krále slíbené Bethlenovi na červen. Roe později přiznával, že byl v úzkých, improvizoval a pouze předstíral, že peníze dostal a má ve své moci je vyplatit.

Bethlen se přes veškeré naděje mnohých zúčastněných již ze svého sídla v Alba Iulii (madř. Gyulafehérvár) nepohnul. Svému vyslanci do Konstantinopole napsal po dlouhém mlčení dopis až na konci léta a opět si stěžoval na nevyplacení spojeneckých subsidií, prázdné sliby Anglie a diplomatické klíčky. Zatímco dánská enkláva na Moravě a ve Slezsku se rozsypala jako domeček z karet, další diskuse diplomatů ve vzdálených koutech Evropy se ve své podstatě motaly v kruhu. Po dlouhém mlčení se ozvala i Anglie, ale ještě mnoho měsíců mělo uplynout, než dopis státního sekretáře Conwaye dorazil k adresátovi. Lord Edward překvapivě uznával, že dlouho nenapsal, ale na omluvu v podstatě nic nepřinesl. Tvrdil však, že v Anglii vznikla vůči sedmihradskému knížeti velká nedůvěra. „*Už je pozdě na úvahy o tom poslat peníze,*“ psal doslova a pokrytecky poukazoval na sedmihradské otálení a nejisté chování, aniž by samozřejmě jakkoliv zmiňoval zanedbání z vlastní či královny strany.^{82]} To byla v podstatě tečka za celým vlažným angažmá Londýna v získávání sedmihradského spojení.

Skutečný konec nadějí zainteresovaných anglických diplomatů přinesly dopisy o rozpadu dánské „slezské“ armády. Jednu ze zpráv podal magdeburský administrátor přímo Roeovi. Kristián Vilém dorazil do Sedmihradska, ale dál do Opavy již nepokračoval. Jeho cesta přes polovinu Evropy byla zbytečná. Z Bethlenova sídelního města psal, že dánské vojsko bylo poraženo, jízda uprchla na sever a pěchota byla rozbita nepřátelskou silou.^{83]}

Anglický vyslanec Roe musel spolknout hořké pilulky vlastního omylu. Byl to právě on, kdo tak dlouho za sedmihradské požadavky ve vztahu k Londýnu bojoval a uzavření spojení halasně podporoval. V dopise Bethlenovi z října přiznával svou „*zmatenost, co psát a jak mlčet.*“ Kníže se mu totiž sám neozýval a Roe vůbec nerozuměl jeho záměrům, zda chce vést válku, či zachovat mír. Přes turecké sliby podpory, byť byly jakkoliv váhavé, a též přes formální přistoupení Sedmihradska k haagské alianci ve Westminsteru (30. listopadu 1626), Bethlen do boje nevytáhl. Roe varoval knížete slovy, že „*soukromé podniky mohou být započaty a odloženy podle libosti*“ na rozdíl

82] „(...) but esteemes it too late to thinke of the sending of money to be deposited there.“ – Edward Conway Thomasi Roeovi, Londýn St.Martins Lane 8./18. září 1627 – tamtéž, s. 677–678.

83] Kristián Vilém Thomasi Roeovi, Alba Iulia 18. září 1627 – tamtéž, s. 678–679.

od těch, které se dotýkají boje států a říší, „zde není nic mezi vrcholkem hor a propastí.“^{84]} Slova se však měnila v hrách a Bethlen se stal stěnou, na niž nic nepůsobilo. Angličan se rozešel s prosedmhradským směrem, který v řadách kolegů tak dlouho hájil. „Divím se sám sobě, že jsem mohl mít vůbec nějakou víru v takové proteánské přeměny,^{85]} které snad jednou mohou vytvořit dobrou pověst a dobré poučení pro svět, totiž dávat si pozor na ty, kteří vystavěli svou vlastní velikost na špatných a falešných základech.“^{86]} I zde začíná příběh o nespolehlivém Bethlenovi, příběh, který má řadu diskutabilních a nejednoznačných momentů. Sám Roe si totiž mohl vzpomenout na soustavné ignorování svých doporučení Londýnem.

Závěr

Osud výpravy do středu Evropy vyvolává nutně otázky, proč se slibná akce nedočkala očekávaného úspěchu. Klíčovým bodem pro vývoj výpravy byl postoj aliance k sedmhradskému knížeti. Právě zde nám v zodpovězení otázek pomáhá zachovaná korespondence anglického vyslance Thomase Roea. Tradovaný obraz nespolehlivého Bethlena vystupuje nejen pro období před vpádem nedůvěryhodně.

Víme, že již v době haagských jednání došlo k chladnému anglickému přijetí zpráv od sedmhradského vyslance Quadta. Věc měla svou genezi a v odhalování příčinných vztahů jsme byli nuceni jít až k událostem let 1623 až 1624. Teprve tehdy anglické centrum opouštělo politiku smířlivého soužití s habsburskou stranou.

Bethlen hledal prvotní oporu ve Francii, která jej oslovila dříve a nebránila se (oproti Anglii) příslibům finančních subsidií. Ale brzké stažení Paříže a její roztržka s Londýnem opět zamíchaly figurami na evropské šachovnici, nyní ovšem v neprospěch protihabsburské aliance. Sedmhradský kníže, poučen vojenskými akcemi roku 1623 a ztrátami z mírových jednání s císařem roku 1624, hledal jistotu v nejistém a rychle se měnícím konfliktu. Proto požadoval jasné smlouvy, finanční závazky a vojenské posily akcím, které měl z východní „fronty“ proti Vídni vést.

Nestabilní anglická zahraniční politika a platebně neschopný anglický dvůr nebyly partnery pro vychýlení vah v neprospěch habsbursko-katolické

84] Thomas Roe Bethlenovi, 12./22. října 1627 – tamtéž, s. 689.

85] Próteus byl dle řeckých mýtů mořským bohem, synem Poseidóna. V zápase s Menelaem se mnohokrát proměnil, ale nakonec vysílen přijal svou vlastní podobu a uznal porážku.

86] „I wonder at my selfe, that I could haue any fayth in such Protean varieties; which perhaps in tyme may make a good fable, and a good morall to the world, to také heede of those that haue built their owne greatnes upon wicked and false foundations.“ – Thomas Roe Isaacu Wakeovi, Konstantinopol 3./13. října 1627 – tamtéž, s. 695–696.

strany. Osobní nasazení jednotlivců typu Thomase Roea na tom mohlo sotva co změnit. Je příznačné, že dopisy, které si Roe posílal s předním rádcem Karla I., lordem z Buckinghamu, během inkriminovaných měsíců 1626, ba dokonce i z léta 1627, kdy nad dánským vojskem ve Slezsku visel Damoklův meč, se týkaly hledání antických památek v Řecku a politická témata zmiňovaly pouze okrajově. Na druhou stranu musíme dodat, že Roe byl závislý z titulu své funkce především na státním sekretáři Conwayovi. Ale ani ten neprojevil pochopení pro věc války v jihovýchodní Evropě.

Jeden ze smrtících úderů celému tažení zasadila zpráva o porážce dánského krále v bitvě u Lutteru. Druhá velká porážka sil haagské koalice roku 1626 odrazovala Bethlena od dalšího angažmá. Bethlen se rozhodl uzavřít příměří, protože naděje na vítězství se ztrácela. Vůči spojencům omlouval svůj obrat mimo jiné tureckou neochotou dál podporovat boj na západní hranici říše, když na východě Turci ustupovali Peršanům.

Opět díky Roeovi víme, že ani poměry v Konstantinopoli nebyly jednoznačné, byť slibný zásah mladého sultána Murada ve prospěch války v Uhrách zůstal jen epizodou. Události ve Zlatém rohu nebo působení budinského paši Mortezy svědčí jak o různém postoji osmanských autorit k válce s Habsburky, tak kladou další otazník nad Bethlenovým nevyzpytatelným jednáním. Sám kníže si evidentně pohrával s myšlenkou nové války s císařem i po krachu podzimního tažení. Věci se ostatně mohly vyvíjet různě i na Západě, proto chtěl být připraven.

Pokud byla pro západní spojence problémem zprvu Bethlenova nedůvěryhodnost či upřednostňování francouzského krále, v praktické přípravě spojení a vlastního tažení nabíraly význam prosté geografické skutečnosti a stav komunikačních kanálů. Předání korespondence v jednom směru mezi Anglií a Dánskem či Nizozemím a Benátkami nebylo kratší než jeden měsíc. Spojení do Konstantinopole po vnější linii ve snaze vyhnout se nepřátelskému území zabralo minimálně dva až tři měsíce. Za daných podmínek nezbylo než improvizovat.

Na otázku, kdy skončily naděje na sedmihradský zásah a od kdy vládně pověst nespolehlivého Behlena, nelze jednoznačně odpovědět. Ani v myslí zkušeného diplomata Sira Thomase Roea nemůžeme konečnou změnu přesně datovat, snad jen smrtí knížete roku 1629. Spolu s Thurnem a Ladislavem Velenem ze Žerotína také Roe doufal v akci z Východu dokonce i po porážce dánské enklávy. Vyslanec opatrně navrhoval nové kolo rozhovorů s Bethlenem znovu v červnu 1628.^{87]}

Důvěra v Bethlena klesla na Západě na minimum již mnohem dříve, ale nejinak tomu bylo i v opačném směru, neboť také kníže přestal věřit prázdným

87] S. RICHARDSON (ed.), *The Negotiations*, s. 815–819. Velen v dopise Kristiánovi IV. z Košic z 19. srpna 1627 píše, aby král konečně uvolnil slíbené peníze pro Bethlena. Ten prý příští rok jistě vyrazí do pole. – František HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, Praha 1930, s. 322–323.

slibům haagské aliance. Odpovědní politici v Kodani, Haagu a Londýně podcenili nebezpečí, které vyplynulo z jejich nepřiliš přesvědčivé snahy o udržení Bethlena v koalici. Vojenské pozice ve Slezsku a na Moravě a následně i na německém bojišti se zhroutily velmi rychle jako domino.

Korespondence Sira Thomase Roa je jednoznačně unikátním pramenem pro poznání evropské politiky dvacátých let sedmnáctého století s nepřeborným množstvím detailů k tehdy aktuálním tématům, včetně diplomatických souvislostí kolem dánského vpádu do českých zemí, sedmihradské pozice, anglické politiky a úlohy Turků. Po téměř třech stoletích by si dopisy bezesporu zaslouhovaly nové kritické vydání včetně tak potřebné konfrontace s jinými prameny, také z prostředí Osmanské říše, o které Roe tolik referuje. Můžeme si troufnout tvrdit, že svoji cenu texty mají i z čistě literárního hlediska, nejen z důvodu nepřeborného množství intertextových odkazů na antická a renesanční díla. V celku jde o mimořádné dílo jistě na svou dobu mimořádného diplomata.

Letters from Constantinople. Gabor Bethlen, the Danish invasion in Central Europe and Sir Thomas Roe

Summary

The invasion in Silesia and Moravia in 1626–1627 was close to achieve the strategic dominance of the Hague alliance (England, Netherlands together with the Danish king Christian IV) over the growing strength of the Habsburg-Catholic side in the Holy Roman Empire. The goal was to push the war away from the Lower Saxony region and further inland into the enemy territory, and after joining forces with Gabriel Bethlen, the Prince of Transylvania, keep marching if possible all the way to Vienna. For many reasons, however, this objective had to be abandoned. The aim of this study is to provide a bit different perspective on this history trying to answer the question, what the role of Transylvania was in this action. Especially the edition of the diplomatic correspondence of Sir Thomas Roe, the English Ambassador to Constantinople, helps in analysing the position of Bethlen, the English foreign policy towards himself and the related events at the Sublime Porte in Constantinople.

Despite the promising situation, the allies were not able to join their forces together on time. The campaign into Silesia and Hungary suffered another major blow when the delayed news came about the Danish king's defeat. The advantage of pushing Wallenstein out of Germany remained untapped by Christian IV, because after Tilly had defeated him at Lutter in August, the king became defensive. This second defeat of the Hague coalition in 1626 dissuaded Bethlen

from engaging in the war any further. He decided to negotiate a truce. He justified this move to his generals as a consequence of Turkey's unwillingness to continue to support fighting on its west border, because the Turks were currently retreating from Persians in the east.

One of the key factors of the campaign and its success was the relationship between the alliance and the Prince of Transylvania. Crucial documents have been found in the correspondence of Thomas Roe from Constantinople. The traditional depiction of an "unreliable" Bethlen needed to be revised. We know, for example, that already during the negotiations in The Hague in November 1625, the English coldly accepted the news from the Transylvanian ambassador Quadt. The reason was that Quadt did not have yet the full authorization to negotiate a coalition and the main objective of his journey was not London, but surprisingly Paris.

The situation, however, had been evolving for much longer and uncovering its causes necessarily must lead back to the events of 1623 and 1624. At that time, first after the unsuccessful attempt for the Spanish match, England decided to abandon its policy of peaceful co-existence with the Habsburgs. Bethlen was looking for primary support in France, who actually offered that long before England and especially (compared to London) without any reluctance to provide a financial support. But France withdrew from the preparations in the late spring 1626. The European power game changed drastically again. The Prince of Transylvania, wiser after the events of 1623 (when he had to accept a significant loss during the peace negotiations with the Emperor in 1624), was looking for certainty in this quickly changing conflict. For this reason, he now wanted clear contracts, financial obligations and military reinforcements for actions he was to take on the eastern "front" against Vienna in 1626 and 1627.

The practical aspect of organising an alliance or the campaign itself was strongly influenced by basic geography and available communication channels. The voice of Sir Thomas Roe, a great proponent of cooperation between England and Transylvania, was heard in London only weakly also because his letters took at least two to three months to arrive. Messengers sent on external routes circumventing enemy territory took a long time to reach their destination and were very vulnerable along the way. In these conditions, improvisation was the only way to act.

Thanks to Roe, we know that the situation in Constantinople was also rather complicated. Even today, it may be surprising, that in January 1627, after negotiating peace with the Emperor, Bethlen decided to bring his new war plan directly to the Sultan. But the young Sultan Murad's promising move in favour of war in Hungary remained a very limited without any lasting effect. Bethlen was clearly considering many options and even thinking about starting the war again.

England, which no longer paid its subsidies even to Christian IV, formally accepted Transylvania joining the Hague alliance in November 1626, with the promise about a money transfer to Bethlen first in June 1627. The agreement was concluded far too late and actually no subsidies from England were sent. Neither Christian IV did send any money to the “Silesian” army and only dispatched a new military leader in April. The English ambassador Roe strongly proposed Heinrich Matthias count of Thurn to this position. But instead of Thurn who was invited to Lower Saxony, the Administrator of Magdeburg, Christian Wilhelm of Hohenzollern was assigned as the general of that army, the potential heritor of the occupied Silesian Krnov (Jägerndorf) principality, brother of the deceased anti-Habsburg rebel Hans Georg, Prince of Jägerndorf, and the close relative to Gabriel Bethlen self was the final choice. Nevertheless, this late appointment couldn’t change anything at all. The Danish enclave in Silesia and Moravia was destroyed by Wallenstein in July 1627, who afterwards returned to German battlegrounds and Christian IV was forced to retreat to the Danish islands. The attempt of the Hague alliance to take over strategic initiative turned into a strategic loss.

Každodenní život v poddanských městech na hukvaldském panství pod vlivem válečných událostí

Lenka NOVÁKOVÁ

Abstract: Everyday life during The Thirty Years' War is described in example of liege towns in Hukvaldy domain. Population has been confronted with physical violence and also material damage during the stay and transit of enemies and also imperial armies. The payment of contributions or alimentation costs of troops belonged to the other difficulties.

Key Words: Hukvaldy Domain; Towns; Army; Violence; Příbor; Moravská Ostrava; Místek; Brušperk; Frenštát

Hukvaldské panství představovalo středně velký celek, který se nacházel v severovýchodní části českých zemí, na moravsko-slezském, respektive uherském pomezí. Jednalo se o ucelený komplex v držení olomouckých biskupů, jehož charakter ovlivňovalo částečné umístění v podhůří Beskyd. Hukvaldské panství zahrnovalo v 17. století okolo třiceti vsí a pět měst, a to Příbor, Moravskou Ostravu (dnes součást Ostravy), Místek (dnes součást Frýdku-Místku), Brušperk a Frenštát (dnes Frenštát pod Radhoštěm). A právě jednomu ze zmíněných měst, Příboru, pronajal v roce 1617 olomoucký biskup kardinál František z Ditrichštejna na šest let celé dominium, což následně ve spojitosti s válečnými událostmi ovlivnilo i další osudy této lokality.

Třicetiletá válka zasáhla do společenských a ekonomických poměrů, ale také do každodenního života obyvatel všech měst hukvaldského panství. Městské kasy i rozpočet měšťanů neustále vyčerpávaly náklady spojené s průchody a ubytováním císařských i protestantských jednotek, města čelila rabování, požárům i epidemiím. Všechny svízele a negativní projevy válečného období se bezprostředně dotýkaly především lokalit situovaných v blízkosti hlavních komunikačních tras, které využívalo i vojsko. Především se jednalo o jednu z nejstarších kupeckých stezek směřující přes Moravskou bránu a města Hranice, Nový Jičín, Příbor, Místek, Frýdek, Těšín a dále na Krakov. Prostor hukvaldského dominia protínala také spojnice Opavy, Moravské Ostravy a Těšína.^{1]}

[1] Jirí JURK a kol., *Dějiny města Příbora*, Nový Jičín – Příbor 2002, s. 75; Josef VÁLEK, *Poznámky k mapě moravského Valašska*, Časopis Moravského muzea zemského 9, 1909, s. 81–118. Dále také k této problematice výběrově Miloš DOHNAL, *Severovýchodní Morava a hukvaldské panství v době třicetileté války*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – historie 5, Ostrava, 1997, s. 41–61; Rudolf ŽÁČEK, *Z brušperských pamětí na třicetiletou válku*, Těšínsko 30, č. 2, 1987, s. 16–17.

Obyvatelé hukvaldského panství čelili přítomnosti vojenských oddílů již krátce po přistoupení Moravy ke stavovskému povstání. Kolem poloviny roku 1619 se na dominiu, především v okolí měst Příbora a Místku, mustrovalo vojsko plukovníka Burgharta von Sollern. Vyzbrojení mužů ovšem vážlo, a tak pluk odtáhl směrem k Brnu až kolem poloviny srpna 1619.²⁾ Kvartýrování, poskytování potravin a jiných každodenních potřeb vojákům tímto ovšem zdaleka nekončilo. Mnohem krutějšího setkání s válečnou realitou se dostalo hukvaldským městům na počátku roku 1620 s vpádem polských kozáků, takzvaných Lisovčků, nechvalně proslulých svým brutálním chováním. Ačkoliv stáli na císařské straně, k měsíčnímu zoldu si vymínili i válečný lup. Oddíly lehké jízdy pod velením kapitána Jeronýma Kleczkowského vpadly dne 4. února 1620 do Moravské Ostravy, jejich násilnostem a rabováním neunikl ani kostel svatého Václava, moravskoostravská radnice a mnoho měšťanských domů.³⁾ Na podzim 1620 hukvaldské panství čelilo pro změnu uherským oddílům Bethlena Gabora a vzbouřeným Valachům pod vedením Adama z Víckova.⁴⁾

Poté, co se nakrátko hukvaldské panství ocitlo ve stavovských rukou (konfiskací Ditrichštejnova majetku skončila zároveň i smlouva o pronájmu panství Příbora), se přičiněním města Příbora vrátilo opět v červenci 1620 do císařského tábora pod správu kardinála Ditrichštejna. František z Ditrichštejna se po porážce stavovského povstání na Bílé hoře stal jedním z nejmocnějších mužů českých zemí a svůj vliv dokázal zjevně využít, pokud to bylo možné, i při ochraně svého majetku, včetně měst hukvaldského panství. Především se snažil zabránit jejich pustošení císařskými vojsky. Například při rabování neapolských oddílů plukovníka Karla Spinelliho v Polské Ostravě v roce 1621 zřejmě zůstala sousední Moravská Ostrava ušetřena, bezpečnost jí pravděpodobně zajistila kardinálova vojenská ochrana.⁵⁾ Další z hukvaldských měst, Příbor, již tolik štěstí nemělo. V říjnu 1621 je vyplenili Valaši s uherskými a emigrantskými oddíly a na závěr ho zapálili. Ušetřeno nezůstalo ani okolí Místku.⁶⁾ Na Vánoce roku 1623 na dominiu opět pobývali polští kozáci. Během dánské války města na hukvaldském dominiu čelila jak násilnostem ze strany nepřátelských jednotek, tak i Valdštejnových oddílů. První jmenovaní v roce 1626 vypálili Příbor, Brušperk a Frenštát.⁷⁾

2) Michal MOCEK, *Dějiny Příbora*, Nový Jičín 1992, s. 77.

3) Karel JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1993, s. 72.

4) J. JUROK a kol., *Dějiny Příbora*, s. 84.

5) K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 79.

6) Blanka PITRONOVÁ, *Ostravsko za válečných tažení v době třicetileté války*, in: Ostrava: sborník příspěvků k výstavbě a dějinám města Ostravy a Ostravska (dále jen Ostrava) 15, Ostrava 1989, s. 153; Jan AL SAHEB, *Místek na sklonku středověku a v raném novověku (do roku 1648)*, in: Tomáš Adamec (red.), *Frydek–Místek. Historie, kultura, lidé*, Praha 2014, s. 89.

7) B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 159–161.

Na počátku švédské války císařští vojenští velitelé odvolali salvu guardií z hukvaldských měst a moravskoostravští měšťané museli odevzdat na Hukvaldy všechny své zbraně. Motivem pro toto rozhodnutí byl zřejmě strach z rozšíření valašského povstání, které podnítil příchod Švédů. Tento krok ovšem rozlítl vojenského velitele v Těšíně, a ostatně i samotní moravskoostravští měšťané se regenta biskupských statků dotazovali, jak se tedy mají bránit před nepřítelem. Nakonec bylo veliteli hukvaldské posádky nařízeno, aby do města poslal 40 Valachů na jeho obranu a měšťanům navrátil všechny, anebo alespoň část, jejich zbraně, „...*sic holýma rukama málo se nabráni*...“.^{8]} Přesto se hukvaldská města vpádu švédského vojska neubránila. Na podzim roku 1642 vyplenili Švédové Příbor, na jaře následujícího roku se do města vrátili a vypálili jej.^{9]} V létě 1643 obsadily švédské oddíly také Moravskou Ostravu.^{10]} O tři roky později nezůstalo ušetřeno ani podhorské městečko Frenštát.^{11]}

Jak je z výše uvedeného stručného nástinu situace na hukvaldském panství vidět, zdejší města několikrát čelila jak útokům nepřátelských vojsk, tak průchodům či přímo pobytu císařské armády. Nejhuře byl postižen Příbor, který během válečného období podlehl třikrát ničivému ohni. Prvně již v roce 1621, kdy bylo město „...*od Uhrův, Valachův a tiechž ohavných sousedův vypálené*.“^{12]} Na počátku dánské války se příborští měšťané odebrali i se svými rodinami na hukvaldský hrad, který následně aktivně bránili před nepřítelem. Dánské vojsko se jim ovšem pomstilo vypálením opuštěného města: „... *i ačkoliv na onen čas k takovým škodám a zármutku přišli, však předce léta páne tisícíhošestistéhodvacátéhošestého, při vpádu Mansfeldským do toho Markrabství Moravského, stoje na svém, tu a takovou věrnost nám [tj. olomouckému biskupství, respektive kardinálovi Františkovi z Ditrichštejna, pozn. autorky] zachovali, že opustíc domy, statečky, živnosti a nabytky své všelijaké, toliko s manželkami, dítkami svými a se zbraní s jakou kdo býti mohl (nebudouc tam tak naspěch s dostatek a potřebu soldatův našich) na zámek Aukvaldský sou se oddali a jeho se brániti nápomocni byli. Nebo přitáhnouce týž nepřítel s celou svou armádou k němu a nemoha se jemu tu vedle libosti jeho nic podařiti, učiniv vpád do města a nevida lidu nižádného, nýbrž seznajíc to, že by takový při zámku byl, město naše Příbor s kostely, s ikony a s jinými kostelními ozdobami, tolikež s aurodou, kterouž byl Pán Bůh toho roku dáti ráčil dokonce v popel přivedl a v nic obrátil. Zámek Aukvaldský budouc přes třičtvrti léta od Mansfeldského lidu, který se tu tak byl okolečně v městech, zámcích, tvrzích a vesnicích zdržoval, obležen předce, kdež co objednati [Příborští, pozn. autorky] mohli, vedle*

8] Tamtéž, s. 164.

9] J. JUROK a kol., *Dějiny Příbora*, s. 87.

10] B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 164–165.

11] Bohumír STRNADEL, *Zápisy v kostelní knize města Frenštátu z let 1580–1790*, Naše Valašsko 13, 1950, s. 175.

12] Státní okresní archiv Nový Jičín (dále jen SOA Nový Jičín), Archiv města Příbora, inv. č. 23.

možnosti jejich, jak sami pro sebe, tak i pro soldaty naše na zámek Aukvaldský proviant dodávali...“.^{13]} Potřetí poškodil požár Příbor během švédského vpádu v roce 1643. Další z hukvaldských měst, kterým se nevyhnul ničivý oheň, byl Brušperk a Frenštát.^{14]}

Přítomnost vojsk, a to jak nepřátelských, tak i císařských, se neobešla bez rabování a loupeží. Nejčastějším cílem se stával kostel a radnice, společně s šenkovními domy bohatých měšťanů. Ušetřena ovšem nezůstávala ani ostatní obydlí ve městech. Například moravskoostravský měšťan Václav Lev nemohl splácet svůj dřívější dluh, neboť „...od těch zlej paměťci lidzi a zveře zlej lotrovskej mansfelderovskej předně kostel náš, špitál, in summa my všickni ubozi lidé... jak i domy naše, statky, a tak budz někdo mnoho málo měl, ne tak [jen] o to, ale i o zdraví jest přišel...“.^{15]} Loupení a rabování doprovázelo zpravidla i ničení majetku měšťanů, který si vojáci, ať už nepřatelští či císařští, nemohli odnést s sebou. Císařský trén v Příboře například v roce 1642 poničil „šraňky“, za jejichž opravu město následně vynaložilo 1 zlatý, 15 krejcarů a 3 denáry.^{16]}

Jisti se nemohli být měšťané nejenom svým majetkem, ale ani zdravím.^{17]} Vojáci se dopouštěli i násilí na civilním obyvatelstvu, zahrnující bití, mučení a v nejzazším případě i zabití. Příborští měšťané Pavel a Salomena Sarkandrovi si například stěžovali na postup uherských a valašských vojsk v čele s Ladislavem Velenem z Žerotína: „...sme vyhledáni byli a pro samé jméno to, že sme Sarkandry slouli, ne křesťanským, než hůř nežli tureckým způsobem (když) na město Příbor nočním časem nenadále přepadli, všecko město spálili a v popel obrátili, mne... ukrutně svázali, mučili a na poly mrtvého obnaženého odběhli...“^{18]} Vraždění civilistů doprovázelo i zmíněný požár Příbora v roce 1621 („...ubohých lidí, jenž tehdaž pomordováni byli...“).^{19]} Násilnosti se nevyhnuly ani frenštátským obyvatelům při švédském vpádu v roce 1646: „...Švejda a lid jeho zlodějský na úsvitě vpadnuvše do městečka Frankštátů, kde co bylo, všecko pobral, lidi do naha zvlácel a mordoval, za mnoho tisíc škody učinil...“.^{20]}

13] Tamtéž.

14] B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 161.

15] Tamtéž, s. 162.

16] SOA Nový Jičín, Archiv města Příbora, inv. č. 1090; Jiří JURK, *Hospodářská a každodenní život města Příbora v 16.–18. století na podkladě městských účtů*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín (dále jen VSONJ) 50, 1996, s. 14.

17] Více k fyzickému násilí páchanému na městském obyvatelstvu za třicetileté války viz Jan KILJÁN, *Vojenské násilí ve městech za třicetileté války. Se zvláštním přihlédnutím k Plzeňsku*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014, s. 5–29; Marek ĐURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém prostředí*, *Kuděj* 1, č. 1, 1999, s. 22–38 a další.

18] J. JURK a kol., *Dějiny Příbora*, s. 85

19] SOA Nový Jičín, Archiv města Příbora, inv. č. 23.

20] B. STRNADEL, *Zápisy*, s. 175.

Rovněž na hukvaldském panství jsou známy případy zajetí či přímo únos civilních obyvatel vojáky, jež tímto způsobem hodlali získat peníze či uskutečnit výměnu zajatců. V lepším případě rukojmí po zaplacení výkupného vrátili zpět jeho rodině. Hůře ovšem dopadli již výše zmínění příborští měšťané Sarkandroví, jež se se svým potomkem zřejmě již neshledali („...*syna mně vzali a do Turek prodali...*“).^{21]} Při vpádu Mansfeldových oddílů do Moravské Ostravy v roce 1626 zajali vojáci (pravděpodobně na popud českých emigrantů) děkana Martina Regulina. Ten byl posléze vyměněn za nekatolické kněží vězněné kardinálem Ditrichštejnem.^{22]}

Měšťané se snažili svůj majetek i životy zachránit, ať už uschováním v důmyslných úkrytech nebo útekem. Pro uložení cenností například v roce 1621 zvolili kostel svatého Václava. Skryš pod kostelní dlažbou zřejmě někdo prozradil Lisovčíkům a moravskoostravští obyvatelé o svůj majetek přišli. Představitelé města Moravské Ostravy v listu adresovaném biskupskému regentovi z roku 1627, v němž si mimo jiné postěžovali na postup nepřátelských i císařských vojsk, potvrdili oblibu kostelní úschovy mezi měšťany: „...*jako i my všeckni od lidu nepřátelského v nemalú škodu a núzi uvedeni jsme. Nad to výš i od lidu J. Mti cí. již několikráte, tolikéž i dnešního dne jsme vyrabováni i cokolivěk ubozí lidé v schováni v kostele měli, to všecko pobráno a in summa nikdež nic jakořka nemáme...*“.^{23]} Nejisté válečné časy donutily rovněž majitele šenkovního domu číslo 4 na moravskoostravském náměstí k ukrytí 228 stříbrných mincí v kameninové nádobě do sklepa, kde byly objeveny až v roce 1965 při asanaci.^{24]} Také samotná vrchnost doporučovala například moravskoostravským měšťanům před příchodem Švédů, „...*aby páni (pokud se již nestalo) neprodleně jak kostelní, sirotčí a obecní, tak i svý vlastní věci, jak nejlíp mohou, třebas na Aukvaldy zaopatřili a dobytky někam pod hory zahnali...*“.^{25]} V bezprostředním ohrožení před nájezdy vojáků volili měšťané útek ze svých domovů i s celými rodinami. Již jsme zmínili příborské obyvatele, kteří se uchýlili v roce 1621 na hukvaldský zámek. Před obávanými kozáckými oddíly prchali poddaní raději do lesů, jak konstatoval sám kardinál Ditrichštejn v roce 1623, kde mnozí z nich pak umírali hladem a zimou.

Městské kasy zatěžovaly náklady spojené s pobytem a průchodem vojsk, placení zemských kontribucí, prostředky vynakládané na obranu hradu Hukvaldy, centra panství, a podobně.^{26]} V ekonomice měst se rovněž odrazila

21] J. JUROK a kol., *Dějiny Příbora*, s. 85.

22] K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 83.

23] B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 162

24] K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 80.

25] B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 164.

26] Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), pobočka Olomouc, Velkostatek Hukvaldy, inv. č. 746, kart. 1.

tzv. kaláda v roce 1623. Například v Příboře pro rok 1627 vzrostl rozpočet trojnásobně oproti předválečným létům.^{27]} Co se týče vojenských výdajů, jenom během švédské války vynaložil Příbor celkem 28 478 zlatých a 38 krejcarů. V roce 1642 způsobila císařská armáda během třídenního pobytu ve městě „škody a útraty“ 180 zlatých, dále městská rada vynaložila „...na vypravené Valachy, kteří v městě Kroměříži dva úplné měsíce zůstávali...“ 240 zlatých, „...Valachů, kteří roku 1642 sem do města našeho od J. M. pána Commandanta hradu Auchvaldu na salva guardu vypraveni byli a zde jeden tejdén zůstávali vydáno...“ 425 zlatých, v roce 1643 „...na poručení J. M. pána regenta zverbováno jest k defensi města Kroměříže 30 osob mušketýrů, kterýžto jsouce tam a do Kroměříže vypraveni a nám zase zpátkem přislání utraceno...“ 72 zlatých 9 krejcarů, od června 1642 do února 1644 vydalo město 1 273 zlatých na mušketýry, v roce 1643 dalších 160 zlatých na kontribuci, v roce 1643 zaplatil Příbor 3 000 zlatých „ranče“ (ranc, racion, výpalné) švédskému vojsku a dalších 150 zlatých „ranče“ za Olšový mlýn, kapitán vojska navíc dostal ještě 143 zlatých a 39 krejcarů. Další výdaj činily náklady na ubytování Valachů ve výši okolo 130 zlatých. Ačkoliv Příborští zaplatili poměrně vysoký ranc, Švédové je napadli a „...škody při vpádu nepřátelském plundrování a vypálení města našeho...“ dosáhly celkem 23 101 zlatých a 52 krejcarů.^{28]} Moravskou Ostravu stála švédská válka ještě více, konkrétně 35 762 zlatých. Větší polovina z této částky mířila přímo do rukou švédských velitelů, zbývající část sumy město vynaložilo na vyživení švédského vojska, včetně koní, a rovněž na opevnění. Škody na obilí a povozech dosáhly údajně výše 20 690 zlatých. Mimo zmíněné výdaje zaplatilo město 11 222 zlatých na kontribucích.^{29]}

Obyvatelstvo hukvaldských měst se během válečných časů muselo zároveň vyrovnat s dalšími obtížemi, například neúrodou či nemocemi zavlečenými sem vojáky. Výrazněji do populace zasáhly především morové epidemie. Například v Moravské Ostravě se mor rozšířil v roce 1623, přesný počet obětí však není znám. O dva roky později zemřelo ve zmíněné lokalitě na mor kolem 500 osob.^{30]} Ve stejném roce bojovali s touto nemocí také v Místku.^{31]} Mor zasáhl dvakrát i Frenštát. Při první epidemii v roce 1624 zemřelo 100 lidí. V roce 1645 opět „...počal se mor před svatou Maří Magdalénu a mřelo až do svatého

27] Na počátku 17. století se příjmy pohybovaly okolo 1 000 zlatých, výdaje kolem 600 zlatých. V roce 1627 vzrostla výše příjmů na 2 686 zlatých, vydání na 2 835 zlatých. J. JUROK, *Hospodářský a každodenní život*, s. 8.

28] SOA Nový Jičín, Archiv města Příbora, inv. č. 895; srov. ZAO, pobočka Olomouc, Velkostatek Hukvaldy, inv. č. 2660, kart. 586; J. JUROK, *Hospodářský a každodenní život*, s. 10.

29] B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 166; František MATĚJEK, *Moravská Ostrava s okolím za třicetileté války. K vývoji rozvrstvení poddaného lidu*, in: Ostrava 10, Ostrava 1979, s. 170.

30] B. PITRONOVÁ, *Ostravsko*, s. 156–157.

31] Alena MATĚJOVÁ, *Letopisové, aneb poznamenané příhody památné, které se přidaly v městě Místku*, Těšínsko 32, č. 1, 1989, s. 21.

Martina, kdež zemřelo starých lidí i malých dětí 213 osob...^{32]} Atmosféru nejistoty dokreslovali zběhlí vojáci, či poddaní, kteří přišli během vojenského běsnění o své domovy, a pohybovali se v okolí či v přílehlých horských oblastech i po skončení konfliktu.^{33]}

O míře postižení jednotlivých lokalit během třicetileté války vypovídá počet poustek. Podle tohoto ukazatele se s nastalou situací nejhůře vyrovnala Moravská Ostrava, ačkoliv nebyla vypálena a zůstala mimo hlavní trasy pohybu obou armád. V roce 1635 se zde nacházelo 46 poustek,^{34]} v roce 1663 ještě 33 poustek.^{35]} I po dvou požárech se v Příboře v roce 1635 nenacházela ani jedna poustka, snad tedy obyvatelé své město poměrně brzy opět obnovili.^{36]} Třetí požár v roce 1643 zřejmě zanechal daleko větší stopy. V roce 1663 už bylo evidováno 18 poustek^{37]} a Příbor se tak s Moravskou Ostravou řadil mezi nejvíce postižené lokality hukvaldského panství. Požár postihl jednou také Brušperk a Frenštát v souvislosti s vpádem Mansfeldových jednotek.^{38]} Společně s Místkem se však výše jmenovaná města Frenštát a Brušperk z válečných událostí vzpamatovala poměrně brzy a patrimoniální soupisy domů v nich v roce 1635 a 1663 neevidovaly ani jednu poustku.^{39]}

32] B. STRNADEL, *Zápisy*, s. 173–176.

33] Rudolf ŽÁČEK, *Pobeskydí v letech 1618–1848*, Frýdek–Místek 1992, s. 24.

34] ZAO, pobočka Olomouc, Ústřední ředitelství arcibiskupských statků (dále jen ÚŘAS), inv. č. 9144, sign. E 17/17/5, kart. 1157; rovněž Stanislava KOVÁŘOVÁ, *Biskupské panství Hukvaldy v roce 1635*, VSONJ 51, 1997, s. 61.

35] ZAO, pobočka Olomouc, ÚŘAS, inv. č. 2324, sign. E III a 26/2 α. Oba zmíněné údaje pocházejí z vrchnostenských soupisů sestavených pro vnitřní potřeby dominia. Naopak konškrípce státní proveniencie zhotovená pro berní účely, lánové rejstříky, se v tomto ohledu výrazně liší. Podle ní se roku 1676 v Moravské Ostravě nacházelo 109 pustých domů. Podrobným studiem pozemkových knih a dalších adekvátních archivních materiálů ovšem upozornili již historici A. Turek a M. Kroček na nepřesnosti lánových rejstříků pro Moravskou Ostravu, skutečný počet poustek byl v této lokalitě daleko nižší. Viz Adolf TUREK, *Národnostní poměry v Ostravě a v okolí do poloviny 17. století*, in: Ostrava 3, Ostrava 1969, s. 102; Miloslav KROČEK, *Město Moravská Ostrava v 17. a 18. století*, Časopis Slezského muzea, série B, 34, 1985, s. 11–30; Karel JIŘÍK, *Populační vývoj města Moravské Ostravy v 17. a 18. století*, in: Ostrava 14, Ostrava 1987, s. 311–314.

36] J. JUROK a kol., *Dějiny Příbora*, s. 85–87. Podle hlášení městské rady a purkmistra města Příbora z roku 1644 stál vpád švédských vojsk, jejichž „...plundrování a vypálení...“, město celkem 23 101 zlatých a 52 krejcarů. ZAO, pobočka Olomouc, Velkostatek Hukvaldy, inv. č. 2660, kart. 586.

37] ZAO, pobočka Olomouc, ÚŘAS, inv. č. 2324, sign. E III a 26/2 α.

38] J. JUROK a kol., *Dějiny Příbora*, s. 85–87; Jiří JUROK, *Frenštát od husitské revoluce k českému stavovskému povstání*, VSONJ 28, 1981, s. 30–32.

39] ZAO, pobočka Olomouc, ÚŘAS, inv. č. 2324, sign. E III a 26/2 α; ZAO, pobočka Olomouc, ÚŘAS, inv. č. 9144, sign. E 17/17/5, kart. 1157; Rovněž S. KOVÁŘOVÁ, *Biskupské panství Hukvaldy*, s. 61. V roce 1639 bylo celkem evidováno v Příboře 250, Moravské Ostravě 211, Brušperku 104, Frenštátě 102 a Místku 98 domů. ZAO, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 29 b, sign. CIII, c 12/1.

S následky třicetileté války se z dlouhodobého hlediska jednotlivé lokality vyrovnávaly jen pozvolna. Konsolidace ekonomiky probíhala v rozdílných časových úsecích, neboť stupeň postižení byl u jednotlivých lokalit různý. Nedosáhl však takových rozměrů, které by způsobily ztrátu městského statutu, jako tomu bylo například na Opavsku.⁴⁰⁾

Moravskoostravská městská rada vylíčila poměry ve městě po uzavření vestfálského míru dosti tristně. Popis poválečného stavu ovšem tvořil součást žádosti o snížení poddanských platů, a proto je potřeba k němu přistupovat s jistou dávkou obezřetnosti: „...část z nich [domů] byla v těchto nebezpečných a nepokojných letech zruinována soldateskou a část zanikla kvůli vysokému výpalnému nepříteli a také kvůli jiným nad míru uloženým velkým kontribucím... A tak zůstalo 69 domů pustých, totiž měšťanských neboli šenkovních domů 9, předměstské neboli selské domy 2, domkářů celkem 58. Dosud usedlých sousedů zůstává celkem 121, to je měšťanských neboli šenkovních domů 69, předměšťanů neboli selských lidí 9, domkářů 43, kteří již také upadli do nejvyšší nouze pro nepokojná a výše zmíněná těžká válečná léta a až podnes nad míru uložené velké kontribuce a náklady na zaopatření vojska. A kdyby chudé město nemohlo být srážkou ušetřeno (při Bohu) stejných kontribucí nebo nákladů na zaopatření vojska (mimo veškerou naději k Bohu), nebude možné nadále udržovat jeho špatné a malé domy...“.⁴¹⁾

Moravská Ostrava až do druhé poloviny 18. století ustrnula v dalším vývoji a patřila mezi hospodářsky méně významnější hukvaldské lokality. Její obyvatelé se stavěli laxně k plnění povinností vůči vrchnosti i státu a nespĺaceli staré dluhy. Ovšem, jak uvedl v roce 1671 hukvaldský rentmistr, nebylo tomu ani tak z nemajetnosti, jako spíše ze vzdoru.⁴²⁾

S dluhy se několik desetiletí po ukončení konfliktu potýkal i Příbor. Městská rada vyčíslila jeho obnovu na 8 200 zlatých. V danou chvíli disponovala ovšem pouze 2 200 zlatými, chybějící finance si musela vypůjčit. Při jejich splácení se následně potýkala s potížemi. V roce 1701 hukvaldský hejtman společně s vojskem hrozil dlužníkům vězením, obyvatele rozdělil do čtyř tříd, podle kterých měli splácet dluhy. Podobné rozdělení do platebních kategorií se opakovalo ještě v roce 1720. Teprve od druhé poloviny 18. století došlo ke

40) Po třicetileté válce nepatřily na Opavsku nadále mezi sídla městského typu Oldřišov a Březová, zatímco Hradec pozbyl statusu města na přechodnou dobu. Irena KORBELÁŘOVÁ, *Poddanská města Opavského a Krnovského knížectví v letech 1648–1740*, Opava 1999, s. 21–24.

41) Eva ROHLOVÁ, *Situační zpráva ostravské městské rady z roku 1650*, in: Ostrava 21, Ostrava 2002, s. 469. Na zkresení zprávy moravskoostravské městské rady upozornil již K. Jiřík, viz K. JIŘÍK, *Populační vývoj*, s. 312. Podobnou zprávu sestavilo v daném roce i město Příbor, podle níž se ve městě nacházelo 260 osazených domů, 80 poustek a 2 poddanské domy náležely farnosti. ZAO, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 3052, sign. E III a 23/1 a γ.

42) K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 93.

zlepšení situace.^{43]} Zadlužení města ovšem nebylo překážkou pro rozvoj lokality a růst počtu domů. K povznesení ekonomiky Příboru podstatně přispěly mnohostranné obchodní kontakty a soukenická výroba.

Oživení ekonomiky měst hukvaldského panství se olomoučtí biskupové ještě v průběhu třicetileté války snažili dosáhnout udělením privilegií či stvrzením cechovních artikulí. Již kardinál František z Ditrichštejna potvrdil v letech 1628 a 1629 starší výsady Příboru, Místku i Frenštátu. Příbor obdržel navíc i nové právo výroby a šenkování kořalky, konání čtyř výročních trhů a obchodu se solí, nadání svobodně prodávat sůl dostal i Místek.^{44]}

Každodenní život ve městech hukvaldského panství se během třicetileté války neobešel, podobně jako v mnohých jiných lokalitách v českých zemích, bez přítomnosti nepřátelských i císařských vojsk a mnohých dalších nesnází spojených s válečným obdobím. Příslušníci obou armád se na civilním obyvatelstvu dopouštěli fyzického násilí zahrnujícího bití, mučení či zabití, zajištění, loupeží, rabování a ničení majetku. Některé lokality byly vypáleny, dokonce i vícekrát. Na městské obyvatelstvo doléhaly ale také náklady na vyživování vojenských jednotek či placení kontribucí. K nejvíce postiženým patřil Příbor, a to nejenom pro svou polohu na důležité komunikační trase, ale svou úlohu pravděpodobně sehrálo i přední postavení Příboru mezi hukvaldskými městy a pozice nájemce celého dominia spojená s užšími styky s kardinálem Františkem Ditrichštejnem. I přesto si Příbor i po ukončení třicetileté války zachoval pozici největší a ekonomicky nejzdatnější lokality. Naopak Moravská Ostrava, jež společně s Příborem patřila mezi nejvíce postižená města na panství, na tom byla o poznání hůř.

Everyday life in liege towns in Hukvaldy domain in influence of war events

Summary

Everyday life in towns of Hukvaldy domain during The Thirty Years' War was accompanied by presence of enemies and also imperial armies and many other problems of wartime. Although there wasn't any important battle in Hukvaldy domain, The Thirty Years' War events significantly influenced the continuity of development, social and economical circumstances and also everyday life in each locality.

43] J. JUROK a kol., *Dějiny Příboru*, s. 96–97.

44] SOA Nový Jičín, Archiv města Příboru, inv. č. 23; SOA Nový Jičín, Archiv města Frenštátu p. R., inv. č. 10; SOA Frýdek-Místek, Archiv města Místku, inv. č. 4; O vývoji měst na hukvaldském panství po třicetileté válce blíže Lenka NOVÁKOVÁ-VAŠUTOVÁ, *Města a měšťanská společnost na hukvaldském panství v 17. a 18. století*, Opava 2014.

Members of both armies committed physical violence against the civilian population, including beating, torturing or killing, captivity, robbery, looting and destruction of property. Some localities have been burned even several times. Population of towns, however had to cover the cost of nourishing military units or pay contributions as well. Bad economic situation of the burghers was also caused by the crop failure or by the epidemic of diseases brought by the army. A kind of indicator of economic conditions in monitored localities is the existence of a desolate houses.

Příbor belonged to the one of the most affected localities not only because of its location on an important communication route, but probably also of its important position in Hukvaldy domain – Příbor rented Hukvaldy domain and also had close contacts with cardinal of Ditrichštejn. Despite this fact, even after the Thirty Years' War, Příbor retained its position as the largest and economically successful locality. On the other hand Moravská Ostrava, which belonged to the most affected localities of the domain together with Příbor, was in much worse condition.

Johan Banér – Lennart Torstensson – Hans Christoph Königsmarck: Drei Feldherren in schwedischen Diensten

Jenny ÖHMAN

Abstract: The article briefly introduces the three most famous Swedish commanders of the Thirty Years' War, Johan Banér, Lennart Torstensson and Hans Christoph Königsmarck, their fates before joining the war, and their greatest military achievements.

Key Words: Swedish Army; Thirty Year's War; Johan Banér; Lennart Torstensson; Hans Christoph Königsmarck; Bohemia

Einleitung

Johan Banér, Lennart Torstensson und Hans Christoph Königsmarck waren drei Feldherren in schwedischen Diensten während des Dreißigjährigen Krieges. Johan Banér und Lennart Torstensson hatten den Oberbefehl in Deutschland. Königsmarck hätte sich diesen Titel ebenfalls gewünscht, konnte sich aber nicht gegen Carl Gustaf Wrangel durchsetzen.

Johan Banér und Lennart Torstensson

Johan Banér wurde am 23. Juni 1596 geboren. Sein Vater, Gustav Banér, war u. a. Reichsrat, Statthalter in Reval und Diplomat. Er wurde am 20. März 1600 wegen seiner Treue zu König Sigismund^{1]} von dessen Onkel Herzog Karl hingerichtet. Die Mutter von Johan Banér, Kristina Sture, stammte von einer der einflussreichsten Familien Schwedens ab.

Lennart Torstensson wurde 1603 auf Forstena Gård in Västergötland geboren. Sein Vater Torsten Lennartsson stand seit seiner Jugend in Sigismunds Diensten, sein Onkel Anders Lennartsson hingegen in jenen von Herzog Karl.

Nach Sigismunds Niederlage bei Stångebro 1598 folgte Torsten Lennartsson Sigismund nach Polen. Sein Bruder legte bei Herzog Karl ein gutes Wort für ihn ein, weshalb Torsten nach Schweden zurückkehren konnte. Nach seiner Rückkehr diente er unter Herzog Karl als Vogt. Er heiratete Märta Pose, deren nächste Verwandten Feinde Herzog Karls waren. Als Herzog Karl

1] Sigismund III. war der Sohn von Johan III. und Katarina Jagellonica. Von 1592 bis 1599 war er schwedischer König.

Torsten Lennartsson deshalb zu sich rief, flüchtete dieser nach Polen. Kurz vor seiner Flucht sah er noch seinen neugeborenen Sohn Lennart. Es sollte 20 Jahre dauern, bevor Vater und Sohn sich wiedersahen. Märta Posse und ihre Kinder wurden von Herzog Karl ins Gefängnis ins Schloss Läckö geworfen. Nach einem halben Jahr im Gefängnis ging die Familie zwar frei, allerdings nur unter gewissen Bedingungen. Märta Posse durfte keinen Kontakt zu ihrem Mann haben und musste bei dem Stiefvater ihres Mannes, Anders Olofsson, wohnen. Nach einigen Jahren floh auch Märta Posse nach Polen, nachdem entdeckt worden war, dass sie im Geheimen mit ihrem Mann korrespondiert hatte. Lennarts ältere Schwester Ingeborg ging mit ihrer Mutter nach Polen, der kleine Lennart aber blieb in Schweden. Er war damals vier Jahre alt. Seine Großmutter Margareta Ekeblad kümmerte sich um den Kleinen. Lennart wuchs also bei ihr und Anders Olofsson in Uddetorp auf. Im Jahr 1616, als Lennart 13 Jahre alt war, starb seine Großmutter und er zog zu seiner Tante Agneta und ihrem Mann, dem Reichsrat Bo Ribbing.

Bo Ribbing war sehr eng mit Herzog Karl befreundet und auch der junge König mochte den Reichsrat. Im Jahr 1618 stellte Ribbing den jungen Torstensson dem König vor. Gustav Adolf schätzte den jungen Mann und nahm ihn als Pagen in seinen Dienst.

Die 1620er-Jahre

Johan Banér fing seine Karriere als Soldat im Jahr 1621 an, als er an der Belagerung von Riga 1621 teilnahm. Es wird gesagt, dass er ein Offizier nach dem Geschmack des Königs war: zäh, entscheidungsfreudig und unerschrocken.

Banér befand sich im engen Kreis um den König und im Jahr 1620 nahm er an der bekannten Freier-Reise teil, wo er auch seine erste Frau, die Kammerjungfrau Kaiserin Maria Eleonoras, Katharina Elisabeth von Pfuel, kennenlernte. 1620 nahm Banér auch an dem Krieg gegen Polen teil. Torstensson folgte dem König in den Krieg und erlebte die Eroberung Rigas 1621 als Page. Im Jahr danach endete sein Dienst als Page und 1623 folgte er Gustav Adolf nach Danzig. Als er zurück nach Schweden kam, wurde er bei einer Zeremonie auf Gripsholm als „dauerhaft“ erklärt. Bald folgte eine Studienreise. Er reiste mit Gustav Horn nach Holland, wo er das Kriegswesen studierte.

In dieser Zeit ließ der König auch die nach Polen geflüchteten Schweden zurückkehren, darunter auch die Eltern Lennart Torstenssons. Sie wohnten in ihren letzten Lebensjahren auf dem Hof Restad in Västergötland. Lennart Torstensson selbst verbrachte sein Leben im Feld, er wurde zunächst zum Fähnrich in der Leibkompanie des Königs ernannt und nahm erfolgreich am Polnischen Krieg teil. In den kommenden Jahren folgten Feldzüge in Pommern. Diese

wurden zur „Feldherrenschule“ für Torstensson. Er zeigte sich sehr begabt und stieg schnell die Karriereleiter empor. Kurz nach dem Vertrag in Altmark 1629 wurde er zum Oberst der Artillerie ernannt.^{2]}

1630 – 1632 – 1634

Bei der Überfahrt nach Deutschland im Juni 1630 war Johan Banér der Stellvertreter des Königs auf dem Admiralsschiff „Tre Kronor“. Als Zeichen seiner Stellung wurde er zum General ernannt. Während der ersten Zeit in Deutschland nahm er am Feldzug in Mecklenburg teil, blieb aber dann als Befehlshaber an der pommerschen-mecklenburgischen Grenze. Banér unterzeichnete auch den Vertrag in Bärwald. In Breitenfeld führte er als Stellvertreter des Königs den rechten Flügel und befehligte die erfolgreiche Verteidigung gegen Gottfried Heinrich zu Pappenheim. Nach Breitenfeld war Banér mit der Blockade Magdeburgs beschäftigt. Mitte März 1632 kam Banér zur Hauptarmee und war der engste Militär-Ratgeber des Königs. Am 24. August 1632 wurde Banér am Arm verwundet. Er wurde oberster Befehlshaber in Schwaben und nahm folglich nicht an der Schlacht bei Lützen teil.^{3]}

Nach dem Tod des Königs gab es Unruhen in der Armee. Anfang Januar 1633 einigten sich Horn und Banér und es wurde ein wenig ruhiger. Kurz danach verließ Banér vielleicht nach einem Streit mit Gustav Horn mit seinem Regiment die Armee.

Johan Banér war wegen der Unruhen in der Armee sehr besorgt. Er schlug dem Reichskanzler Axel Oxenstierna vor, von den besten schwedischen Regimentern zwei Armeen unter seinem und Horns Befehl zu etablieren. Dieser Vorschlag gefiel jedoch Oxenstierna nicht. Nach dem Bruch mit Horn zog sich Banér auf sein Gut in Egelen zurück. Als er im Sommer 1633 in Wolgast die beiden Reichsräte Gabriel Gustavsson Oxenstierna und Mattias Soop traf, arrangierten sie eine Vermittlung mit dem Kanzler. Schon im Frühjahr 1634 wurde Banér zum schwedischen Feldmarschall ernannt.

Im August 1634 erlitten Gustav Horn und Bernard von Weimar bei Nördlingen eine verheerende Niederlage. Da Banér nicht die Absicht hatte, seine eigene Armee, die einzige schwedische, zu gefährden, zog er sich nach Timringen zurück.

Während der preußischen Feldzüge von 1628/29 erhielt Torstensson seine Ausbildung zum Artillerieoffizier. 1630 wurde er zum Oberst der Artillerie ernannt. Unter Gustav II. Adolf begann die Entwicklung der Artillerie und dank

2] Peter JOHANSSON, *Lennart Torstensson. Greve av Ortala*, in: Vänersborgs Söners gille 66, 1997, S. 11–16, hier S. 11f.

3] Johan Banér: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/19041> [zit. 15. 4. 2019] – Svenskt biografiskt lexikon (Artikel von B. Boëthius).

der neuen Organisation errang der schwedische König wichtige Siege. Für die Artillerie eröffnete sich unter Torstensson und Gustav II. Adolf eine neue Epoche. Lennart Torstensson war federführend in der Weiterentwicklung und Modernisierung der schwedischen Artillerie.

Torstensson trug auch wesentlich zu den Siegen bei Breitenfeld 1631 und Lech 1632 bei und wurde im selben Jahr zum General der Artillerie ernannt. Im August 1632 geriet er bei der Schlacht bei Alte Veste in Gefangenschaft und nahm folglich, sowie Banér, nicht an der Schlacht bei Lützen teil. Er wurde in einem feuchten Gefängnis in Ingolstadt gefangen gehalten. Dadurch bekam er Rheuma, gegen das er den Rest seines Lebens kämpfte. Er erhielt den Spitznamen *magnus podragicus*.

Nachdem seiner Entlassung nahm er an der Eroberung der Festung Landsberg teil. Danach kehrte er mit der Leiche des Königs nach Schweden zurück. Im Jahr 1634 wurde er zum Reichszeugmeister ernannt.^{4]}

1635–1640 Johan Banér und Lennart Torstensson

Nach der Schlacht bei Nördlingen 1634 verließen viele Verbündete Schweden. Axel Oxenstierna hatte eine diplomatische Niederlage erlitten, dessen war er sich bewusst. Nach dem Frieden in Prag schrieb er: „*Der Kaiser hat mit diesem Frieden mehr erreicht als mit zwei Schlachten von Nördlingen.*“^{5]}

Schließlich wurde es in der Armee wieder unruhiger. Im September 1635 musste sich die schwedische Armee, in schleimem Zustand, nach Norden zurückziehen. Banér konnte sich in Mecklenburg in Sicherheit bringen. Der Zustand war so schlecht, dass die Soldateska sogar Banér als Geisel nahm. Nach dem Stillstand in Stuhmsdorf eilte Torstensson zu Banér, damit dieser die Führung wieder übernehmen konnte. Er verfolgte oft seine eigenen Pläne und ignorierte die Befehle des Reichskanzlers, was die Beziehung zwischen den beiden beeinflusste. Im Sommer 1636 reiste Axel Oxenstierna nach Schweden, wodurch Banér in die militärischen Entscheidungen eingebunden wurde. Banér hatte jedoch nicht den Oberbefehl in Deutschland, was von vielen als großer Fehler betrachtet wurde.^{6]} Trotzdem errang Banér im Herbst 1636 einen wichtigen Sieg in Wittstock.^{7]} Danach wagte es Dänemark nicht mehr, Schweden zu attackieren. Gestärkt durch diesen Sieg fiel Banér 1637 in Kursachsen ein

4] Sven R HOLMBERG, *Omdanade artilleriet. Rikstygmästare, fältmarskalk. 1603–1651*, in: Hans Ulfhielm (Hg.), *Svenska artilleriprofiler under fyra sekel*, Stockholm 1999, S. 13–57, hier S. 13ff.

5] Gunnar WETTERBERG, *Kanslern. Axel Oxenstierna i sin tid. Del 2*, Stockholm 2002, S. 650 („*Kejsaren haver med denne freden mera nått än med tvenne Nördlingske slakter.*“).

6] Johan Banér: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/19041> [zit. 15. 4. 2019] – Svenskt biografiskt lexikon (Artikel von B. Boëthius).

7] Vgl. Birger STECKZÉN, *Johan Bánér*, Uppsala 1939, S. 249ff.

und errichtete in Torgau ein Lager. Es gelang ihm allerdings nicht, Herman Wrangel für seine Pläne zu gewinnen, und er musste nach dreieinhalb Monaten den berühmten Rückzug aus Torgau antreten. Gemeinsam erhielten Wrangel und Banér die Aufgabe, Pommern gegen Mathias Gallas zu verteidigen. Da die beiden sich nicht gut verstanden, kam es zu Meinungsverschiedenheiten und Banér trennte sich von Wrangel. Kaum war dieser weg, fiel der Feind in Vorpommern ein. Ein Unglück nach dem anderen ereignete sich, aber Banér, zäh wie eh und je, hielt aus, bis die Kaiserlichen wegen Versorgungsmangels den Rückzug antreten mussten.^{8]}

Herman Wrangel kehrte 1638 nach Schweden zurück und Johan Banér erhielt endlich den Oberbefehl in Deutschland, er wurde auch Generalgouverneur in Pommern und dadurch der oberste Chef der zivilen Verwaltung. In der Folge wurde eine vereinigte Armee zusammengestellt, sie sollte von fünf Generälen geführt werden. Dies passte Banér allerdings nicht, da er ein Alleingänger war.

Nach dem Sieg bei Chemnitz am 4. April 1639 ging Banér nach Böhmen mit der Absicht, sich zwischen die Kaiserlichen und Sachsen zu drängen, die Kriegslast auf die Erblande abzuwälzen und sich Bernhard von Weimar, der vom Rhein kommen sollte, zu nähern. Nach neun Monaten musste er die Erblande allerdings wieder verlassen.^{9]}

Schon 1634 hatte Banér versucht, Prag zu erobern, die kaiserliche Verteidigung unter Rudolf Colloredo war jedoch zu stark und Banér musste sich über Saaz und Leitmeritz zurückziehen. Im Jahr 1639 unternahm er einen neuerlichen Versuch und fiel in Böhmen ein.^{10]} Am 4. Mai schrieb Banér, dass er Richtung Prag gehen wolle. Er wusste, dass Gallas und Graf Fürstenberg am Weißen Berg waren und auf Melchior von Hatzfeld warteten. Banér hatte vor, seinen Marsch zu beschleunigen und versuchte, vor Hatzfeld vor Prag einzutreffen. Axel Oxenstierna antwortete ihm am 13. Juni, dass die Regierung in Kriegssachen keine Ratschläge geben könne, da sich die Verhältnisse sehr schnell änderten. Banérs primäres Ziel war die Eroberung Prag; am 20. Mai stand er vor den Toren der Stadt. Er schrieb am 30. Mai: „*Unndt weil also der feindt an diesem orth sich mit mir in nichts einlassen wollen, bin ich am 22. zurück nach Brandeis gangen.*“^{11]}

In Böhmen waren die oberen Schichten kaisertreu und streng katholisch,

8] Vgl. Lars Ericson WOLKE – Göran LARSSON – Nils Erik VILLSTRAND (Hg.), *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*, Värnamo 2006, S. 151ff.

9] Johan Banér: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/19041> [zit. 15. 4. 2019] – Svenskt biografiskt lexikon (Artikel von B. Boëthius).

10] Alfred JENSEN, *Svenska minnen från Böhmen och Mähren. Kulturhistoriska skisser från trettioåriga kriget*, Lund 1910, S. 89.

11] Johan Banér an Axel Oxenstierna, 30. Mai 1639, in: Axel Oxenstiernas Skrifter och Brevväxling (weiter nur AOSB), Bd. 6, Stockholm 1893, S. 622.

daher wurde Banér mit Misstrauen beäugt. Außerdem gab es wenige Möglichkeiten, Getreide und Essen zu finden, was die Situation für Banér verschlimmerte.^{12]}

„Und hette ich nicht gemeinet, dass das Königreich Böhmen, welches sint minem auszuge in fünff jahren keinen feind gehabt, so mager, wüste unnd verdorben sein sollte, denn zwischen Prag unnd Wien aufjenseit der Elbe alles zu grunde ruiniret, unnd desto mehr ursache haben werde, die Elbefeste zu halten unnd die Schleisen zu armee unterhalt zu employjren.“^{13]}

Die Schweden gebärdeten sich brutal, die Einwohner litten unter den schwedischen Soldaten.

Im Juli 1639 war Banér beunruhigt. Johan Lilliehööks erwartete Diversion nach Schlesien hatte nicht stattgefunden. Er war auch wegen der Wintervorräte und der Proviantierung besorgt. Die Lage war für die Schweden problematisch, sie sah noch schlimmer aus als die in Schlesien. Die Bevölkerung in Böhmen hatte kein Vertrauen in die Schweden. Positiv waren jedoch die Erfolge von Hans Christoph Königsmarck. Vielleicht konnte er Banér zu Hilfe kommen?^{14]}

Die Bevölkerung der Stadt Brüx wollte den Soldaten kein Essen geben, worauf die Schweden die Stadt zerstörten und plünderten: *„... habe ich solche feindschafft der bürger mit plünderung ihrer stadt bestraffen und ihren widerpenstigen nachbarn zum abscheu und dergleichen kützel zu vertreiben in die asche legen lassen und dadurch dem feindte zugleich die gelegenheit vermittels einlegung einer partie reuther in selbige stadt udern pasagiers unsichere wege dahin und wieder zu machen benommen.“*

Daraufhin ging Banér selbst nach Leitmeritz, um Torstenson zu treffen.^{15]}

Im Herbst 1639 sah Banér ein, dass er Böhmen nicht erobern und zu einem schwedischen Stützpunkt machen konnte. Er hatte sich daher entschlossen das Land zu verlassen, wollte aber nicht, dass der Kaiser Vorteile daraus ziehen konnte. Daher leitete Banér eines der schlimmsten Zerstörungswerke des ganzen Krieges ein. Nach dem Frieden war Böhmen immer noch teilweise eine „Wüste“ und in den Erinnerungen der Einwohner blieb Johan Banér „der grausame Mordbrenner“.^{16]}

Ende November 1640 trennte sich Banér von den französischen Truppen, um Richtung Erfurt zu gehen, was Jean-Baptiste Budes de Guébriant gar nicht gefiel. Während dem Marsch erhielt er die Information vom Deutschen

12] A. JENSEN, *Svenska minnen från Böhmen och Mähren*, S. 90.

13] Johan Banér an Axel Oxenstierna, 30. Mai 1639, in: AOSB, Bd. 6, S. 625.

14] Johan Banér an Axel Oxenstierna, 15. Juli 1639, in: AOSB, Bd. 6, S. 636.

15] Johan Banér an Axel Oxenstierna, 21. September 1639, in: AOSB, Bd. 6, S. 654.

16] Vgl. B. STECKZÉN, *Johan Banér*, S. 334; A. JENSEN, *Svenska minnen från Böhmen och Mähren*, S. 87.

Reichstag in Regensburg. Banér hatte daraufhin die Idee, nach Regensburg zu marschieren, vielleicht konnte er sogar Kaiser Ferdinand III. selbst gefangen nehmen. Anfang Januar traf er jedoch auf Königsmarcks Truppen, die ihn wissen ließen, dass der Feind gewarnt worden sei. Banér zögerte und wartete sechs Tage lang. Der Feind war jedoch nicht gewarnt gewesen, nach den sechs Tagen war er es aber sehr wohl. Als Banér schließlich voranrückte, traf er zwar Kaiserliche, Jagdleute und Falkeniere, aber nicht den Kaiser. Banér entschied daher, Richtung Böhmen zu gehen. Er trennte sich wieder von Frankreich und glaubte nicht, dass die Kaiserlichen im Winter eine Armee aufstellen würden. Es war die falsche Entscheidung. Plötzlich kam die Nachricht, dass die Kaiserlichen Richtung Cham unterwegs waren. Es gelang Erik Slang in Neunburg die Kaiserlichen aufzuhalten, und daher konnte sich Banér in Sicherheit bringen, hatte aber nur eine halbe Stunde Vorsprung.^{17]}

Banér, einer der wichtigsten Generäle Schwedens während des 30-jährigen Krieges, starb am 10. Mai 1641 in Halberstadt. Sein Nachfolger wurde Lennart Torstensson.

Lennart Torstensson

Im April 1641 schrieb Johan Adler Salvius dem Reichskanzler, dass Torstensson dringend bei der Armee gebraucht würde, und zwei Wochen später: „... wäre es möglich, dass Torstensson zur Armee fliegen könnte, wäre es zu wünschen.“^{18]}

Torstensson war einer der erfolgreichsten schwedischen Feldherren seiner Zeit. Trotzdem gibt es keine Biografie über ihn. Gemeinsam haben Johan Banér und Lennart Torstensson die schwedische Vormachtstellung in Deutschland gerettet. Torstensson spielte eine wichtige Rolle in der Schlacht bei Wittstock 1636, in der Verteidigung Pommerns 1637/38, in der Schlacht bei Chemnitz und beim Einfall in Böhmen 1639. 1640 bekam Torstensson wegen seiner Krankheit Erlaubnis nach Schweden zurückzukehren. Lennart Torstensson kam im Frühling 1641 nach Schweden und kurz danach erreichte ihn die Nachricht, dass Johan Banér in Halberstadt gestorben war. Der Oberbefehl in Deutschland war vakant.

17] Peter ENGLUND, *Ofredsår*, Stockholm 1997, S. 222ff.

18] Johan Adler Salvius an Axel Oxenstierna, 7. Mai 1641, in: Per-Gunnar OTTOSSON – Helmut BACKHAUS (Hg.), *AOSB*, Bd. 14, Stockholm 2012, S. 364.

Lennart Torstensson 1641–1646. Breitenfeld – Dänemark – Jankau

Widerwillig nahm Lennart Torstensson Johan Banérs Platz ein. Am 31. August 1641 wurde er zum Feldmarschall und Generalgouverneur in Pommern ernannt. Wegen seiner Krankheit konnte er nicht sofort zur Armee abgehen, sondern blieb länger als gedacht in Schweden.

Seine Krankheit machte seine Zeit im Feld sehr beschwerlich und er bat mehrmals um seinen Abschied aus der Armee. Am 18. Dezember 1641 schrieb Salvius an Axel Oxenstierna, „...*dass Schweden so arm an Leute ist, dass wir uns auf einen kranken Mann verlassen müssen.*“^{19]} Oxenstierna musste selbst einsehen, welche gefährliche Konsequenzen dies für Schweden haben könnte. Nach dem Sieg bei Schweidnitz schrieb Lennart Torstensson und bat wiederum, nach Schweden rückkehren zu dürfen „*Vor allem wenn es Herbst wird da Regen, Matsch und Unwetter kommen, glaube ich nicht anderes, denn dass ich im Bett bleiben muss.*“^{20]}

Oft hatte Torstensson Probleme mit seinen Truppen, vor allem wegen Geldmangels. Trotz der widrigen Umstände gelang es ihm, mehrere erfolgreiche Feldzüge durchzuführen.

Im Jahr 1642 ging der Feldzug durch Brandenburg und Schlesien nach Mähren, wo viele Festungen fielen, vor allem Olmütz. Danach ging er zurück nach Sachsen und besiegte die Kaiserlichen in Breitenfeld im Oktober 1642. Nach dem Winterlager kehrte er wieder nach Mähren zurück. Nach der Order der schwedischen Regierung marschierte er nach Dänemark.^{21]}

Im Frühjahr 1644 zog er wieder durch Deutschland und stand Anfang 1645 wieder in Böhmen. Nach der Schlacht bei Jankau war der Weg nach Wien frei. Torstensson kam aber nicht so weit, eine Seuche, der verräterische Herzog von Siebenbürgen und andere Umstände verhinderten, dass Torstensson nach Wien gelangte. Er ging stattdessen nach Brünn, das er vom 23. April bis zum 13. August erfolglos belagerte. Torstensson zog sich daraufhin nach Sachsen und schließlich aus der Armee zurück. Im späten Herbst 1646 kam er nach Schweden zurück. Sein Nachfolger in Deutschland hieß Carl Gustaf Wrangel.

19] Johan Adler Salvius an Axel Oxenstierna, 18. Dezember 1641, in: AOSB, Bd. 14, S. 370.

20] Lennart Torstensson an Axel Oxenstierna, 25 Mai 1642, in: Per SONDÉN (Hg.), AOSB, Bd. 8, Stockholm 1897, S. 372 („*I synnerheet nu fram better emoot hösten, då regn, slagg och oväder kommer, haffver jagh migh inthet annat till att förmoda, ähn att liggia continue til sengz.*“).

21] K:M an Lennart Torstensson, 25. Mai 1643, in: Riksarkivet Stockholm, Det odelade kansliet, Vol. 216.

Hans-Christoph Königsmarck – ein brandenburgischer Junker in schwedischen Diensten

Hans Christoph Königsmarck diente seit 1631 bei den Schweden, davor war er in kaiserlichen Diensten gewesen. Er war für Schweden ein bedeutender Soldat und Offizier und man bekommt den Eindruck, dass man eher vorsichtig mit ihm umging. Vielleicht aus Angst, dass er wieder in kaiserliche Dienste treten würde.

Für Königsmarck war es eine große Enttäuschung, dass Wrangel und nicht er Nachfolger Torstenssons wurde. Der junge Carl Gustaf Wrangel hatte es sicher nicht ganz einfach mit dem eigensinnigen Königsmarck. Ein gutes Beispiel dafür war im Frühling 1646, als Wrangel Königsmarck mehrmals anschrrieb, er solle sich dringend mit der Hauptarmee vereinigen. Es dauert lange, und als Königsmarck schließlich zur Hauptarmee kam, war er echauffiert, warum er sich hatte beeilen müssen, zumal die französische Armee noch gar nicht angekommen war. In einem Brief am 3. Juni 1646 bat Wrangel Königsmarck, nicht böse auf ihn zu sein.^{22]}

Auch im schwedischen Reichsrat wurde im Herbst 1647 die gespannte Lage zwischen Wrangel und Königsmarck diskutiert. Die beiden schwedischen Legaten in Osnabrück, Johan Adler Salvius und Johan Oxenstierna, bekamen die Aufgabe, dieses Problem zu lösen. Der schwedische Reichsrat meinte, die Ursache dieses Konfliktes sei, dass Königsmarck im Sommer 1647 nicht nach Böhmen marschiert sei, dies trotz der wiederholten Befehle Wrangels. Axel Oxenstierna ergriff für Königsmarck Partei. Auch Torstensson war der Ansicht, Wrangel solle Königsmarck wohlwollend behandeln; dem schloss sich Oxenstierna an. Torstensson meinte auch, dass Wrangel keinen Grund habe, sich über Königsmarck zu beschweren. Diese Episode ist ein gutes Beispiel dafür, wie wichtig es für Schweden war, Königsmarck in ihren Diensten zu halten, und dass der schwedische Reichsrat fürchtete, dass der eigensinnige General die schwedische Armee verlassen würde.^{23]}

In Schweden ist Königsmarck vor allem für seinen Überfall auf Prag am 15./16. Juli 1648 bekannt.^{24]} Die Prager Kriegsbeute war enorm, das kulturarme Schweden bekam über Nacht Bücher, Gemälde und viele wertvolle Gegenstände. Königin Christina schrieb: „*Vergesst nicht, Euch darum zu kümmern, mir die Bibliothek und die Raritäten zu schicken, die sich in Prag befinden. Wie Ihr wisst, ist dies das Einzige, was mir wirklich wichtig ist.*“^{25]}

22] Carl Gustaf Wrangel an Hans Christoph Königsmarck, 3. Juni 1646, in: Riksarkivet Stockholm, Skoklostersamlingen, Vol. E 8397.

23] Robert REBITSCH – Jenny ÖHMAN – Jan KILIÁN, 1648: *Kriegführung und Friedensverhandlungen. Prag und das Ende des Dreißigjährigen Krieges*, Innsbruck 2018, S. 171f.

24] Vgl. daselbst, S. 295ff.

25] *Acta Pacis Westphalicae. Die schwedischen Korrespondenzen* IIC, 4/2, Münster 1994, S. 669

Königsmarck hatte sich im Krieg selbst bereichert. Er stammte aus einer Familie, die kein Vermögen hatte. Als er 1663 starb, hinterließ er ein sehr großes Vermögen. Er wurde dadurch zu einem Finanzier der schwedischen Krone.

Nach dem Krieg, am 26. März 1651, ernannte Christina ihn zum Grafen von Västervik und am 10. April zum schwedischen Reichsrat.

Dieser große Militär, Grundbesitzer und Finanzier der schwedischen Krone starb im Februar 1663 infolge einer Blutvergiftung nach einer Hühneraugenoperation.^{26]}

Johan Banér – Lennart Torstensson – Hans Christoph Königsmarck: three commanders in Swedish services

Summary

Johan Banér, Lennart Torstensson and Hans Christoph Königsmarck were commanders in the Swedish service during the Thirty Years' War. Banér and Torstensson were both from Swedish families and their fathers were faithful to king Sigismund. When Sigismund lost the battle at Stångebro and had to give the Swedish throne, Johan Banér's father was executed and Lennart Torstenssons father had to flee to Poland. Despite their fathers' fates, both Banér and Torstensson had successful periods of service under Gustav Adolph. Prior to his Swedish service, Hans Christoph Königsmarck was loyal to Sweden's enemy, the Emperor. All these commanders achieved considerable successes during their Swedish service during the Thirty Years' war. Banér and Torstensson served as field marshals, and Königsmarck aspired to this title too, but he was unsuccessful. Banér's greatest success was perhaps at Wittstock 1636, he also became well known for his boldness, for instance the Torgau retreat in 1637. He will always be (infamous) remembered in Bohemia for his looting in 1639. As Banér died in May 1641, Torstensson followed him as a field marshal. He won the great battle at Breitenfeld 1642, however is perhaps best known for his victory at Jankov in 1645. The road to Vienna was open, Torstensson failed to take advantage of the situation and could not reach Vienna. When he due to sickness had to leave the service, Carl Gustaf Wrangel became his successor after an extended period of hesitancy by the Swedish national council. As a mark of his disappointment, Königsmarck did not hesitate to make life a misery for

(„Glöm ej att tillvarataga och skicka mig biblioteket och de rariteter som finns i Prag; som Ni vet är detta det enda jag bryr mig riktigt om.“)

26] Vgl. Beate-Christine FIEDLER, *Hans-Christoph von Königsmarck – ein brandenburgischer Junker im schwedischen Dienst*, in: Preußen und Preußentum vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Berlin 2002, S. 33–45.

the young Wrangel. Königsmarck built up something like a small kingdom in Bremen-Verden, but he celebrated his greatest victory as he carried out the coup against Prague in July 1648, just before the end of the war.

Můj velitel, můj (lenní) pán. Frýdlantské lenní statky v rukou Valdštejnových důstojníků

Marek STARÝ

Abstract: The study concentrates on the possessors of the fiefs in the Wallenstein's Duchy of Frýdlant who belonged to the officer corps of the Habsburg imperial army. The aim is to gather fundamental information and to carry out primary analysis reflecting their importance in the history of the Duchy. The main research questions are who (were they) and how large (were their dominions in the context of all the fiefs, or the whole duchy).

Key Words: Duchy of Frýdlant; fiefs; imperial army; officers; Wallenstein

Osobnost Albrechta z Valdštejna je bezpochyby příznačná svou mnohovrstevnatostí. V obecném povědomí je zapsán především jako vojevůdce, generalissimus, jehož armády po určitou dobu rozhodujícím způsobem hájily habsburskou věc ve válce, nazvané později třicetiletou. Není ovšem žádným tajemstvím, že jeho bitvy byly vedeny velmi konvenčním způsobem a že v nich lze těžko narazit na nevídané taktické obraty, z nichž by číselna vojenská genialita. Valdštejn nepřátele porážel především díky tomu, že dokázal vybudovat větší, lépe vyzbrojenou a zásobenou armádu než oni. Což ovšem jeho kvality vojevůdce v žádném případě nesnižuje, tím spíše, že jak po teoretické, tak po praktické stránce byl s vedením války i řízením konkrétních vojenských akcí obeznámen více než dostatečně.

Valdštejn byl ovšem také znamenitý hospodář.^{1]} A to hned v několika ohledech. Za prvé, uměl peníze investovat. To je příběh jeho neuvěřitelného vzestupu v prostředí pobělohorského přerozdělování konfiskátů – i když měl nepopíratelnou výhodu v blízkém příbuzenství s posledními Smiřickými, jejichž obrovská doména se stala základem pozdějšího Frýdlantského vévodství, jeho zisky nebyly jen výsledkem bezohledné dravosti. Pomíjet totiž v žádném případě nelze ani jeho ochotu vložit do hry všechny prostředky, ba se i pro vidinu budoucího vzestupu zadlužit. Z dnešního pohledu se tyto investice zdají samozřejmé, nicméně to je hodnocení vycházející z vědomostí, které Valdštejn neměl a mít nemohl. Podobně dokázal frýdlantský vévoda vložit obrovské částky

[1] K této stránce Valdštejnovy osobnosti srovnej především Anton ERNSTBERGER, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, Reichenberg 1929 (=Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 19), nověji přehledově Martin KOVÁŘ, *Albrecht z Valdštejna – hospodář a podnikatel*, Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie 5, č. 9, 1994, s. 194–199.

do financování císařské armády, aniž by se tím zruinoval. A ani v tomto případě nebyl profit žádnou samozřejmostí – z Vídně sice na úspěšného generalissima přšel déšť milostí a děkovných slov, jeho oprávněné nároky ovšem stavěly orgány spravující věčně vyprázdněnou císařskou pokladnu před takřka neřešitelné problémy. Olbřímí, stále narůstající pohledávky zůstaly nesplaceny až do Valdštejnovy náhlé likvidace a je dosti pravděpodobné, že byly jedním z důležitých, ne-li nejdůležitějším impulzem, proč císař proti svému vrchnímu velitelí zakročil s bezpříkladnou tvrdostí a způsobem právně přinejmenším problematickým.

Valdštejna-hospodáře je ale třeba hodnotit i na základě jeho vlády v rozsáhlých državách, které se mu postupně podařilo nashromáždit. Jejich základem byly přitom statky v Boleslavském a Hradeckém kraji, z nichž postupně vykrytalizovalo Frýdlantské vévodství, ona „šťastná země“, jíž se hrůzy neustále přiživovaného válečného konfliktu pod Valdštejnovou vládou víceméně vyhýbaly.^{2]} Opět se nedá říci, že by rodák z východočeských Heřmanic vstoupil do historie revolučními, inovátorskými počiny, které by se vymkly z dobových standardů.^{3]} Ekonomika Frýdlantska byla primárně založena na bázi obvyklého režijního vrchnostenského hospodaření,^{4]} které si Valdštejn osvojil již v době předbělohorské jako pán moravských statků, jež vyženil se svou první chotí Lukrécie Nekšovou z Landeka. Vzhledem k tomu, že část statků Valdštejn daroval, prodal či jiným způsobem předal nejružnějším osobám jako frýdlantská léna, zůstaly přitom pod jeho přímou kontrolou pouze statky komorní. Vedle toho se Valdštejn-zeměpán snažil udržet si na Frýdlantsku některé hospodářsky

2] K budování Frýdlantska a jeho státoprávnímu postavení naposledy Marek STARÝ, *Frýdlantské vévodství a jeho státoprávní postavení v rámci České koruny*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (red.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, Praha 2006, s. 135–157.

3] Proto také mohl Zdeněk KALISTA, *Valdštejn. Historie odcizení a snu*, Praha 2002, s. 116–117, do značné míry právem konstatovat, že „o Valdštejnovi není možno mluvit jako o hospodářském géniu v tom smyslu, v jakém slova užívá terminologie hospodářství kapitalistického“, a poukázat na to, že Valdštejnův ekonomický vzestup – a to jak pokud jde o nabytí majetku, tak jeho další správu, využití, zvelebování a rozhojňování – byl neoddelitelně propojený s jeho aktivitami vojenskými.

4] Koncept raně novověkého režijního velkostatku rozpracoval v české historiografii František HRUBÝ, *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. se zvláštním zřetelem k Moravě*, Český časopis historický 30, č. 2, 1924, s. 205–236, č. 3, s. 433–469. Navázali na něj např. Alois MÍKA, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.–XVII. stol.)*, Sborník historický 1, 1953, s. 122–213, Václav LEDVINKA, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 103–132 a další. Ekonomice dominia Smiřických, které představovalo základ pozdějšího Valdštejnovy vévodství, jsou věnovány práce Václav PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických v letech 1609–1618*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra 13, 1940, s. 7–203, a Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický velkostatek předbělohorských Čech*, Český časopis historický 90, č. 4, 1992, s. 507–536. Nejnovější pokus o obecnější uchopení problematiky v moravském kontextu představuje monografie Marek VAŘEKA, *Režijní velkostatek na předbělohorské Moravě*, Prostějov 2018.

přínosné regály, z nichž velký význam připisoval – soudě dle dochovaných smluv a souvisejících právních instrumentů – především regálu pivnímu. Každopádně ale již sama Valdštejnova korespondence, důkladně prozkoumaná předchozími generacemi historiků,^{5]} a stejně tak i četné další, méně známé prameny (patří mezi ně zejména úřední knihy, uložené v pražském Národním archivu ve fondu Valdštejniana^{6])} jasně dokládají, že císařský generalissimus se o ekonomické otázky aktivně zajímal a celkem pravidelně „obšťastňoval“ své úředníky zcela konkrétními úkoly a pokyny, z nichž vysvítá jeho velmi dobrá orientace v těchto záležitostech.

Naprosto specifický fenomén každopádně představuje především podřízení frýdlantského hospodářství potřebám císařské armády, kterou Valdštejn jménem císaře nejen vedl do bitev, ale především po všech stránkách organizačně zajišťoval – počínaje verbováním přes stravování, dodávání výzbroje a výstroje atp. Právě zde se dvě výše naznačené roviny Valdštejnova působení protnulý a právě zajištěný odbyt, který pro podnikatele ze svých držav vojevůdce trvale zajišťoval, je možno vnímat jako jednu z hlavních příčin, proč vcelku přijatelné životní podmínky na Frýdlantsku mnohdy ostře kontrastovaly s bídou a útrapami, které musel snášet zbytek českých zemí a vlastně celé střední Evropy.

Existuje ovšem minimálně ještě jeden další způsob, kterým Valdštejn využíval Frýdlantsko k podpoře své vojevůdčovské kariéry. Již výše bylo konstatováno, že některé statky, které se mu v průběhu konfiskací podařilo získat a které byly začleněny do korpusu Frýdlantského vévodství, udělil posléze jako léna. Ze strany některých historiků utřžil později za tento postup kritiku, nicméně již Josef Janáček správně upozornil, že dojem, „*jako by Valdštejn vnějšímu efektu obětoval hospodářské perspektivy svého knížectví*“, je veskrze mylný.^{7]} Celé Frýdlantsko bylo prostě příliš velké na to, aby se dalo řídit jako jednoduše ekonomický celek, a přenechání jeho části různým šlechticům neznamenalo pro výnos knížectví a později vévodství zásadní problém.

V pestré škále osob, které Valdštejn k sobě tímto způsobem úžeji připoutal, tvořili nezanedbatelnou část také důstojníci jeho armády. Také tato skutečnost byla již v minulosti konstatována,^{8]} doposud se ale nikdo nepokusil přesněji

5] Zde je třeba vyzdvihnout zejména monumentální díla Friedrich FÖRSTER (Hg.), *Albrechts von Wallenstein des Herzogs von Friedland und Mecklenburg ungedruckte, eigenhändige vertrauliche Briefe und amtliche Schreiben aus den Jahren 1627 bis 1634. I.–III. Theil*, Berlin 1828–1829, či Hermann HALLWICH (Hg.), *Briefe und Akten zur Geschichte Wallensteins (1630–1634)*, Band 1–4, Wien 1912 (=Fontes rerum Austriacarum. Österreichische geschichtsquellen, Abt. 2, Bd. 63–66).

6] Národní archiv (dále jen NA) Praha, Valdštejniana, Knihy, zejm. č. 7–9, sign. A 56a–c (kopíře Valdštejnových misivů zemskému hejtmanovi a komorním radům z let 1628–1634).

7] Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 288.

8] Např. Z. KALISTA atd. *Valdštejn*, s. 108–109 aj.

vyšlit, jaký podíl v rámci frýdlantské lenní šlechty představovali. Stejně tak zatím nedošlo k alespoň základnímu analytickému uchopení této skupiny osob.

Částečné zpravení tohoto dluhu české historiografie je smyslem předkládané studie. Ta si klade za cíl nahlédnout na problematiku ze dvou různých perspektiv, které jsou reprezentovány výzkumnými otázkami kdo (identifikace leníků z řad důstojnického sboru a hledání logiky jejich výběru) a kolik (vymezení rozsahu statků, které jim byly uděleny, a jeho posouzení z hlediska celkového objemu frýdlantských lén). S tím, že takto získané předběžné závěry mají být především nabídnuty jako orientační pro účely dalšího, zevrubnějšího zkoumání frýdlantských lén, jež se pro futuro jeví jako velmi žádoucí.

Pro většinu historiků, kteří přijdou při práci s frýdlantskými lenními statky do styku, představují přirozené východisko poznání velice pečlivě zpracované a poměrně snadno dostupné přehledy Tomáše Václava Bílka z konce 19. století.^{9]} Je ovšem nutno si uvědomit, že prvotním předmětem autorova zájmu byly pobělohorské konfiskace a výchozím pramenným materiálem konfiskační akta, soustředěná ve fondu Stará manipulace.^{10]} A i když ho právě valdštejská problematika posléze upoutala natolik, že svůj heuristický záběr rozšířil o celou řadu dalších pramenů a posléze jí věnoval samostatnou monografii, nestojí za ní dlouhodobé a systematické studium písemností „frýdlantské“ provenience. Proto je třeba tyto přehledy vnímat jako výborné prvotní, avšak nikoli úplně a stoprocentně spolehlivé vodítko. Tím spíše, že zařazení některých statků mezi frýdlantská léna je přinejmenším diskutabilní.^{11]} Pro úplný vhled do problematiky je tak nevyhnutelně nutné sáhnout – jak ostatně velí základní zásady řemesla historikova – ad fontes.

Soubor dobových písemností vztahující se k lenním statkům uvnitř Frýdlantského vévodství není jistě bezbřehý, jeho vlny se nicméně – obrazně řečeno – rozlévají do značné šíře. Reflektovat je všechny v této práci není samozřejmě možné a nebylo by to ostatně ani účelné. V rámci nezbytné selekce tak byly reflektovány primárně zdroje dále uvedené.

Právním titulem nabývání frýdlantských lén byla ve většině případů koupě, někdy též darování ze strany zeměpána. Poměrně značný počet originálů právních instrumentů, písemně zachycujících tyto akty, tedy kupních smluv a donací, je přitom uložen v Rodinném archivu Valdštejnů, v pel-melu tzv.

9] Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách do r. 1618*, Praha 1882–1883, s. 790–813, resp. týž, *Beiträge zur Geschichte Waldsteins*, Prag 1886, s. 58–91.

10] NA Praha, Stará manipulace, sign. C 215, inv. č. 651–672, kart. 344–524.

11] Platí to zejména pro tzv. „Statky lenní Frídlantské, od Waldšteina skoupené, ale nezaplacené a dřívějším držitelům jich v léno k užívání zastavené a ponechané“. Z prostudovaných pramenů se totiž zdá, že přinejmenším některé z nich byly dosavadním držitelům ponechány nikoliv jako léno, nýbrž pouze jako zástava za neuhrazenou kupní cenu. Na příkladu statku Albrechtice je to demonstrováno ve studii M. STARÝ, *Vendito ut empto ut vendito...? Statek Albrechtice jako součást Valdštejnova Frýdlantska*, in: Vilém Knoll – Václav Valeš (red.), *Naděje právní vědy*. Býkov 2012, Plzeň 2013, s. 141–152.

Valdštejnů. ^{12]} Vedle toho se lze s opisy jejich textů seznámit i v rukopisu nazvaném „*Contract- Buch der Verkäufe unter die Lehen des Herzogthums Friedland*“, nacházejícím se v I. oddělení Národního archivu v Praze ve fondu Sbirka rukopisů B. ^{13]} Následujícím právním krokem po uzavření smlouvy či vystavení donační listiny bylo zpravidla vydávání lenních listů, jejichž text byl přepisován do speciální knihy, tzv. Frýdlantského kvaternu, tvořícího dnes součást fondu Desk dvorských. ^{14]} Pozornost nepochybně zasluhuje několik pozdějších manuskriptů s popisem frýdlantských statků a reflexí jejich majetkoprávního vývoje, jež lze vnímat jako výsledek dobové excerpcy z nashromážděného archivního materiálu. ^{15]} Konečně je třeba vyzdvihnout význam přehledu frýdlantských lén, zpracovaného neprodleně po Valdštejnově zavraždění a uloženého ve dvou exemplářích jednak v pražském, ^{16]} jednak ve vídeňském archivu. ^{17]} Jeho význam spočívá zejména v tom, že uvádí počty osedlých na jednotlivých statcích a umožňuje tak jejich alespoň základní kvantifikaci, tedy odhadnutí ekonomického a demografického potenciálu a zároveň porovnání s jinými statky, resp. s celkovými údaji vážícími se k celé Valdštejnově „šťastné zemi“. ^{18]}

Tabulka 1 – Přehled frýdlantských lén udělených důstojníkům

Datum	Statek	Cena (zl.)	Nabyvatel	Hodnost
1624 24. 2.	Roveň	20 435	Petr di Ferrari	plukovník- -strážmistr
1624 4. 3.	Český Dub – díl	8 197	Augustin Morando	hejtman
1624 p. 6. 3.	Kurovodice	18 763	Matyáš z Wachtendunku	rytmistr

12] Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniana, zejména svazek XIII–XV.

13] NA Praha, fond Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16.

14] NA Praha, fond Desky dvorské, sign. DD 71.

15] Např. NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 39, knihy č. 18 a 20 (popis frýdlantských statků, resp. zpráva o statcích koupených Valdštejnem a daných do lenní nebo zástavní držby původním majitelům, obojí z 2. poloviny 17. století); NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 14, sign. B 15 („*Beschreibung der friedländischen Lehengüter im Königreich Böhmen*“).

16] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 536r–536v, 540r–540v.

17] Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Handschriften-sammlung, sign. W 120, s. 245–248.

18] Na tyto přehledy upozorňuje studie M. STARÝ, *Soupis osedlých na lenních statcích frýdlantského vévodství na sklonku jeho existence*, Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností českých 52 (122), č. 2, 2014, s. 87–104.

1624 13. 4.	Hodkovice nad M.	13 475	Kryštof Eckstein z Erneggu	General obrister Proviant Leutenantd
1624 6. 5.	Český Dub – díl	9 000	Jakub Reichart Heuster	hejtman
1624 17. 6.	Boleslav, Poustka	22 000	Antonín Petr La Motte	hejtman
1624 18. 6.	Rohoznice	20 000	Jindřich ze St. Julien	hejtman a General Wachtmeister Leutenantd
1624 15. 7.	Starý Dub	15 719	Caesar Gill de Hungaria	rytmistr
1624 9. 11.	Svijany, Klášter, Zvířetice	300 000 ZÁSTAVA	Maxmilián z Valdštejna	plukovník
1625 10. 7.	Valečov	30 000	Gerhard Taxis z Hulsu	podplukovník
1625 13. 9.	Valtínov, Tlustec, Hlemýžď	37 000	5 důstojníků společně	různé hodnosti
1627 9. 1.	Vlčice	149 020 ZÁSTAVA	Daniel Hebron	plukovník
1627 8. 3.	Návarov	30 000	Antonín Petr La Motte (vdova Getrtruda)	plukovník
1627 22. 3.	Stráž p. R., Lemberk, Tulcpach	203 791	Adam Vilém Schellart	plukovník
1627 6. 6.	Zásadka	50 772	Jan Ludvík Isolano	plukovník
1628 29. 2.	Bartoušov	5 300	Jan Noue Gutterding (vdova Kateřina)	rytmistr
1628 6. 3.	Chocnějo- vice	12 000	Jan Ludvík Isolano	plukovník
1628 20. 5.	Hrubý Rohozec, Malá Skála	80 000	Mikuláš Des Fours	plukovník
1629 9. 8.	Lemberk	130 888	František Marazzani	plukovník

1630 10. 3.	Velehrádek, Červené Poličany	DAR	Jan Pieroni	hejtman a Feldbaumeister
1630 23. 3.	Nová Ves	DAR	Jindřich ze St. Julien	plukovník, generální komisař
1632 6. 11.	Branná, Lomnice	DAR	Ota Bedřich z Harrachu	plukovník
1633 20. 1.	Lemberk	72 315	Jan Rudolf Breda	plukovník
1633 20. 1.	Stráž p. R.	119 260	Kryštof Pavel z Lichtenštejna	plukovník
1633 20. 1.	Valečov	43 501	Rudolf Morzin	plukovník
1633 22. 3.	Olešnice	62 416	Vilém Lamboy	plukovník
1633 18. 5.	Grabštejn	117 277	Maxmilián z Valdštejna	plukovník

Přehled, který je z těchto pramenů možno sestavit (viz Tabulka 1), ukazuje, že udělování lén členům důstojnického sboru ze strany jičínského zeměpána probíhalo prakticky po celou dobu existence Frýdlantska. Bližší pohled zároveň ukazuje, že kariérní vzestup Valdštejnův se celkem zřetelně promítl i do výběru osob, kterým bylo umožněno získat v generalissimově „šťastné zemi“ majetkové zázemí. V první fázi po formálním ustavení Frýdlantska jako lenního knížectví^{19]} propůjčil Valdštejn v letech 1624–1625 některá zboží svým podřízeným, kteří zastávali velitelské pozice v jeho, tzn. Valdštejnském regimentu. Tato skutečnost byla také výslovně avizována v kupních smlouvách. Platí to (chronologicky řazeno) pro udělení Rovně plukovníku-strážmistrovi Petrovi di Ferrari („über die Cavagleria des fürstl. Waldsteinischen Regiments bestellten obristen Wachtmeistern“),^{20]} šesti vesnic na česko-dubuském panství hejtmanovi Augustinovi Morandovi („unter dem Cavagleria fürstl. Waldsteinischen Regiment bestellten Hauptmann“),^{21]} sedmi vesnic na témž panství hejtmanovi Jakubovi Reichartovi Heusterovi („kais. Mayestät bestellten Hauptmann und ihr fürstl. Gnaden hochlöblichen Regiment“),^{22]}

19] Originál majestátu Ferdinanda II., jímž byly Valdštejnovy české statky povýšeny na knížectví, datovaný 12. března 1624, je uložen v SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Listiny, inv. č. 26, sign. N-12.

20] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2734, sign. XIV-Sh; NA Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 9r–10v.

21] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2736, sign. XIV-Uh; NA Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 14r–15r.

22] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2737, sign. XIV-Wh; NA

Rohoznice hejtmanovi a plukovníkovi-strážmistřovi Jindřichovi ze St. Julien („*unter ihrer fürstl. Gnaden Regiment bestellten Hauptmann und General Wachtmeister Leutenandtr*“)^{23]} a Starého Dubu rytmistřovi Caesarovi Gillovi de Hungaria („*Röm. Kais. Mayest. unter hochgedachter ihrer fürstl. Gnaden hochlöblichen Regiment bestellten Rittmeistern*“).^{24]} Nepochybně ale sloužili pod Valdštejnem i další vazalové z této doby – rytmistr Matyáš z Wachtendunku, jenž koupil Kurovodice,^{25]} podplukovník-proviantmistr Kryštof Eckstein z Erneggu („*Röm. Kais. Mayest. General obrister Proviant Leutenandtr*“), jenž obdržel Hodkovice nad Mohelkou,^{26]} hejtman („*Capitan*“) Antonín Petr La Motte, kterému byla udělena „starofrydlantská“ léna Boleslav a Poustka,^{27]} pětice důstojníků různých hodností („*ihrer Mayest. bestellten Obristen und Rittmeistern*“), kteří společně koupili statky Valtínov, Tlustec a Hlemýžď,^{28]} a konečně i Valdštejnův starý spolubojovník a zástupce, podplukovník Gerhard Taxis z Hulsu, který vzápětí po svém jmenování zemským hejtmanem Frýdlantského knížectví koupil valečovské panství.^{29]}

Od roku 1625 zastával Valdštejn (s výjimkou mezidobí 1630–1631, kdy byl na nátlak svých nepřátel dočasně propuštěn) post vrchního velitele celé císařské armády, a tím se logicky pozměnil okruh držitelů velitelských postů, které považoval za vhodné k sobě připoutat. Počínaje rokem 1627 vystupují tak při udělení frýdlantských lén jako vojensky angažovaní příjemci téměř výhradně nositelé hodností plukovnícké – tak získali postupně Daniel Hebron Vlčice (v tomto případě ovšem formálně nikoli jako léno, nýbrž jako zástavu),^{30]} vdova po Antonínovi Petrovi La Motte, rovněž mezitím pověřeném velením pluku, Návarov,^{31]} Adam Vilém Schellart Stráž pod Ralskem (Vartenberk), Lemberk

Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 38r–39r.

23] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2730, sign. XIV-Oh; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 32r–33v.

24] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2708, sign. XIII-U2h; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 36r–37v.

25] Kupní smlouvu se prozatím nepodařilo dohledat, cenu uvádí T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 798. Datum 6. března 1624 stojí na konceptu lenního listu, dochovaného v NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/4, kart. 24, fol. 49r–49v.

26] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2727, sign. XIV-Lh; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 25r–26v.

27] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 30r–31r.

28] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2739, sign. XIV-Yh; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 118r–119v.

29] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2741, sign. XIV-A2h, inv. č. 2787, sign. XV-X; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 48r–49v.

30] Koncepty zástavních listů jsou v NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 47r–48v, 57r–58v, 60r–61r, 62r–63v; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 90r–91v. T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 790–791, uvedl, že Valdštejn Danielovi Vlčice zastavil „*jakožto léno Fridlantské*“, což se nezdá zcela odpovídat nastoleným právním poměrům.

31] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 60r–62r.

a Tulpach,^{32]} Jan Ludvík Isolano Zásadku^{33]} a nedlouho nato i Chocnějovice,^{34]} Mikuláš Des Fours Hrubý Rohozec a Malou Skálu,^{35]} František Marazzani Lemberk,^{36]} Jindřich ze St. Julien Novou Ves,^{37]} Jan Rudolf Breda Valdštejnem znovu z nejasných důvodů ujatý Lemberk,^{38]} Kryštof Pavel z Lichtenštejna-Castelcornu Stráž pod Ralskem,^{39]} Rudolf Morzin Valečov^{40]} a Vilém Lamboy Olešnici.^{41]} V celém období let 1627–1634 lze nalézt jen dvě výjimky – v roce 1628 koupila nevelký statek Bartoušov vdova po rytmistrovi Janu Nouem Gutterdingovi,^{42]} zatímco o dva roky později daroval Valdštejn statky Velehrádek a Červené Poličany architektovi Janu Baptistovi Pieronimu, který byl rovněž formálně zařazen do důstojnického sboru císařské armády a v příslušné donační listině je uveden jako „*Röm. Kais. Mayest. bestellten Hauptmann und Feldbaumeister*“.^{43]}

Na první pohled chybí v tomto výčtu ještě další dva vysocí velící důstojníci, jejichž úloha v dlouholetém válečném konfliktu nebyla zdaleka bezvýznamná. Jedná se rovněž o plukovníky – Maxmiliána z Valdštejna, jemuž kníže Albrecht zapsal v roce 1624 zástavně dominia Svijany, Klášter a Zvířetice^{44]} a v roce 1633 mu navíc postoupil úhradou za část Maxmiliánových pohledávek i konfiskovaný Grabštejn,^{45]} a Otu Bedřicha z Harrachu, jemuž v roce 1632 daroval Brannou a Lomnici nad Popelkou.^{46]} Otázka, zda by měli být přiřazeni

32] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2746, sign. XIV-F2h; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 63r–65r.

33] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 53r–54v.

34] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2770, sign. XV-E; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 55r–56v.

35] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2775, sign. XV-K; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 57r–59v.

36] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2783, sign. XV-S; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 115r–117v.

37] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 102r–104r.

38] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 161r–162r a 171r–172r; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 133r–134r.

39] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 174r–175v; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 131r–132r.

40] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2384, sign. I-Z2; NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 178r–182r; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 135r–136v.

41] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 137r–138r.

42] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2777, sign. XV-M; NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 81r–83r.

43] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 98r–99r.

44] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Listiny, kart. 13, inv. č. 111.

45] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 791.

46] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 139r–140v.

do skupiny Valdštejnem obleněných důstojníků, je ovšem metodicky poněkud zapeklitá. Na první pohled se nabízí odpověď jednoznačně kladná, neboť to důstojníci mimo jakoukoliv pochybnost byli. Na druhou stranu je ale jasné, že k držbě rozsáhlých statků uvnitř generalissimova knížectví je nepřivedla vojenská služba, nýbrž blízký příbuzenský vztah s jeho vládařem. Oba dva byli totiž Albrechtovými švagry – Maxmilián (mimo to vévodův vzdálený bratranec) měl za ženu Kateřinu Barboru († 1640), sestru Albrechtovy choti Isabely Kateřiny z Harrachu, jejich bratrem byl pak také mladý hrabě Ota Bedřich. Oba švagři také obdrželi své statky bezplatně – forma zástavy, spojená s majetkovým komplexem s centrem v Mnichově Hradišti (kde nakonec nalezly Albrechtovy ostatky místo posledního odpočinku), neměla podle všeho odpovídající ekonomický fundament a jednalo se slovy Josefa Janáčka o „*vsutku nečekaný knížecí dar*“.^{47]} Konečně není bez zajímavosti, že ve smlouvě s Maxmiliánem z roku 1624, ani v donační listině pro Otů Bedřicha z roku 1632 se v titulatuře Albrechtových švagrů jejich vojenská (tj. plukovníká) hodnost neuvádí...

Oba Valdštejnovi švagři zároveň příliš nezapadají ani do skupiny Albrechtových bratranců, kteří na Frýdlantsku rovněž našli v neklidné pobělohorské době své zázemí. Jejich statky byly totiž o poznání skromnější, a navíc si vesměs museli svá léna řádně zakoupit.^{48]} Když se Kristián z Valdštejna nemohl či nechtěl s vévodou vyrovnat za návarovské panství, jež mu bylo uděleno, Albrecht mu nechal statek bez skrupulí odebrat a Kristián si později koupil o poznání skromnější léno Druzcov. Výjimkami byli pouze doyen valdštejnského rodu, staříček Jan Vojtěch, jemuž Albrecht věnoval na dožití drobný statek Roveň, a nečekaně také Jan Kryštof starší z Valdštejna, sloužící v dánském vojsku a po svém zajetí přes dva roky vězněný na Hrubé Skále. Tomu nakonec frýdlantský vévoda po propuštění nechal postoupit poplužní dvůr ve

47] J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 288. Naproti tomu Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách*, Praha 2013, s. 103, soudil, že Maxmilián skutečně „*půjčil svému vzdálenému bratrancovi značný finanční obnos 300 000 zlatých*“, což dokládá textem zástavní listiny, v níž se o Albrechtově dluhu samozřejmě píše. Avšak tuto pasáž není radno přeceňovat. Ostatně i skutečnost, že čtyři spojené statky byly oceněny „jen“ na 241 750 zlatých, je dosti výmluvná. Půjčka samozřejmě mohla být kryta majetkem menší hodnoty, to by ale nebylo ani obvyklé, ani příliš smysluplné. Naopak, pokud byla zástavní suma nasazena výš než skutečná hodnota statků, mělo to posilovat stabilitu držby, neboť to svým způsobem odrazovalo vlastníka zástavy od jejího budoucího vyplacení (srovnej navyšování zástavních sum na komorních statečích, což bylo v 16. a 17. století běžné opatření, realizované rovněž ve prospěch zástavních věřitelů z řad šlechticů). Jinými slovy, šlo spíše o doklad Valdštejnovy velkorysosti než „*povahy a metod Valdštejnova obchodování*“, jak soudil Hrbek.

48] Zdeněk z Valdštejna si takto koupil Olešnici, jež mu byla po Bílé hoře zkonfiskována, a později k ní získal i Sloupno. Hanibal z Valdštejna zaplatil Miletin, který předtím Albrechtovi prodal, Kristiánovi z Valdštejna byl prodán (a posléze pro neplacení opět odebrán) Návarov a následně Druzcov, k němuž mu byl posléze přidán i dvůr Křenovy, Janu Kryštofovi mladšímu se dostaly Heřmanovy Sejfy (Rudník). K Albrechtově přízni patřil také bratranec z matčiny strany, Jan Albrecht Slavata z Chlumu, držící krátce lenní statek Mladějov.

vsi Víška – nikoli ovšem jako léno, ale jen k doživotnímu užívání. Každopádně, Maxmilián a Ota Bedřich se velikostí svých statků, politickým vlivem i intenzitou vztahů s vévodou i z této společnosti vůčihledně vymykali.

To, zda mají být oba generalissimovi švagři započítáni do skupiny leníků – důstojníků, není otázka v žádném případě pouze akademická, či snad dokonce samoučelná. Bylo-li totiž jako jeden z cílů této studie předsevzato vymezit rozsah statků, které Valdštejn postoupil (ať již z jakéhokoliv právního titulu) svým důstojníkům, pak zahrnutí či nezahrnutí výše zmíněných majetkových komplexů výsledky velmi zásadně posune.

„Měrou jednotkou“ pro uvedenou kvantifikaci je osedlý, tedy poddanská usedlost, tvořící jeden ze základních stavebních kamenů raně novověkého přímého daňového zatížení. A to od roku 1567, kdy na nátlak šlechtických stavů tato domovní berně nahradila dosavadní berní majetkovou.^{49]} I když je třeba mít na paměti problematiku „exaktnost“ této jednotky, neboť reálný obsah jednotlivých poddanských usedlostí mohl být diametrálně odlišný z ekonomického i demografického hlediska, jedná se na každý pád o nejschůdnější cestu, jak si o rozsahu důstojnických lenních statků v rámci celého Frýdlantského vévodství udělat určitou základní představu.

Jak již bylo avizováno výše, je v tomto směru klíčovým pramenem soupis frýdlantských lén, pořízený bezprostředně po Valdštejnově fyzické likvidaci. Promítnuty jsou do něj také údaje z roku 1631, kdy na Frýdlantsku proběhla za účelem aktualizace berních podkladů velká revize poddanského osídlení.^{50]} Údaje z roku 1634 jsou přitom v některých případech o poznání nižší, neboť některé vrchnosti při této příležitosti využily možnost „osvědčit“ pusté a shořelé statky. Největší rozdíl lze zaznamenat u harrachovského léna Lomnice nad Popelkou, kde za tři roky ubylo bezmála 100 usedlostí, velký propad zaznamenala také panství Návarov pod vládou šlechtické rodiny La Mottů, Svijany Maxmiliána z Valdštejna a další harrachovský statek Štěpanice. Z 21 „důstojnických“ panství, která jsou v soupise zachycena, se počet osedlých snížil na devíti, tedy bezmála na jejich polovině (43 %).

49] *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. Díl III.*, Praha 1884, s. 373, č. 221 – podle uvedeného usnesení mělo být 15 grošů odváděno „z jednoho každého domu nebo chalupy, buď velké nebo malé, v kterýchž lidé bydlí, krom samých kovářských, pastuších a ovčářských chalupí a lázní ve všech, na kterýchž by lidé hospodáři osedlí nebyli“. Berní sazba se v průběhu času pochopitelně měnila, navzdory opakovaným protestům měst, jež reforma vůčihledně znevýhodnila, avšak podstata tohoto zdanění zůstala nedotčena. Srovnej blíže Otto PLACHT, *České daně 1517–1652*, Praha 1924, s. 92–120; Miloslav VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, in: *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, díl XI. Část 2., sešit 1.: Provádění usnesení sněmů českých 1605–1607*, Praha 1941, s. 78–81.

50] Srovnej záznam v pamětní knize dvorské komory v Jičíně o rozeslání otevřených listů třem za tímto účelem jmenovaným komisařům. NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/1, kart. 4, kniha č. 2128, fol. 169r–169v.

Tabulka 2
Počty osedlých na lenních statcích důstojníků

Statek	Držitel (1634)	Osedlých 1631	Osedlých 1634
Svijany	Maxmilián z Valdštejna	252	193
Mnichovo Hradiště	Maxmilián z Valdštejna	291	272
Grabštejn	Maxmilián z Valdštejna	278	278
Lomnice nad Popelkou	Oto Bedřich z Harrachu	240	144
Štěpanice (Branná)	Oto Bedřich z Harrachu	215	170
Vlčice	Erdmut Hebronová	309	309
Hrubý Rohozec	Mikuláš Des Fours	258	258
Stráž pod Ralskem	Kryštof Pavel z Lichtenštejna	217	217
Návarov	Gertruda La Motte	198	132
Lemberk	Jan Rudolf Breda	171	171
Olešnice	Vilém Lamboy	167	167
Valtínov	Gerard z Wachtendunku	77	50
Kurovodice	Gerard z Wachtendunku	17	17
Český Dub – díl	Jakub Reichart Heuster	92	92
Lázně Bělohrad	Jindřich ze St. Julien	84	69
Zásadka	Jan Ludvík Isolano	77	65
Valečov	Rudolf Morzin	70	68
Český Dub – díl	Caesar Gill de Hungaria	47	47
Český Dub – díl (Roveň)	Pietro Ferrari	38	38
Velehrádek	Jan Baptista Pironi	27	27
Bartoušov	Jan Dill (Kateřina Gutterdingová)	6	6
Celkem		3 125	2 784

Ve srovnání s předchozí tabulkou několik statků na první pohled schází. Částečně je to způsobeno tím, že v případě společného držitele jsou některé subsumovány pod jeho „hlavní“ statek – tak Zvířetice jsou patrně zahrnuty do panství mnichovohradištského, Malá Skála pod Hrubý Rohozec, Tlustec a Hlemýžď pod Valtínov, Chocnějovice pod Zásadku, Červené Poličany pod Velehrádek. Boleslav a Poustka, které jako první získal Antonín Petr La Motte, patřily mezi takzvaná „starofrydlantská“ léna, která byla v soupisu shrnuta do jediné položky. Šlo totiž o statky se statusem do značné míry specifickým – nebyla to léna Frydlantského vévodství, ale šlo o starobylá léna frydlantského panství, poléhající nikoli ústředním úřadům v Jičíně, nýbrž hejtmanovi na Frydlantě.

Dva statky oddělené svého času od dominia Český Dub a udělené Augustinovi Morandovi (šest vesnic) a Kryštofovi Ecksteinovi z Ernegggu (městečko Hodkovic) získal v letech 1627–1628 komorní rada Jan Kuneš z Lukavce.^{51]} Konečně je jistý nesoulad způsoben i tím, že plukovník Jindřich ze St. Julien směnil v roce 1630 Rohoznici s Rosinou Zilvárovou ze Stropčic za (Lázně) Bělohrad, k němuž bylo připojeno několik okolních vesnic.^{52]} Pod bělohradské panství je pak zřejmě subsumován i drobný statek Nová Ves, který mu byl darován krátce před uvedenou směnou.

Ve třech případech byli již původní leníci po smrti a statky držely (pro nezletilé dědice) jejich vdovy. Jasně je to u Vlčic a Návarova, poněkud složitější je situace ohledně Bartoušova – Janem Nouem Gutterdingem předjednanou koupi realizovala v roce 1628 jeho vdova Kateřina, v berním soupisu z roku 1634 se ovšem uvádí jako držitel „*doctor Dill*“, tedy Dr. Jan Dill, rada jičínské dvorské kanceláře. Vzhledem k tomu, že později se stateček nadále nacházel v rukou potomků Gutterdingů, je potřeba uvažovat buď o tom, že se Dr. Dill s ovdovělou Kateřinou oženil a jako druhý manžel až do zletilosti dětí z prvního manželství nemovitost spravoval,^{53]} nebo o nějakém oblihačním nabytí detence, tedy nejspíše dočasném pronájmu statku.^{54]}

Každopádně, ze statků v rukou důstojníků císařské armády bylo v roce 1631 přiznáváno celkem 3 125 poddanských usedlostí (osedlých), o tři roky později pak tento počet poněkud klesl na 2 784. Pokud jde o Boleslav a Poustku, do těchto sum nezapočtené, podle jiného soupisu z března 1631 se na prvním z nich uvádí 11 zahradníků, na druhém pak 10 sedláků a 10 zahradníků.^{55]} Jelikož se až do vydání berní ruly za „osedlého“ počítala každá poddanská usedlost, bez ohledu na výměru obhospodařovaných pozemků,^{56]} odpovídá tento údaj 31 osedlým, které je dlužno k výše uvedeným číslům připočíst.

V soupisu lén z roku 1634 jsou celkové součty naprosto chybné, správně bylo na lenních statcích v roce 1631 přiznáváno 4 224 osedlých, o tři roky

51] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 794, 796.

52] NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 123r–124r; Stará manipulace, sign. B 128/1, inv. č. 309, kart. 224, fol. 1r–2v, 17r–18r.

53] Podobně se dostal do faktické držby statku Mladějov Jiří Jaroslav Stoš z Kounic, když se oženil s Magdalenou Boryňovou ze Lhoty, jíž byl v roce 1630 statek udělen lénem. Srovnej podrobněji M. STARÝ, *Frydlantské léno Mladějov a jeho držitelé*, Časopis Národního muzea. Řada historická 183, č. 1–2, 2014, s. 3–18.

54] Tuto hypotézu ale poněkud zpochybňuje jiná položka soupisu z roku 1634, vztahující se ke statku Bílá Třešněná, u něž byl jako držitel zapsán „*p[an] rytmistr Grodecký, ten má pronajatý*“. NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 536r. Zdá se dosti pravděpodobně, že kdyby měl Dr. Dill Bartoušov v nájmu, byla by tato skutečnost reflektována obdobně.

55] SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond Historická sbírka – Rodinný archiv Clam-Gallasů, inv. č. 1767, sign. XXII/28, kart. 496.

56] Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 280–281.

později pak jen 3 550 osedlých.^{57]} Vzhledem k tomu, že údaje o držbě jsou relevantní k roku 1634 (v roce 1631 například ještě nedržel Maxmilián z Valdštejna Grabštejn, také k udělení Lomnice a Štěpanic Otovi Bedřichovi z Harrachu došlo až později atd.), je třeba vyjít z těchto pozdějších čísel a konstatovat, že na statky Valdštejnových důstojníků připadalo v okamžiku zániku Frýdlantského vévodství něco přes 79 %, tedy více než tři čtvrtiny všech osedlých. To je samozřejmě podíl velmi působivý, budící dojem, že to byli především Valdštejnovi sousedníci z císařské armády, kteří tvořili nově vytvořenou sociální skupinu frýdlantské lenní šlechty.

Avšak v tomto okamžiku se znovu na scéně objevuje výše nadhozená otázka, nakolik do této skupiny zapadají oba jeho švagři, jejichž statky se svou velikostí běžnému průměru frýdlantských lén naprosto vymykají. Pokud budou odečteny Svijany, Mnichovo Hradiště a Grabštejn s celkem 743 osedlými a Lomnice nad Popelkou se Štěpanicemi s 314 osedlými (opět jsou jako primárně relevantní zvoleny údaje z roku 1634), zbývá na ostatní důstojnická zboží 1 758 osedlých, tedy téměř přesně polovina celkového počtu (přesněji 49,5 %). I to nicméně ukazuje na značný význam, kterou tato skupina mužů v dějinách Frýdlantska hrála.

Jestliže se výše hovořilo o celkových číslech, je nutno upozornit a zdůraznit, že se jednalo o čísla vztahující se výhradně ke statkům lenním. Ty ovšem pokrývaly jen menší část Valdštejnova vévodství – vedle nich se tu nacházely rozsáhlé statky komorní, statky propůjčené institucím církevním (jichž bylo ovšem relativně pomálu, neboť Valdštejn v tomto ohledu štedrosti nepřekypoval) a také zboží, která vévoda přikoupil, aby je do své „šťastné země“ inkorporoval, ale místo zaplacení je prozatím ponechal dosavadním držitelům v zástavě.

Bohužel, obdobný podrobný pramen jako ke statkům lenním se k ostatním uvedeným držávám zřejmě nedochoval. O celkovém počtu osedlých na Frýdlantsku si lze ale udělat poměrně přesnou představu z pramenů berní povahy. Z nich je na prvním místě nutno zmínit kvitanci místodržícího úřadu nejvyššího mincmistra Českého království, Štěpána Beníka z Petrsdorfu a na Čeňovicích, vystavenou 16. července 1628 a podrobně rozepisující jednotlivé částky, odvedené Albrechtem z Valdštejna ve dvacátých letech 17. století do české komory.^{58]} Za léta 1623 a 1624 zaplatil Valdštejn berni z 14 028 osedlých, v roce 1625 po odprodání některých statků a odečtení 449 svedených a pustých hospodářství a 92 shořelých gruntů z 11 375 osedlých (v druhém termínu toho roku pak odečetl 1 559 gruntů, jejichž hospodářství byla fatálně postižena mrazy a krupobitím). V roce 1626 bylo na Frýdlantsku poddanských gruntů 11 762, berně se ale neodváděla z 1 000 pustých a svedených, 127 shořelých a dále ze statků postižených neúrodou (jichž bylo v prvním termínu toho roku 972,

57] M. STARÝ, *Soupis osedlých*, s. 92–93, 101.

58] SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv. č. 2650, sign. XII-C2.

ve druhém a třetím dokonce 2005). Další obdobná kvitance byla vydána ještě následujícího roku a potvrzuje se v ní, že Beník přijal od vévody za rok 1627 berni z 10 795 osedlých.^{59]}

Lze důvodně předpokládat, že existují i další relevantní prameny, z nichž bude možno v budoucnu ekonomický a demografický potenciál Frýdlantska podrobněji rekonstruovat. Každopádně se ale očividně příliš nemýlil anonymní autor italsky psaného memoriálu z roku 1631, zpracovaného v souvislosti se spotřebou solí, z níž mělo mít příjem katolické duchovenstvo. V rámci odhadu lidnatosti Čech se zde uvádělo, že zhruba šestina počtu poddaných v Českém království (bylo zde ovšem zjevně myšleno osedlých, tj. poddanských usedlostí, nikoli jednotlivých osob), tedy zhruba 12 000, se nachází v hranicích Frýdlantského vévodství.^{60]} Jestliže bylo v roce 1627 přiznáno 10 795 osedlých a v dalších letech pokračovalo příkupování některých zboží,^{61]} mohl se celkový počet provozuschopných poddanských usedlostí v roce 1631 skutečně blížít uvedené sumě, i když pravděpodobněji lze přeci jen uvažovat o čísle o něco nižším.

Celé toto hledání podílu důstojníků na držbě není ostatně ničím více než pokusem o přesné propočty nepřesných čísel. S ohledem na zkušenosti s analogickými soupisy se dá totiž s pravděpodobností hraničící s jistotou usuzovat, že uváděná čísla nejsou stoprocentně věrohodná, neboť stejně jako jiné vrchnosti neměl ani Valdštejn zájem odvádět berni za každou cenu ve spravedlivé výši a jičínské dvorské orgány jistě inklinovaly spíše k tomu, poněkud výsledky sčítání prováděného jmenovanými komisaři upravit v neprospěch císařského fisku. Nic lepšího ale v danou chvíli k dispozici není, a je proto nutno dovést do konce výše začaté propočty.

Vzhledem k tomu, že v letech 1631–1634 přikoupil Valdštejn k Frýdlantsku ještě rozsáhlé panství Kost (1632) a získal i několik dalších, menších dominií, především Stvolínky (1632), Mimoň (1633) a Trnovany (1633), mohl počet poddanských usedlostí patřících pod frýdlantskou svrchovanost na sklonku jeho života skutečně atakovat hodnotu 12 000. Zároveň je ale třeba počítat s nepříznivým vývojem v letech 1631–1634, který se zřetelně projevil na počtu osedlých na některých lenních statcích. Významnou roli v tom zřejmě sehrál saský vpád v roce 1631 – i když se kurfiřtova vojska cíleně snažila Valdštejnovu dominiu vyhnout, zcela důsledně jeho území přeci jen neobešla.

59] NA Praha, Valdštejniana, sign. A 56a, kart. 3, fol. 31r–31v. Uvedený počet je opět nutno chápat jako kvantifikaci nikoli všech, nýbrž pouze v danou chvíli zdanění schopných poddanských usedlostí.

60] Hynek KOLLMANN, *K úbytku obyvatelstva v království Českém za války třicetileté*, Český časopis historický 16, č. 1, 1910, s. 52–53.

61] Z větších územních zisků v tomto období lze zmínit statky Vysoké Veselí (1627), Skřivany, Smidary, Staré Hradky, Tuří, Zběř (1628) a Lomnici (1630), vedle toho se ale do Valdštejnových rukou dostaly i některé drobnější rytířské državy.

Pokud se počet osedlých snížil na lenních zbožích v mezidobí tří let z 4224 na 3550, znamená to úbytek o bezmála 16 %. Bude-li hypoteticky předpokládáno, že stejný osud potkal plošně veškeré frýdlantské statky, pak vychází, že po odečtení poměrného počtu zbyde z 12000 celkových usedlostí 10085. S tímto plus minus pravděpodobným číslem je nyní třeba porovnat údaje z dochovaného soupisu, zachycené v Tabulce 2. Výsledek je následující: společně s Maxmiliánem z Valdštejna a Otou Bedřichem z Harrachu drželi důstojníci na sklonku existence Frýdlantska o něco více než čtvrtinu všech poddanských usedlostí (27,9 %). Bez obou uvedených magnátů klesá podíl o více než deset procent (konkrétně na 17,4 %). I tato čísla každopádně dokumentují poměrně zásadní význam vybraných členů důstojnického sboru pro dějiny Valdštejnova vévodství.

Udělování lén (de iure vlastně správně podlén) mělo z pohledu císařského generalissima nepochybně ještě jeden významný pozitivní efekt. S výjimkou několika velkorysých donací byly tyto statky novým držitelům prodávány, a to s sebou neslo nezanedbatelné zlepšení vévodovy finanční bilance. Co bylo platno, že Valdštejnovi plynuly z jeho držav roční výnosy v řádu statisiců dukátů,^{62]} což mu mohl závidět ne jeden svrchovaný evropský vladař – vedle olbřímích nákladů na vlastní reprezentaci reprezentovaly pasivní stránku vévodovy finanční rozvahy neustálé investice do armády, kterou sice vydržoval jménem a na účet Vídně, ovšem bez naděje na to, že by mu byly odpovídající částky z habsburské pokladny skutečně v plné výši vyplaceny.

A tak úředníci jičínské dvorské komory často museli bojovat s tristním nedostatkem hotovosti a nebyli schopni hradit ani poměrně malé částky. Například v roce 1630 byly rozeslány na jednotlivá komorní panství listy s naléhavou žádostí o zaslání peněz na výplaty dělníků na knížecích stavbách, „*nejsouc peněz v renthauzu dokonce nic před rukami*“.^{63]} Ba i Valdštejnův vzdálený bratranec, švagr, blízký politický spolupracovník a designovaný dědic Frýdlantska, hrabě Maxmilián, se musel o čtyři měsíce později spokojit s konstatováním, „*že na tento čas sumy J[eho] h[raběcí] M[ilosti] povinné není odkavad pro nedostatek peněz zaplatiti*“ a s příslibem, že jakmile se nějaké peníze sejdou, „*že přede všemi jinými J[eho] h[raběcí] M[ilosti] zaplacenno bude*“.^{64]}

S potížemi se pak dvorská komora logicky potýkala i při splácení statků, kterými Valdštejn své vévodství zaokrouhloval. Zatímco s královským fiskem bylo možno se vypořádat cestou započtení pohledávek, které s léty kontinuálně narůstaly, soukromým majitelům bylo nutno platit. Nicméně leckdy nebylo

62] Tak Dr. Jan Kašpar Sitt, rada jičínské dvorské komory, uváděl ve třicátých letech 17. století, že jen z Frýdlantska je roční výnos zhruba 400000 zlatých a mohl by být snadno navýšen na 600000 zlatých. Ferdinand MENČÍK, *Knížectví Frýdlantské po smrti Valdštejnově*, Světozor. Obrazový týdeník pro zábavu a poučení, umění a písemnictví XXII, 1888, s. 348.

63] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/1, kart. 1, kniha č. 2128, fol. 167v.

64] Tamtéž, fol. 239v.

z čeho. A tak bylo bratrům Dohalským, kteří Valdštejnovi prodali Vysoké Veselí, v říjnu 1630 psáno, „*jak by jaké peníze přišly, že jim, nebude-li možné celoroční, tehdy aspoň polouletní úrok odveden bude*“.^{65]} O tom, že by se umožovala samotná kupní cena (jak by si byli prodávající jistě přáli), nebylo v danou chvíli vůbec možno uvažovat. Proto byla také v řadě případů volena finančně méně tíživá, shora naznačená cesta – koupě statku ho formálně začlenila do „šťastné země“, placení bylo ale odloženo na neurčito a dosavadní vlastníci byli ponecháni v držení (nyní ovšem formálně již jen zástavním) svého bývalého majetku.

Je otázkou, nakolik prodej lén skutečně sanoval potřeby jičínského renthauzu. V některých kupních smlouvách se opakují obraty, že příslušné zboží buď bylo novým lenním držitelem hotově zapláceno předem, nebo že bude příslušná částka odvedena při předání statku, případně co nejdříve poté,^{66]} díky jiných je v tomto ohledu mnohem méně určitá. Tak při prodeji tří statků (Valtínov, Tlustec, Hlemýždí) pěti důstojníků v roce 1624 byl podle textu kupní smlouvy Valdštejn uspokojen blíže nespecifikovaným způsobem („*zu gutter Angenehmigkeit vergnügt und befriediget sein*“),^{67]} obdobný obrat lze nalézt při prodeji Valečova podplukovníkovi Taxisovi o rok později („*von dem Käufer auch allbereit begnügt und befriediget ist*“)^{68]} i v dalších smlouvách.^{69]} Nevylučuje to sice nutně, že i zde došlo k zaplacení hotovými penězi, stejně tak je ale možné, že došlo na jiný způsob vyrovnání, jimž se Valdštejnova pokladna nezaplnila.

Literatura předpokládá, že předání lenního statku bylo často využíváno jako kompenzace za dlužné služné.^{70]} Z hlediska ekonomického nebyl ostatně mezi těmito variantami nijak propastný rozdíl – z Valdštejnova pohledu bylo nepochybně vítanější, pokud mu bylo zapláceno hotovými penězi, ale ty by beztak musel posléze na platy svých důstojníků vynaložit, takže i započtení představovalo přijatelný způsob, jak kupní cenu na stránce příjmů vykázat. Vyrovnání starších pohledávek cestou postoupení pozemského statku dokládá vý-

65] Tamtéž, fol. 242v.

66] NA Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 5v (Boleslav a Poustka Antonínovi Petrovi La Mottovi – „*welche Summa Geldes mehr gedachter Käufer... als baar erlegt und abgeführt hat*“) či fol. 14v (část panství Český Dub Augustinu Morandovi – „*alsobald baar abgeführt werden sollen*“) atp.

67] NA Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 118v.

68] Tamtéž, fol. 49r.

69] Do třetice namátkou prodej Hrubého Rohozce a Malé Skály Mikulášovi Des Foursovi v roce 1628 („*welcher Summen halber höchstermelt ihre fürstl. Gnaden von Herrn Kaufern völlig vergnüget*“). NA Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 58v.

70] Viz např. Z. KALISTA, *Valdštejn*, s. 109, jenž to formuloval tak, že udělování lén důstojníkům „*přinášelo Valdštejnovi – ať už přímo v hotových penězích nebo převodem pohledávek, jež tito důstojníci měli z titulu své vojenské služby za císařskou pokladnou – snáze finanční prostředky nezbytné k zaplacení jeho obrovských nákupů z masy konfiskačního i soukromého majetku*“.

slovně například zástavní listina na statek Vlčice pro Daniela Hebrona, v níž se uvádí, že z celkové zástavní sumy 149 020 zl. Hebron 60 000 Valdštejnovi půjčil na hotovosti a zbytek mu byl generalissimus dlužen za „*Kriegswerbung*“.^{71]} Výše již bylo zmíněno, že také postoupení Grabštejna Maxmiliánovi z Valdštejna mělo umazat přinejmenším část dluhu, kterou vůči němu Albrecht měl. Do jaké míry se tento mechanismus vzájemného započtení uplatnil i u dalších lenních statků, nelze jen na základě jejich textu s jistotou dovozovat.

Ve smlouvách uváděné kupní ceny, zaokrouhlené na rýnské zlaté, jsou každopádně uvedeny v Tabulce 1. Z ní je patrné, že dva statky (Valečov a Stráž pod Ralskem) byly během nedlouhé doby existence Frýdlantského knížectví, resp. vévodství prodány dvakrát a Lemberk dokonce třikrát. Bylo to způsobeno tím, že jejich prvotní držitelé (Gerhard Taxis a Adam Vilém Schellart) byli postrestáni konfiskací^{72]} a oba statky tak mohly být zcizeny znovu.

Lemberk po Schellartovi získal plukovník Marazzani, a to za zjevně přemrštěnou částku 130 888 zlatých.^{73]} Ačkoliv je jeho držba často literaturou opomíjena,^{74]} na určitou dobu se panství zřejmě opravdu ujal – 14. listopadu 1629 vykonal lenní slib^{75]} a v jedné z úředních knih jičínské komory se k datu 21. března 1630 zachovala zmínka o tom, že mu byla předána trhová smlouva.^{76]} Již 1. prosince 1630 bylo však hospodářskému inspektorovi Adamovi Richterovi z Aichenfelzu nařízeno, aby převzal „*k ruce J[eho] M[ilosti] k[nižecí]*“ statek Lemberk se všemi svršky a zpracoval a na komoru odeslal inventář všeho movitého příslušenství.^{77]} Ačkoliv se podrobnosti doposud nepodařilo objasnit, je zjevné, že strany posléze od kupní smlouvy odstoupily. Částka smluvená s Marazzaním tak jako jediná není zahrnuta do celkového součtu peněz, které Albrechtovi z Valdštejna prodej lenních statků vynesl.

Uvedený součet se blíží obrovité částce 1,5 milionu zlatých – konkrétně frýdlantský zeměpán hotově utřil, případně umázl pasiva v celkové výši 1 440 241 rýnských zlatých. V této souvislosti není od věci upozornit na výpočty Tomáše Václava Bílka, podle nichž císařský generalissimus skupil po

71] NA Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 90r – 90v.

72] Schellart vedle toho i na hrdle. Srovnej k tomu blíže Petr GAJDOŠÍK, *Adam Vilém Schellart a lenní statky Albrechta z Valdštejna*, *Bezděz* 21, 2012, s. 67–84.

73] Právě nepřiměřená výše ceny, z jejíhož zaplacení byl Marazzani ve smlouvě kvitován, vede k velmi intenzivnímu podezření, že ve skutečnosti tu šlo o nejschůdnější způsob vypořádání jeho starších pohledávek vůči Valdštejnovi, resp. fisku.

74] Srovnej T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 798; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl X., Praha 1895, s. 280.

75] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/26, kart. 40, fol. 168r.

76] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/1, kart. 1, kniha č. 2128, fol. 132r. Také v nedatovaném soupisu frýdlantských leníků, spadajícím zřejmě do roku 1630, figuruje „*Frantz Morazan auf Lamberg*“. Tamtéž, sign. F 67/27, kart. 42, fol. 384v.

77] NA Praha, Valdštejniana, sign. F 67/1, kart. 1, kniha č. 2128, fol. 263r.

roce 1620 statky za 5 868 109 zlatých, Velkou část těchto statků ale obratem opět prodal, takže měl ve skutečnosti zaplatit pouze 1 890 713 zlatých, z nichž zhruba polovinu zůstal v okamžiku své smrti dlužen.^{78]} Z tohoto pohledu představovaly částky vyinkasované za statky udělené lénem velmi významný příspěvek, a to i když bude odečtena zástavní suma 300 000 zlatých za panství, která obdržel v roce 1624 – fakticky jako dar – vévodův vzdálený bratranec Maxmilián. Bílkovy údaje by si sice nepochybně zasloužily prověření a přepočítání, v zásadě ale není důvod předpokládat, že by jejich odchylka od skutečnosti byla dramatická a reálná čísla řádově odlišná.

Pokud jde o další rozměr úlohy členů důstojnického sboru jakožto frýdlantských leníků, opět je možno dát slovo Zdeňku Kalistovi. Ten ve své brilantní valdštejské monografii uvažoval, že vedle ekonomického přínosu mělo udělení lén v těchto případech rovněž ten efekt, „že to zabezpečovalo nové vévodství lidmi, na něž se Valdštejn mohl jako na svoje spolubojovníky více spolehnout a kteří mu mohli být nápomocni i v případné obraně proti vkládání a řádění soldatesky na jeho území“.^{79]} Posledně uvedené není možno podrobněji komentovat, protože jak císařská, tak proticísařské armády se „šťastné zemi“ víceméně vyhýbaly. Výjimkou byl pouze saský vpád v roce 1631, i ten ale Valdštejnovo vévodství zasáhl spíše marginálně.^{80]}

Pokud jde o spolehlivost, je pravdou, že nikdo z Valdštejnových leníků ve Frýdlantském vévodství neměl podíl na jeho likvidaci počátkem roku 1634. Tři z nich (Jan Ludvík Isolano, Rudolf Morzin a Vilém Lamboy) se ovšem objevují v relaci Ottavia Piccolominiho v seznamu 16 jmen důstojníků, kteří mu prý po plzeňském akordu „slibili žítí a zemřítí ve službách Vaší císařské Milost“.^{81]} Nikdo z nich také výrazně nevystoupil v jeho prospěch podobně jako generál Schaffgotsch, kterého věrnost zavražděnému generalissimovi přivedla až na popraviště.^{82]} Ať už si o vývoji událostí mysleli, co chtěli, držitelé frýdlantských lén se s novou situací rychle smířili a podnikli nezbytné kroky k tomu, aby jim majetek zůstal zachován. V horizontu dalších let si pak od císaře nechali udělit český inkolát a dosáhli toho, že jim byly jejich lenní statky převedeny

78] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 768.

79] Z. KALISTA, *Valdštejn*, s. 109.

80] V současné době se saskému vpádu systematictěji věnuje Oldřich KORTUS, *Počátky saského vpádu do Čech v roce 1631*, in: Ve znamení země Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Praha 2006, s. 155–168; týž, *Pobělohorští exulanti za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, in: Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí na Orlici 2008, s. 235–248; týž, *Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, *Pražský sborník historický* 36, 2008, s. 105–183; týž, *Saské vojsko a každodenní život v letech 1631–1632*, *Sborník archivních prací* 63, č. 1, 2013, s. 3–65.

81] Josef PEKAŘ – Zdeněk KRISTEN (ed.), *Odhalení o Valdštejnově zradě a smrti. České znění relací Jaroslava Rašina a Ottavia Piccolominiho*, Praha 1934, s. 95.

82] Srovnej základní údaje v Radek FUKALA, *Císařský generál Jan Oldřich Šafgoč*, in: Pod Libavským sedlem. Sborník / Pod przełecą Lubavską. Księga zbiorowa, Trutnov 2010, s. 93–101.

na zpupné. Z tohoto pohledu lze konstatovat, že příslušní důstojníci se prostě zachovali pragmaticky, jako profesionální váleční kondotíři, a pád mocného chleboďárce přijali jako nezvratný fakt, jemuž se flexibilně přizpůsobili.

Závěrem lze zopakovat, že členové císařského důstojnického sboru představovali mimo jakoukoliv pochybnost nejvýznamnější skupinu Valdštejnových vazalů uvnitř Frýdlantského vévodství. Na jejich statcích se nacházelo zhruba 79 % procent poddanských usedlostí ze všech frýdlantských lén a o něco výše než čtvrtina všech usedlostí ve Frýdlantském vévodství. Je pravda, že tato čísla jsou poněkud zkreslena započítáním rozsáhlých dominií, která Valdštejn daroval svým dvěma švagrům (hrabatům Maxmiliánovi z Valdštejna a Otovi Bedřichovi z Harrachu), i bez nich zůstávají ale podíly relativně vysoké (49 % ve vztahu k lenním statkům, resp. 17 % v kontextu celé „terry felix“). Rozhodně byl ekonomický potenciál statků důstojnických statků o poznání silnější než statků, které Valdštejn udělil svým úředníkům a služebníkům či příbuzným z valdštejnského rodu (hraběte Maxmiliána samozřejmě nepočítaje). Na druhou stranu představovaly příslušné statky zásadní ekonomický přínos i pro Valdštejna, protože za ně v hotovosti stržil (anebo přinejmenším zčásti kompenzoval pohledávky) ve výši přesahující 1 milion rýnských zlatých!

Na složení skupiny důstojníků-leníků (vnitřně bezpochyby nijak zvlášť konzistentní) se velmi zjevně projevil Valdštejnův kariérní růst: zatímco první vlna statků byla v roce 1624 udělena příslušníkům důstojnického sboru jeho vlastního regimentu, po roce 1625, kdy převzal velení nad celou císařskou armádou, hledal generalissimus nové vazaly takřka výhradně mezi veliteli pluků. Zatímco někteří z nich se na Frýdlantsku takřikajíc „neohřáli“, jiní položili pevné základy pro dlouhodobé zakotvení rodu v této oblasti.

Samotné Frýdlantské vévodství existovalo všeho všudy pár let, a tak je zřejmě v dlouhodobé historické perspektivě největší efekt Valdštejnovy budovatelské činnosti třeba spatřovat právě v tomto příchodu nové šlechty. Vedle potomků těch, kteří se podíleli na generalissimově fyzické likvidaci (v čele s Matyášem Gallasem, který obdržel samotný Frýdlant), se do raně novověkých dějin regionu zapsali i potomci někdejších frýdlantských leníků a rody jako Des Foursové, Harrachové či Morzinové a další zde – primárně právě díky Valdštejnovi – mohly zanechat nesmazatelné stopy. To už je ale úplně jiná kapitola dějin někdejší „šťastné země“, kterou Valdštejnův pád po stránce státoprávní zcela destruoval – snahy o její vzkříšení v polovině 19. století měly prakticky nulovou naději na úspěch.^{83]}

83] Zde je myšlen spor, který vedl proti fisku ve čtyřicátých letech 19. století hrabě Kristián z Valdštejna, potomek Maxmiliána, designovaného dědice vévodství. Jeho podrobné zpracování čeká na svého autora, základní fakta soustředil M. STARÝ, *Frýdlantsko*, in: Karel Schelle – Jaromír Tauchen (red.), *Encyklopedie českých právních dějin*. II. svazek D–J, Plzeň 2016, s. 531–532.

My Commander, My Suzerain. Frýdlantian Fiefs in the Hands of Wallenstein's Officers

Summary

Albrecht of Valdštejn (Wallenstein) was not only generalissimo of imperial army, but he was also politician and last but not least independent ruler. The most important part of his domains was the Duchy of Frýdlant, created in north-eastern Bohemia during the twenties of the 17th century. Built primarily from the confiscated properties, this autonomous structure inside the Bohemian Kingdom was exploited for the supply of its owner's armies intensely and was called "lucky land (terra felix)" for its economic development.

The relation between the Duchy and the army was strengthened, when Wallenstein conferred some manors to his officers. In the beginning, new lieges were recruited from the Wallenstein's regiment; when the duke took command over whole imperial army, he drew his attention to the lieutenants. Total price of the manors in the hands of the officers was close to 1,5 million Guldens. Only some of these manors were paid cash; with some others requisitions of the officers were probably satisfied. Anyway, economic benefit of conferring the fiefs should not be underestimated.

Thanks to the preserved table of Frýdlantian fiefs from the year 1634, it is also possible to quantify approximately the percentage of the officer's manors in the whole Duchy. They held almost 28 % of all homesteads (which represents about 79 % of homesteads situated in the fiefs). This figure is a bit distorted, because the numbers include also large manors of two Wallenstein's brothers-in-law, Maximilian Count of Valdštejn and Otto Friedrich Count of Harrach, who were otherwise lieutenants, but their dominions received as a gift as close generalissimo's relatives. Even without them, it is undoubted, that imperial officers represented very important and powerful part of the nobility of the Duchy of Frýdlant.

After the Wallenstein's fall, the officers kepted their properties, which were within following years transformed into allodial possessions. Some families which came to the region in the times of Wallenstein's reign (e.g. families Des Fours, Harrach or Morzin) played very important role in its history in subsequent centuries.

Švédská knižní kořist z českých zemí a nové perspektivy jejího výzkumu

Lenka VESELÁ

Abstract: This study presents current research into the Swedish booty of books from Bohemia and Moravia and defines new questions that have arisen from surveys of surviving artefacts. It also presents a new research platform in the form of the informational-bibliographical portal The Swedish Booty of Books from Bohemia and Moravia 1646-1648, the goal of which is to make the results of ongoing research into the confiscated books available to both the academic and general public.

Key Words: War booty; Sweden; History of Libraries; Book History; Bohemia; Moravia

Tricetiletá válka byla prvním evropským válečným konfliktem, v jehož průběhu docházelo na obsazených územích k cílené konfiskaci kulturních památek. Organizované a systematické zábory, které se týkaly nejen uměleckých předmětů, ale také knih, probíhaly v souladu s dobovým právem, a tak je vnímaly i tehdejší švédské elity.^{1]} Přestože jsou v posledních letech zřejmé snahy o ukotvení tohoto fenoménu v širším evropském a kulturně-historickém rámci, problematika odvozu kulturních statků bude asi vždy vnímána jako citlivá záležitost.^{2]}

Kulturní trofeje z války hrály výraznou roli v rovině osobní prestiže a možnostech sebezprezentace nových vlastníků, ale stejně významné bylo i symbolické kulturní ponížení nepřítele. Tento motiv měl podle všeho primární

1] Výraz „válečná kořist“ se ve švédštině poprvé objevuje až v roce 1712, ve švédských pramenech z doby tricetileté války byly používány obecnější termíny (konfiskace apod.), viz Emma HAGSTRÖM MOLIN, *Krigsbytetts biograf i byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skokloster slott under 1600-talet*, Göteborg 2015.

2] K reflexi diskuzí na švédské straně nejnověji Lars MUNKHAMMAR, *Dessa eviga kraf på återställande*, in: Peter Sjökvist (red.), *Bevara för framtiden: Texter frånen seminarierieserie om specialsamlingar*, Uppsala 2016, s. 83–94. Důležitý mezník ve výzkumu kulturní kořisti představují Ann Grönhammer – Carl Zarmén (red.), *Krigsbyte = War-booty*, Stockholm 2007; Sofia NESTOR (red.), *War-Booty: a Common European Cultural Heritage: an International Symposium at the Royal Armoury, 29–31 May 2008*, Stockholm 2009; nejnověji k tématu kořisti v českých zemí Jenny ÖHMAN, *Die Plünderung von Prag 1648: Eine schwedische Perspektive*, *Frühneuzeit-Info* 26, 2015, s. 240–248; Robert REBITSCH – Jenny ÖHMAN – Jan KILIÁN, *1648: Kriegführung und Friedensverhandlungen: Prag und das Ende des Dreißigjährigen Krieges*, Innsbruck 2018, s. 295–320 (autorkou této části je Jenny Öhman).

význam zejména na straně vládnoucích a vojenských elit Katolické ligy. Výrazně symbolicky byl například vnímán zábor několikatisícové knihovny protestantských kurfiřtů v Heidelbergu (tzv. Bibliotheca Palatina) obsahující i řadu cenných středověkých rukopisů, který se uskutečnil v roce 1622. Zájem včlenit ji do svých sbírek projevil jak Maxmilián Bavorský, tak císař Ferdinand II., nakonec však ustoupili přání papeže Řehoře XV., aby byla převezena do Říma a stala se součástí Vatikánské knihovny.³⁾ Není příliš známé, že uloupené knihy z dob třicetileté války se nacházejí i na českém území. V roce 1627 získal Albrecht z Valdštejna ve Šlesvicku-Holštýnsku rozsáhlou knihovnu humanisty a dánského královského místodržícího Heinricha Rantzaua. Její část se dodnes nachází ve fondech pražské Národní knihovny.⁴⁾

Konfiskace uměleckých předmětů a knih ze strany Švédů byla poměrně systematickou činností řízenou z nejvyšších míst ve Stockholmu. V jejím pozadí ovšem stály i jiné než jen výše zmíněné důvody. Knihtisk a knižní obchod se na sever Evropy šířil s výrazným zpožděním a knihy byly v tehdejší Švédsku, rychle stoupajícím na politickém a válečném nebi tehdejší Evropy, nedostatkovým zbožím. Knižní kořist z dobytých měst byla tedy snadným způsobem, jak získat kulturní kapitál, který v tehdejší Švédsku výrazně chyběl.⁵⁾ První knihovny získané za Gustava II. Adolfa v polských a německých městech (Riga, Braniewo, Frauenburk, Magdeburk, Mohuč a další) směřovaly z větší části do švédských církevních a vzdělávacích institucí, zejména pak do nově založené univerzitní knihovny v Uppsale.⁶⁾ Naopak knihy z druhé fáze záborů, které spadají do doby vlády Kristýny I., byly z větší části určeny pro potřeby královského dvora ve Stockholmu.

Do této druhé fáze konfiskací spadají i knižní sbírky, které Švédové získali na sklonku třicetileté války v českých zemích. V letech 1646 a 1648 bylo z Mikulova, Olomouce a Prahy odvezeno přibližně dvacet pět tisíc knih, z nichž podstatnou část tvořily dvě rozsáhlé šlechtické knihovny (knihovna Rožmberků a Dietrichsteinů) a církevní knižní sbírky z Olomouce a Prahy.⁷⁾

3) Marcus JUNKELMANN, *Den katolska ligans troföer och krigsbyten under trettioåriga kriget*, in: A. Grönhammer – C. Zarmén (red.), *Krigsbyte = War-booty*, Stockholm 2007, s. 137–149.

4) Libuše SIMANDLOVÁ, *Knihovna Heinricha Rantzaua*, in: Rukověť tištěných knihovnických fondů Národní knihovny České republiky, Praha 2006, s. 193–195.

5) Eva NILSSON NYLANDER, *The Mild Boredom of Order. A Study in the History of the Manuscript Collection of Queen Christina of Sweden*, Lund 2011, s. 45–49; termín kulturní kapitál poprvé použili Peter SJÖKVIST – Krister ÖSTLUND, *War Booty at Uppsala University Library*, Paper presented at: IFLA WLIC 2017 – Wrocław, Poland – Libraries. Solidarity. Society. Dostupné na <http://library.ifla.org/1687/1/088-sjokvist-en.pdf> [cit. dne 13. 9. 2019].

6) Christian CALLMER, *Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften: Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte*, Uppsala 1977; E. HAGSTRÖM MOLIN, *Krigsbytetets biograf*, s. 119–172.

7) Tento údaj vychází z počtu knih zaznamenaných v dobových katalogizích kombinovaný s mírou dochování těch knižních sbírek, ke kterým se dobové soupisy nedochovaly.

Nová výzkumná platforma

Přestože zkonfiskované knihovny představovaly významnou, či snad i podstatnou část receptivní složky předbělohorské knižní kultury, naše informace o nich včetně jejich „druhého života“ ve Švédsku jsou stále velmi torzovité. Zájem českých badatelů o švédskou knižní kořist se sice datuje už od konce 18. století, starší výzkumy se však soustředily spíše jen na evidenci bohemikálních rukopisů a unikátně dochovaných jazykově českých tisků či na významné jednotliviny typu *Codex gigas*.^{8]} Jediným souvislejším pojednáním o knižní kořisti z českých zemí tak stále zůstává práce švédského historika Otto Waldeho *Storhetstidens litterära krigsbyten*, vydaná již před sto lety, ve které je několik kapitol věnováno i pozitivisticky pojatým dějinám knihoven z českých zemí. Vzhledem k jazykové bariéře však ani tato práce nebyla v českém prostředí výrazněji využívána.^{9]}

V souvislosti se švédskou knižní kořistí z českých zemí je možné klást si mnoho různých otázek: Byly odvezené knihovny ve své době něčím výjimečné? Jakou funkci ve své době plnily? Jaké knihy vlastně obsahovaly a byly tyto knihy skutečně čteny? Zmocnili se Švédové knih i v jiných českých nebo moravských městech? A jakým způsobem byly knihy z českých zemí vnímány v novém kulturně odlišném prostředí?

Se zodpovězením těchto a dalších otázek by měla v budoucnu pomoci nová výzkumná platforma v podobě webového portálu *Švédská knižní kořist z Čech a Moravy 1646–1648*, který byl zveřejněn Knihovnou AV ČR na konci roku 2018.^{10]} Cílem tohoto portálu je zpřístupnit odborné i širší veřejnosti výsledky probíhajícího soustavného pátrání po odvezených knihách, nabídnout další důležité prameny a informační zdroje, které byly dosud v českém prostředí špatně dostupné a zintenzivnit tímto způsobem zájem o výzkum tohoto kulturně-historického fenoménu.

8] Shrnující přehled o českých výzkumech ve Švédsku Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 16–21; Lenka VESELÁ, *Historie výzkumů švédské knižní kořisti z Čech a Moravy*, dostupné na <https://www.knizni-korist.cz/historie/> [cit. dne 13. 9. 2019]; Jindřich MAREK, *The Devil's Bible in Sweden*, in: Kamil Boldan (red.), *Codex gigas – The Devil's Bible. The Secrets of the World's Largest Book*, Prague 2007, s. 99–117. K aktivitám Bedy Dudíka recentně Richard MAHEL, *Beda Dudík (1815–1890): život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti*, Praha 2015, s. 223–257; Marta VACULÍNOVÁ, *Bohemica in Sweden and the National Museum Library in Prague*, in: Sofia Nestor (red.), *War-Booty. A Common European Cultural Heritage. An International Symposium at the Royal Armoury 29-31 May, 2008, Stockholm 2009*, 2009, s. 139–145.

9] Otto WALDE, *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kultur-historisk-bibliografisk studie I–II*, Uppsala – Stockholm 1916–1920, kapitoly k českým knihovnám na s. 228–332.

10] Dostupný na <https://www.knizni-korist.cz/> [cit. 25. 2. 2019]. Portál vznikl v rámci programu Akademie věd České republiky – Strategie AV21 (Komunikace v raném novověku).

Základ portálu tvoří postupně se rozšiřující specializovaná databáze dochovaných exemplářů, která v současné době obsahuje zhruba 1000 záznamů s detailním popisem provenienčních údajů všech prozkoumaných knih. Na databázi je navázána mapa míst jejich dnešního uložení s možností interaktivního vyhledávání podle původních vlastníků i jednotlivých knihoven. Dalším prvkem portálu je „cestovní“ mapa s informacemi o hlavních trasách putování českých knih Evropou. Webový portál také vůbec poprvé zprostředkovává digitální kopie všech dochovaných původních katalogů, které byly z českých zemí odvezeny spolu s knihovnami a jež se dochovaly v Královské knihovně ve Stockholmu. Tyto katalogy byly dosud české veřejnosti přístupné jen prostřednictvím nekvalitních reprodukcí, nebo nebyly dostupné vůbec. Portál také zveřejňuje první český překlad zmíněných bohemikálních pasáží z knihy Otty Waldeho, doplněný o odborné komentáře reflektující současný stav poznání prezentovaných poznatků.

Konfiskace na českém území

Jako první byly Švédové v roce 1646 zabaveny knižní soubory na Moravě. V Mikulově, který švédská vojska obsadila v dubnu roku 1645, se hlavní kořistí stala dietrichsteinská knihovna, která obsahovala více než 8000 knih a ve své době byla druhou největší v českých zemích.^{11]} Za rychlým růstem této původně malé rodové sbírky (kolem roku 1620 obsahovala jen něco přes tisíc knih) stál kardinál František z Dietrichsteina, který využil příznivé situace za třicetileté války a systematicky ji rozšiřoval výhodnými akvizicemi menších i velmi rozsáhlých knižních celků z Moravy i zahraničí. Před odvozem knih z Mikulova vytvořil švédský komisař Johann Busso lokální katalog, který se dochoval v Královské knihovně ve Stockholmu a jenž je nyní dostupný i v digitální podobě.^{12]} Jen díky důslednosti Švédů v oblasti evidence zabavených sbírek tedy známe kompletní podobu dietrichsteinské knihovny před jejím definitivním rozptýlením.

Dietrichsteinská knihovna byla před odvozem uložena do 47 sudů a do dalších dvou byly uskladněny matematické a astrologické přístroje a glóby, které se nacházely v prostorách zámecké knihovny. Nejdříve byla ovšem odvezena do Olomouce, kde již byly soustředěny a na odvoz připraveny místní knižní soubory.

11] Miroslav TRANTÍREK, *Dějiny mikulovské zámecké knihovny*, Mikulov 1963; Burkhard SEUFFERT, *Bibliothek und Archiv auf Schloss Nikolsburg in Mähren vor 1645*, Zentralblatt für Bibliothekswesen 4, 1925, s. 253–259.

12] Stockholm: Kungliga biblioteket (U 377), dostupný na <https://www.knizni-korist.cz/katalogy/> [cit. 25. 2. 2019].

Konfiskace knih v Olomouci probíhala průběžně během dlouhé švédské okupace (1642–1648).^{13]} Zabavování knih v jednotlivých kláštorech a církevních institucích probíhalo spíše nárazově a působí nahodilým dojmem. Avšak vzhledem k dlouhému období, po které Švédové v Olomouci pobývali, se jim nakonec podařilo částečně či kompletně zabavit téměř všechny tamní církevní a klášterní knihovny. K nejrozsáhlejším švédským ziskům patřila knihovna jezuitského konventu, ale konfiskovány byly i menší knižní sbírky olomoucké kapituly a také františkánského, premonstrátského a dominikánského kláštera. Celkový počet knih ukořistěných v Olomouci však neznáme, neboť katalog vyhotovený Švédy před jejich odvozem do Slezska se bohužel nedochoval. Dle počtu dochovaných exemplářů a množství sudů, jichž bylo použito k přepravě, se však nesporně jednalo o několik tisíc svazků. Knižní kořist soustředěná v Olomouci byla odvezena ve dvou fázích: nejdříve v listopadu 1646 kapucínská a dietrichsteinská knihovna, později v lednu 1647 je pak následovaly jezuitské, kapitulní a další klášterní sbírky. Knižní kořist z Moravy byla přepravena do Hlubčic ve Slezsku, kde zůstala do jara 1647. Kvůli ohrožení uskladněných knih císařskými vojsky je nechal generál Wittenberg převézt dál do Hlohova, kde byly sudy s knihami přeloženy na čtrnáct malých lodí, které je dopravily po Odře do Štětína a odsud po moři do Stockholmu, kam dorazily začátkem června 1647.^{14]}

Posledním ziskem Švédů před uzavřením vestfálského míru byly knihy ukořistěné z Malé Strany a Hradčan, jichž se švédská vojska zmocnila v červnu 1648. Součástí pražské kořisti se staly knihy z bývalé Rudolfovy kunstkomy a exempláře patřící dalším členům habsburského rodu (např. Matyáše II. či Ferdinanda III.). Z Malé Strany byly na sever také odvezeny knihy z církevních institucí, například z jezuitského profesního domu na Malé Straně či z premonstrátského kláštera na Strahově.^{15]} Nejrozsáhlejší kořistí se ovšem stala rožmberská knihovna přemístěná na Pražský hrad teprve o rok dříve (1647) z Třeboně. Obsahovala téměř 10 000 titulů a reflektovala vztah Rožmberků ke knižní kultuře již od 14. století. Její obsahovou skladbu k roku 1610 zachycuje čtyřsvazkový katalog Václava Březana, který se dochoval v Královské knihovně ve Stockholmu a je dnes přístupný i v digitální podobě.^{16]}

13] Souhrnně ke švédské okupaci Olomouce Miroslav KOUDELA – Zdeněk KAŠPAR, *The Swedes in Olomouc (1642–1650)*, Olomouc 1995; Miroslav KOUDELA, *Za třicetileté války*, in: Jindřich Schulz (red.), *Dějiny Olomouce I*, Olomouc 2009, s. 333–367.

14] O. WALDE, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, s. 245–246.

15] Celkově k válečné kořisti z Prahy J. ÖHMAN, *Die Plünderung von Prag 1648*, s. 240–248; Emil SCHIECHE, *Die Rosenbergsche Bibliothek vor und nach Juli 1648*, *Stifter-Jahrbuch* 5, 1957, s. 102–140. K odvozu knih ze Strahovského kláštera recentně Bořek NEŠKUDLA, *Strahovská knihovna v době švédského vpádu v roce 1648*, in: *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru: sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*, Ústí na Orlici 2008, s. 249–264.

16] Stockholm: Kungliga biblioteket (U 378), dostupný na <https://www.knizni-korist.cz/>

Tento katalog byl vysokou úrovní svého zpracování mimořádný v rámci celé střední Evropy a díky přesným záznamům bylo možné spolehlivě rekonstruovat celkovou obsahovou, typografickou i jazykovou skladbu této nejstarší šlechtické knihovny českých zemí.^{17]}

Knihy z Prahy byly uloženy do třiceti sudů a dopraveny po Vltavě a Labi do meklenburské pevnosti Dömitz, kde zůstaly uloženy přes zimu. Na jaře roku 1649 byly knihy přemístěny do Wismaru a odtud byly po moři přepraveny do Stockholmu, kam dorazily v květnu téhož roku.^{18]}

Jejich přeprava však byla zorganizována poněkud narychlo vzhledem k očekávanému uzavření vestfálského míru a odchodu švédských vojsk z Prahy a probíhala zřejmě poněkud méně organizovaně, než tomu bylo o rok dříve na Moravě. Knihy nebyly před převozem zinventarizovány, ani pečlivě zabezpečeny. Dochované exempláře svědčí o tom, že jednotlivé knihy či rozsáhlejší soubory si v Praze přivlastnili i švédští vojáci a velitelé (Hans Christoph Königsmarck, Johann Klee, Alexander Erskein). Je zajímavé, že šlo převážně o svazky, které nebyly evidovány v odvezených katalozích (například knihy Heřmana Buldera, které získali až Švamberkové a do rožmberského katalogu již zaneseny nebyly), nebo o knihy nacházející se mimo Pražský hrad (například v profesním domě jezuitů na Malé Straně). Rozsah osobní kořisti švédských vojenských elit, stejně jako otázka, zda se tak dělo s (tichým) souhlasem švédské koruny, nebo šlo o svévolnou akci, patří k jedné z oblastí, jimž by se měl budoucí výzkum věnovat.

Předběžný výzkum také ukázal, že se ve Švédsku ocitly i jednotlivé knihy z jezuitských kolejí v Chomutově, Českém Krumlově a v Jihlavě. Přestože je zřejmé, že půjde spíše o jednotliviny či menší knižní soubory, jedná se o zcela novou informaci.

Knihovny jako historický pramen

Z původních knižních celků odvezených Švédy byly zatím detailně analyzovány pouze dvě: sběratelsky a univerzálně zaměřená knihovna Rožmberků a dosud neznámá rakouská knihovna Becků z Leopoldsdorfu, která byla ve dvacátých letech 17. století začleněna do dietrichsteinské knihovny. Ta se ukázala být unikátním dokladem zatím málo prozkoumaných intelektuálně orientovaných šlechtických knihoven schopných reflektovat myšlenkový horizont i zájmové priority svého majitele.^{19]}

katalogy/ [cit. 25. 2. 2019].

17] L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*.

18] Emil SCHIECHE, *Die Rosenbergsche Bibliothek*, s. 102–140.

19] L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*; Lenka VESELÁ, *Rytíř a intelektuál. Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525–1596) a jeho knihovna*, Praha 2016; Lenka VESELÁ, *Šlechtická knihovna*

Komplexní výzkum švédské knižní kořisti proto nesporně přinese nové a často i překvapivé poznatky. Poměrně zajímavá zjištění lze očekávat v případě olomoucké kořisti, kde se již nyní podařilo identifikovat několik zajímavých osobních knihoven, o jejichž existenci jsme zatím neměli tušení. Patří mezi ně například knihy později svatořečeného Jana Sarkandera a jeho bratra Mikuláše, které byly součástí jezuitské knihovny. Zajímavé údaje o intelektuálním zázemí duchovních osob působících v předbělohorských Čechách mohou přinést rekonstrukce i dalších osobních knihoven (např. Zikmunda Scholla ze Schlampachu, Viléma Prusinovského z Víckova), které se jako dar staly součástí zejména jezuitské, ale také kapitulní knihovny. Dochované exempláře z švédské kořisti ovšem svědčí i o širších systémových otázkách, například o překvapivě rozsáhlém transferu knih napříč klášterními komunitami v Olomouci nebo o sdíleném využívání knihvazačských dílen.

Podobně cenným pramenem je i knihovna Františka z Dietrichsteina. V krátké době absorbovala celou řadu knižních celků z Moravy i zahraničí, a to jak ze šlechtického prostředí (Valdštejnové, Beckové z Leopoldsdorfu) a od církevních představitelů (Andreas Dudith, Jacobus Maripetri), tak i od městské inteligence (brněnský lékař Jakub Konrád Praetorius z Perlenberka). Jedním z úkolů dalšího výzkumu bude mimo jiné i podrobněji analyzovat poněkud megalomanskou akviziční strategii kardinála z Dietrichsteina. V jejím důsledku se v osobní knihovně kardinála, který se výrazně zasazoval o očistění moravských měst od zakázané protestantské literatury, paradoxně nacházelo její obrovské množství. Dochované exempláře také svědčí o Dietrichsteinových akvizicích, o nichž jsme zatím neměli tušení. K nejnovějším objevům patří například knihy kalvínského teologa Theodora Bezy, jehož knihovna se nacházela na Moravě ve vlastnictví Zástřizlů již od začátku 17. století, ale od poloviny století byla považována za ztracenou. Poslední výzkumy ukazují, že se stala – pravděpodobně jako součást knihovny dietrichsteinské – také švédskou knižní kořistí.^{20]} Ve Švédsku se dochovalo i několik knih z dalších osobních knihoven (například významného pražského lékaře Jana Jessenia, jehož knihovna byla rozptýlena brzy po jeho popravě na Staroměstském náměstí v roce 1621, nebo knihy patřící rodině Sixtů z Ottersdorfu). Okolnosti, za jakých se tyto knihy dostaly do Švédska, budou rovněž předmětem budoucího výzkumu.

Je nutné se smířit s tím, že výše zmíněné soukromé knihovny se dochovaly jen jako torza a nebude možné je rekonstruovat jako celek. O to větší pozornost by se v budoucnu měla soustředit na knihovnu brněnského nobilitovaného měšťana, lékaře a cestovatele Jakuba Konrada Praetoria z Perlenberku, kterou

jako intelektuální zrcadlo? K reflexi dobové mentality na příkladu knižní sbírky Hieronyma Becka z Leopoldsdorfu (1525–1596), Český časopis historický 113 č. 4, 2015, s. 941–964.

20] Lenka VESELÁ – Marta VACULÍNOVÁ, *Die Bibliothek des Theodor Beza: verloren oder zerstreut?*, Gutenberg-Jahrbuch 93, 2018 (Festschrift zum 550. Todestag Johannes Gutenbergs), s. 208–227.

také získal František z Dietrichsteina. Obsahovala více než 2000 děl a dochované exempláře vypovídají o jejich aktivní četbě a studiu. Kromě pozůstalostního inventáře dochovaného v Brně se ve Švédsku nacházejí tři verze katalogů této knihovny, které vytvořil sám Praetorius na sklonku svého života. Tento výjimečný pramen, který je nyní dostupný v digitalizované podobě, zachycuje nejen celkovou skladbu Praetoriovy knihovny, ale i řadu dalších cenných a ne zcela běžných informací – například o pořizovací ceně jednotlivých knih či o osobních darech.^{21]}

Rozptýlení knihoven a otázka jejich dochování

Na rozdíl od polských kolegů, kteří polonika ve švédských knihovnách mapují systematicky již od šedesátých let minulého století,^{22]} se v českém prostředí o celkovou evidenci dochovaných knih odvezených Švédy zatím nikdo nepokusil. V roce 2017 jsem proto zahájila projekt, jehož cílem je postupné zmapování všech dochovaných knih ze švédské knižní kořisti pocházejících z českých zemí. Tento výzkum v současnosti probíhá především v těch zahraničních institucích, které uchovávají rozsáhlejší soubory knih odvezených z českých zemí: jedná se zejména o fondy královských knihoven ve Stockholmu a Kodani, univerzitních knihoven v Lundu, Uppsale a Leidenu, církevních knihoven ve Västerås a Strängnäs a Vatikánské knihovny v Římě. Přestože tento výzkum bude ještě několik let pokračovat, již nyní lze částečně odpovědět na otázku, jak velké množství knih se z původních celků dochovalo.

Výzkum rožmberské knihovny a knihovny Becků z Leopoldsdorfu, jehož součástí bylo i dohledání všech dostupných exemplářů, přinesl zjištění, že se dochovala jen malá část původních sbírek, v obou případech se jednalo jen asi o 15 % jejich původní velikosti. Vše zatím naznačuje, že podíl dochovaných knih je obdobný i pokud jde o švédskou knižní kořist jako celek, tudíž že celkový počet dochovaných knih se pohybuje zřejmě kolem 3000 exemplářů. Je však nutné vzít v úvahu, že spíše než o míru dochování se jedná o knihy, o jejichž existenci se lze na základě publikovaných provenienčních údajů dozvědět.^{23]}

21] Souhrnně o Praetoriově a jeho knihovně Pavlína HAMANOVÁ, *O vazbách a knihovně brněnského lékaře a cestovatele Jakuba Konráda Praetoria z Perlenberku*, Vlastivědný věstník moravský 30, č. 1, 1978, s. 73–79; Edice a rozbor pozůstalostního inventáře Hana BOROVSÁ – Tomáš BOROVSÁ, *Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Praetoria. I. Edice pozůstalostního inventáře*, in: Brno v minulosti a dnes 26, 2002, s. 475–510; titíž, *II. Komentář*, Brno v minulosti a dnes 27, 2003, s. 521–546. Digitální kopie katalogů jsou dostupné na <https://www.knizni-korist.cz/katalogy/> [cit. 25. 2. 2019].

22] Peter SJÖKVIST, *Polish collections at Uppsala University Library – a history of research*, in: Doroty Sidorowicz-Mulak – Agnieszki Franczyk-Cegły (red.), *Książka dawna i jej właściciele II*, Wrocław 2017, s. 237–244.

23] Detailně o výzkumných postupech Lenka VESELÁ, *Schwedische Bücherbeute aus Böhmen*

V budoucnu se proto počet objevených knih bude jistě zvyšovat, neboť výzkum a zpracování provenienčních údajů patří k jednomu ze současných trendů výzkumu historických fondů.^{24]}

Překvapivě nízká míra dochování knih ukořistěných v českých zemích je způsobena celou řadou okolností. Jednou z nich je částečné rozptýlení, ke kterému došlo záhy po přivezení knih do Stockholmu. Královna Kristýna I. několik tisíc z nich rozdala hned v následujících letech: část směřovala vzdělávacím a církevním institucím, část soukromým osobám a poměrně velké množství knih si vzala s sebou po své abdikaci v roce 1655 a při následném odjezdu ze Švédska do Říma. Tyto knižní dary však nebyly příliš objemné. Univerzita v Uppsale a gymnázium v Åbo (dnes finské Turku) získaly jen několik desítek svazků, gymnázium ve Västerås jen několik stovek knih. Nejrozsáhlejší dar získala katedrála ve Strängnäs, v tomto případě šlo pravděpodobně o asi dva tisíce knih. Další soubory knih získali také správci švédské královské knihovny Isaac Vossius (ty se později staly součástí univerzitní knihovny v nizozemském Leidenu) a Edmund Gripenhielm (ty se v roce 1684 zase dostaly do univerzitní knihovny v Lundu). Část knih byla dále rozptýlena ještě v 17. či v 18. století prostřednictvím aukcí a dalších prodejů: asi největší dopad měla aukce kapitulní knihovny ve Strängnäs v roce 1764, ve které bylo nabízeno ke koupi více než 1000 knih z českých zemí (část z nich skupili dánští sběratelé a s některými z nich se lze dnes setkat v Královské knihovně v Kodani).^{25]}

Rozptýlení knih se na nízké míře dochování knih podepsalo ovšem jen z menší části. Na rozdíl od knih zkonfiskovaných v Polsku a německé říši se podstatná část knih z českých zemí stala součástí královské knihovny na zámku *Tre Kronor* ve Stockholmu, který v roce 1697 postihl ničivý požár. Během krátké doby zde shořelo více než 17 000 knih a více než 1 000 rukopisů, tedy asi tři čtvrtiny celé dvorské knihovny. Jejich součástí byla i velká část exemplářů přivezených padesát let předtím z Čech a Moravy.

und Mähren (1646–1648): Ihre Forschung und neue Präsentationsmöglichkeiten, Frühneuzeit-Info 2018 (v tisku).

24] Výjimečným příkladem knihovny s kompletně zpracovanými proveniencemi je katedrální knihovna ve Strängnäs, viz Ragnhild LUNDGREN, *Strängnäs domkyrkobibliotek. Systematisk katalog över tryckta böcker* I–II. Skellefteå 2017. Zmínit je také třeba projekt univerzitních knihoven v Uppsale a Lundu *ProBok*, který je zaměřen na podchycení a digitalizaci vzácných historických vazeb a proveniencí z jejich fondů: <http://probok.alvin-portal.org/alvin/> [cit. 25. 2. 2019].

25] Aukční katalog byl vydán tiskem: *Catalogus librorum, ab antiquis bibliothecis, Pragensi & Olomuciensi, quibus olim Regium Gymnasium Gustavianum Strengnesense donaverat gl. m. regina Christina...*, Stockholm 1765.

„Druhý život“ českých knih ve Švédsku

Po skončení třicetileté války se ve Švédsku nacházelo obrovské množství knih různorodého obsahu a stáří, které bylo potřeba uspořádat. Volba oborového uspořádání představovala nejen praktickou, ale i ideologickou záležitost, neboť systematizace oborů v tehdejších knihovnách měla i symbolický význam.^{26]} Správu a případné využití nově nabytých knih navíc komplikovala i skutečnost, že její výraznou část tvořila katolická teologická literatura pocházející převážně z jezuitských konventů v Polsku a na Moravě, která byla v přísně luteránském Švédsku zakázána.

Univerzitní knihovna v Uppsale tuto otázku vyřešila rozdělením knih do dvou samostatných sbírek, z nichž jedna byla určena k praktickému využití a druhá se stala uzavřeným „historickým“ fondem.^{27]} Pokud jde o uspořádání, zvítězilo v Uppsale praktické hledisko. Převzat byl oborový systém jezuitské knihovny z Braniewa, jež tehdy tvořila podstatnou část uppsalské univerzitní sbírky.

Oborové členění katalogů přivezených s knihovnami z českých zemí (katalogy rožmberské, dietrichsteinské a jezuitské knihovny z Olomouce), které se staly součástí Královské knihovny ve Stockholmu, jako vzor při novém uspořádání rozsáhlých sbírek použity nebyly. Švédský knihovník Isaac Vossius se však při tvorbě nového katalogu inspiroval alespoň vizuální podobou rožmberského katalogu.^{28]}

Pokud jde o knižní kořist z Čech, zatím se hlouběji nikdo nezamýšlel nad pozadím královských darů vzdělávacím a církevním institucím. V publikacích se vše obvykle odbývá větou o nepotřebných duplikátech či naopak tezí o edukativním účelu těchto darů.^{29]} Konkrétní vzdělavatelský význam lze ovšem předpokládat jen v některých případech, jako byl menší knižní dar pro univerzitu v Uppsale nebo akademii v Åbo, které navíc obsahovaly převážně historickou literaturu použitelnou při výuce. V dalších případech, jako byl dar pro gymnázium ve Västerås, však bylo cílem pouze vyplnit prázdnotou zejíci

26] Helmut ZEDELMAIER, *Bibliotheca universalis und Bibliotheca selecta: Das Problem der Ordnung des gelehrten Wissens in der frühen Neuzeit*, Köln am Rhein 1992; Lenka VESELÁ, *Knihovna jako uspořádaný obraz světa. Oborové třídění rakouských a českých šlechtických knihoven (1550–1650)*, in: Eva Augustínová (red.), *Knižnice ako fenomén kultúrneho dedičstva Slovenska a Slovákov*, Žilina 2017, s. 164–181.

27] Emma HAGSTRÖM MOLIN, *Krigsbyten i Uppsala universitetsbibliotek under 1600-talet: inte bara en bibliotekshistoria*, in: Peter Sjökvist (red.), *Bevara för framtiden: texter från en seminarierie om specialsamlingar*, Uppsala 2016, s. 61–71.

28] Christian CALLMER (ed.), *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae regiae Holmiensis c. annum 1650 ductu et auspicio... conscriptus*, Stockholm 1971, s. XIII.

29] O duplikátech a nepotřebných knihách hovoří O. WALDE, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, s. 26; z českých autorů v podobném duchu František HORÁK, *Dodatková a souhrnná zpráva o průzkumu humanistických bohemik za léta 1966–1968*, *Listy filologické* 92, 1962, s. 360.

police nově zřízeného gymnázia, neboť dar z větší části tvořily knihy jezuitské katolické teologie a jako celek nemohly ve větší míře plnit vzdělávací funkci.

Zjevně však existovaly i komplikovanější případy, kdy české knihy sehrály v dobových událostech nečekaně významnou symbolickou roli. Kapitula ve Strängnäs obdržela od královny v roce 1649, jen pár měsíců poté, co do Stockholmu dorazily knihy z Prahy, až 2000 knih z českých a moravských knihoven. Knihy byly velmi různorodého, převážně náboženského obsahu, ale po stránce konfesní byla jejich obsahová skladba velmi vyvážená. Analýza těchto knih ukázala, že ze strany Kristýny I. mohlo jít o symbolické vyjádření podpory tamního biskupa Johannese Matthiae, který tehdy již otevřeně prosazoval ekumenické postoje hraničící s náboženským synkretismem a jenž byl později za své názory odstaven z úřadu. Symbolický význam královského knižního daru podtrhuje i skutečnost, že biskup Matthiae knihy umístil v katedrále ve Strängnäs na veřejně přístupném místě a nechal také vytvořit jejich katalog. Tato progresivní perioda v dějinách kapitulní knihovny však trvala jen krátce a i ve Strängnäs se knihy z českých zemí, stejně jako jinde, záhy stávají historickým a jen málo aktivně používaným knižním fondem.^{30]}

Vnímání cizorodého původu knih pocházejících z válečné kořisti navíc přetrvávalo i v následujících staletích. Zjevně je to především v těch knihovnách (Uppsala, Strängnäs), kde byly tyto ukořistěné knihy drženy jako samostatné oddělené celky. Zajímavým svědectvím o této skutečnosti je ale i titulní strana aukčního katalogu z roku 1765, který doslovně avizoval, že jde o knihy „ze starých knihoven v Praze a v Olomouci“.^{31]}

Dosavadní výzkum české knižní kořisti tedy spíše podporuje nedávno zveřejněný názor, že bude nutné přehodnotit dosud převládající tezi o kulturním transferu, který zatím byl v souvislosti s kulturní válečnou kořistí zmiňován nejčastěji. Podle P. Sjökvista a K. Östlunda je možné tento termín používat v souvislosti s ukořistěnými uměleckými sbírkami, ale jen stěží jej lze aplikovat na konfiskované knižní soubory.^{32]} Výzkum švédské kořisti z Prahy, Olomouce a Mikulova ale zároveň poukazuje na ojedinělé případy ovlivněné specifickými historickými okolnostmi, kdy mohly knihy z českých zemí sehrát i progresivní roli v dějinách švédské knižní kultury raného novověku, tak jak tomu bylo například i v případě knihovny ve Strängnäs.

30] Lenka VESELÁ, *Užitečné, či nepotřebné? Knihy z Čech a Moravy jako dar královny Kristiny švédským vzdělávacím institucím v polovině 17. století*, in: Knihovny a jejich majitelé, Brno 2018, s. 63-73.

31] Viz pozn. 28.

32] P. SJÖKVIST – K. ÖSTLUND, *War Booty at Uppsala University Library*, dostupné na <http://library.ifla.org/1687/1/088-sjokvist-en.pdf> [cit. dne 25. 1. 2019].

The Swedish Booty of Books from the Bohemian Lands and New Prospects for Research into the Subject

Summary

Swedish soldiers took more than 25,000 books from the Bohemian lands at the end of the Thirty Years War. The Mikulov and Olomouc collections were the first to be confiscated in 1646, followed two years later by the Swedes acquiring extensive collections from Prague Castle and the Strahov Monastery. Although the Swedish booty of books sparked interest from Czech researchers beginning in the 18th century, complex research into the subject and chiefly a mapping of the surviving books has not received an appropriate level of interest. The remnants of these collections are significant, and they often provide the only evidence of the existence of little-known personal libraries, which represent a little-researched area in Bohemian and Moravian book culture in the period before the Battle of White Mountain in 1620.

This contribution summarises the key milestones of research into the Swedish book booty and lists the newest questions about the subject. The focus of the work is a thorough reconstruction of the confiscated book collections and mapping their role in their new cultural environment. A new platform for this area of research is the new informational-bibliographical portal *The Swedish Booty of Books from Bohemia and Moravia 1646–1648*, the goal of which is to make the results of ongoing research into the confiscated books available to both the academic and general public. A key part of the portal is a specialised database with detailed descriptions of surviving books. These entries are connected to interactive maps offering information about their current locations, as well as a visualisation of how Bohemian books travelled throughout Europe. The portal also provides access to digital copies of all original surviving Bohemian and Moravian library catalogues that have been deposited in Sweden. Finally, it also offers the first Czech translation of the work of Swedish historian Otto Walde about the Bohemian booty of books. The web portal does not just aim to provide important sources of information that have been difficult to access in the Bohemian and Moravian environment up to now, but also to become a launching pad for further research into this area.

Hexenprozesse in Schlesien und Mähren zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine Zwischenbilanz^{1]}

Karolina WOJTUCKA

Abstract: The phenomenon of witchcraft and witchcraft trials occupies a very important place in the history of Europe, both in the life of society, in the history of culture and mentality, as well as in the beliefs and history of law. The centre of witchcraft trials were the German lands, and the range of hunting was gradually directed to the east. In this respect, we should also look at a very turbulent period in the history of Europe, namely the first half of the 17th century, when a religious conflict took place, such as the Thirty Years' War (1618–1648).

Key Words: Magic; Witchcraft Trials; Folk Beliefs; Witchcraft; Moravia; Silesia

Das 16. und 17. Jahrhundert waren geprägt von Angst, bedingt durch einen generellen wirtschaftlichen Abschwung. Daneben gab es noch verheerende Naturkatastrophen mit ausgeprägten Hungersnöten, Seuchen (Pest), in deren Folge die Bevölkerungszahlen drastisch schrumpften, sowie grausame Religionskriege. Diese Ängste führten mitunter zu blutigen Auseinandersetzungen, für deren Ausbruch jeweils die andere Seite verantwortlich gemacht wurde. Es waren Fremde, Menschen anderer Religion oder Menschen, denen vorgeworfen wurde, schädliche Magie nachzuahmen. Es war eine Zeit der Rückbesinnung auf alte Vorstellungen, wobei insbesondere der Anthropomorphismus wieder stärker zur Geltung kam. Das von der Epidemie erfasste Gebiet wurde das aus der Zeit des Jenseits übernommene Land. Überall fanden die Menschen Beweise für das Vorhandensein apokalyptischer Tiere, sie wurden selbst Bewohner der geisterhaften Welt.^{2]} Für ihre Misserfolge gaben sie die Schuld allen „anderen“, unter denen die Toten, die am Grab gestorben sind, ihren Platz gefunden haben.

Das 17. Jahrhundert war auch stark vom Wetter beeinflusst, weshalb es von den Wissenschaftlern als *Kleine Eiszeit* bezeichnet wurde. Damit einher ging eine Klimaverschlechterung. Diese Periode fällt zum Großteil in die sogenannte frühe Neuzeit. Historiker sehen einen Zusammenhang zwischen der Hexenjagd und der *Kleinen Eiszeit*. Wolfgang Behringer, der Autor des Buches „Kulturgeschichte des Klimas“, stellt fest, dass das *Zeitalter der Hexenverfolgungen*

1] Der Beitrag stellt eine Momentaufnahme dar. Aufgrund der laufenden Forschungen und aus Platzgründen werden nur ausgewählte Hexenprozesse dargestellt.

2] Piotr KOWALSKI, *Zwierzozłekoupiory, wampiry i inne bestie*, Kraków 2000, S. 115.

die Jahre 1560 bis 1660 umfasste.^{3]} Die Hexen wurden für die verschiedenen Klimaextreme, wie anhaltende Regenfälle, Hagelschlag im Sommer und später Frost verantwortlich gemacht. Sie wurden so zu den Sündenböcken der gebeutelten Gesellschaft.^{4]}

Der Dreißigjährige Krieg war einer der dramatischsten Kämpfe, die im 17. Jahrhundert in Europa stattfanden. Man nimmt an, dass die Menschen während des Krieges keine Kräfte mehr hatten, Hexen aufzuspüren. Doch kam es leider in vielen Orten und Städten dennoch zu Hexerei-Anklagen, mit denen die Menschen ihre Frustration abreagierten. Hierzu einige Beispiele ausgewählter Hexenprozesse während des Dreißigjährigen Krieges.

In Schlesien und Mähren kam es zu einer Reihe von Hexenprozessen. Einige fanden in Jeseník (dt. Freiwaldau) statt.^{5]} Das erste Opfer war die Ehefrau des Hirten von Jeseník, Barbara Schmied, die im Sommer 1622 von dem auf dem Totenbett liegenden Ehemann als Hexe bezichtigt wurde. Die unglückliche Frau wurde sofort festgenommen und verhört. Barbara wurde der Folter unterzogen. Sie wurde zweimal gefoltert und erst nach dem Anbrennen der Beine und Körperseiten konnte ihr Wille gebrochen werden.^{6]} Sie gab die Namen von anderen Hexen an, wie: Eva Besslerova, Salome Wolf, Urszula Becker, Dorota Böhner, Anna Junghansowa und Marta Wezel, die eine Hebamme war. Durch ihre Aussagen wurden weitere 35 Personen verhört. Es wurde eine Gerichtssitzung einberufen, die vom Bischofsanwalt Johann Grosser und den Stadtrichtern Kacper Schmitz und Melchior Wilden geleitet wurde.^{7]} Während des Verhöres erzählte Barbara Schmiedova, wahrscheinlich als Folge der enormen Schmerzzufügung, über alle ihre magische Aktivitäten, wie zum Beispiel über die Schädigung der Gesundheit der Nachbarn, der Fliegen, des Wetters^{8]} oder das Zaubern mit Hilfe von Kräutern^{9]}. Im Zuge der Prozesse begannen

3] Wolfgang BEHRINGER, *Kulturgeschichte des Klimas. Von der Eiszeit bis zur globalen Erwärmung*, München 2016, S. 176.

4] Ebd., S. 174.

5] Siehe: Bedřich ŠINDELÁŘ, *Príspevek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651–1684*, Slezský sborník 44, 1946, S. 65–80.

6] Michaela NEUBAUEROVÁ – Drahomír POLÁCH, *Zpráva o nevěře. O historii čarodějnických procesů Slezska a severozápadní Moravy = Raport o niewierze. O historii procesów o czarownic Śląska i Północno – Zachodnich Moraw = Die Nachricht vom Unglaube. Von der Geschichte der Hexenprozesse in Schlesien und im Nordwesten von Mähren*, Šumperk 2010, S. 62–63.

7] Ebd.

8] Wetterhexe, Hexe als Wettergeist und Wetterdämonen – sehr oft war eine Hexe auch für Wetterzauber verantwortlich. Schlechtes Wetter, z. B. Hagel, strenger Frost, Sturmwind, Ungewitter, konnten von Hexen verursacht sein. Dieser Zauber wurde als *maleficia* bezeichnet, siehe: Oswald KURTZ, *Beiträge zur Erklärung des volkstümlichen Hexenglaubens in Schlesien*, Greifswald 1916, S. 86–87.

9] Hexen benutzten dazu unter anderen Peterswurz, Drachenzwurz, Wegewurz, Sahnig,

immer mehr Frauen von ihren „Verbrechen“, zu erzählen. In der Regel wurde vom Sabbat berichtet, wo die Hexen „*Bier getrunken und Fleisch geßen*“.^{10]} Wenn vom Sabbat gesprochen wurde, musste auch eine Salbe genannt werden, mit deren Hilfe eine Fahrt zum Hexentreffen ermöglicht wurde. Eine Angeklagte sagte aus, dass sie ein solches Medikament von Salome^{11]} bekommen hätte und sie damit den ganzen Körper einschmieren musste.^{12]} Es gab auch Aussagen, in denen die Frauen bezeugten, dass der Teufel (*böße feindt*) sie nachts besucht hätte.^{13]} Sehr oft stand die Familie nicht auf der Seite der Angeklagten, wie im Fall von Salome Wolf, wo ihr Vater es bedauerte, dass die Tochter mit dem Teufel zu tun hatte.^{14]}

In den Akten erscheint oft das Wort *Pilweyßen* und einige Frauen behaupteten von sich, dass sie solche Wesen seien; eine andere Person sagte im Verhör aus, *von Pilweyßen wüste Er nichts*.^{15]} Es ist schwer, zu definieren, was mit dem Wort genau gemeint ist. Das Wörterbuch der deutschen Mythologie von Jakob Grimm enthält einige Belege, wie z. B., dass es sich dabei um Hausgeister oder Dämonen handeln würde. Im 15. Jahrhundert wird dieser Begriff mit der Hexe gleichgesetzt und kommt in vielen Teilen Deutschlands vor.^{16]} Die Hexe wird so allmählich zur Milchhexe oder Hexe, die sich mit milchbezogenem Zauber beschäftigt.^{17]}

Wie brutal die Verhöre mitunter waren, zeigt das Beispiel der Hebamme Marta Wezel, die im Gefängnis mit umgedrehtem Hals aufgefunden wurde. Natürlich wurde behauptet, dass das ein Werk des Teufels war.^{18]} Die Leiche von Marta wurde am 21. August „*abents, umb 7 Uhr zum Breßlichen Thor hinausgeführt, und unter dem Galgen begraben, zuvor aber der Kopf weggeschlagen und aufgeschnitten worden*“.^{19]} Im Zuge dieses Prozesses wurden mindestens

Schwarzwurzel, siehe: M. NEUBAUEROVÁ – D. POLÁCH, *Zpráva o neviře*, S. 64.

10] Archiwum Państwowe we Wrocławiu [weiter: APWr.], Księstwo Nyskie, Sign. 381, S. 64.

11] Salome Wolf, eine der Angeklagten.

12] APWr., Ks. Nyskie, Sign. 381, S. 63.

13] Ebd., S. 61.

14] Ebd., S. 72.

15] Ebd.

16] Jacob GRIMM, *Deutsche Mythologie*, Bd. 1, Berlin 1875, S. 391.

17] *Milchhexe*, in: Eduard HOFFMANN-KREYER – Hanns BÄCHTOLD-STÄUBLI (Hg.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. 6, Berlin – New York 1987, S. 293. Schadenszauber war eine der möglichen Arten von Anschuldigungen. Da Milch eine wichtige Rolle in der Ernährung der modernen Gesellschaft spielte, führten alle Probleme bei der Beschaffung, wie zum Beispiel der Mangel an oder die Beimischung von Blut (dann zum Verzehr ungeeignet), dazu, dass die Situation verdächtig wurde.

18] Karen LAMBRECHT, *Hexenverfolgung und Zauberprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln 1995, S. 114.

19] APWr., Ks. Nyskie, Sign. 381, s. 28.

fünf Personen hingerichtet. Aufgrund der Gerichtsprotokolle wissen wir, dass in dieser ersten Phase ca. 50 Personen verhört wurden.^{20]}

Nach dem Jahr 1622 kam es zum Stillstand der großen Hexenprozesse. Der Dreißigjähriger Krieg, vor allem die Zeit von 1622 bis 1639, setzte den Bewohnern besonders zu. Hinzu kamen Hungersnöte und Seuchen. In dieser Zeit kam es daher nur zu vereinzelt Prozessen und Anklagen.^{21]} Zum Beispiel forderte man 1625 die Verbrennung einer Frau. Der Hauptanklagepunkt stützte sich auf einen „*beßten Finger*“.^{22]} Die nächsten Anhaltspunkte für Hexenprozesse in Zlaté Hory (dt. Zuckmantel) stammen aus dem Jahr 1639. Da es sich lediglich um Rechnungen handelt, sind leider keine weiteren Einzelheiten bekannt. In einem Dokument ist von mehr als elf Hexenverbrennungen die Rede (20. Oktober 1639^{23]}).^{24]} Die Rechnung lautete über insgesamt 425 Taler. Der Bürgermeister bekam 9 Taler und 6 Groschen, der Stadtrat 9 Taler und 6 Groschen, der Vogt 18 Taler und 12 Groschen, die Gerichtsschöppen 18 Taler und 12 Groschen, der Stadtschreiber 9 Taler und 6 Groschen und der Stadtdiener auch 9 Taler und 6 Groschen. Der Rest wurde dem Bischof vermacht.^{25]} Es wird auch die Belohnung für den Scharfrichter genannt.^{26]} Nach einem sogenannten „*Scharfrichterakkord*“ vom 27. August 1640 bekam der Henker 6 Taler für die Hinrichtung und weitere 6 Taler für eine Woche Arbeit.^{27]} Der Stadtrat gab auch die Anweisung zur Hinrichtung, und zwar so, dass diejenigen Personen, die „*diß Laster gutwillig bekannnten, [...] durch das Schwert gerichtet und dann erst verbrannt werden [sollten]*“.^{28]}

Das nächste bekannte Dokument stammt vom 25. August 1640 und betrifft die Urteile von vier Frauen: Anna Sigelin, Barbara Zimpelin, Maria Golzin und Barbara Glözerinn.^{29]} Die Frauen wurden zuerst wegen Ketzerei angeklagt, dann wegen des Teufelpakts und Schadenzaubers. Die Hinrichtung

20] K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 481.

21] Ebd., S. 130–131.

22] Josef PFITZNER, *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel*, Zuckmantel 1924, S. 195.

23] In seinem Buch schreibt Josef Pfitzer, dass die elf Hexen 1637 verbrannt wurden, siehe J. PFITZNER, *op. cit.*, S. 196.

24] K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, s. 132.

25] Ernst HELD-RITT, *Das Hexenwesen des siebzehnten Jahrhunderts im Fürstenthum Neisse österreichischen und schlesischen Antheils*, Österreichische Zeitschrift für Geschichte und Staatskunde 96, 1835, S. 383.

26] In dieser Zeit war Georg Hildebrandt der Scharfrichter; seinen Namen kennen wir, obwohl das „*Theatrum Europaeum*“ und Friedrich Lucae von acht Henkern aus Zuckmantel berichten, siehe: K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 141.

27] E. HELD-RITT, *Das Hexenwesen*, S. 383.

28] J. PFITZNER, *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel*, S. 196.

29] E. HELD-RITT, *Das Hexenwesen*, S. 384, K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 143.

wurde für den 31. August angesetzt.^{30]} Das Ende der Verfolgungswelle war 1641. Aber auch später kam es noch zu weiteren Anklagen.

Glück hatte Helena Dettlin. Sie wurde von Michael Nentwig angeklagt wegen Wetterschadenzauberns. Sie war beobachtet worden, wie sie gestikuliert und im Getreidefeld mit erhobenen Händen „wunderberliche Kreise“ gemacht hatte. Man sagte ihr, sie solle mit solchem Zaubern aufhören, sonst würde sie an Leib und Leben gestraft werden.^{31]}

Es ist schwer feststellbar, wie viele Menschen ihr Leben in der Verfolgungswelle 1634 bis 1648 verloren haben. Verschiedene Belege mit eher allgemeinen Informationen sprechen von über 27 Opfern, was wahrscheinlich nur einen kleinen Teil darstellt. Bereits 1641 wurden in 16 in Nysa durchgeführten Prozessen 16 „Hexen“ verurteilt.^{32]} Die Anzahl der Hexen war so groß, dass der Stadtrat von Nysa im September 1639 die Erlaubnis erteilte, einen speziellen Ofen (Hexenofen) zu bauen, in dem „die Anhänger des Teufels, der Hexen und der bösen Geister“ verbrannt werden sollten. Dieses besondere Gerät wurde aus Ziegeln gebaut und befand sich in der Nähe des Galgens und des Rabensteins.^{33]} Solche Hexenöfen gab es bereits an anderen Orten Europas. Schon früher waren sie im Zeil am Main, wahrscheinlich auch in Geroldshofen^{34]} in Gebrauch. Der Vorteil solcher Hexenöfen lag darin, dass man im Vergleich zum Scheiterhaufen weniger Holz, das zudem teuer war, benötigte. Ein Hexenofen war also ökonomischer.^{35]} Hexenöfen (auch Feueröfen genannt) wie der in Zeil konnten wie ein dörflicher Backofen eine Höhe von sieben bis acht Fuß haben. Die Tür war aus Eisen gemacht und die Brennzeit betrug etwa drei Stunden.^{36]} Laut Held-Ritt konnten in dem Feuerofen sechs bis acht Hexen gleichzeitig verbrannt werden.^{37]} Der Ofen in Nysa entstand ca. 1639 und wurde in einem Dokument aus dem 7. November erwähnt, als man seiner Errichtung zustimmte.^{38]} Der Ofen von Nysa war auch Vorbild für das in Mähren gelegene Dorf Heřmanovice (dt. Hermannstadt), das 1640 den Auftrag erhielt, einen eigenen Hexenofen zu bauen.^{39]}

30] K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 143.

31] J. PFITZNER, *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel*, S. 197.

32] K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 132.

33] Ebd., S. 135. Daniel WOJTUCKI, *Kat i jego warsztat pracy na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim*, Warszawa 2014, S. 360.

34] Laut SOLDAN/HEPPE wurden dort im Jahr 1616 99 Hexen verbrannt. Allerdings wurde „ein Ofen“ nicht erwähnt, siehe: Wilhelm Gottlieb SOLDAN – Heinrich HEPPE, *Geschichte der Hexenprozesse*, Bd. II, Darmstadt 1972, S. 16. Ralph KLOOS – Thomas GÖTL, *Die Hexenbrenner von Franken: die Geschichte eines vertuschten Massenmordes*, Erfurt 2012, S. 60.

35] R. KLOOS – T. GÖTL, *Die Hexenbrenner von Franken*, S. 60.

36] K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 136.

37] E. HELD-RITT, *Das Hexenwesen*, S. 383.

38] APWr., Ks. Nyskie, Sign. 375, S. 3, 9; D. WOJTUCKI, *Kat i jego warsztat pracy*, S. 360.

39] K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, S. 138.

Ein anderer Ort aus dem Dreißigjährigen Krieg war Zielona Góra (dt. Grünberg in Schlesien).^{40]} Besonders der Zeitraum zwischen 1621 und 1622 war für Zielona Góra schmerzlich. In der Stadt waren kaiserliche Truppen stationiert, die insbesondere in dieser Zeit zahlreiche Zahlungen forderten, Eigentum raubten und Einwohner töteten. Die tragische Situation wurde durch Naturkatastrophen verschlimmert, die die Bevölkerung von Zielona Góra traf.^{41]} Der Winter 1624/25 war extrem kalt und im Sommer folgte ein heftiger Hagelsturm, der die Ernte zerstörte. Dann kam es zu der verheerenden Flut des Odra-Flusses und später wütete die Pest in der Stadt. Im Jahre 1626 gab es ein Feuer, das von einem Soldaten entfacht wurde und fast die gesamte Stadt zerstörte.^{42]} Die Stimmung in Zielona Góra war also äußerst angespannt. Grund der Hexenverfolgung war die Kriegführung. Der erste Prozess in Zielona Góra fand 1640 statt. Hugo Schmidt schrieb in seiner Chronik, dass der schwedische^{43]} Befehlshaber vier Frauen verbrennen ließ: „1640 den 23. April hat der Obrist.-Leut. Seidlitz Alt Wranglischen Regts. allhier 4 Weibs Personen, als 1 Wachtmeisterin, 1 marquetenderin und 2 gemeine Soldaten Weiber; so der Zauberey überführet waren, verbrennen laßen.“^{44]} Der Gipfel des Verfolgungswahns in Zielona Góra begann im Jahr 1663, als innerhalb von drei Jahren 23 Frauen auf dem Scheiterhaufen verbrannt wurden.

Es gibt große Unterschiede zwischen dem Hexenwahn in Schlesien und in Mähren. In Mähren gibt es eigentlich keine großen Prozesse mit vielen Opfern. Dort dominierten Prozesse gegen einzelne Personen, die wegen Hexerei angeklagt wurden. Darunter befindet sich ein besonders interessanter Fall aus dem Jahr 1635 für die Stadt Šternberk. Eine Frau namens Uliana wurde wegen Hexerei angeklagt, da sie mit magischen Mitteln das Vieh der Nachbarn zu schädigen beabsichtigte.^{45]} Man sagte ihr auch nach, einem Dieb mit einem

40] Heute liegt diese Stadt in der Lubuskie Woiwodschaft, aber kulturell und historisch ist sie ein Teil Niederschlesiens.

41] Władysław KORCZ, *Wspólniczki diabła czyli o procesach czarownic na Śląsku w XVII wieku*, Katowice 1985, S. 49.

42] Ebd..

43] Das Thema Hexenjagd in Schweden ist äußerst interessant. Obwohl die schwedischen Könige Befehle gegen die Verfolgung von Hexen erließen, fanden dennoch in der zweiten Jahreshälfte des 17. Jahrhunderts große Prozesse statt. Königin Kristina selbst ordnete im Jahr 1649 an, alle Hexenprozesse abzubrechen, mit Ausnahme derer, bei denen ein Mord verübt worden war: Kurt BASCHWITZ, *Czarownice. Dzieje procesów o czary*, Warszawa 1999, S. 284. Laut einigen Forschern vertraten Soldaten, die aus dem Dreißigjährigen Krieg zurückgekehrt waren, radikalere Ansichten in Bezug auf Zauberei und Hexerei, die möglicherweise zum Ausbruch der großen Prozesse beigetragen haben: Brian P. LEVACK, *Polowanie na czarownice w Europie wczesnonowożytnej*, Wrocław 2009, S. 292.

44] Hugo SCHMIDT, *Geschichte der Stadt Grünberg/Schlesien*, Grünberg 1922, S. 218.

45] K. ROJČÍKOVÁ, *Čarodějnické procesy na Moravě do roku 1648*, Časopis Matice Moravské 120, 2001, S. 199.

„Rat“ geholfen zu haben. Er sollte eine Leiche ausgraben, ihr drei Finger abschneiden und trocknen. Diese sollte er bei einem Raub als Kerze benutzen.^{46]} Auch sollten solche Finger dazu beitragen, dass die Familienmitglieder während des Diebstahls nicht aufwachten.^{47]}

Im Jahr 1633 wurde Anna Schattauerin enthauptet. Ihr Verbrechen war es, dass sie ihre Seele einem bösen Geist versprochen hatte. Im Gegenzug sollte sie die Fähigkeit haben, verlorene Dinge zu finden. So wollte sie Geld verdienen.^{48]} Das nächste interessante Beispiel ist der Fall von einem gewissen Jiří aus dem Jahr 1639. Er zauberte nicht nur mit Hilfe von Mäuseköpfchen, sondern er war auch ein Mörder. Er tötete, zusammen mit seiner Komplizin, zwei Mädchen, dann trank er ihr Blut. Jiří starb im Gefängnis. Er wurde zunächst gefoltert und dann wurde sein Körper verbrannt. Sein Alter war sehr hoch – er war 80 Jahre alt (sic!). Dorota, seine Komplizin, wurde enthauptet.^{49]} Es gab weitere Prozesse, z. B. 1619, 1637, 1638, 1648, aber keine Spur von „Hexenwahnsinn“. Warum es so große Differenzen gibt, ist schwer zu sagen. Um diese Frage beantworten zu können, braucht es noch eine Reihe weiterer Forschungen.

Ein interessanter Aspekt bei den Hexenprozessen und den vielen Zeugenaussagen ist der Ort, an dem diese Hexen sich getroffen haben sollen. Im schlesisch-mährischen Grenzland haben wir auch einen solchen Ort ausfindig machen können. Es handelt sich um eine eigenartige Felsengruppe namens Petrovy Kameny (dt. Peterstein), die allgemein bekannt ist und von Touristen gern besucht wird. Sie liegt am Abhang des Berges Vysoká hole (1.465 m ü.d.M.) auf dem Hauptkamm des Gebirges Hrubý Jeseník, in einer Höhe von 1438 m über dem Meeresspiegel.^{50]} Die Felsformation Petrovy Kameny als Ort der Hexensabbate erscheint in vielen Zeugenaussagen nahe gelegener Hexenhochburgen. So beschrieb Kaspar Sattler während des Prozesses im Januar 1683 in Šumperk im Detail, wie das Treffen aussah, und erwähnte den Namen der Personen, die er dort antraf, einschließlich Maria Sattler und Christoph Alois Lautner.^{51]} Petrovy Kameny kommt auch in Beschreibungen vor, wo angeblich

46] Ebd.

47] Siehe: D. WOJTUCKI, *Magic at the Gallows. Dealing with the bodies of executed convicts in Silesia and Upper Lusatia in the early modern period*, [in:] Kończyny, kości i wtórnie otwarte grobyw dawnych kulturach. Limbs, Bones and Reopened Graves in Past Societies, Hrsg. L. Gardela, K. Kajokowski, Bytów 2015, S. 377-404.

48] Kamila ROIČÍKOVÁ, *Čarodějnické procesy na Moravě do roku 1648*, S. 199.

49] Ebd.

50] Piotr MRUGALSKI, *Wielkie polowanie. O czarownicach, sabatach i płonących stosach*, „Pielgrzymy. Informator krajoznawczy poświęcony Sudetom”, Wrocław 1998, S. 48.

51] Petr KREUZ, *Die späten Hexenprozesse in den böhmischen Ländern und auf dem Gebiet der heutigen Slowakei*, in: Wolfgang BEHRINGER – Sönke LORENZ – Dieter R. BAUER (Hg.), *Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen*, Bielefeld 2016, S. 177.

Schätze mithilfe von Magie gefunden werden konnten.^{52]} Dieses Gebiet wurde als Zentrum schlechter Kräfte angesehen, sodass Kaiser Leopold I. mit Zustimmung des Olomouc-Konsistoriums befahl, die Felsen mit Weihwasser zu besprühen und auf dem Gipfel ein „*Gott Marter*“ aufzustellen, das bereits auf Manuskriptkarten aus dem 17. und 18. Jahrhundert zusammen mit umliegenden Grenzsteinen verzeichnet war. Bis heute wird in den Olmützer Archiven eine Kostenschätzung für die Errichtung dieser Andachtsstätte aufbewahrt, deren Aufgabe darin bestand, böse Mächte abzuschrecken. Dieser Ort befand sich an der Grenze^{53]} und galt daher als besonders magisch, aber auch gefährlich und nahm im damaligen Glauben einen besonderen Platz ein. Die Einweihung erfolgte am 20. Juni 1682, als in den benachbarten Städten blutige Prozesse und Hinrichtungen von Personen stattfanden, denen schädliche Magie vorgeworfen wurde. An der Spitze dieses malerischen Felsens befand sich eine Steinsäule mit einem Relief oder Bildnis Mariens, deren Überreste noch im 19. Jahrhundert zu sehen waren, und zeigt die Angst, die dieser Ort auslöste, an dem die Hexen Sabbate abhielten.

Nach dem Dreißigjährigen Krieg wurde die Hexenjagd nicht gestoppt. Es kam zu weiteren Prozessen, wie die in Nysa und Jeseník in den Jahren 1651/52.^{54]} Dutzende Menschen starben in Folge dieser Prozesse. Die erste war Ursula Schnurzel (Urteil von 23. Mai 1651), die 20 Jahre gezaubert haben soll. Sie wurde drei Tage später lebendig verbrannt.^{55]} Nur zwei Monate später begann die Hölle in Zuckmantel. In einem halben Jahr wurden dort ca. 50 Personen verbrannt.^{56]} Am Ende des 17. Jahrhunderts haben wir es dann nochmals mit den großen Hexenprozessen zu tun.^{57]} Die Ursachen des Hexenwahns sind schwer zu bestimmen. Eines steht fest: Selbst der Dreißigjährige Krieg konnte sie nicht stoppen.

52] Um den Schatz zu finden, mussten konkrete Maßnahmen ergriffen werden. Um beispielsweise Gold oder Edelsteine zu finden, musste man nach einem Tannenbaum, der sich über die Straße bog, suchen, dann in den großen Gräsern und darunter nach diesen Steinen suchen. Dann musste man drei Schritte in die richtige Richtung gehen und spezielle Formeln und Gesten beachten, siehe: Gustav FRAUTENBERGER, *Das Teßthal in Mähren*, Brünn 1872, S. 72–73.

53] Zur magischen Bedeutung der Grenzen siehe: Stanisław BYLINA, *Drogi – granice – most. Studia o przestrzeni publicznej i sakralnej w średniowieczu*, Warszawa 2012, besonders S. 43–88; *Grenze, Rain, Grenzstein*, in: E. HOFFMANN-KREYER – H. BÄCHTOLD-STÄUBLI (Hg.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. 3, Berlin – New York 1987, S. 1137–1157.

54] Mit diesen Hexenprozessen verbunden sind so genannte Hexenkinder, siehe: Petr KREUZ – Zuzana HARAŠTOVÁ, *Hexenkinder in den böhmischen Ländern und im Gebiet der heutigen Tschechischen Republik*, in: Wolfgang Behringer – Claudia Opitz-Belakhal (Hg.), *Hexenkinder – Kinderbanden – Straßenkinder*, Bielefeld 2016, S. 285–306.

55] M. NEUBAUEROVÁ – D. POLÁCH, *Zpráva o neviře*, S. 76.

56] Ebd., S. 69.

57] Z.B. Hexenprozesse in Velké Losiny (dt. Groß Ullersdorf), siehe: Zemský archiv Opava, Sbirka fotografií a kopií, Sign. 109 – *Akta a korespondence týkající se procesů s čarodějnicemi na panství Vel. Losinském z let 1679–1692*.

Witchcraft trials in Silesia and Moravia during the the Thirty Years' War (1618–1648)

Summary

The phenomenon of witchcraft and witchcraft trials occupies a very important place in the history of Europe, both in the life of society, in the history of culture and mentality, as well as in the beliefs and history of law. Now, on the basis of historical studies, we can say that the starting point for the witchcraft trials was Western Europe. In this respect, we should also look at a very turbulent period in the history of Europe, namely the first half of the 17th century, when a religious conflict took place, such as the Thirty Years' War (1618-1648). The centre of witchcraft trials were the German lands, and the range of hunting was gradually directed to the east. What was the dynamic and the scale of witch-hunting in the centres of Silesia and Moravia in that period? An interesting issue is the social context, like age, sex, marital status, social and economic status – that is image of a typical witch in these areas. The type of accusations made is also an extremely fascinating subject. Victims were most often accused of contact with the devil, cast a spell, thus harming people and animals and practicing unfavourable and destructive weather spells, which were used to destroy crops and thus can bring the spectre of hunger. In many places in Silesia and Moravia were several famous witch trials. To the most interesting information obtained after the analysis of archival sources from this period include those about the alleged place, where witches during sabbath and those showing ways to enrich oneself with magic, e. g. by searching for treasures.

CHRONOLOGISCHE PROZESSLISTE ^{58]}

JAHR	ORT	PERSONALIEN DER ANGEKLAGTEN, GESCHLECHT	URTEIL	QUELLE/LITERATUR
1619	Lipnik	Katerina Crbonka Anna Boudka	hingerichtet hingerichtet	K. ROJČÍKOVÁ, S. 205.
1622	Jesenik	ca. 50 Personen, u. a.: Barbara Schmiedova, Eva Besslerova, Salome Wolf, Urszula Becker, Dorota Böhner, Anna Junghansowa und Marta Wezel	Mindestens 5 wurden hingerichtet.	APWr. Ks. Nyskie 381.
1624	Legnica	eine Person	hingerichtet	Colmar GRÜNHAGEN, <i>Geschichte Schlesiens</i> , Gotha 1884, S. 344; K. LAMBRECHT, S. 482.
	Wroclaw	Melcher Scheffler	auf 3 Jahre des Landes verwiesen	K. LAMBRECHT, S. 482.
	Jesenik	mehrere Personen	unbekannt	APWr., Ks. Nyskie 348, S. 119

^{58]} Diese Tabelle ist vorläufig, weitere Hexenprozesse müssen noch erforscht werden.

1625	Buchlov	Anna Míšová	freigelassen	K. ROJČÍKOVÁ, S. 205.
	Zlaté Hory	ein Weib	unbekannt	J. PFTZNER, S. 195.
1626	Velká Bíteš	Běta Česka	soll gefoltert werden	K. ROJČÍKOVÁ, S. 205
	Křížanov	Dorota, Hirtin aus Osová Bityška	freigelassen nach der Eidesleistung	Daselbst.
	Velké Meziříčí	Matěj und seine Tochter	wurden verbrannt	Daselbst.
1629	Nový Jičín	8 Personen	freigelassen	K. ROJČÍKOVÁ, S. 205.
	Buchlov	Dorota Krříčková Kateřina Chalabalka Dorota Škraňáková ihre Tochter Barbora	freigelassen freigelassen Kirchenbuße mit Ruten gestrichen	Daselbst. Daselbst.
	Křížanov	Káča Roubka	freigelassen	Daselbst.
1630	Bojkovice	Kateřina Šáněлка	mit dem Schwert gerichtet	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206.
	Bytom Odrzański	19-jährige Anna Schweitzer	verbrannt	K. LAMBRECHT, S. 482.
1631	Šternberk	Wanda Janitschkin	freigelassen	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206.

	Appellationsgericht Wrocław	eine Person für Liebeszauber	Territion, ⁵⁹⁾ Urteil unbekannt	K. LAMBRECHT, S. 482.
	Appellationsgericht Wrocław	eine Person	unbekannt	Dasselbst.
1632	Uherské Hradiště	Hirte	mit Ruten gestrichen und verwiesen	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206
1633	Znojmo	Anna Schattaunerin	enthaupet und verbrannt	W. SCHRAM, S. 125.
1635	Šternberk	Uliana, Ehefrau von Walter Kaukal	wahrscheinlich hingerrichtet	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206
	Bojkovice	Kateřina Mrázka Zuzana Oufedničková Zuzana Žáčena	freigelassen hingerrichtet Urteil wurde nicht geschrieben	Dasselbst. Dasselbst. Dasselbst.
1637	Buchlov	Jan Palač Kateřina Palačová	mit dem Rad gerichtet mit dem Schwert gerichtet	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206 Dasselbst.
	Appellationsgericht Wrocław	eine Person	nicht foltern, sondern weitere Erkundigungen einziehen	K. LAMBRECHT, S. 482.
	Appellationsgericht Wrocław	mehrere Personen	Territion und peinliche Befragung	Dasselbst, S. 483.
	Appellationsgericht Wrocław	eine Person	mit dem Schwert gerichtet	Dasselbst.

⁵⁹⁾ bezeichnet das Zeigen der Folterinstrumente.

1638	Kroměříž Buchlov Strážnice Město Albrechtice Krnov	Hirte Jan aus Žerovice Matouš Mamka 8 Personen Margaretha Landkron Maria Pohl Eva Lughans Justina Schmied Margaretha Mahlmatz Eva Spieß Martha Crälit Barbara Buckesch Eine Person ist aus dem Gefängnis geflohen Eine Person starb im Gefängnis	freigelassen hingerrichtet hingerrichtet hingerrichtet verbrannt verbrannt starb im Gefängnis, Leiche wurde verbrannt starb im Gefängnis, Leiche wurde verbrannt verbrannt verbrannt mit dem Schwert gerichtet, dann Leiche wurde verbrannt mit dem Schwert gerichtet, dann Leiche wurde verbrannt	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206 Dasebst. Dasebst. K. LAMBRECHT, S. 483. Dasebst. Dasebst. Dasebst. Dasebst. Dasebst. Dasebst.
------	--	---	---	---

			Christina Ott eine Person eine Person eine Person eine Person	erst stranguliert und dann verbrannt Todesurteil Todesurteil unbekannt unbekannt	Daseibst. Daseibst. Daseibst. Daseibst. Daseibst.
1639	Grodków Głubczyce Appellationsgericht Wrocław Appellationsgericht Wrocław		Jiří Halter Dorota Gansová 11 Personen mehrere eine Frau 15 Personen	starb im Gefängnis, Leiche wurde verbrannt mit dem Schwert gerichtet Todesurteile unbekannt wegen ihrer Jugend nur Gefängnisstrafe, mit Ruten gestrichen und auf Zeit des Ortes verwiesen Todesurteile, eine	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206 Daseibst. W.G. SOLDAN – H. HEPPE, Bd. II, S. 440. K. LAMBRECHT, S. 484. Daseibst.
	Olomouc Zlaté Hory Appellationsgericht Wrocław Appellationsgericht Wrocław Appellationsgericht				

	Wrocław	eine Person	Zigeunerin verbrannt	Daselbst.
	Appellationsgericht Wrocław	eine Person	unbekannt	Daselbst.
	Appellationsgericht Wrocław	2 Personen	unbekannt	Daselbst.
	Nowa Ruda	Eva Bernhard Anna Tiefe Barbara Brands Dorothea Meißner	enthaupet und verbrannt starb im Gefängnis nach Urteil des Prager Appellationsgerichts beide freizulassen	Daselbst.
1640	Zielona Góra	eine Marktenderin Zwei „gemeine Soldatenweiber“ eine Wachtmeisterin	verbrannt verbrannt verbrannt verbrannt	H. SCHMIDT, S. 218.
	Nysa	Anna Sigelin Barbara Zimpelin Maria Golzin Barbara Glözerinn mehrere Personen	alle vier zum Tod verurteilt	E. HELD- RITT, S. 384
1641	Zlaté Hory	Mutter von Helena Dittelin 16 Personen	Todesurteil	J. PFITZNER, S. 195.
	Nysa	ein Mann	Todesurteil	K. LAMBRECHT, S. 132.
	Appellationsgericht		Wegen seines	K. LAMBRECHT, S. 485.

	Wrocław Appellationsgericht Wrocław	mehrere	abergläubischen Verhaltens einen „guten Verweis“ erhalten unbekannt	Daselbst.
1643	Zielona Góra Appellationsgericht Wrocław	ein Mann und eine Frau eine Frau	Beleidigungsprozesse die „R“: nach Urfehde ewige Landesverweisung	H. SCHMIDT, S. 218. K. LAMBRECHT, S. 485.
1644	Appellationsgericht Wrocław Appellationsgericht Wrocław Legnica	ein 16-jährige Mädchen ein Mann Anna Vogel, 16 Jahre	„einem Theologo zu informieren übergeben“ unbekannt ernste Verwarnung und weitere Beobachtung enthaupet und verbrannt	K. LAMBRECHT, S. 485. Daselbst. Daselbst K. LAMBRECHT, S. 486.
1645	Appellationsgericht Wrocław Appellationsgericht Wrocław	ein Mann ein Mann	unbekannt	Daselbst.
1647	Zlaté Hory	Helena Dittelin	freigelassen	J. PFTZNER, S. 197.
1648	Jaroměřice nad Rokytnou Velká Bíteš Appellationsgericht	Anna, Ehefrau von Zikmund Nygrejna Štěpán Čech eine Person	freigelassen starb im Gefängnis unbekannt	K. ROJČÍKOVÁ, S. 206. Daselbst. K. LAMBRECHT, S. 486.

	Wroclaw Appellationsgericht Wroclaw	eine Person	Todesurteil	Dasselbst.
--	---	-------------	-------------	------------

Felsengruppe Peterstein (Petrovy kameny), wo im 17. Jahrhundert die Hexensabbate stattfinden sollten. Fot. D. Wojtucki.

Der Glaube an die *magia posthuma* in Schlesien und Mähren zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges /1618–1648/^{1]}

Daniel WOJTUCKI

Abstract: Since the Middle Ages we have in our disposal reference which describe the fear of „undead” or „living dead“, who after their death used to rise from their graves on the local cemetery, to haunt and to harm the community. The fear of „living dead“ (Magia Posthuma) was extremely powerful, and hysteria frequently affected the entire community. It should be considered in what range and in what extent actions were taken against the evil deceased during the Thirty Years’ War (1618–1648).

Key Words: Vampires; Witchcraft; *Magia Posthuma*; Poltergeist; Moravia; Silesia

Der Glaube an die Wiederkehr Verstorbener ist in vielen Kulturen tief verwurzelt. Nach (primitivem) eschatologischem Glauben konnte eine verstorbene Person nicht nur Betreuer und Freund des lebenden Menschen sein, sondern auch ein böser Geist, der den Lebenden Schaden zufügen konnte. Von vielen Forschern werden hauptsächlich zwei Gründe für den Glauben an eine „lebende Leiche“ (*defuncti vivi*) angeführt: Zum einen soll es sich um ein Phänomen handeln, das im Zusammenhang mit früheren Hexenverfolgungen steht oder aber es handelt sich um ein Phänomen, das anstelle der Hexenverfolgungen auftritt, diese sozusagen ersetzt oder ablöst.

Die Grenze zwischen Hexe, Wiedergänger und Vampir war nicht immer klar ersichtlich. Der Glaube an wiederkehrende, schädliche Verstorbene war ein langer Prozess, bei dem sukzessive die rückläufigen früheren Hexenverfolgungen durch den neuen Glauben ersetzt wurden. Die Menschen sehnten sich damals nach einem Mittel, mit dem sie ihre eigenen Ängste vertreiben konnten, ein Mittel, das in der Lage war, eigenes Unglück, die Pest oder Cholera-Epidemien zu erklären. Der Glaube an die wiederkehrenden Geister ist in Mittel- und Osteuropa unter der Bezeichnung *magia posthuma* (Magie nach dem Tod) bekannt.

1] In diesem Aufsatz werden die Forschungsergebnisse des Autors präsentiert, die im Rahmen des Projektes durchgeführt wurden, das durch das National Science Centre (Narodowe Centrum Nauki, Nr. 2016/21/D/HS3/02963) finanziert wurde. Das Projekt wurde unter dem Titel: „*Magia posthuma – wierzenia w szkodliwą aktywność zmarłych na Śląsku i Morawach w XVI–XVIII wieku*“ an der Breslauer Universität (Uniwersytet Wrocławski), Fakultät für Geschichtliche und Pädagogische Wissenschaft (Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych), durchgeführt.

Traumbilder, die die damals lebenden Leute heimsuchten wurden häufig mit den Teufelskräften gleichgesetzt. Hier erscheint dieselbe Annäherung wie im Fall der Personen, die wegen Hexerei angeklagt wurden. In den Protokollen der angeführten Forschungsgebiete werden dafür die Worte *Teufel* (mit zwei *ff* geschrieben), aber auch *böser Geist*, der mit dem Teufel identisch war, verwendet. Jarochna Dąbrowska-Burkhard macht in ihrem Artikel eine interessante Gegenüberstellung, die auf den überlieferten Akten der Hexenprozesse aus Zielona Góra (dt. Grünberg) in den Jahren 1663 bis 1665 basiert. Die Autorin hat gezeigt, dass das Wort *Geist* im Zusammenhang mit dem Teufel bis zu 30 Mal vorkommt, die große Mehrheit (20 Mal) mit der Phrase: *böser Geist* oder *böse Geister*.²⁾ In den erwähnten Bereichen bzw. in den Zeugenaussagen von Personen, die der Hexerei angeklagt sind, kann man diese Umschreibungen für den Teufel häufig finden. Die Verwendung der oben angeführten Begriffe wird auch von Jacek Wijaczka in seinen Forschungen für das Herzogtum Preußen bestätigt. Wie aus den analysierten Gerichtsakten hervorgeht, kam der Begriff „Teufel“ in diesen Bereichen selten vor, als ob das Wort Angst einflößend wäre. Die meisten Personen, die der Hexerei angeklagt wurden, gestanden, für *den bösen Geist* oder *bösen Feind* gehandelt zu haben.³⁾ Diese Begriffe wurden anscheinend noch länger weiterverwendet, sie scheinen noch zu Beginn des 18. Jahrhunderts in den einschlägigen Akten auf. In der Josephinischen Kriminalordnung von 1707 wird im Zusammenhang mit dem Teufel das *Verbündniss mit dem bösen Feind* erwähnt.⁴⁾

Ein wichtiges Thema ist auch das heute unter der Bezeichnung „Vampirismus“ subsumierte Phänomen. Natürlich ist dieser Begriff zur exakten Bestimmung dieses Phänomens nicht völlig korrekt. Das Phänomen der Verletzung durch Tote sollte mit Hexen und Zauberern in Verbindung gebracht werden, und nicht mit dem Phänomen des aus dem Grab steigenden, sich vom Blut ernährenden Wesen. Dieses Bild – ein Vampir, der nur mit dem Pfahl getötet werden konnte –, wurde vor allem von den Medien, auch jenen des 18. Jahrhunderts geschaffen. Diese Wesen galten als Personen, die einen Pakt mit dem Teufel geschlossen hatten, um bestimmte Fähigkeiten zu erlangen, nur wurden sie zu ihren Lebzeiten nicht entdeckt, verurteilt und bestraft. Dies zeigt sich bereits in den ersten Schritten, die unternommen wurden, um den Verdacht dieses „Abkommens“ mit den unreinen Kräften zu beweisen. Man suchte nach Stigmata an den Leichen, um damit den Abschluss eines Pakts mit dem Teufel

2) Jarochna DĄBROWSKA-BURKHARDT, *Kochanek czarownicy. Semantyczna analiza XVII-wiecznych protokołów z przesłuchań osób posądzonych o czary w mieście Grünberg [Zielona Góra]*, Scripta Neophilologica Posnaniensia XIV, 2014, S. 38.

3) Jacek WIJACZKA, *Procesy o czary w Prusach Książęcych (Brandenburskich) w XVI–XVIII wieku*, Toruń 2007, S. 177.

4) Richard HORNA, *Marie Terezie a procesy s čarodějnicemi*, Bratislava 1936, S. 5.

zu Lebzeiten zu bezeugen. In den Quellen fallen sehr präzise Begriffe wie *illam pactum cum daemone*^{5]} oder *expressa signa malefici vel pacti sathanici*.^{6]}

Obengenannte Thesen werden auch durch die Terminologie bestätigt, die sich in den Gerichtsakten, Stadtrechnungen oder Kirchenbüchern aus Schlesien und Mähren findet. Außer dem oben erwähnten „Geist“ oder „Gespenst“, selten „Poltergeist“, der direkt mit Teufel und Dämonen verbunden ist, werden in den Urkunden oft die Bezeichnungen „Hexe“ (Hexerei), „Zauberer?“ (Zauberei) oder „Bilwis/Pilweis“ (Bielweiserei) verwendet. Diese Begriffe findet man bei den der Hexerei angeklagten Personen, einer Gruppe, die sich zu Lebzeiten mit der schädlichen Magie bzw. Zauberei beschäftigte. Die im 16. und 17. Jahrhundert lebenden Autoren, die über Magie und Zauberei schrieben, machten sich auch Gedanken über die Anzahl aller Hexen auf der ganzen Welt. Sie gaben verschiedene Zahlen an: Wie viele Hexen sich in Europa befanden, wie viele entdeckt und vor Gericht gestellt wurden. Es ist daher nicht verwunderlich, dass einige „Experten“ früher glaubten, dass die Existenz mancher Hexen erst nach deren Tod nachgewiesen werden konnte. Aus den untersuchten Akten geht oft hervor, dass die lokale Bevölkerung aufrichtig erstaunt war, wenn man nach einigen Tagen oder Wochen herausfand, dass ein Nachbar oder eine Nachbarin bzw. nahe Verwandte, die gestorben waren, sich im Laufe ihres Lebens mit Magie befasst hatten. Die Überraschung war umso größer, wenn sich herausstellte, dass viele von ihnen keine sichtbaren Merkmale dafür aufwiesen, was als Beweis einer Verschwörung mit den teuflischen Mächten hätte interpretiert werden können. Im Gegenteil: Zeugen sagten aus, dass die Verstorbenen gute, hilfsbereite Begleiter und praktizierende Katholiken waren.

Daraus kann geschlossen werden, dass das Problem schädlicher Magie bei der Verfolgung von Hexen und Zauberern in Schlesien und Mähren vom 16. bis zum 18. Jahrhundert zwei gleichwertigen Stoßrichtungen folgte. Es war möglich, Magie zu Lebzeiten mit Hilfe teuflischer Kräfte zu praktizieren, aber auch nach dem Tod, daher der spätere Begriff der *magia posthuma*, der hauptsächlich in den Werken von Autoren des 18. Jahrhunderts auftrat.

Bereits am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges ereigneten sich angeblich mehrere Fälle posthumer Aktivitäten von Toten. 1617 beschrieben die Chronisten in den Städten Ivančice (deutsch: Eibenschütz) und Česká Lípa (deutsch: Böhmisches Leipa) die Tätigkeit sogenannter *Nachzehrter*. Dies waren Verstorbene, die das Grab nicht verließen, und den Lebenden dennoch Energie entzogen. Zudem wurde eine Frau der *magia posthuma* beschuldigt, die schon ein Dreivierteljahr im Grab lag. Dieser Fall ist deshalb so interessant, weil die

5] Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, Karton 1, Protokoly zasedání 1677–1679, ohne Paginierung [2. Juni 1679].

6] Zemský archiv v Opavě, Němečtí rytíři – ústřední správa velmistrovských statků na Moravě a ve Slezsku, Sign. 118, S. 66v [Kniha opisů listin a listů: 2) týkajících se čarodějnických procesů ve Frýdlantě 1674].

Frau die Kleidungsstücke, in denen sie begraben wurde, und auch Körperteile fraß. Dieser Fall ist einzigartig, weil nach dem Ausgraben und Öffnen des Sarges keine Anzeichen von der Verwesung der Leichen festgestellt wurden. Dies war der wichtigste Beweis für die posthume Aktivität dieser Toten und die Verwandlung in einen „Untoten“ (böser Verstorbener).

Am häufigsten wurde der makabre Konsum im Grab als „*schmatzen der Tod*“ bezeichnet, und einige Chronisten spezifizierten die Geräusche des Verstorbenen noch deutlicher – „*wie eine Sau geschmatzet*“. Diese spezielle Gruppe von Toten wurde als besonders schädlich angesehen, doch kommt sie dem modernen Bild des „Vampirs“ am nächsten. Jedoch hat sie sich nicht darauf spezialisiert, das Blut der Lebenden auszusaugen. Nach damaligem Glauben mussten diese Toten, wie bereits erwähnt, ihre Gräber nicht verlassen, um den Lebenden zu schaden. Ihre Tätigkeit war äußerst gefährlich, weil man glaubte, dass das Fressen ihrer Kleidungsstücke bzw. das Schmatzen zum Tod eines noch lebenden Menschen führen würde. Wir haben es hier also mit „Untoten“ zu tun, die das Grab nicht verlassen mussten, um sich auf Kosten anderer zu ernähren.

Claude Lecouteux gibt zwei Untergruppen an, in die man diese Art von „Untoten“ einteilen kann, nämlich der sogenannte *Fresser* und der *manducator*.^{7]} Im Deutschen verwendet man den Begriff *Nachzehrler*, der vom deutschen Verb *zehren* (essen) abgeleitet wird. Diese Art von Toten erschien in Schlesien meist während der Pest. Während der Epidemie suchte die lokale Bevölkerung ständig die Gräber solcher Toten auf, da sie glaubten, dass sie diese „Infektion“ auslösten.

In den Jahren 1632, 1641 (zwei Fälle) und 1644 lässt sich eine verstärkte Aktivität des Appellationsgerichts in Wrocław (dt. Breslau) in Bezug auf aus den Gräbern auferstandene Toten feststellen.^{8]} Die Breslauer Schöffen prüften einige Fälle von „Untoten“. Leider wurden in den erhaltenen Gerichtsbüchern nur Datum und Beschreibung des Falles notiert, nicht aber Name und Ort des Geschehens. Die Akten halten fest, dass die Verstorbenen gute Christen waren und die Zeugen bestätigten: „*Christenthum leben undt wandel verhalten*“. Umso schwieriger war es nachzuvollziehen, warum sie nach dem Tod zu bösen Geistern wurden und der Gemeinschaft, in der sie bisher gelebt hatten, Schaden zufügten. Dies wurde durch *Zauberei* erklärt, mit der sie sich zu Lebzeiten befasst haben mussten und die erst nach dem Tod durch „*heimbliches Zeichen oder Marckmahl der Zauberey*“ erklärt werden konnte.^{9]} Es ist auch nicht bekannt, was mit den verdächtigen Leichen geschehen ist. Meistens

7] Claude LECOUEUX, *Tajemnicza historia wampirów*, Warszawa 2007, S. 59–62 und 68–72.

8] Archiwum Państwowe we Wrocławiu [weiter: APWr.], Akta miasta Wrocławia (Księgi), Fol. E 2.6, S. 472r–485v.

9] Daselbst.

wurden diese aufgrund eines Gerichtsurteiles aus dem örtlichen Friedhof verbannt oder dem Scharfrichter übergeben, der sie am Rande der Stadt vierteilte und dort begrub oder zu Asche verbrannte und verstreute.

Weil das „Böse“ dem Verstorbenen innewohnte, waren die Exhumierung und Überführung bzw. Vernichtung solcher Leichen notwendig, damit die Gemeinschaft diese Personen, die gegen Ordnung und Harmonie verstoßen hatten, aus ihren Reihen entfernen konnte. Dazu sollte man sich auch vor solcher Person schützen und auch den Raum um sich herum reinigen. Im Lichte der obigen Ausführungen und entgegen der Behauptung einiger Autoren war Feuer das häufigste und effektivste Mittel zur Hinrichtung des Verstorbenen, dem posthume Zauberei unterstellt wurde. Es kann nicht die Rede davon sein, dass Feuer nur im Ausnahmefall angewendet wurde. Der häufigste Weg, um einen solchen Toten zu eliminieren, war das Verbrennen auf dem Scheiterhaufen. Der Scharfrichter und seine Knechte mussten das sehr sorgfältig tun, damit keine Reste übrigblieben, auch nicht die kleinsten Knochen. Außerdem sollte die Asche sorgfältig eingesammelt und auch zerstört werden, indem sie in fließendes Gewässer geworfen oder an der Hinrichtungsstätte vergraben wurde. Manchmal misslangen Hinrichtung und Verbrennung, und es war noch verbranntes Knochenmaterial vorhanden, was die gewünschte Wirkung verfehlte: Nur durch komplette Vernichtung konnten die störenden dämonischen Phänomene eliminiert werden.

Es stellt sich nun die Frage, ob die Angst vor toten Hexen oder Zaubern, in denen sich böse Mächte „offenbarten“ oder „wohnten“, nicht größer war als die vor jenen, die zu Lebzeiten vor Gericht gestellt wurden. Bei lebenden Personen konnte eine Reihe von Zwangssanktionen mit wirksamer Entfremdung angewendet werden. Auch war ihr Verhalten eher vorhersehbar. Bei Hexerei oder Zauberei konnte man jemanden festhalten, vom Rest der Gesellschaft isolieren und unter Bewachung stellen. Im Falle eines bösen Geistes war es schwierig, ihn zu beherrschen. Daher wurde so weit wie möglich versucht, den Körper durch spezielle Maßnahmen zu kontrollieren.

Solche Behandlungen, wie z. B. einen Stein in den Mund hineinstecken, den Sarg vom Boden isolieren oder eine bewaffnete Wache aufstellen, die Tag und Nacht das Grab oder die bereits exhumierte Leiche bewachen sollte, waren lediglich Sofortmaßnahmen. Man wandte sie nur an, bis in einer gerichtlichen Anordnung weitere Maßnahmen festgelegt wurden, und um unerwünschte Phänomene, die sich angeblich in einer lokalen Gemeinschaft zeigten, abzuwenden. Die Hinrichtung endete praktisch mit der Verbrennung der beschuldigten Person. Anders war es bei einem bereits Verstorbenen, dessen Leiche auch durch Feuer vernichtet werden sollte. Der Scharfrichter oder seine Leute mussten die verbliebene Asche einsammeln und begraben oder in einen Wasserlauf werfen, der in alten Glaubenssätzen auch eine schützende und reinigende

Bedeutung hatte. Der Scharfrichter, der für die Hinrichtung verantwortlich war, wurde diesbezüglich ermahnt, sicherzustellen, dass auch die kleinsten Knochen fein säuberlich verbrannt wurden. Denn bei Nichtbeachtung könnte es zu einem neuerlichen Auftreten des Problems kommen. Außerdem könnten auch die anderen Gräber auf dem Friedhof „infiziert“ werden. Es wurde alles darangesetzt, ein solches Grab für die Zukunft zu sichern und seine Verwendung für spätere Bestattungen zu unterbinden. Zu diesem Zweck wurde der „verseuchte“ Boden ausgetauscht, der mit dem Sarg in Kontakt war, und alles mit Kalk desinfiziert und mit Steinen oder Ziegeln bedeckt. Am Ende durfte niemand mehr an diesem Ort begraben werden, denn das hätte zu einer Wiederholung der Bedrohung führen können, besonders bei einer Bevölkerung, die auf solche Gefahren sehr empfindlich reagierte und bei unerklärlichen Phänomenen dauerhaft oder für einen bestimmten Zeitraum die Stadt verlassen wollte. So war es kurz nach dem Dreißigjährigen Krieg in Bruntál (dt. Freudenthal). Nach Angaben des Chronisten wurden die Bewohner im Jahr 1651 von einer nächtlichen Erscheinung (der Gespenster) belästigt. Man exhumierte daraufhin verdächtige Leichen und schnitt deren Köpfe ab, woraufhin frisches Blut aus den Wunden floss. Daher entschied sich allem Anschein nach, trotz der effektiven Hinrichtung, eine nicht näher bekannte Zahl von Bewohnern, wahrscheinlich aus Angst vor weiteren Fällen, die Stadt zu verlassen.^{10]} Die Angst war, wie es scheint, keineswegs unbegründet, die Bedrohung ließ die Zahl der Hexenprozesse in der Mitte des 17. Jahrhunderts in diesen Gebieten stark ansteigen.^{11]}

Es ist nicht klar, wie böse Verstorbene auch andere Gräber in einer bestimmten Nekropole infizieren konnten. In den erhaltenen Quellen wird nur die Tatsache der Infektion von Leichen in anderen Gräbern erwähnt. Einer der ersten Fälle einer derartigen „Infektion“ wurde bereits um die Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert festgestellt.^{12]} In den folgenden Jahren wurde das Phänomen der „Infektion“ der nächsten Gräber in diesen Gebieten dann verstärkt

10] Friedrich LUCAE, *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten oder vollkommene Chronica Von Ober- und Nieder-Schlesien: welche in Sieben Haupt-Theilen vorstellet Alle Fürstenthümer und Herrschafften mit ihren Ober-Regenten, Landes-Fürsten, Hofhaltungen, Stamm-Registern, Verwandtschafften, Herren- und Adelichen Geschlechtern, Tituln, Wappen ... Sowol auch Deren Verfassungen, Regierungs-Arten, Staats- und Justiz-Wesen, Reichthümer, Regalien, Kriegs- und Friedens-Händel*, Frankfurt am Main 1689, S. 2233.

11] Es geht hier vor allem um die Prozesse in Jeseník (dt. Freiwaldau), Nysa (dt. Neisse), Zlaté Hory (dt. Zuckmantel).

12] Als Beispiel kann man hier die Ereignisse von 1703 im heute nicht mehr existierenden Ort Velká Střelná (dt. Groß Waltersdorf), der ehemals östlich von Olomouc (dt. Olmütz) lag, anführen. Am 31. Dezember 1703 ist dort eine Person im Alter von 76 Jahre gestorben. Nach ihrem Tod ereigneten sich im Ort beunruhigende Dinge: So wurde auch das zwei Wochen alte Kind von Adam Haußner ein Opfer. Der Geist der Verstorbenen soll den Säugling infiziert haben – *spiritu faeminae infectus*; ein Anzeichen davon sollen ungewöhnliche posthume Prozesse des Körpers gewesen sein. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupská konzistorie Olomouc, Sign. C 13, Karton, 2278, S. 152r.

wahrgenommen. Auf den umliegenden Friedhöfen wurden folglich einige Dutzend Gräber exhumiert, darunter auch jene von Kindern, und die Leichen, die für „infiziert“ gehalten wurden, dem Scharfrichter zum Verbrennen oder Verscharren an einem abgelegenen Ort übergeben.

Normalerweise wurde das Grab eines solchen Verstorbenen genau untersucht und als Ursache der „Ansteckung“ wurden die verbliebenden Toten angenommen. Dieser Glaube war so stark, dass es tunlichst vermieden wurde, andere Leichen in dieser Nekropole zu beerdigen, bis die Exhumierung der „bösen Verstorbenen“ und die Säuberung des Grabes abgeschlossen war. Konkret betraf das die Entfernung des Erdbodens, der mit verdächtigen Leichen in Berührung gekommen war, aber auch die Verfüllung eines solchen Grabes mit Steinen oder seine vollständige Ummauerung nach vorherigem Abdecken mit Kalk. Wie man weiß, schrieb man Letzterem reinigenden Charakter zu. Die infizierten Toten wurden auch nicht in der Nekropole belassen. Es wurden Exhumierungen angeordnet und meist teilten die Leichen das Schicksal des vermeintlichen „Täters“; sie wurden dauerhaft zerstört, meist indem man sie verbrannte.

Eine wichtige Rolle bei der Entfernung des Körpers einer Person, die der schädlichen, posthumen Magie beschuldigt wurde, aus dem Friedhof und damit aus dem geweihten Boden spielte eine Mauer. Sie umgab den örtlichen Tempel und trennte *sacrum* von *profanum*. Ein besonderes Verfahren musste durchgeführt werden, wenn die Leiche einer verstorbenen Hexe oder eines Zauberers exhumiert wurde. Sie wurde zusammen mit dem Sarg über die Friedhofsmauer geworfen, oder man bohrte unter Einsatz größter Mühen und Kosten Löcher in die Mauer, die man später dann wieder zumauerte. Denn die Mauer musste in gutem Zustand bleiben, um ihre Grenzfunktion zu erfüllen. Naheliegender scheint aber auch, dass der am häufigsten gewählte, naheliegendste Ort, den man für einen exhumierten Menschen mit „bösem Geist“ aussuchte die Hinrichtungsstätte bzw. der Ort, wo der Galgen stand, war.

Der Hinrichtungsort befand sich meist an der Grenze zweier Städte. Die Analyse des gesammelten Materials lässt jedoch den Schluss zu, dass die letzte Vernichtungsaktion nicht am Ort der Hinrichtung stattfand. Diese Hinrichtungen fanden für gewöhnlich an der erwähnten Stadtgrenze oder in deren Nähe statt. Die grenznahe Wildnis war ein Gebiet, das nach damaliger Überzeugung von Dämonen bewohnt wurde. Daher war es auch das richtige Gelände, um alle Unreinheiten zu beseitigen. Die Unreinheit des Ödlandes entstand aus seinem unmenschlichen Charakter, der in den mythischen Berichten über ihren dämonischen Ursprung begründet lag. Alles Brachland sollte von dem vom Teufel ausgespuckten Land stammen.^{13]} Dazu gehörten auch böse Tote oder Selbstmörder, deren Bestattung an der Grenze die jeweilige Gemeinschaft von

13] Piotr KOWALSKI, *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 2007, S. 493.

ihrer schädlichen Macht und ihren Aktivitäten befreite, die die Ordnung und sozialen Strukturen zerstörten. Die Wildnis, d.h. ein schwer zu erreichender Ort mit oftmals karger Vegetation, war seit eh und je mit besonderen Eigenschaften und Kräften verbunden. Die Grenze war also ein Ort, an dem alle „Unreinheiten“ beseitigt werden konnten. Dort war alles „unrein“, fremd, unverständlich und ungeordnet. Es war die Todeszone schlichtweg.^{14]}

Im Prinzip wurden zwei Methoden angewendet, um mit der Bedrohung durch die zurückgekehrten Toten fertig zu werden. In Schlesien und Mähren war, wie oben erwähnt, die effektivste und meistverwendete Form der Beseitigung die vollständige Verbrennung der exhumierten Leiche. Es garantierte, so dachte man, die Zerstörung des „Reservoirs“ „für einige schlechte Kräfte“. Die zweite sollte jedoch hervorgehoben werden, da sie seltener verwendet wurde: das erwähnte Verscharrn an einem abgelegenen Ort, der den Verstorbenen auch aufgrund seiner magischen Eigenschaften von der Siedlung fernhalten sollte, in der seine Freunde und seine Familie lebten. Ein solcher Ort musste bestimmte magische Bedingungen erfüllen, weshalb üblicherweise das Grenzgebiet zwischen den Städten gewählt wurde. Besonders dazu geeignet waren Dickicht und Gestrüpp oder alle magischen Plätze, an denen sich Hexen oder unreine Kräfte sammelten. Es geht in erster Linie um alle möglichen Bereiche, die als Hexenplatz bezeichnet werden.^{15]} Natürlich ging es nicht nur darum, Leichen in einem Loch zu begraben. Meist wurden die Leichen gevierteilt, mit Kalk bestreut, und alle Werkzeuge, die zur Hinrichtung eingesetzt wurden, wurden auch ins Grab geworfen und mit ihnen ein in Stücke geschlagener Sarg. Das Ganze wurde mit Kalk bestreut oder mit Steinen bedeckt.

Die Kosten der Prozesse und der Hinrichtungen von „Untoten“ waren erheblich. Es galt Gerichtsverhandlungen zu führen und zu bezahlen, bei denen oft Dutzende von Zeugen befragt wurden. Es mussten Experten und Wächter, die die Gräber bewachten, bezahlt werden, ebenso die Juristen für ihre Rechtsmittelbelehrungen und die Totengräber, die die Gräber ausgruben, und schließlich die Scharfrichter und ihre Knechte. Man kann die große Zahl der Hinrichtungen exhumierter Leichen auch in den Scharfrichtertaxen nachlesen. Das kommt einer kleinen Sensation gleich, da wir bisher in einzelnen Überlieferungen über Scharfrichter keine Informationen über die Verbrennung von Leichen gefunden haben, die auf lokalen Friedhöfen exhumiert wurden. Das Problem der „bösen Toten“ in der Kriegszeit von 1618 bis 1648 beschränkte sich nicht auf Einzelfälle. Das kann anhand der in diesem Gebiet häufigen Inanspruchnahme des Scharfrichters für diese konkrete Dienstleistung nachgewiesen werden. Im Akt aus Šternberk (dt. Sternberg), der im Mai 1626 ausgefertigt

14] Dasselbst, S. 155.

15] *Hexe*, in: Eduard HOFFMANN-KREYER – H. BÄCHTOLD-STÄUBLI (Hg.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. 3, Berlin – New York 1987, S. 1880.

wurde und in dem es um den Lohn des Scharfrichters geht, wird im Punkt Nr. 10 für den Scharfrichter, der aus Moravský Beroun (dt. Bärn) ausgeliehen wurde, eine Gratifikation nicht nur für die Verbrennung von Lebenden, sondern auch von toten Personen auf dem Scheiterhaufen ausgezahlt („*vom Ausgraben und Todten Cörpers*“). Vermutlich handelt es sich um Leichen, die auf dem Friedhof ausgegraben wurden. Der Scharfrichter bekam dafür eine Bezahlung in Höhe von sechs Gulden.^{16]}

Es sind nicht viele Rechnungen der genannten Periode erhalten geblieben, die über die Beschaffenheit der Kosten solcher Prozesse Auskunft geben. Die genauesten von ihnen stammen aus den Jahren 1629 und 1635. Im ersten Fall kann man in den Rechnungsbüchern der Stadt Moravský Beroun (dt. Bärn) von 1629 die Ausgabe in der Höhe von 44 Talern für das Unschädlichmachen (Verbrennen) dreier alter Gespenster („*von beseitschaffung der 3 alter gespenst*“) finden.^{17]} Mehr als 30 Taler wurden für die Dienstleistungen des Scharfrichters, seine Verköstigung und sein Trinkgeld angesetzt. Diese Aufzeichnung ist insofern interessant, da für die Hinrichtung dieser drei Leichen (sie wurden durch ein Loch in der Mauer aus dem Friedhof gebracht) ein hölzerner Galgen errichtet wurde. Die Verköstigung wurde mit fünf Talern berechnet.^{18]}

Die zweite Rechnung findet sich in den Gerichtsbüchern der Stadt Šternberk (dt. Sternberg). Diese Rechnung betrifft einen Fall aus dem Jahr 1635. Daraus folgt, dass für den ganzen Prozess des „Unschädlichmachens“ des Verstorbenen über 29 Gulden ausgegeben wurden.^{19]} Diese Kosten enthielten die Verköstigung (wahrscheinlich der Schöffen) und das Geld für das Licht für die Wächter des Grabes. Man spezifizierte auch die Entlohnung für die Maurer, die das Loch im Kreuzgang des örtlichen Klosters zuerst machten und später wieder zumauerten; durch dieses Loch wurde die Leiche der verstorbenen Frau hinausgebracht. Sie war elf Wochen zuvor begraben und posthumen schädlichen Aktivitäten beschuldigt worden. Es gab auch Gebühren für das notwendige Material, einschließlich eines Schlittens, der wahrscheinlich zum Transport der Leiche diente, die Kosten für die Untersuchung der Leichen, die Zahlung des Gerichtsknechtes und schließlich des Scharfrichters, dessen Anwesenheit

16] Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, Archiv města Moravský Beroun, Sign. 309 – Služební cedule berounského kata Mertena Lindnera, určující jeho práva a povinnosti, poplatky za jednotlivé úkony apod. 1626; ohne Paginierung. Wiederum ist es ein Chronist aus dem Städtchen Bärn/Moravský Beroun, der ein identisches Dokument von 7. September 1696 zitiert, was zeigt, dass die Praxis der Verbrennung von Leichen, die für „schädliche Tote“ gehalten wurden, auch siebenzig Jahre später praktiziert wurden. Siehe Karl BERGER, *Geschichte der Stadt Bärn*, Brünn 1901, S. 317, Pkt. 10.

17] Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, Archiv města Moravský Beroun, Sign. 490 – Kniha ročních účtů města 1620–1632; keine Paginierung.

18] Dasselbst (*Von Auffrichtung eines Neuen Galgens, so wohl verbrennung 3 alter etc.*).

19] Státní okresní archiv Olomouc, Archiv města Šternberka, Sign. 396 – Das schwarze Buch 1628–1735, Fol. 30r.

hier für drei Tage im Zusammenhang mit der Exhumierung und Verbrennung der Leiche notwendig war. Die Unschädlichmachung der Leiche mit Hilfe des Feuers war die teuerste Position aller Verrichtungen, sie wurde mit acht Gulden taxiert.^{20]}

Am Ende des 17. Jahrhunderts, also 50 Jahre nach dem Dreißigjährigen Krieg, begann dann in Nordmähren eine echte Hysterie, die mit der Exhumierung und Verbrennung der Leichen angeblicher Hexen und Zauberer einherging. An den Grenzen wurden Scheiterhaufen errichtet, auf denen die Leichen von Erwachsenen und auch Kindern verbrannt wurden. Bis heute legen Karten, Kirchenbücher und Gerichtsakten beredtes Zeugnis dieser schrecklichen Ereignisse ab.

Es stellt sich daher erst gar nicht die Frage, ob die Gräber absichtlich oder leichtsinnig entweiht wurden. Die zuständigen Behörden wurden einfach um Hilfe und Schutz gebeten. Sie veranlassten dann den Zeitpunkt der Exhumierung und das „Töten“ des „untoten“ Verstorbenen. Beides waren Rechts-handlungen, denen nicht selten ein Prozess vorangegangen war, der mit einem Schuldspruch endete; das Urteil wurde dann durch den Scharfrichter vollstreckt. Letztere waren zweifellos die Experten sui generis, denn sie sahen sich die Leichen genau an, und das weitere Schicksal der Toten hing oft von ihrem Votum ab.

Liste der Fälle von *magia posthuma* aus Schlesien und Mähren während des Dreißigjährigen Krieges

Datum ---- Ort

1629 – Moravský Beroun (dt. Bärn)^{21]}

1632 – unbekannt – (Appellationsgericht in Wrocław [dt. Breslau])^{22]}

1635 – Domašov nad Bystřicí (dt. Domstadt bei Olmütz)^{23]}

1635 – Šternberk (dt. Sternberg)^{24]}

1638 – Zábřeh na Moravě (dt. Hohstein)^{25]}

1641 – Sedm Dvorů (dt. Siebenhöfen bei Olmütz)^{26]}

20] Dasselbst, Fol. 30v.

21] Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, Archiv města Moravský Beroun, Sign. 490 – Kniha ročních účtů města 1620–1632; ohne Paginierung.

22] APWr., Akta miasta Wrocławia (Księgi), Sign. E 2.6, Fol. 472r–485v.

23] K. BERGER, *Geschichte der Stadt Bärn*, S. 118.

24] Státní okresní archiv Olomouc, Archiv města Šternberka, Sign. 396 – Das schwarze Buch 1628–1735, Fol. 30r–30v.

25] K. LORENZ, *Die Reinschdorfer „Herzefresser“*, Heimatblätter des Neissegaues 1, Nr. 5, Mai 1925, S. 38.

26] K. BERGER, *Geschichte der Stadt Bärn*, S. 118.

1641 /April/ – unbekannt – (Appellationsgericht in Breslau)^{27]}

1641 /Mai/ – unbekannt – (Appellationsgericht in Wrocław [dt. Breslau])^{28]}

1644 – unbekannt – (Appellationsgericht in Wrocław [dt. Breslau])^{29]}

Beliefs in *magia posthuma* in Silesia and Moravia during the Thirty Years' War (1618–1648)

Summary

Since the Middle Ages we have in our disposal reference which describe the fear of „undead” or „*living dead*“, who after their death used to rise from their graves on the local cemetery, to haunt and to harm the community. The fear of „*living dead*“ was extremely powerful, and hysteria frequently affected the entire community. In Silesia, in the 16th-18th centuries, effective forms of coping with harmful deceased people were developed. It should be considered in what range and in what extent actions were taken against the evil deceased during the Thirty Years' War (1618–1648), the greatest conflict of the 17th century Europe. Analysing the preserved source material, we are able to determinate that the basic action was finding the grave of the „*living dead*“ in the cemetery, exhumation the corps and destroying it. Liquidation, however, did not always mean the complete annihilation of the corpse. The trial and the execution of the corpse the person suspected of the harmful activity against the living took place almost the same rules as in the case of the living person. Except the authorities, who usually commissioned local jurors to handle the situation, advice and opinions were also sought from the clerical, gravediggers and executioners. The last were considered to be experts, who were often called upon to look at the bodies of suspects who had died. Among the analysed cases of *magia posthuma* in Silesia and Moravia we have two directions of dealing with a corpse, which was accused of posthumous, harmful activity. In both cases it was usually decided to remove such bodies from the cemetery. The costs of trial and execution of the „*living dead*“ was substantial. They composed of expenses incurred on repeated court hearings, during which sometimes dozens of witnesses were questioned, experts were paid, the guards guarding the grave, the costs of legal cautions and finally the services of gravediggers, who dug up suspicious graves, and in the end pay for executioner and his people.

27] APWr., Akta miasta Wrocławia (Księgi), Sign. E 2.6, Fol. 472r–485v.

28] Daselbst.

29] Daselbst.

No 1029.
Kupgaben. Cal. gl. 2.

Von Auffrischung eines
Neuen Galgens, so wohl
Verrechnung 3 alter etc:

Expedit des Summers kates 202 1/2			
- Kuffung des Galgenbaues 10.			
Expedit des Sommer 2	1	1	1
Einziges für Galg	1	1	1
Des Hugs Kuffung 2	2	1	1
Des Summers 15	15	1	1
Des besiedt Kuffung also 3 de - Hugs Kuffung. für angewandt im besiedt.			
Des Summers für Sommer	1	2	4
Expedit des Sommer 1	1	3	1
Expedit des Sommer 1	1	5	4
Des Summers für Sommer	1	20	4
Expedit des Sommer 2	2	20	4
Des Summers für Sommer			
Des Summers für Sommer	1	7	5
Des Summers für Sommer	1	9	1
Des Summers für Sommer	1	12	1
Des Summers für Sommer			
Des Summers für Sommer	6	1	1
Des Summers für Sommer	1	2	4
Des Summers für Sommer			
Des Summers für Sommer	2	7	3 1/2
Des Summers für Sommer	1	15	1 1/4
Des Summers für Sommer	1	5	1
Des Summers für Sommer	30	12	6

Cal. gl. 2.

Fragment des Rechnungsbuches der Stadt Bärn/Moravský Beroun mit Informationen über die Erbauung des Galgens für die Verbrennung „dreier Geister“ (1629). Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, Archiv města Moravský Beroun, Sign. 490. Fot. D. Wojtucki.

The General Novitiate Question within the Dominican Province of Bohemia in the First Half of the Seventeenth Century. A Case Study on a Matter in the Background of the Thirty Years' War¹

Jakub ZOUHAR

Abstract: The account deals with the novitiate(s) of the Dominican province of Bohemia in the first half of the 17th century. It was the time when no novitiate existed and when the highest superiors at Rome, as well as the King of Bohemia were thinking of possibilities where and how to establish a novitiate or novitiates within the Bohemian province.

Key Words: The Dominicans; Bohemia; Moravia; Silesia; Litoměřice; Ferdinand II; Ferdinand III; 17th Century

The Novitiate is "...a time of probation directed to this purpose, namely, that the novices come to know more deeply their divine, and indeed Dominican vocation, experience the Order's way of life, be formed in the Dominican spirit in mind and heart, and manifest their intention and suitability to the brethren"

The Dominican Constitutions (LCO 177).

I/ The Novitiate as a Stage of the Dominican Formation

First and foremost, a novitiate is not peculiar to the Dominican institute; nonetheless, in the following text we exclusively focus on the Dominican Order.^{2]} In writing about the history of a Dominican novitiate within an Eastern European province, it is necessary to highlight what the novitiate entails. The novitiate is above all a year specially dedicated to prayer in a Dominican way of life;

1] I am deeply grateful to Father Luke Bett, O.P. of the Angelicum for his proofreading of the English-written parts of the account.

2] For the information, of how the Dominican novitiate ought to have worked until the 18th century, see Vincent Maria FONTANA, *Constitutiones, declarationes et ordinationes capitulorum generalium ordinis praedicatorum ab anno 1220–1650 emanatae*, Romae 1655, ed. G. Lo-Cicero, Romae 1862, pp. 318–324 (*De Novitiis*).

it is the normal beginning to one's formation as a Dominican friar. Novices begin to learn how to live a life in the community, a life of study,^{3]} and even a life of preaching. In short, they learn how to pray, study, and share their lives together. They also need to learn how to walk (especially in the habit), eat in public, and live without things which were part of their life before joining the Order. The program is intended to make a novice appreciate in a profound way the nature of a divine and Dominican vocation. He is introduced from the start to all the essential practices and exercises of the community. By its very nature the novitiate grants a chance to the novice to try out the Order and the Order has an opportunity to test the novice. Silence provides the framework in which a Dominican can pray and study, which must always precede the preaching. As the novitiate is primarily a time of contemplation, support and perseverance, prayer at this time is given particular emphasis.

The novitiate, however, is also a house of formation for men who have just entered the Order and it becomes a place where they spend a time of continued discernment in preparation for profession of first vows. Even though there is no supporting evidence in the Seventeenth-Century Dominican province of Bohemia, the novices might have taken their turn in cooking, and might have been given different house jobs to do.^{4]}

The novitiate year begins during first vespers of the Feast of Holy Father St Dominic when the postulants are vested in the habit of the Dominican friar and ends during the Mass of simple profession a year and a week later.

3] Generally, study of the Constitutions and lives of Dominican men and women, both past and present. His studies as a novice examine the history, spirituality and laws of the Order including the Rule of the Fraternities of St Dominic and the general practice of the commitments of a lay Dominican (e.g., daily Mass, Morning and Evening Prayer from the Liturgy of the Hours, daily Rosary etc.). For the Constitutions, see Vincent Maria FONTANA, *Constitutiones, declarationes et ordinationes capitulorum generalium ordinis praedicatorum ab anno 1220–1650 emanatae*, Romae 1655, ed. G. Lo-Cicero, Romae 1862. After the editions of 1620 and 1650 a commission of a revision of the Constitutions was appointed; the Master General Antonius Cloche published this revision in 1690. All editions of the Constitutions were reprinted without alteration until the Master General Jandel promulgated the edition of 1862. For the original Constitutions of 1228 see Heinrich DENIFLE, *Die Constitutionen des Predigerordens vom Jahre 1228*, Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters 1, 1885, pp. 165–227. A very detailed analysis of the Constitutions (pp. 165–193) is followed by their textual edition (pp. 194–227).

4] By the time of the 18th century, entering the convent became rather strict. We know from the written records of the Order that candidates from 1767 to 1782 were on average 20 years of age, from rather poor families, and sometimes they were orphans. During the entrance exam the candidates had to prove reasonable knowledge of Czech and German for the purposes of preaching, as well as Latin, which caused serious problems for many of them. A candidate with knowledge of the French language attracted the Superior's attention, as it had become the international language of courts and the literate elite across Europe during the reign of Louis XIV. Moreover, the candidates had to show excellent marks from schools. Superiors also examined the stature of the candidate (*staturae egregiae/ bonae*). Persons of small build tended to be excluded from the exam. Musical talent, also, played a role in being accepted. The entrance of several children from one family was common, at least in eighteenth-century Bohemia, as was the case with other religious orders and secular groups in the country. Each candidate had to be accepted by the absolute majority of the members of the convent during the conventual chapter.

The novitiate year concludes with the profession of simple (temporary) vows, usually made for a period of three years. Temporary profession leads in the normal course to perpetual profession, which is made by taking solemn vows. The three essential vows of chastity, poverty and obedience, did not come into force until 1857.^{5]} Although novices do not immediately take vows, they live as though they had done so, practising voluntary poverty, chastity, and obedience. The novices are instructed in the elements of religious life by the Novice Master, and all these are part of community life. Each brother has to become familiar with the cycle of the Church's celebrations by taking an active part in the planning and performance of Mass and Divine Office. The Novitiate is common for both co-operator brother and clerical brother candidates.

After finishing the novitiate, the friars are particularly committed to ongoing formation both in the chapter and individually. Even though one has made a permanent commitment to be a Dominican, ongoing study continues in the spheres of Dominican spirituality, Scriptures and teachings of the Church, among others. Dominicans are always intent on growing in understanding of both their faith and their Dominican vocation. The Dominicans were more mobile than other clergy; it was not uncommon that they completed the novitiate at one convent, studied for the priesthood at another, and then served in still other communities. By their vow of obedience, they were bound to go where their superiors sent them.

As we know from the eighteenth century, the novitiate in Bohemia began upon acceptance of the candidate, which took half a year, it later changed to between one and three years,^{6]} during which, the candidates were not allowed to leave the convent.^{7]} After this period, the brother would take religious vows (*professio religiosa*); solemn vows (*professio solemnis*). It is also noteworthy that religious profession has often been associated with giving religious habit and changing the name.^{8]}

5] Nowadays only one vow, obedience, is verbally professed. The other two, poverty and chastity, are included under the vow of obedience according to the Constitutions of the Order of Friars Preachers.

6] After 1918 the "juvenat" was established in Prague where the young students who were interested in later joining the Order were educated. The education aimed at philosophy, theology, and ethical code.

7] For further information on the terminology in different languages see Vladimír J. KOUDELKA, *Klášter „na cestách“ a doma* [Convent/Monastery "on the Route" and at Home], *Salve* 2, No. 2, 1992, pp. 62–63. We consistently use "convent" for friars and "monastery" for nuns in the text.

8] The Dominicans used their first name at least until the late-16th century, in Bohemia even one hundred years later. In the 17th and definitely in the 18th century they could add a new religious name to their first name, or use the religious name instead. Nowadays Dominicans add a religious name to their first name. The Novice Master had chosen a religious name and kept it in secret

II/ Historical Background

II/1 The Religious Matters in Bohemia at the Outset of the Seventeenth Century

The status of the Catholic Church in the Czech Lands was very knotty until 1621.^{9]} At the very beginning of the seventeenth century the no-win situation was deteriorating rapidly. It did not help religious matters that in May 1611 Matthias was coronated as a Bohemian king (in office 1611–1619) and the Habsburg monarchy was once again unified. Its basic problem remained unsolved since Matthias returned to the centralising and Counter-Reformation politics of his predecessors. He must thus have clashed with the Estates opposition which tended to unite forces with an anti-Habsburg coalition having been formed in Western Europe. The western European powers such as the Low Countries, England and France, however, were occupied with their own internal political problems and direct intervention in Bohemia was not on the cards. Despite their unwillingness, the first pan-European conflict, the Thirty Years' War (1618–1648), was about to escalate in Bohemia. Whereas the Estate opposition, the Bohemian, Austrian and Hungarian lands, and the Palatinate Elector's land, whose rulers from the Calvinist line of the House of Wittelsbach were the most consistent opponents of the Habsburgs in the Holy Roman Empire,^{10]} were increasingly disunited, the Habsburg camp^{11]} was much better integrated. Despite financial difficulties, political and military defeats in the preceding period, the Habsburgs remained the main European dynasty whose ambition wanted to dominate the entire continent. Ascanio Gesualdo, a nuncio

until a candidate entered the novitiate.

9] For the 16th-century Czech Lands in English and German, see briefly, but with a bibliography, Jaroslav BOUBÍN, *The Bohemian Crownlands under the Jagiellons (1471–1526)* and Jaroslav PÁNEK, *The Czech Estates in the Habsburg Monarchy (1526–1620)*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma (eds.), *A History of the Czech Lands*, Prague 2009, pp. 173–230; Paul Sutter FICHTNER, *Emperor Maximilian II.*, New Haven-London 2001; Peter MARSHALL, *The Magic Circle of Rudolf II: Alchemy and Astrology in Renaissance Prague*, 2006; Robert J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700. An Interpretation*, Oxford 1979; ID., *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576–1612*, Oxford, 2nd ed., 1984; Jarold K. ZEMAN, *The Anabaptists and the Czech Brethren in Moravia (1526–1628)*, Hague-Paris 1969; Peter BROCK, *The Political and Social Doctrines of the Unity of Czech Brethren in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries*, Gravenhage 1967; Rudolf ŘÍČAN, *The History of the Unity of Brethren. A Protestant Hussite Church in Bohemia and Moravia*, transl. C. Daniel Grews, Bethlehem 1992.

10] In English, see Joachim WHALEY, *Germany and the Holy Roman Empire, 1493–1806*, 2 Vols., Oxford 2012.

11] This camp includes the Austrian and Spanish branches of the Habsburgs, as well as the Holy See and the Catholic League of German princes led by Duke Maximilian of the Bavarian branch of the Wittelsbach dynasty.

at the imperial court in Vienna, still attempted to revive the idea of unifying the Czech Utraquists with the Catholic Church in autumn 1617, but without perceptible success.^{12]} Note that one year later the rebellious Bohemian Estates rose in open revolt against their ruler Ferdinand II and this ignited the Thirty Years' War. The victory of the Catholic League's army over the army of the Bohemian Estates at the Battle of the White Mountain^{13]} on 8th November 1620 led to a radical change in the religious matters of the Czech state. While in 1605–1620 we tend to see attempts to maintain the existing position by Catholics, their plan later involved the complete restoration of Catholicism in the state. The Thirty Years' War influenced the whole province, but some convents were more afflicted by it. The convent of St Michael in Olomouc, Moravia, for instance, was still occupied by Swedish troops in 1642. The friars, whose community had numbered 26 members before the war, were forced to move out of the convent; they were not allowed to come back not until 1650. Moreover, they had to start again a fresh when they returned.^{14]}

II/2 The Dominican Province of Bohemia at the Outset of the Seventeenth Century

From what we have discussed above, it is clear that the novitiate is essential for the healthy life of a province and the Order as a whole at all times. There are not many treatises dealing with history of any Dominican novitiate, but the case study provided by Hugh Fenning O.P.,^{15]} convincingly demonstrates the significance of a novitiate to a province and the Order. It is also clear that the Bohemian province was not in an easy period of its existence.

The Dominican province of Bohemia survived through many crises, declines, and phases of decay, but also many times of prosperity.^{16]} The Sixteenth

12] Tomáš ČERNUŠÁK et al., *The Papacy and the Czech Lands* (Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma. Sintesi, Tomo I), Rome-Prague 2016, p. 180.

13] For the broad context, see Olivier CHALINE, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620). Un mystique chez les guerriers*, Paris 2000 (the Czech translation Praha 2013).

14] Dušan FOLTÝN et al., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů* [An Encyclopaedia of Moravian and Silesian Convents and Monasteries], Praha 2005, p. 470.

15] Hugh FENNING O.P., *The Undoing of the Friars of Ireland: A Study of the Novitiate Question in the Eighteenth Century*, Louvain 1972.

16] Jakub ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)* [The History of the Bohemian Dominican Province in the Early Modern Period (1435–1790)], Praha 2010; ID., *The Foreign Studies (Especially in Italy) of the Dominicans of the Bohemian Province in the 17th and 18th Centuries*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Eva Doležalová – Eva Chodějovská – Zdeněk Hojda and Martin Svatoš (eds.), Roma – Praha – Řím. Omaggio a Zdeňka Hledíková, Praha 2009, pp. 441–453; ID., *Das Alltagsleben der böhmischen Dominikanerprovinz vom 15. bis zum 18. Jahrhundert – eine knappe Zusammenfassung*, in: Heidemarie Specht –

century, however, marked a time of very significant decline in its history. The visitation protocols of the second half of the sixteenth century and of the early seventeenth century are the main historical sources for the history of the Dominican province of Bohemia., there are also reports and notes on different Bohemian, Moravian and Silesian convents and monasteries which are available at the *Archivum Generale Ordinis Praedicatorum* in Rome. All sources concur on the view of matters of the province – they were getting worse and worse. The situation was allegedly almost hopeless. Unfortunately, these complicated matters occurred in other provinces too. This can be said of the province of Scotland, Ireland, Greece (these perished), of Germany^{17]} and in particular about the province of Hungary.^{18]} Generally, Dominican historians have called the mid-sixteenth century, a period of the worst crisis for the whole Order.^{19]} Indeed, the 47th Master General Vincentius Iustiniani (in office 1558–1570) expressed his opinion of the bad condition of the Order shortly before the celebration of the General Chapter of Avignon in 1561 as follows: “*Dignitas religionis nostrae in potentissimo regno Angliae simul ac Datiae penitus est extincta. In amplissimo regno Ungariae vix unum et alterum cenobiolum nobis remansit. Provinciarum Boemiae, Scotiae, Hiberniae, Graeciae, Terrae sanctae utinam non solo nomine gloriaremur. Amplitudo nostri ordinis in populosissima superiore Germania et Saxonia fere ad nihilum est redacta. Ubi enim doctissimi et religiosissimi illarum religionum patres, qui non nobis dumtaxat, sed toti Europae ornamento erant? Ubi legum et sanctionum nostrarum observantia, quibus tanquam vehiculis filiorum nostrorum animi ad dulces virtutum amplexus quam saepissime deducebantur? Templi nostra aut destructa sunt aut nuda remanserunt vel in prophanos usus deputata. Scholae solo aequatae, studia perierunt, emarcuerunt ingenia, sanctiones nostrae despectae et lumina denique omnia extincta sunt.*”^{20]}

Tomáš Černušák (eds.), *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in Brünn vom 28. bis 29. Oktober 2008* (Monastica Historia 1), St. Pölten-Brno 2011, pp. 147–154.

17] Angelus M. WALZ, *Dominikaner und Dominikanerinnen in Süddeutschland (1225–1966)*, Meitingen-Freising 1967, pp. 66–85.

18] Isnard Wilhelm FRANK, *Zur Errichtung der österreichisch-ungarischen Dominikanerprovinz zu Beginn des 18. Jahrhunderts und zu ihrer Vorgeschichte (1569–1704)*, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 43, 1973, pp. 287–341, at p. 291, footnote 5; Viliam Štefan DÓCI O.P., *Die Seelsorgliche Tätigkeit der Kaschauer Predigerbrüder. Ein Dominikanerkonvent im Ambiente von Pfarrei, Stadt und Staat im 18. Jahrhundert* (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens, Neue Folge, Bd. 23), Berlin-Boston 2018.

19] E.g. I. W. FRANK, *Zur Errichtung der österreichisch-ungarischen Dominikanerprovinz*, p. 292.

20] *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica* (hereafter MOPH), vol. 10, Romae 1901, p. 28.

The Dominican province of Bohemia thus had no chance of any normal activity. From the end of the fifteenth century to 1613, when the visitation protocol of Vincenc Sahier of Antwerp was issued, the whole province was at its lowest depth of its existence and existed *de iure* only; it did not serve *de facto* as a unit any more.^{21]} Tens of friars survived within the Czech Lands in this period, but they did not live a proper Dominican life in the full sense of what it entails. They just experienced a little Dominican solidarity with each other. They were not welcome even among the other Catholics. The visitations of Michael d'Asti and Felician Ninguarda in 1568/69 and 1574 were unsuccessful.^{22]} In spite of these visitations the province of Bohemia degenerated even further especially due to lack of discipline. Between 1568 and 1611, the province was divided into three parts, and then unified again. These changes had a negative impact on the future development of the Order of Preachers in the Lands of the Czech Crown. The visitation of the Master General Hyppolit Beccaria (in office 1589–1600) in 1593 was not very successful either.^{23]} Moravian and Silesian convents wanted to break away and found its own province.^{24]} The Society of Jesus, a new religious order established in the sixteenth century, influenced the Dominicans in Bohemia and Moravia more than they may have thought.

III/ First Unsuccessful Attempts at the General Novitiate Formation

There is indeed no surprise that no novitiate existed in the Dominican province of Bohemia throughout the sixteenth century. Owing to the lack of novices, the Bohemian province had no friars suitable for the positions of superiors at the

21] It was declared in the mid-16th century that 4 *socii* of the Master General of the Order were supposed to have the titles of the prior provincials of 4 defunct provinces: The Holy Land, Dacia (the Danish and Scandinavian provinces), Greece and Scotland. The Bohemian province, on the contrary, has never been regarded as dead.

22] Karl SCHELLHASS, *Acten zur Reformtätigkeit Felician Ninguarda's insbesondere in Baiern und Österreich während der Jahre 1572–1577*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 1, 1898, pp. 39–108; 2, 1899, pp. 41–115, and 223–284; 3, 1900, pp. 21–68 and 161–194; 4, 1902, pp. 93–137 and 208–235; 5, 1903, pp. 35–59 and 177–206; ID., *Der Dominikaner Felician Ninguarda und die Gegenreformation in Süddeutschland und Österreich 1560–1583* (Bibliothek des preußischen historischen Institut in Rom 17), 2 Vols., Rom 1930, 1939; on Bohemia and Moravia, see vol. 1, pp. 152–157, 174–193, 222–223 and 232–233. For M. d'Asti, see Antonius MORTIER, *Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs (1170–1904)*, vol. 5, Paris 1911, pp. 508–512.

23] A. MORTIER, *Histoire*, vol. 6, Paris 1913, pp. 32–38.

24] On the Silesian convents and monasteries, see Jakub ZOUHAR, *The Relationship between Silesian Convents and the Bohemian Dominican Province in the Early Modern Period*, in: Dariusz Galewski – Wojciech Kucharski – Marek L. Wójcik (eds.), *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku 1226–2013*. W trzechsetlecie beatyfikacji bł. Czesława, Wrocław 2015, pp. 107–115.

turn of the sixteenth and seventeenth century. Because of that, the friars from Spain, Italy, and Poland or from the most remote corners of the Holy Roman Empire were sent to the Bohemian province. These Dominicans could not definitely be ranked among the elite of the Order; moreover, they never assimilated into Central European milieu.^{25]} Thus, the restoration of the Bohemian province is credited to the prior provincial (1653–1661) Godefridus Marquis from Antwerp (1610–1677).^{26]} It was he who eventually succeeded in animating the newly re-opened novitiates in the Bohemian province. Admittedly, a protracted journey led to this goal.

Meanwhile, the Masters General kept a close watch on the situation in the province and they were alarmed by reports which came from Bohemia. The dying province was also the topic of discussions at the General Chapters, the highest authority in the Order.^{27]} The General Chapter of 1600 at Naples^{28]} ordered for the re-establishment of a novitiate in Vienna which was to instruct novices for the Bohemian province which then numbered 36 friars and 34 sisters.^{29]} Eight years later, at the General Chapter in Rome, it was ordered to establish the novitiates in the Moravian towns of Olomouc/Olmütz and Znojmo/

25] We can name the prior provincials Michael Capello (1600–1606), Dominicus de Barberano (1606–1608), Hyacinthus (Jacek) Suscius (1608–1611), Vincentius Sohler (1611–1614), Petrus Paulus Tortelli (1615–1621), who was arrested by the Bohemian Protestant Estates, Valentinus Macarius de Ventimiglio (1622–1624), Franciscus Tello (1625–1628), Antonius Ribas (1628/9), Michael Antonius Beretta (1629–1632), Guillelmus a M. Calvo (1632–1634), Petrus de Canadilla (1635–1637, 1639), Thomas de Sarria (1637–1641, 1645–1649, 1652). Only the last two provincials were of great importance. In the meanwhile, Dominicus Laurus (1641–1645) and Georgius de Herberstein, born in the Czech lands, (transiently 1644/45 and 1649/50) were promoted to the rank of the Bohemian provincials.

26] Jacques QUÉTIF – Jacques ÉCHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, vol. 2, Lutetiae Parisiorum 1721, p. 670a.

27] The Chapter General is an assembly of friars representing the Provinces of the Order, coming together to discuss and define matters pertaining to the good of the entire Order. When necessary it elects the Master of the Order. From the very beginnings of the Dominican Order, one can distinguish two types of General Chapters: Chapters of Provincials and Chapters of Diffinitors. To these is added the General Chapter, comprised both of Provincials and Diffinitors. In addition to its primary legislative function, the General Chapter has also had, from the very beginning, a disciplinary function: it judges, punishes, deposes from office, etc.

28] MOPH 10 (1558–1600): *Ordinationes*, pp. 8-9. Digitale Bibliothek Spezial: *Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, pp. 5860/1 (see MOPH 10, p. 392): “16. *Ordinamus in provincia Bohemiae, quod pro sublevanda provincia erigatur seminarium in conventu Viennae provinciae Theutoniae, in quo recipiantur novitii et educentur nomine dictae provinciae Bohemiae eius aere et expensis. Item quod ultra contributiones, quas debent conventus ipsi suo rev. provinciali, quando eos visitat, nil amplius dare teneantur, nec etiam sub nomine viatici aut pro exsolvendis contributionibus magistro ordinis et procuratori in curia Romana debitis, cum pro uno et altero ipse contributiones sufficiant.*”

29] Archivum Generale Ordinis Praedicatorum, Romae (hereafter AGOP Rome), sign. IV. *Registra Magistrorum*, No. 49, fol. 131^r.

Znaim.^{30]} This requirement was confirmed at the Provincial Chapter of 1610 at Olomouc. The novitiate in Olomouc ought to have been sustained by the whole province, while the novitiate in Znojmo ought to have been sustained by the local convent. Unfortunately, only two or three novices lived in Olomouc and the other convents therefore did not want to pay for such a novitiate, which was not able to give them any new friar. In other words, the province was too poor to provide for the two novitiates. The provincial Soscius suggested that each convent in the province would establish its novitiate. This idea was not either put into practice because no convent was rich enough to sustain several candidates. In any case, the towns of Olomouc, Znojmo, Brno/Brünn and Prague were considered to be ideal places for novitiates. The new provincial Sahier preferred Znojmo since a new dormitory had been built there and, furthermore, no theological disputations were held in the town which meant that potential novices would not have been disturbed during their formation. Sahier also knew allegedly that the novitiate in Znojmo may have instructed a few novices in the past. In 1612 the novitiate in Olomouc had 3 members. Its advantage was in the fact that the Dominicans were able to interact with members of other religious orders (chiefly the Jesuits) and they could persuade their students to join the Order of Preachers;^{31]} the major drawback of this novitiate was exposure to interaction with many lay people. The provincial also saw Prague as a suitable place for a novitiate by reason of possibility to spread a Dominican way of thinking among the young. As far as we know, the only novitiate was established in Brno where all candidates, with or without vows, were assembled under the prior Salern and a lector. However, the convent with the church were severely damaged repeatedly (1585, 1619, 1637, 1641/2, and 1648) and there were no qualified friars who would have been able to head the novitiate. The Prior was willing to lecture ethics (moral philosophy) and a Father Dominic from Prague promised to teach something else but, finally, nothing was realised. The Provincial was not able to find out why no novitiate was effectively established in Brno; the Prior made excuses that Father Dominic had not started his lectures and vice versa. The Provincial's letter to the Master General only indicates that Father Dominic, suddenly left Brno for Cracow, Poland, when his lectures were about to start, and he stayed there for a month! No surprise the Provincial wanted to leave the Bohemian province as well. He was actually not alone! The Prior in Prague too wanted to leave, and,

30] MOPH 11 (1601–1628): *In provincia Bohemiae*, p. 1. Digitale Bibliothek Spezial: *Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, p. 6183 (see MOPH 11, p. 112): “*In provincia Bohemiae (...) Ordinamus, ut instituantur et erigantur duo novitiatus, alter in conventu Znoimensi, propriis eiusdem conventus expensis, alter vero Olomutii, et huic pro duabus partibus novitiorum dentur necessaria ad victum et vestitum a conventu Brunensi, pro caeteris autem provideat rev. admodum p. provincialis.*”

31] According to the provincial, Father Capellus allegedly managed it thanks to his disputations.

for that reason, the provincial was not willing to do a visitation of the Prague convent. There was no other friar capable of being a prior there!

IV/ The Novitiate for Bohemia at the Convent of St Michael in Litoměřice called the *Novitiatus Ferdinandeus*

The necessity of a novitiate or, even better, several novitiates within the province was naturally clear to everyone at the General Chapter of 1629 being celebrated at Rome.^{32]} Another attempt of how to establish a new novitiate in the Bohemian province is connected with Petrus Canadilla O.P., the Prior in the convent of Litoměřice/Leitmeritz (1630–1635)^{33]} from the Aragonian province in Spain, who was appointed by the Master General^{34]} to the office of the Bohemian provincial on 3rd August 1635.^{35]} Originally, however, Ferdinand II preferred the Prague convent of St Mary Magdalena as a place for a new novitiate because Prague was the capital of the Kingdom of Bohemia and thus more suitable place for such an institute.^{36]} Until 1625, when the Dominicans got the Prague convent of St Giles, the convent of St Mary Magdalena had been its headquarters in Bohemia (from 1604).^{37]}

We do not know exactly why the convent in Litoměřice whose priors of the 1630s and 1640s came from Spain^{38]} was finally chosen as a seat for the

32] MOPH 12 (1629–1656): *Pro provincia Bohemiae*, p. 4. Digitale Bibliothek Spezial: *Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, p. 7038 (see MOPH 12, p. 41): “9. Committimus p. provinciali, ut pro sua prudentia tres saltem domos pro educatione novitorum in praecipuis conventibus provinciae designet, in quibus sex vel saltem quatuor novitii educantur, servatis servandis.”

33] Státní oblastní archiv v Litoměřicích [District Archives in Litoměřice; hereafter SOA Litoměřice], Collection Dominikáni Litoměřice, inv. No. 17: *Hortus Plantationum sive Simplex Novitiatus Fratrum Sacri Ordinis Praedicatorum in Boemiae (...) 1654 institutus*, p. 4: “Anno 1630 mense Martio perpetuus prior fuit Pater SS. Theologiae Magister Petrus Canadilla Argonius Suae Caesar[ae] Ferdinandi II consiliarius qui fuit deinde provincialis Bohemiae”.

34] Nicolaus Ridolfi. See A. MORTIER, *Histoire*, vol. 6, Paris 1913, pp. 282–468.

35] AGOP Rome, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 70, fol. 101^r.

36] The convent of St Michael in Litoměřice was furthermore in a bad condition. See AGOP Rome, sign. XIV, Liber L: *Monumenta varia de conventibus fratrum et monasteriis sororum OP in Bohemia, Moravia, Austria, Styria, Germania superiori et inferiori, Silesia, Polonia, Russia (et Hungaria)*, part *Monumenta conventus Littomericensis*, p. 106: “Ab anno 1518 usque ad annum 1630 quamvis inveniatur continuata series priorum et FF conventus hujus in omni paupestate et desolatione Deo Servientium, nihil tamen ut terius annotatum reperitur”.

37] National Library (hereafter NK) Prague, ms. XXIII.C.5/9, Joannes Florianus HAMMERSCHMIDT, *Manuscripta historica Bohemiae*, Tomus IX., fol. 314r: “Eodem anno [= 1621] 28. Decembris, actum est de erectione studii, et restitutione Prioratus Sanctae Mariae Magdalenaee, per errorem enim fuit institutus praedictus [Paulus] Tortellius [OP], et conclusum fuit, debere esse Studium Generale ad S. Mariam Magdalenam, quod tamen in hodiernum diem ad S. Aegidium Veter-Pragae manet.”

38] See SOA Litoměřice, Collection Dominikáni Litoměřice, inv. No. 17: *Hortus Plantationum*, p. 3.

novitiate for Bohemia. It was then in a bad condition, indeed! We know that the vicar of the convent Antonius Maria (1628–1630) made preparations for the reconstruction of the convent’s buildings. Even the Provost of Litoměřice, Sixt of Lerchenfels, promised to donate 2,000 bricks for its reconstruction. The bailiff^{39]} in Litoměřice, Šimon Petr Aulík of Třebnice, donated to Canadilla 18 “Maß” (= approx. 25 litres) quicklime, 2,000 bricks, a small garden near the convent and a nice statue of Archangel Michael. Of course, that was not enough. Canadilla therefore wrote to the emperor on 20th September 1630 that the convent was in a terrible condition^{40]} and the friars needed money, chiefly 1,000 thalers for timber which he would like to purchase in the woods near Křivoklát and Hluboká nad Vltavou (Frauenberg).^{41]} In October 1630 Canadilla went to Vienna personally. In those days, Ferdinand II promised to donate properties in the amount of 35,000 sixties of Meissen groschen (the estate Újezd [*Velký Aujezd*; *Groß-Aujezd*] worth 20,000 and, on top of that, 15,000 in cash) to the convent of St Michael^{42]} in order to establish a novitiate there. Eventually, Ferdinand II donated approx. 900 gulden, specifically for the novitiate’s building. The building was torn down in 1904, and a house in the present-day Krajská street connected with the convent by a little bridge at the place of the last north window,^{43]} was to be constructed for twelve candidates and one Novice Master. The war, however, postponed everything.

The properties^{44]} had belonged to a Burgher of Litoměřice named Veit Rubín of Rubinski who was childless, but he lost them due to his activity during

39] King’s royal officer in a town.

40] The letter should be preserved in the Austrian State Archives in Vienna [Österreichisches Staatsarchiv zu Wien], Finanz- und Hofkammerarchiv. We quote according to Johann SCHLENZ, *Die Geschichte des Bistums Leitmeritz*, vol. 2, Varnsdorf 1914, p. 436, footnote 1: “*Celeberrimum templum Litomericense ordinis Praedicatorum beato Michaeli archangelo dedicatum a multis annis et ruinosum iacet, reprehendens et oburgans tepidum erga praedictum principem angelorum affectum una cum desolata conventu*”.

41] The Royal Chamber recommended to purchase the timber in Hluboká nad Vltavou and transported it down the river Vltava and Labe. The costs were estimated at the amount of 1,636 sixties of Meissen groschen.

42] See the charter issued on 28th September 1630 (in the Appendix of the paper), which was confirmed by Ferdinand II in Vienna on 18th March 1632 and 14th October 1632 respectively. Both German-written charters were copied, and the copies were compared with the originals to see if they were perfect on 27th August 1646. See SOA Litoměřice, Collection Dominikáni Litoměřice, inv. no. 60: *Dominicanum Lithomericensem id est...*, pp. 21–25.

43] Vinzenz LUKSCH, *Topographie der Historischen und Kunst-Denkmale im politischen Bezirke Leitmeritz: Teil 1: Stadt Leitmeritz/ Soupis historických a uměleckých památek v politickém okrese Litoměřice, díl 1: město Litoměřice*, eds. by Kristina Uhlířová – Jana Chadimová – Martin Barus (Fontes Historiae Artium XVI), Praha 2015, pp. 360–365 (the text in German and Czech).

44] I.e. a house in the Litoměřice square (Ringplatze), a vineyard (in the Mostká hora), a farmyard with a run-down house in the suburbs of Litoměřice called Dubina, and other fields and vineyards. See Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* [A History of Confiscation of Property in Bohemia after 1618], Praha 1882–1883, vol. 2, p. 1127.

the rebellion of 1618 to 1620. The prince of Liechtenstein, proconsul and vice-regent of Bohemia, gave the properties to the convent of St Michael by rescript issued on 16th December 1624. The Royal Chamber confirmed the transaction on 21st April 1625. All these properties were given to the convent in the spring of 1625. In addition, the Dominicans gained a house at the gate of St Michael, where the church cemetery was to be founded, and other seven houses and building plots respectively. Unfortunately, apart from the house at the gate, all other buildings were run-down, and they were pulled down immediately. In fact, the friars in Liteměřice thus owned one house, eight building plots, and about 48 “strychs” (= 1,380 hectares) of arable land and vineyards in the town and in its surroundings in 1625. The estate Újezd^{45]} was, however, the most valuable property. Despite the appeals of the owner to Ferdinand II, the emperor eventually gave the estate to the convent to enable it found a new novitiate. Nonetheless, when the Saxonian troops invaded the country in 1631,^{46]} all properties were temporarily lost. Many different buildings were completely destroyed during the invasion by Saxon armies in Bohemia. The estate Újezd,^{47]} specifically, was taken over by Jan Eberhard of Vřesovice, a relative of Adam Jiří, who had in the meantime died. This taking over was enabled by the Saxons. Canadilla, however, did not give up without a fight. At the very beginning of 1632 he went to Vienna in order to recover the estate; and he was successful. The order was granted ownership on 11th June 1632, and Count Kolowrat and Baron Kaplitz (as commissars) made this possible.^{48]} Moreover, Ferdinand II who also helped the Bohemian Dominicans in Znojmo and other places ordered the registration of the taking over in the Public Records (*Tabulae Terrae*)^{49]} on

45] The estate was owned by Adam Jiří Vřesovec of Vřesovice at the beginning of the 17th century. As a protestant, he was forced to give the estate to his brother Radislav, who was a Catholic, in 1628. As the brothers owed some money to the Royal Chamber, the estate was eventually forfeited to the Royal Chamber. Even though Adam Jiří changed the faith and became a Catholic, both brothers were beyond redemption. The prior of the convent of St Michael knew about the estate and tried to gain it for the convent. See J. SCHLENZ, *Die Geschichte des Bistums Leitmeritz*, vol. 2, pp. 434–435.

46] Swedish forces then advanced so far south that they almost captured Prague and Vienna. Their crowning achievement was the Battle of Breitenfeld in September 1631, when a Protestant army of 23,000 Swedes and 18,000 Saxons nearly wiped out a Catholic Holy Roman Empire force of 35,000 men and lost just 5,500 men in the process. Antonín REZEK, *Dějiny Saského vpádu do Čech (1631–1632) a návrat emigrace* [A History of the Saxon Invasion in Bohemia of 1631–1632 and the Return of the Emigration], Praha 1889.

47] The estate Újezd included: a small castle, a house of land agent, a brewery and a mill house. Besides, the hamlets such as Hlupice (Luppitz), Doubravice (Tauberwitz), and Haslice (Haßlitz), as well as part of the hamlet Soběnice (Sobenitz) and Touchořiny (Taucherschinn) belonged to the estate.

48] T. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, vol. 2, p. 911.

49] Records of actions, contracts, etc. at the Bohemian and Moravian Court of justice of the Realm kept by clerks of these institutions. They were established in the 13th and abolished in the 20th century.

8th October 1632; and this happened on 12th November. Canadilla was therefore deputed by the Master General to administrate the estates of the convent of Litoměřice whose prospective yield was to be used for novitiate. His mandate was prolonged by the Master General until a new novitiate would be established and fully provided for.^{50]} At first sight it seems to have been a handsome income from such property, but the war laid waste the whole estate. Having wanted to help with economic reconstruction, the Emperor Ferdinand II, as we have already known, promised to give 35,000 sixties of Meissen groschen to the Dominicans in Litoměřice in order to be able to cope with the challenges. However, new problems were to emerge.

Due to the Thirty Years' War, and the emperor's continued insolvency, he did not pay any money of the promised 35,000 sixties of Meissen groschen by 1647 when the Sarrio's visitation report was issued.^{51]} The convent of St Maria Magdalena in Prague established a new novitiate first, but not until 1650, because at the Provincial Chapter of 1649 in České Budějovice/Budweis what had been stated at Chapter General of 1647 in Valencia was re-established:^{52]} “4. *Denunciam, in capitulo generali Valentino conventum S. Mariae Madgalenae designatum esse pro Novitiatu, cum decreto, ut pro sustentatione novitorum redditus conventus Lithomericensis praefato conventui applicentur. Sed hujus decreti executionem ad aliud tempus reservamus*”. According to Sarrio's visitation report of 1647 a novitiate existed at the convent of St Giles in Prague; however, we do not know anything about this institution.

The status quo of 1650 can be summed up as follows: two provisional novitiates existed in Prague and Litoměřice;^{53]} nevertheless, none of them worked effectively and, on that account, the Order wanted one novitiate for Bohemia, and another one for Moravia to be founded.

Originally, the Master General seemed to have wished that a new novitiate be established at the convent of St Maria Magdalena in Prague.^{54]} At the

50] AGOP Rome, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 70, fol. 101^r (on 28th August 1635).

51] AGOP Rome, sign. XIV, Liber L: *Monumenta varia de conventibus fratrum et monasteriis sororum OP in Bohemia, Moravia, Austria, Styria, Germania superiori et inferiori, Silesia, Polonia, Russia (et Hungaria)*, without pagination. See J. ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie*, pp. 60–64.

52] MOPH 12 (1629–1656): *Pro provincia Bohemiae*, p. 1. Digitale Bibliothek Spezial: *Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, p. 7584 (see MOPH 12, pp. 247–248): “1. *Erigimus pro novitiatu in hac provincia conventum sanctae Mariae Magdalenae in civitate Pragensi, cui applicamus omnia bona, quae S.C. Maiestas Ferdinandi secundi conventui Lithomericensi pro novitiatu concessit et S.C. Ferdinandi tertii conventui sanctae Mariae Magdalenae ad duodennium applicavit, ut ibi formatus conventus et novitiatus erigi posset; siquidem bella et militum invasiones id fieri in conventu Lithomericensi impediunt*”.

53] See AGOP Rome, sign. IV. *Registra Magistrorum*, No. 101, p. 263 (on 25th July 1654).

54] In those days, the general novitiate for the province of *Gallia* was founded in Paris. See A. MORTIER, *Histoire*, vol. 7, Paris 1914, pp. 42–44.

beginning of December 1652, he decided to establish both the novitiate and the *studium generale* there. He nevertheless stated that both institutes were to be there temporarily until the Prague convent of St Giles would be adaptable for it. The Maser General also picked out a suitable friar as a prior who was pious, well-educated, and good at economic activities. He did not mention his name, however.^{55]} The convent of St Giles was unfortunately in a bad condition from a moral viewpoint.

We also know that Ferdinand III had in the meantime visited Litoměřice in October 1638^{56]} and he might have liked it as a suitable place for a novitiate. Further, he might also have thought of his father Ferdinand II who had originally wanted the novitiate to be founded there. The establishment of the novitiate in Litoměřice dragged on for years. Ferdinand III who helped the Dominicans like his father in Znojmo and other places was ready in 1653 and invited the Dominicans by the decree issued on 27th May 1653^{57]} to establish a novitiate there without hesitation. For that reason, the Master General authorised the Bohemian provincial Godefridus Marcquis in 1653 to start admission of new candidates to the novitiate in Litoměřice. Such convents which had no clerics or enough members needed to constitute Conventual Chapters were to take precedence over other convents. Further, the Master General wanted to have the convent in Litoměřice led by a distinguished friar who would be able to carry out some reforms there, who would visit the choir both by day and at night and who would like a religious strictness, in particular the use of the habit. However, the result of the visitation of the convent in Litoměřice was not quite acceptable.^{58]} The nomenclature of the novitiate in Litoměřice is ambiguous. Some sources spoke about the novitiate for Bohemia, others about the general novitiate (*provinciae novitiatus*).

In any case, the novitiate could officially be established in Litoměřice on 21st June 1654.^{59]} It was also by courtesy of Martin Wallasky (Valaský)^{60]}

55] AGOP Rome, sign. IV. *Registra Magistrorum*, No. 101, p. 49 (on 1st December 1652).

56] Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. (1608–1657): mírový císař proti vůli* [Ferdinand III: A Peace Emperor against His Will], Czech Ed., Česká Budějovice 2015, p. 162.

57] See the Appendix, no. II.

58] Národní archiv v Praze [National Archives in Prague; hereafter NA Prague], Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, p. 13: “6 Junii [1654] inchoata fuit visitatio conventus Lithomericensis verum quia ibidem debet poni novitiatur non fuit finita tam cito sic interea”.

59] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, Pragae ab 1653, p. 13: “21. Junii [1654]: Solemniter inchoatus est novitiatus omnium conventuum Bohemiae in conventu Lithomericensi, qui ob ingentia bona ab imperatore Ferdinando Secundo accepta Pilsnae induto novitiatum inchoarunt, iuxta hac sequentes ordinationes”.

60] He was also the prior at the convent in Písek in the 1630s and 1640s where he carried out a creative work too.

O.P., the prior of the convent. This momentous decision is depicted in several historiographical sources⁶¹ and it stands at the very beginning of restoration of the whole Dominican province of Bohemia in the Early Modern period. In 1653 the whole province of Bohemia numbered 112 members, including 16 foreign friars who held higher offices within the province.⁶² Having been assigned⁶³ to the convent of St Michael in Litoměřice on 13th November 1653,⁶⁴ Thomas van Haugwegh O.P. from Gent, Belgium, was appointed as the first Novice Master, as well as of the Vice Prior at this convent in 1654.⁶⁵ The novitiate started to work immediately and the first five candidates lived in Litoměřice in the year 1654/55.⁶⁶ A new lector there, Cornelius Impins O.P., also came from Gent.⁶⁷

61] E.g. AGOP Rome, sign. XIV, Liber L: *Monumenta varia de conventibus fratrum et monasteriis sororum OP in Bohemia, Moravia, Austria, Styria, Germania superiori et inferiori, Silesia, Polonia, Russia (et Hungaria), Monumenta conventus Littomericensis*, pp. 105–107: “*Hic videns monasterium post disturbia partim Zizkiana, partim vero haeretici Wencelai Rrepnice (...), operose egit cum Ferdinando II. caesarae, ut desolatum (...) conventum ipsorummet haeticorum et rebaelium tunc Boemorum fiscalibus bonis, in pristinam redintegraret formam. Cujus petitioni benigne annuens Ferdinandus II bonum feudale augesdense/ quod (...) domus baro Adamus Georgius Kostamlovski conductus de Wrzesovez rebellionis reus accusatus et declaratus possidebat/ pro erigendo novitiatu nationalis juvenatis conventui Littomericensi cum omnibus appertinentiis suis donavit, ut patet ex littera confrmatoria... prior generalis fr. Nicolai Ridolphii./ (...) Situs conventus hujus in altiori loco civitatis locatus est, structura ejus modesta ac religiosa, quae 30 fratribus habitationem favet. Institutus fuit in hoc conventu nostro S. Michaelis Arch-Angeli novitiatus anno 1654 (21. Junii) juxta p(ossi)mam foundationem felicissimae recordationis...Ferdinandi II per ... fr. Godefridum Marquis, SS Theologiae presentatum ac per Boemiam et Moraviam provincialem... Et ut apud nos semper sit recens ... imperatori Ferdinandi memoria, quae (ut speramus) semper viget apud superos vocatus est hic novitiatus Ferdinandeus./ Conventus etiam Lithomericensis pro formali non solum provinciae novitiatu, sed etiam pro rigoroso observantiae conventu deputatus est, semperque ager plenus cui benedixit Dominus ac Sanctitatis perpetuae viridarium ad haec nostra usque tempora invenitur.”*

62] Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích* [The History of the Dominicans in the Czech Lands], Praha 2001, pp. 109–111 (the author of the text is A. Prokop O.P.).

63] The assignation is the determination where the brother has to live. If he has no assignation, he should live in that convent which he was affiliated to at the time of his entering the Order.

64] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, p. 8.

65] SOA Litoměřice, Collection Dominikáni Litoměřice, inv. No. 17: *Hortus Plantationum*, p. 4; NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, Prague ab 1653, p. 13 (on 20th June 1654).

66] Státní oblastní archiv v Plzni [District Archives in Plzeň; hereafter SOA Plzeň], department Nepomuk, Collection Dominikáni Cheb, inv. No. 36, Book no. 36: Josef Lochner, *Miscelanea conscripta et collecta*, p. 75. J. Lechner was the prior at the convent in Cheb in 1772–1775. Ludovic van der Walle, aged 37, came from Ypern, Belgium, and had gained the Jura Baccalaureate, left for Cheb; Michael Umprins, aged 23, came from Belgium too, left for Litoměřice; Jan Duchoslav Stříbrný, aged 18, came from Prague, Bohemia, left for Uherský Brod in Moravia; Inocenc Bavoreský, aged 22, from Bohemia, left for Prague (St Giles), and Bernard Ambroz, aged 19, from Plzeň, Bohemia, left for Plzeň. J. SCHLENZ, *Die Geschichte des Bistums Leitmeritz*, vol. 2, p. 440 is misleading in the candidate’s names.

67] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum*

Finally, the strict observation at the convent of St Michael in Litoměřice was ordered by the Master General Joannis Babtista de Marinis on 30th January 1655.^{68]}

V/ The Novitiate in Brno, Znojmo and Other Provisional Novitiates

Another novitiate within the Bohemian province was established at the convent of St Michael in Brno, Moravia, on 17th November 1654.^{69]} The establishment of both novitiates was approved at the General Chapter of 1656 in Rome.^{70]} According to the text it may seem that there were, in fact, established two equivalent novitiates whose difference was in a geographical origin of the candidates. The former was intended for the candidates born in Bohemia (*pro natione Bohemica*), the latter was meant for the candidates born in Moravia (*pro natione Moravica*). Despite making every effort to find out something more about the Brno novitiate, we unfortunately still know very little about this institution.^{71]}

1653–1670, p. 16 (on 23rd June 1654).

68] See his official letter copied down in the *Liber provinciae*. NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, pp. 31–32.

69] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, pp. 22–23: “17 Novemb. [1654] de maturo R.R. P.P. consilio institutus est novitiatus omnium conventuum Moraviae in conventu nostro Brunensi. Sancti Archangeli Michaelis et novitii puri qui adhuc erant Olomutii sunt Brunam vocati pro quibus adducendis missus fuit R. P. F. Dominicus Florent postea supprior et illorum magister./ Ad petitionem prioris institutus est (...) Dominicus Florent supprior et simul magister novitioru[m]./ Finita fuit visitatia conventus nostri Brunensis ubi pro bono novitiatus iam factae aliquae ordinationes quarum priores sunt haec...”.

70] MOPH 12 (1629–1656): *Pro provincia Bohemiae*, pp. 1, 5. Digitale Bibliothek Spezial: *Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, pp. 8023, 8027 (see MOPH 12, pp. 419, 421): *Pro provincia Bohemiae./ 1. Approbamus omnique industria ac studio foveri et conservari mandamus communem in conventu nostro Litomericensi pro natione Bohemica novitiatum nuper erectum, atque insuper ad eiusdem provinciae petitionem designamus praenominatum conventum pro exacta observantia, volentes, quod nemo in eo possit assignari, qui habilis ac paratus non sit regulam et sacras constitutiones ad literam observare./ 2. Similiter approbamus et confirmamus communem novitiatum pro natione Moravica nuper in conventu nostro Brunensi institutum, volentes, quod in dicto conventu matutinum media nocte persolvatur, mox ubi ecclesiae fabrica eo perducta fuerit, ut chorus diurno et nocturno usui deservire possit./ 15. Denique rogamus rev. magistrum ordinis, ut quando haec provincia ad eum redierit florem, quem tum superiorum strenuus in ea labor tum novitiatum ac studiorum nova plantaria promittunt, non differat in ipsa designare plura virtutum praemia, diffiniendo eidem et certum magisteriorum numerum et magistros creando, prout nunc petitum fuit, ipsique provinciae indulgendo liberrimam ac illimitatam eligendorum sibi de suo gremio provincialium facultatem.* The text was copied in the official provincial book. See NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, 3rd leaf on the endpaper.

71] Here I must include a word of thanks to my friend and colleague Tomáš Černušák, who has assisted me over years by sending me his articles and notes of the Dominican order, as well as his excerpts from historical sources preserved at the Moravian Provincial Archives in Brno.

We know however for sure that the novitiate existed in Brno throughout the second half of the seventeenth and most of eighteenth century.^{72]}

For sure, there was a novitiate at the convent of Holy Cross in the town of Znojmo.^{73]} Thanks to Antonius Missenius^{74]} it was established there in 1667 and lasted at least until the 1780s. Aleš Vincenc Pařízek^{75]} may have been its most famous novice (1765).

It seems, however, to have temporarily worked with other novitiates. This is supported by sound evidence: at the Prague convent of St Maria Magdalena,^{76]} as well as at the convent of St Giles in Prague,^{77]} and also at the convent in Olomouc, there existed the office of the Novice Master in 1654.^{78]} It is nevertheless likely that these provisional novitiates were closed soon and the novitiate in Litoměřice became the main novitiate in the Bohemian province.

Instead of the Conclusion

The (general) novitiate at the convent of St Michael in Litoměřice bloomed from its beginning until 1783 when it dissolved by the order of Joseph II, allegedly due to a threat of war. Despite economic problems,^{79]} approximately 967 candidates went through the novitiate from 1655 to 1777.^{80]} There is proof

72] Moravský zemský archiv v Brně [Moravian Provincial Archives in Brno; hereafter MZA Brno], Collection G 12 *Cerroniho sbírka*, sign. II-14: *Liber studii formalis* [for the years 1686–1780] shows that lecturers were assigned to the novitiate for the entire period. See fol. 2 for the year 1686, for instance.

73] Efrém JINDRÁČEK O.P., *Dominikánský klášter ve Znojmě* [The Dominican Convent in the Town of Znojmo], Znojmo 2001, pp. 18–20.

74] The Prior in Znojmo of 1653–1666, 1667–1673, 1680–1683; the Prior Provincial of Bohemia of 1673–1677; he died on 9th August 1685.

75] Vladimír ŠTVERÁK, *Pařízek a Wilfling o škole a učiteli* [P. and W. on School and Teacher], Praha 1998; Lenka KUSÁKOVÁ, *Aleš Vincenc Pařízek*, in: Jiří Opelík a kol., *Lexikon české literatury 3/II*, Praha 2000, pp. 793–795.

76] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, p. 18: “17 Augusti [1654] infra (...) Generalis ordinis (...) F. Joannis Baptistae de Marini secundum patentes ab eadem Romae die 25 mensis Octobris anni 1653 expeditas, institutus est lector philosophiae cursus philosophici, tanquam in studio generali Praegae in conventu Sanctae Mariae Magdalenaee inchoandi (...) F. Michael Columbus, qui etiam est institutus magister novitiorum sive fratrum iuniorum”.

77] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, p. 44 (on 12th August 1655).

78] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, p. 20 (on 3rd October 1654), p. 51 (on 29th November 1655).

79] The estate Újezd, for instance, burned to the ground several times, for the first time in 1657. The building provided for the novitiate was finished not until 1659.

80] See the list of teachers (1654–1774), as well as novices (1655–1777) in Josef Lochner,

of evidence that philosophical studium existed there in the 1660s^{81]} and that it was somehow connected to the general studium (*studium generale*) at the Prague convent of St Giles.^{82]} The (general) novitiate had so many candidates that the province did not want to take more; the Master General was forced by these circumstances to take action and ordered that they be accepted not more than 12 candidates yearly!^{83]} The most famous Novice Master in Litoměřice was Konrad Brockhausen O.P.^{84]} (1685–1759), a lector in Theology there, who wrote the *Idea novitii religiosi* (Litomericii, 1728; ²1898^{85]}), a vade-mecum of the Dominican novices. It was substantial contribution to the strict spiritual life and trends within the Dominican Order. The book was used by hundreds of candidates in the Bohemian province and was of significant importance even at the end of the nineteenth century.

Appendix

Important Documents for the Topic

These documents are published here for the first time. Original spellings and punctuation have been kept.

I

Ferdinand II gave the convent of St Michael in Litoměřice the estate Újezd on 28th September 1630^{86]}

[*Qui pro sua in ordinem nostrorum pietate et munificentia conventui huic anno 1625 donavit omnia confiscata bona Domini Viti Rubin seu Rubinskii,*

Miscelanea conscripta et collecta, pp. 71–104 preserved in SOA Plzeň, department Nepomuk, Collection Dominikáni Cheb, inv. No. 36, Book no. 36.

81] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, p. 252 (on 29th September 1666): “... lectori Antonio Peretio expeditae patentes, quibus ex conventu Brunensi Lithomericium assignatus et in eodem philosophiae lector institutus est”.

82] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 9: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1670–1693*, fol 1^v (on 3rd December 1670).

83] AGOP Rome, sign. IV. *Registra Magistrorum*, No. 200, p. 16 (on 21st June 1711).

84] Born on 7th March 1685 in Westphalia, the Holy Roman Empire, he was a member of the Bohemian province since 14th September 1705. He died on 14th September 1759 in Litoměřice.

85] *Idea novitii religiosi: seu Practica instructio vitae religiosae bene afformandae, fundandae, instruendae et extruendae*, cura et sollicitudine fr. Conradi Brockhausen ... recognovit fr. Thomas M. Wehofer (Coll. *Bibliotheca FF. Pradicorum ascetica antiquae* 1), Rome, 1898.

86] SOA Litoměřice, Collection Dominikáni Litoměřice, inv. no. 60: *Dominicanum Lithomericensem id est...*, pp. 16–20.

domum videlicet in civitate (quae anno 1668 a con/vent/u cum confesuo Sac. Congregationis vendita fuit 4 sexagenis) cum omnibus mobilibus villam et ovile in Wobora nunc Neuhoff dictam cum vineis in Ojest et agris.

Anno etiam 1630, 28. Septembris sua Caesarea gratia donavit bonum feudale Augest cum suis appertinentiis pro erigendo Novitiatu nationalis juventutis. Verum cum bonum hoc Augest cum suis appertinentibus pagis ut Sobenetz, Hummel, Tauberwitz, Lupitz, Haslitz, Klinskii, et Neudörffl per grassantia, tunc bella Saxonica et Svedica totaliter destructum erat et devastatum, ita ut non sufficeret pro Novitiatu hoc dotando et conservando, proprio motu ex suo in Ordinem affectu 15 millia sexagenarum misniensium assignavit solvenda ex obvenientibus confiscatis bonis intra districtum Litomericensem.]

Ferdinandt der Andere von Gottes Gnaden Ehrwehltet Römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs in Germanien auch zu Hungarn undt Boheimb etc. König, Ertzhertzog zu Östreich, Hertzog zu Burgundt, Steuer, Cärnthen, Crain undt Württemberg, in ober undt nieder Slesien, Margraff zu Mähren, in ober undt nieder Lausnitz, Graff zu Habspurg Tijrol undt Görtz etc.

Erkennen für uns, unserer Erben, undt Nachkommende [p. 17] könige zu Böheimb hiermitt öffentlich, undt thuen kundt Jedermänniglich, alß wir Zeit unseren angetretenen kaiserlichen undt königlicher [!] Regierung unter anderen allen undt jeden unseren Erb-Königreichen Fürstümben undt Landen zugewachsenen Angelegenheiten undt eingeschligenen Zwiespalt im glauben zu remedijren, demselben Heil undt Wohl-pforts zu suchen, undt in den alten vorigen Standt ruhiglich zu setzen aller möglichkeit undt nach boschafftenheit der Zeit undt läuffen unß angelegen seyn lassen; dahero daß negstvuchliche mittel befunden, daaller orten in bemelten unsern Erb-Königreich undt Landen die Sectische undt irrische Katzereijen undt Lehren gänzlich abgeschafft, dargegen die Heil allein seelich machende Catholische religion wieder eingepflantzet undt allerzeit in denen Städten, Märcken undt Dörpferen die blühende Jugend in der Forcht, Gottes undt Catholischen Glauben ausserzogen würde, daß wir umb viel ehender zu unseren Intent zu gelangen solches unseres heilsames Vorhaben seinen ungezweifleten Fortgang undt wünschendes Ziehl würde erreichen können, wan wir insonderheit denen stiftteren undt klöstern emporhelffen, undt zu ihrer gebührender unterhalt alle gutte undt Nothwendige Fürscheidung verschaffen theten. Daß wir solchen nach auch fürnemblich die durch des Heil. Vatters Dominici Ordenß-Leuthe in unseren Erb-Königreichs Boheimb vor unerzehligen Jahren in erweiter- undt beförderung der Heil. Religion mitt gewinnung vieler Zeelen geschafften erpreißligen Nutzen, aufnehmen undt wohlfarth gnädigst wahrgenommen, zu gemüth geführet undt betrachtet. Derowegen undt damitt jetz erwohnter heil. Dominicaner Orden wiederumb zu seinen alten Standt gerathe, mehreres Außnahme undt erweitert

werde, aussonderen zu demselben tragenden Eiffer uns gnädigst dahin beschlossen, geordnet, eingesetzt, undt verwilliget, für demselben in besagten unseren Erb-Königreich Boheimb zu Leitmeriz wegen Züglung tauglicher Leuthe undt Jugendt in der Geistlichkeit undt rühmlicher Lehre in dem Glauben, so böhmischer Sprach kündig, ein beständig undt eiwig währendes Novitiat auffrichten, von unß zu dotiren undt zu eiwigen Zeiten erhalten zu lassen. Dahero undt auff daß jetz gehöret unseres heilsames Vorhaben, [p. 18] dem nächsten, so immer möglichst zu werckkommen möge, so haben wir hierzu biß in fünff undt dreissig tausendt Schock meißnisch aus allerhandt in unseren Erb-Königreich Boheimb unseren Fisco anfallenden oder zustehenden Lehen-Güttheren, insonderheit daß in Leitmerizer Craiß gelegenes Lehen Augesdetz genandt, so der Zeit dem Ehren Vest unser getreüer Lieber, Adam Georg Rostamloffskhy von Brzesowetz etc. Innen haben, undt in der boheimlischer Landtaffl, per Zwanzig tausendt Meisnische thaler einverleibter sich befinden thuet, alß ein eiwiges Eigenthumb zu überlassen undt würcklichen einzuraumen, die übrige fünfftzehnen tausendt meisnische thaler aber auch auß anderen gleichen unseren Fisco unß zustehenden Lehn zu ersetzen undt zugefallen, oder auch undt auff den Fall oberstandenes Lehn Augesdetz in künftige unseren Fisco nicht anfülle oder zustünde, die völlige fünff undt dreisig tausendt thaler Meisnisch aus allen undt jeden anderen eben mässigen Lehens-Fälligkeiten, wie die Nahmen haben mögen, also undt dergestalt zu applicieren undt anzuwenden gnädigst deputirt. Das dieser unser gegenwärtigen gnädigst undt wohlmeinenden Foundation zur Nachtheil kein von hier vor von uns jemanden anderen etwa *in genere* oder *specie* auff derbey Lehens-Fälligkeiten gnädigst ertheilte undt beschehene Verwilligung fürgezogen werden, noch jemandt anderer ehender undt zu vor ermeldtes Dominicaner Closter zu Leitmeriz nicht die völlige Summa der fünff undt dreisig tausendt Schock meisnisch würcklig erlanget habe, zu obgedachten Augesdensisch[en] oder anderen gleichen Lehens-Falligkeiten einigen Zuspruch im geringsten nicht haben solle noch könne. Undt demnach wir zu solchen Ende den grist. gelerten Herren unseren Rath-undt Lieben andächtigen *Patrem fratrem Petrum Canadilla* der Heilschrift *Doctorem* undt jetziger Zeit *priorem* daselbst zu Leitmeriz umb seiner unß bekanten Tauglichkeit, guten Ehrbahren wandelß, undt verspühreten Eyffers in der Religion unseren berühmten Erb-Königreich Boheimb zum guten, als einen über besagte würcklich einraumende Lehen-Gutter von nuhn, undt hinführo an zu jederzeit von uns gnädig erkiesen völligen undt perpetuirten *Administratorem*, auch unangesehener bemelten *Priorat* zu [p. 19] Leitmeriz ins künftige weiters nicht vorstehen würde, zu wiedervergelten; undt an statt der von uns hier vor ihm jährlich zu reichen verwilligten dreihundert sechssig Gulden reinsch (deren er nuhnmehro guttewillig undt gehorsambst sich begeben hatt) hiemitt benennet geordnet be-

stellt, undt diese mühewaltung gnädigst auffgestragen. So geloben wir hierauff zu sagen, undt versprechen für uns, undt unsere Erben, undt nachkommende Königen zu Boheimb, das wir ob dieser unserer gnädigsten Verwilligung undt *Fundation*, auff seyn Patris Canadilla, oder in dessen Nahmen bey uns, oder d. unsern folgendts unterthänigste anmelden, undt zu würrklicher Erlangung oder völliger fünff undt dreisig tausent Schock Meisnisch die anzeigende Lehns-Gütern unfehlbahr einzuraumen verschaffen, da bey jetz als dan, undt dan als jetz festiglich handt zu haben, darwieder keinen was zu handelen, oder einige Hinderung, auff was weis das immer wäre, zu thuen verstatten, sondern Verstandrner massen alle weite ernstliche fürsich- undt Anordnung zu thuen schuldig seyn sollen undt wollen. Wie wir aber auch zu der Sachen mehrerer Sicherheit dessen, unserer böhmischer Cammer allbereith gnädigst errinnert, undt also darauff eygentlich bedacht zu seyn, undt unsere gnädigste Intention mitt würrklicher Einraumung, so viel in obgemelten Werth undt *Summa*, alß per Fünff undt dreisig tausent Schock Meisnische aufftragende Lehen-Güter gehorsambst zu vollenziehen befohlen, als sollen herentgegen ihme *Patri* oder bestellten *successori*, welchem er die Administration weiters anvertrauen würde, undt darzu jedes mahl seines gefallen befugt seyn solle, obliegen undt verbunden seyn, jährlichen undt jedes Jahr, besonderst von der Zeit an, da ihm umb gehörte *Summa* so viel Lehen-Güter eingeraumbt seyn worden, vor dem Probst zu Leitmeritz, wer da zu der Zeith seyn würdet, undt in bey seyn zweyer Raths-Herrn derselben Stadt, diesfalls über die geführte Administration rigtliche Rathung zu thuen.

Diese aber undt damitt hierin nichts zu schaden gewathe ihre fleisige obacht [p. 20] zu haben, undt da sie in etwas wiedriges dieser unsaiger *Fundation* nachtfriliges gehandelt zu werden verspühretin, solches jederzeit an unß, unsere Erben, undt nachkommende Könige zu Boheimb gelangen zu lassen. Wie dan auch ihnen *Patribus* von allen undt jeden unseren nachgeordneten Magistraten, undt jenigen, bey welchen sie auff begebenden ihnen wiedrigen zustehenden Fall umb Hülff undt beystandt ansuchen möchten, alle treu undt Assistentz geleistet, undt bey dieser unser gnädigsten *Fundation* handt gehabt werden solle. Welches alles meinen, undt wollen wir ernstlich undt unwiederrufflich auß kaiser. undt könig. Gewalt undt Vollmacht.

Gnädigst ohne gefärde.

Mitt Uhrkunt dieses brieffs so mitt unser eigenerhandt Unterschrift undt hier anfangenden, kaiser. Secret Insigell bekräftiget.

Der geben ist in unserer undt des Heil. Römischen Reichstadt Regenspurg d[en] acht undt zwanzigsten September im sechszehenten hundertent undt dreisigsten unserer reiche, des Römischen im zwölfften, des Hungarischen im dreyzehenden, undt des böhmischen im viertzehenden Jahren.

Ferdinand

L.S.

Ad mandatum electi Domini
Imperatoris proprium

Reinhardt von Walnerode
Sigismundt von Mülheim
Peter Hoffman, m.p.

II

Ferdinand III exhorts that a novitiate be established at the convent of St Michael in Litoměřice on 27th May 1653^{87]}

[Litera mandatoria gloriosae memoriae Ferdinandi Tertii vi cujus demandat ut Litomeritii instituatursimplex Novitiatus pro Ordine Praedicatorum]

Ferdinandi der dritte von Gottes Gnaden Erwehlter Römischer kaiser, auch zu Hungarn, undt Boheimb König.

Würdiger lieber andächtiger, wir errinneren uns gnädigst, was gestallt die Güter, so zu dem dir anverkrautent Convent zu Leitmeriz bloß undt allein zu diesen Ende, das allda ein Novitiatus soll auffgerichtet werden, gewidmet.

Wan wir dan nunmehrö gnädigst undt emtlich wollen, das solche Foundation des Novitiats ohne fernerer Verzug allda werckstellig gemacht werde, undt allhier den würdigen unseren Lieben andächtigen *Patrem Thomae Sarría Ordinis Praedicatorum Commissario Generali* auch allbereit intimiren lassen, das er seines Theils cooperiren helfen solle.

Derohalben befehlen wir dir auch hiermitt gnädigst, das du nunmehrö ohne einigen anstandt solches effectniren undt anrichten, undt also vermitteln sollest, damitt wir nicht andere Mittel, das es geschehe, ergreifen vermüssiget werden. Deme du wohl zu thuen, also unsern gnädigsten willen undt meinung gehorsambst zu erstatten wissen werdest.

87] SOA Litoměřice, Collection Dominikáni Litoměřice, inv. no. 60: *Dominicanum Lithomericensem id est...*, p. 33.

Geben in unser undt des Heil[igen] Römisch[en] Reichsstadt Auspurg d[en] Sieben undt Zwanzigsten Monathstag May im Sechzehnhundert drey undt fünfftzigsten, unserer Reiche des Römisch in Siebenzehenden des Hungarischen in acht undt zwanzigsten undt des böhmischen in Sechs undt Zwanzigsten Jahr.

Ad mandatum Sac. Caes. Regiaeque
Majestatis proprium
Franz Graff Pötting m.p.

Joannes Hartwigius
Comes de Nostitz
Ri. B. S. Cancellarius

III

The Establishment of the Novitiate at the Convent of St Michael in Litoměřice on 21st June 1654^{88]}

[p. 13]

21. Junii [1654]: Solemniter inchoatus est novitiatu omnium conventuum Bohemiae in conventu Lithomericensi, qui ob ingentia bona ab imperatore Ferdinando Secundo accepta Ferdinandeus fuit nuncupatus, ibidem nostris manibus induti sunt tres Juvenes, qui cum alio antea Pilsnae induto novitiatum inchoarunt, iuxta has sequentes ordinationes.

[p. 14]

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen.

Ad maiorem Dei, Beatissimae Virginis Sanctissimi Patris nostri Dominici, Sancti Michaelis Archangeli, omniumque Sanctorum gloriam

In Dei Filio sibi dilectis Reverendissimo Adm. Patri Priori, Patri Suppriori, caeterisque Patribus, ac Fratribus conventus nostri Fratrum Praedicatorum S. Michaelis Lithomericensis: Fr. Godefridus Marcquis S. Theologiae Praesentatus, eiusdem Ordinis per Bohemiam, et Moraviam Prior Provincialis salutem, vitam Apostolicam, et constantem Religionis zelum.

^{88]} NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Bohemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, pp. 13–16.

Quandoquidem divina favente clementia tandem aliquando videamus, quod praedecessores nostri ob diutinas bellorum calamitates, ac temporum iniurias videre non potuerunt, id, ad quod iam a tot annis, non solum totus noster Ordo, verum etiam Sacralissimi Imperatores Ferdinandus II et Ferdinandus III tanto desiderio anhelarunt, nempe ut in hoc Lithomericensi S. Archangeli Michaelis conventu collocaretur totius Bohemiae novitiat[us], in quo flos Juventutis omnium nostrorum Bohemiae conventuum, iuxta sacrarum nostrarum Constitutionum rigorem sancte, et religiose educaretur. In quem etiam finem Augustissimus Imperator Ferdinandus II (cuius memoria in benedictione sit) amplissima bona huic conventui tam liberaliter contulit, non possumus minus (cum nostro tempore haec nobis faelicitas obtingat) quam Sanctum hoc S.S. Imperatorum desiderium, et totius Ordinis nostri piam voluntatem et affectum quantum in nobis est [ad] felicem, et salutarem deducere effectum, ac executioni mandare id, quod tanto tempore in omnium de Ordine nostro recte sentientium fuit intentione, ut fratres novitii (vera Dei agricultura) hic tanquam novelli plantati frutices superiorum rigante industria, et Deo incrementum dante, in arbores crescant, ut in tempore dent fructus suos, quibus Ordo tam sanctus in hac misera Provincia condecoretur, et pristino suo vigori restituatur.

Cum igitur huic Lithomericensi nostro conventui de temporalibus bonis sufficientibus tam pro honesta ac religiosa fratrum sustentatione, quam pro aedificio continuando et absolvendo provisum sit, nos de mandato Reverendissimi nostri Generalis Magistri Fratris Joannis Baptistae de Marinis iuxta declarationes, sacrarum nostrarum constitutionum distinctione prima cap. 13 de recipiendis num. 5 lit. P et dist. 2, cap. 1 de domibus concedendis num. 7 lit. M ac tandem iuxta confirmationem decimam, et ordinationem 7 ultimi capituli Generalis Valentiae 1647 celebrati harum serie, fundamus, instituimus et plantamus hic formalem, et legitimum omnium Bohemiae conventuum, novitiatum secundum omnimodam et debitam formam, conditiones, [p. 15] gratias, et privilegia (quae hic tanquam inserta haberi volumus) nobis in locis citatis praescripta, et insuper deputamus etiam prout in supracitatis locis nobis demandatur, hunc S. Michaelis Lithomericensem conventum pro conventu rigorosae observantiae huius Bohemiae provinciae, ita ut deinceps in eo regula, et Sacrae Ordinis nostri Constitutiones, cum omni rigore non solum a fratribus novitiis, sed etiam ab omnibus hic degentibus ad unguem observentur, aggravantes quoad hoc conscientiam R. R. P. P. superiorum huius conventus in diem Christi quibus in memoriam revocamus sacras nostras Constitutiones, earum declarationes, et acta capitulorum, tam generalium, quam provincialium, praesertim illa, quae in iis quoad formalem Provinciae novitiatum et conventuum[m] rigorosae observantiae tam serio inculcantur. Et quia conventus hic hactenus cubiculis, et per consequens religiosis destitutus debitum chorum et ea quae communitatis sunt, servare vix potuit, ut ea modo inchoentur, et deinceps

continuentur, iudicamus opus esse hic paucis ordinationibus novitiatum hunc stabilire, et roborare.

Inprimis novitiatum sic institutum committimus R. P. F. Thomae van Hanweghem conventus huius suppriori ac simul fratrum novitiorum Magistro, conscientiam eius aggravantes, ut hos fratres sibi commissos in oratione mentali ac spiritualis vitae exercitiis instruat, observantiam regulae et Sacrarum nostrarum Constitutionum edoceat, ac de officii divini ceremoniis iuxta Ordinis nostri ritum, aliisq[ue] omnibus, sic eos informet, ut quasi in alios homines efformati segregati in Evangelium Dei se ipsos exuentes, et Dominum Iesum induentes, verum S. S. P. N. Dominici vitum spiritum animo imprimant ac vita expriment.

Secundo volumus hos fratres Novitios sub Magistri sui solius cura iuxta tot capitulorum ordinationes ab aliis omnino segregatos, ita vivere ut nemini prorsus extra novitiatum sine Magistri licentia loquantur, neq[ue] ut aliquis, prout etiam ordinatio octava Capituli provincialis Budovicensis strictissime mandat, eorum regimini se immisceat, vel Magistrum in iis regendis impediatur, aut perturbet, quod si quispiam contra facere ausus fuerit, mandamus R. P. Magistro eorum ut nos quamprimum de similibus certiores reddat. Etiam iuxta laudabilem totius Ordinis nostri consuetudinem fratris novitii ante emissam professionem septa conventus nulla prorsus ratione predicatur, nisi quando totius convent[us] communitas funera aut publicas processiones debet comitari. Reliqua etiam omnia circa novitiatum ac fratres novitios fieri et observari volumus, quae toties pro eorum bona educatione sancita sunt, et maxime ea quae habentur in sacris nostris Constitutionibus, earumq[ue] declarationibus dist. 1a de novitiis cap. 14 quo R[everend]issim[us] P. Magistrum illoiq[ue] remittimus etc.

Verum defectu chori et ob alia inparata adhuc, et necdum disposita, non potuit pro toto conventu adhuc introduci rigorosa regularis disciplinae observantia, quae proinde dilata est usq[ue] dum omnia essent parata de quo vide infra 7. Martii 1655.

23 Iunii [1654] introducto iam novitiatu finita fuit visitatio conventus Lithomericensis ubi praeter [p. 16] supraposita etiam alia sunt ordinata.

IV

Master General Joannes Baptista de Marinis approves the Establishment of the Novitiate at the Convent of St Michael in Litoměřice and introduces a Strict Observance in the Convent on 30th January 1655^{89]}

Fr. Joannes Baptista de Marinis SS. Theologiae professor Ordinis Praedicatorum humilis Magister generalis et servus, etc.

Cum in conventu nostro Sancti Michaelis Litomeritii [!] haud ita pridem opitulante. Deo erectus fuerit Novitiatu pro exacta Novitiorum educatione, quibus utiq[ue] non sola instructionis hortamenta, sed et vivae ac curatae observantiae exempla (praecipue illorum qui praesunt) magnopere ad formandos mores erunt necessaria, idcirco harum Serie nostriq[ue] Officii autoritate statuimus.

Imprimis atq[ue] districte ordinamus quod in dicto conventu nemo possit in Priorem confirmari neq[ue] institui, nisi continue soleat gestare lanam ad carnem, dormire in laneis stragulis et sine culcitra, et reliquas observantiae [p. 36] regularis arduitates non tantum introducere ac fovere, sed et amplecti atq[ue] exercere, sitq[ue] paratus tam media nocte quam interdiu sectari horum. Item statuimus et ordinamus quod in praedicto nostro conventu nullus assignari neq[ue] vocem activam quoquo modo habere possit, nisi in prememoratis se voluerit sanctae observantiae illius religiosae communicatis exemplariter conformare; decernentes ac declarantes omnem sive Prioris confirmationem vel institutionem, sive cujuscunq[ue] alterius assignationem huic nostro statuo [!] difformem omnino irrita[m] inanem ac nullam fore, ipsumq[ue] Superiorem aliter seu assignantem seu confirmantem vel respective instituentem poena suspensionis ab officio per quatuor menses aliisq[ue] arbitrariis fore subjiciendum.

Deniq[ue] mandamus omnem adhibere diligentiam et operam, ut in eodem nostro conventu perfecta rerum com[m]unitas, resectis quoad fieri potuerit, omnibus particularitatibus introducatur, stabilietur, et infallibiliter observetur.

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen.

Quibuscunq[ue] in contrarium non obstantibus, in fidem his sigillo nostro munitis propria manu subscripsimus Romae die 30. Januarii A[nn]o 1655.

Fr. Joannes Baptista de Marinis

89] SOA Litoměřice, Collection Dominikáni Litoměřice, inv. no. 60: *Dominicanum Lithomericensem id est...*, pp. 35–36 (*Copia ordinationis ... Magistri generalis pro hoc conventu et observantia strictiori jacet in Archivio conventus sub Lit. A, fase 3*).

L.S. [Reg. pag. 181.]
Fr. Leonardus Hansen
M[a]g[iste]r Pro[vinci]alis Angliae

[*Concordat haec copia verbotenus cum suo originali (quod ego posui Litomeritii penes Magistru/m/ Novitiorum) ita ut in omnibus illi omnino correspondeat, in quoru/m/ fidem hic subscripsi et sigillum meum apposui. Datum Litomeritii in nostro FF Praedicatorum S. Archangeli Michaelis conventu hac 1a Maii A[nn]o 1655. Fr. Godefridus Marquis FF Praedicatorum per Bohemiam et Moraviam Prior Provincialis m.p.*]

V

The Novitiate at the Convent of St Michael in Litoměřice and its Workings^{90]}

[p. 35]

5. Julii [1655] Pragae in conventu S. Aegidii habitum fuit maturum consilium circa examen et receptionem illorum praesertim novitiorum, qui in Lithomericensi formali Bohemiae novitiatu pro aliis conventibus educabantur, de quibus uti et de aliis ad praecavendum omne dubium, quod iam etiam exortum erat omnium R. R. P. P. (qui consilio interfuerunt) voctis conclusum fuit ut observarentur hae infrascriptae patentes.

In Dei filio sibi dilectis

R. R. P. P. Priori Superiori una et Magistro Novitiorum ac Seniori F. P. Sacerdotum conventus nostri Ordinis fratrum Praedicatorum S. Archangeli Michaelis Lithomericensis F. Godefridus Marquis S. Theologiae licentiatu eiusdem Ordinis per Bohemiam et Moraviam Prior Provincialis et servus salutem, et regularis disciplinae, ac religionis ordinis nostri promovendae zelum constantem.

Ut fratres novitii qui in formali novitiatu et rigorosa observantia conventus vestri educantur ac deinceps educantur iuxta sacri consilii Tridentini decreta sessione 25 de regularibus cap. 15 et 16 suo tempore ad solemnem emittendam professionem (si ea digni iudicentur) admitti possint vel (si indigni inveniantur) habitu priventur necessitas postulat ut eorum examini (cum nos ei personaliter, quando eorum professionis tempus eminent, semper interesse non possimus) rite

90] NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, pp. 35–37.

prospiciamus. Habito igitur maturo R. R. graviorum Patrum consilio tenore presentium [p. 36] nostrique auctoritate officii vices nostras ad praedictum examen legitime faciendum iuxta Ordinationem sextam Capituli generalis Valentini anno 1647 celebrati committimus vobis R. R. P. P. Priori, Suppriori, una et novitiorum Magistro, ac alteri Patri Sacerdotum conventui vestro Lithomericensi assignatorum Seniori ordinantes, et mandantes, ut quando nos examini adesse non poterimus nostram licentiam, vel in visitatione vestri conventus, vel alias tempestive requiratis, ea[ue] impetrata infra duos menses ultimos anni novitiatus cuiuslibet novitii eundem novitium coram aliis Patribus Sacerdotibus conventui vestro assignatis, iuxta constitutiones nostras sacras, earumdemq[ue] declarationes Dist. Ima de recipiendis cap. 13 littera B et cap. 14 de novitiis § 11mo littera O, nec non ordinationes 7mam et 13tam capituli generalissimi Romae 1644 celebrati, et supra allegatam ordinationem 6tam Capituli generalis Valentini aliasq[ue] diversorum capitulorum generalium ordinationes sedule et rigorose examinatis, ac sic legitime examinatum per vota secreta dignum iudicetis, utrum communitati conventus vestri pro receptione ad solemnem professionem emittendam, proponi possit, et deinde si dignus iudicatus fuerit communitati conventus vestri Lithomericensis capitulariter congregatae proponatis, a qua vel a maiore eius parte, si per vota secreta admissus fuerit, poterit (dummodo pro conventu vestro Lithomericensi indutus fuerit) ritu ordinis nostri consueto solemnem pro eodem conventu vestro emittere professionem. Si autem pro alio conventu fuerit indutus, tunc secundum approbatam aliarumstrarum Provinciarum (in quibus viget huiusmodi formalis novitiatus) consuetudinem, eodem modo (ut supra) a vobis examinatur, et si dignus inventus fuerit, etiam communitati conventus vestri Lithomericensis eodem modo per vota secreta admittendus, vel reiiciendus proponatur, quibus omnibus rite peractis, sive a vobis dignus sive indignus iudicatus fuerit, sive a communitate, conventus vestri admissus, sive reiectus fuerit, totum quod circa eum factum fuerit cum vero Magistri novitiorum testimonio in sincera et veridica relatione omnium vestrum examinatorum subscriptione firmata, scribetis ad R. P. Priorem conventus illius, pro quo novitius ille indutus fuit, ut relatione vestra ibidem lecta, et audita, si a vobis et conventus vestri communitate admissus fuerit, etiam illius convent[us] (pro quo debet profiteri) communitati per vota secreta admittendus, vel reiiciendus proponatur a qua vel a maiori eius parte si eum admissum esse legitime intellexeritis, poterit iuxta antiquum Ordinis nostri statutum Capituli generalis Ulyssiponensis anno 1618 celebrati confirmatione tertia confirmatum in conventu vestro Lithomericensi solemnem, pro illo tamen conventu, pro quo fuit indutus, emittere professionem, et deinde vobiscum in rigorosa observantia, ac novitiatu permanere, usq[ue] dum de Studio Philosophico ipsi provideatur vel alias de ipso per nos disponatur. Si autem aliquis novitius pro alio conventu indutus a vobis indignus iudicatus fuerit, vel

a maiore parte communitatis vestri Lithomericensis [p. 37] conventus reiectus fuerit, tunc non solum R. P. Priorem conventus illius pro quo indutus fuit, sed etiam nos ipsos quamprimum de omnibus circa illum novitium actis facietis certiores, et una ad nos Magistri novitiorum mittetis veridicum testimonium, ut omnibus bene ponderatis ad illius dimissionem, absq[ue] eo quod aliqui habeat iustam conquerendi aut obloquendi occasionem, de bono consilio procedatur. Et quia haec (a quibus revera bonum huius Provinciae dependet) rigore observari volumus, praeter alias aliorum generalium capitulorum ordinationes, in memoriam revocamus ordinationem 7mam Capituli generalis Bononiae anno 1615 celebrati, quae sic habet. *Cum aliquae nostri ordinis provinciae ex facili receptione iuventutis ad habitum gravissimum detrimentum patiantur; ideo ordinamus, ut recipiendorum ad habitum clericalem tum ad probationis annum, tum ad professionem a designatis iuxta constitutiones nostras examinatis coram Patrum consilio examen fiat.*⁹¹ Quibus si addantur illa, quae habet adhuc multo rigorosior ordinatis 6ta Capituli generalis Valentini supra allegati, sedulo perpendent R. R. Paternitates vestrae, quam accurate haec a vobis habentibus solum Deum, et ordinis ac huius praesertim Provinciae bonum prae oculis mandanda sint executioni. Nos proinde conscientiam vestram in diem Domini aggravantes haec omnia ad amussim observari praecipimus, et mandamus. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti amen. In quorum fidem hic officii nostri sigillo munitis propria manu subscripsimus. Actum Pragae in nostro Fratrum Praedicatorum S. Mariae Magdalenae conventu hac 5 Julii 1655.

VI

On the Establishment of the Novitiate at the Convent of St Michael in Litoměřice⁹²

[p. 71] De functorum novitiatus Lithomericensis

Optimi ac zelosissimi Patres et Fratres Ordinis nostri partim Nationales, partim Alienigenae volentes nostram desolatam Provinciam Bohemiae et Moraviae ad pristinam Regularem observantiam ducere, in ea[ue] Sacra studia antiquo vigori restituere, unice solliciti fuerunt, ut iuxta diversas Ordinationes generalium Capitulorum et Decreta sum[m]orum Pontificum, unus conventus pro educandis in eo Novitiis eligeretur, sicq[ue] sensim per uniformem educationem eorum sub uno Magistro, in Provincia disciplina regularis adhibuit Eximius Pr. SS. Th[ecologiae] M[a]g[iste]r, frater Petrus de Canadilla

91] The text written in italics was originally written in bigger letters in order to be highlighted.

92] SOA Plzeň, department Nepomuk, Collection Dominikáni Cheb, inv. No. 36, Book no. 36: Josef Lochner, *Miscelanea conscripta et collecta*, pp. 71–73.

Aragonius, qui cum esset Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Ferdinandi II conciliarius et concionator aulicus et prior Lithomericensis, ac tandem prior provincialis Bohemiae, qui sedulae instabat apud eundem pietissimum et lucidissimum monarcham pro foundatione dicti novitiatus Ordinis nostri in regno et provincia Bohemiae, cujus humilibus [p. 72] precibus inclinatus Imperator bonum Augesdetz vel Augetzd una hora ab urbe Lithomericensi distans eidem pro dicta foundatione clementissime donavit: dato desuper prius fastetur, se plurimum desiderare ut exstirpatis haeticorum erroribus in regno suo Bohemiae opera hominum religiosorum Catholica fides ad suum priorem statum resurgeret, Ordinis nostri merita pensando.

(...)

De institutione ejusdem novitiatus

Transactis jam ferre 24 annis a foundatione dicti novitiatus per Ferdinandum IIdum imperatorem facta, postquam nimirum Gustavi regis, Sveciae miles ex Bohemia descensusset (qui anno 1640 conventum Lithomericensem in multis damnificavit et libros fundatorum ejus abstulit) et domus novitiatus aedificata, ac fundatio ejus a Ferdinando III filio et successore Ferdinandi II confirmata fuisset, tunc primo ferventius urgebatur Institutio praefati Novitiatus, quem etiam anno D[omi]ni 1654 die 21. Junii feliciter instituit (...) Fr. Godefridus Marquis Belga prior provincialis Bohemiae, sub prioratu (...) fratris Martini Walasky factis, et in scripto datis pulchris Ordinationibus pro illo et pro conventu. Ad quem in conspectu civitatis a se indutos fratres novitios introduxit, eumque gratitudinis [p. 73] ergo Novitiatum Ferdinandum nominavit. Cujus institutionis Novitiatis ad eum F. F. Novitiorum introductionis Amplissimi Magistratus Litomericensis testimoniu[m] eodem anno et die datum, sic sonat:

Nos Sacrae Caesareae Majestatis Praetor, Consul, totusque Senatus regia Civitatis Litomericensis ad Albim notum facimus ac hic praesentibus apertis literis nostris testamur, novum Novitiatum hic Litomericum ad Aedam S. Michaelis Arch-Angeli conventus Fratrum Ordinis Praedicatorum, juxta piissimam ac Sanctissimam foundationem felicissima memoriae Serenissimi Archi-Ducis Austriae et invictissimi Romanorum Imperatoris Ferdinandi IIdi (cujus memoria in benedictione sit) perfecti et cum omnibus circumstantiis juxta mandatum Sacratissimi et Augustissimi Caesaris Ferdinandi IIIIti ad stipulante et procurante Rndo. Adm. P. F. Martino Walasky Praedicatore Generali ejusdemque conventus Litomericensis Priore, anno 1654 die 21 Junii, per Adm. Rndum. P[at]rem F[rat]rem Godefridum Marquis S.S. Th[eologi]ae Praesentatum, ac per Bohemiam et Moraviam Provinciale institutum et fundatum ejusque manibus eodem die fratres Novitios Spectante Civitate esse publice indutos, ac cum caeteris ante indutis ad formalem Novitiatum praesentibus omnibus Patribus ac Religiosis

praenominati conventus esse inductos. Quem Novitiatum idem dignissimus P[ri]o[r] Provincialis in perpetuam tanti beneficii accepti memoriam, coram nobis Ferdinandaeum indigitavit. In quorum fidem sigillu[m] civitatis his etc.

VII

The Novitiate at the Convent of St Michael in Brno^{93]}

[p. 23]

17. Novembris [1654] finita fuit visitatio (de qua vide supra 10 huius) conventus nostri Brunensis ubi pro bono novitiatus iam introducti sunt factae aliquae ordinationes, quarum Prioeres sunt hae.

In nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti Amen.

Ad maiorem, Dei, Beatissimae Virginis S. Patris nostri Dominici, ac Sancti Archangeli Michaelis, omniumq[ue] Sanctorum gloriam.

In Dei Filio sibi dilectis Adm. R. P. Priori P. Suppriori, caeterisq[ue] Patribus, ac Fratibus conventus nostri Fratrum Praedicatorum S. Michaelis Brunensis. F. Godefridus Marquis S. Theologiae Praesentatus, eiusdem Ordinis per Bohemiam, et Moraviam Prior Provincialis, salutem, vitam Apostolicam, et constantem religionis zelum.

Cum tandem aliquando post diuturnum bellum Divicia favente Clementia in hoc Moraviae Marchionatu expulsis Haereticis, et alma Catholicis pace restituta, religiosi nostri deinceps possint Sancta vita, et religiosa conversatione animarum lucro incumbentes securius sibi, et proximo quaerere Regnum Dei speramus a divina bonitate caetera nobis aliicienda, ita ut conventus noster Brunensis, qui hactenus ad paupertatem redactus, et quasi in ruderibus iacens vix paucas Fratres alere potuit, modo piorum fidelium (ut firmiter speramus) eleemosynis adjuvandus, poterit plures sustentare, qua proinde fiducia nixi habito maluro R. R. P. P. consilio ac iuridicio, decrevimus hic ponere formalem omnium Moraviae conventuum novitiatum, in quo fratres novitii, vera Dei agricultura, tanquam novelli plantati frutices Superiorum rigante industria, et Deo incrementum dante in arbores crescant, ut in tempore dent fructus suos, quibus Ordo tam Sanct[us] in hac misera Provincia condecoretur, et rigori suo pristino restituatur.

Cum igitur Sacrae nostrae constitutiones, earumq[ue] declarationes dist. prima cap. 13 de recipiendis num. 5 litera P et varia capitula nobis praecipiant, et tandem Capitulum generale Valentiae anno 1647 celebratum ordinatione 7ma,

^{93]} NA Prague, Collection ŘD, inv. No. 8: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1653–1670*, pp. 23–24.

sub praecepto formali, nec non sub paena excommunicationis latae sententiae nobis severissime mandet, ut non permittamus novitios alibi educari, quam in novitiatu formali, ut ad minus sit senarius, vel in provinciis desolatis quaternarius fratrum novitiorum numerus, et cum alias mittere novitios ex Moravia ad formalem conventuum Bohemiae novitiatum tot milliaribus hinc distantem esset non tam religioni incommodum, quam novitiorum recenter indutorum spirituali recollectioni nocivum, ac ob alias etiam graves rationes in consilio R. R. P. P. super hoc habito serio ponderatas praesentium tenore, nostriq[ue] auctoritate officii fundamus, instituimus, plantamus in hoc nostro Brunensi S. Archangeli [p. 24] Michaelis conventu formalem et legitimum omnium nostrorum Moraviae conventuum novitiatum, secundum omnimodam, et debitam formam, conditiones, gratias, et privilegia (quae hic tanquam inserta haberi volumus) nobis in locis supracitatis praescripta, quem novitiatum sic legitime institutum declarantes iudicamus omnino necessarium esse eundem, et propter illum regularis disciplinae observantiam in hoc conventu his paucis ordinationibus stabilire et roborare.

Primo

Novitiatum sic institutum committimus R. P. F. Dominico Florent conventus huius suppriori ac simul fratrum Novitiorum Magistro, conscientiam eius aggravantes, ut hos fratres sibi commissos in oratione mentali, ac spiritualis vitae exercitiis instruat, observantiam regulae et sacrarum nostrarum constitutionum edoceat, ac de officii divini caeremoniis iuxta Ordinis nostri ritum aliisq[ue] omnibus sic eos informet, ut quasi in alios homines efformati segregati in Evangelium Dei se ipsos exuentes, et Dominum Iesum induentes, verum SS. Patris nostri Dominici vivum spiritum animo imprimant, ac vita expriment.

Secundo

Volumus hos fratres Novitios sub Magi[stri] sui solius cura iuxta tot capitulorum ordinationes ab aliis omnino segregatos ita vivere, ut nemini prorsus extra novitiatum sine Magistri licentia loquantur, neq[ue] ut aliquis, prout etiam ordinatio octava Capituli provincialis Budovicensis strictissime mandat eorum regimini se immisceat, vel Magistrum in iis regendis impediatur, aut perturbet, quod si quispiam contra facere ausus fuerit, mandamus R. P. Magistro eorum ut nos quamprimum de similibus certiores reddat. Etiam iuxta laudabilem totius Ordinis nostri consuetudinem fratres novitiis ante emissam Professionem septa Conventus nulla prorsus ratione egrediantur, nisi quando totus conventus funera aut publicas processiones debet comitari, aut tota eorum cummunitas simul cum Magistro aliquo seu devotionis, aut honestae ac religiosae recreationis causae habet eundem, quod tamen non nisi rarissime volumus illis permitti, reliqua etiam omnia circa novitiatum, ac fratres novitios fieri, et observari volumus, quae toties pro eorum bona educatione sancita sunt, et maxime ea quae habentur in sacris nostris Constitutionibus earumq[ue] declarationibus

distinctione prima de Novitiis cap. 14, quo R[everen]d[issim]um P. Magistrum illuiq[ue] remittimus.

Tertio etc.

Problematika generálního noviciátu v české dominikánské provincii v první polovině 17. století. Případová studie na pozadí třicetileté války

Shrnutí

V českých zemích 16. století neexistoval v důsledku úpadku celé české dominikánské provincie žádný noviciát. Řádoví představitelé, ale i čeští panovníci si uvědomovali, že bez noviciátu nemůže řádová provincie náležitě fungovat a pomáhat po roce 1620 s rekatolizací českých zemí (v provincii žilo roku 1613 68 bratří a sester, roku 1647 už 116). Proto se všichni společně snažili o nalezení způsobu, jak noviciát založit a zejména financovat jeho provoz. Tyto snahy se datují již do roku 1600, kdy měl být dočasně zřízen noviciát ve Vídni. Na římské generální kapitule roku 1608 bylo stanoveno, aby se noviciát zřídil v Olomouci a ve Znojmě, což bratři sami potvrdili na provinciální kapitule v Olomouci roku 1610. Nařízení se ovšem splnilo jen omezeně. Zvažovalo se rovněž, že by každý konvent měl svůj noviciát, ale ani tato myšlenka se nakonec nezrealizovala. Byl založen jen noviciát v Brně, ale tamní konvent byl těžce poškozen (1585, 1619, 1637, 1641/2 a 1648), a proto tam žádný noviciát v první polovině 17. století reálně neexistoval. Iniciativy se poté chopil litoměřický převor (1630–1635) Petr Canadilla, původem z aragonské provincie, kterého generální magistr jmenoval 3. srpna 1635 českým provinciálem. Císař a český král Ferdinand II., který pomáhal i jiným dominikánským konventům (např. ve Znojmě), si původně myslel, že by noviciát vznikl v pražském konventu sv. Máří Magdaleny, v l. 1604 až 1625 centru provincie. Po získání konventu u sv. Jiljí na Starém Městě pražském (1625) se ale zdálo výhodnější založit noviciát tam. Nevíme přesně, proč se tak nakonec nestalo a namísto pražského konventu byl vybrán ten v Litoměřicích, protože tamní kostel sv. Michala i konvent byly tehdy ve velice špatném stavu po všech stránkách. V říjnu 1630 Canadilla při osobním setkání ve Vídni přemluvil Ferdinanda II. ke slibu věnovat budoucímu litoměřickému noviciátu 35 000 kop míšenských grošů ve formě statku Velký Újezd (20 000) a 15 000 kop hotově. Zřízení noviciátu v Litoměřicích ovšem i nadále komplikovala třicetiletá válka (mj. i tzv. saský vpád roku 1631), a tak ještě k roku 1650 existovaly tři noviciáty (dva v Praze – u sv. Jiljí a u sv. Máří Magdaleny – a jeden v Litoměřicích), avšak pouze *de iure*, nikoli *de facto*. Teprve 21. června 1654 byl oficiálně

v Litoměřicích za převora Martina Valaského noviciát založen. Prameny se ale různí v tom, zda se jednalo o instituci určenou pro celou provincii (tzv. generální noviciát), nebo zda byl určen pouze pro vlastní Čechy, což se zdá dle pramenů pravděpodobnější.

Další noviciát, tentokrát pro Moravu, byl založen 17. listopadu 1654 v Brně u sv. Michala. Založení obou noviciátů – v Litoměřicích i v Brně – potvrdila generální kapitula v Římě roku 1656. O tomto noviciátu neexistují téměř žádné prameny, a proto jen víme, že fungoval až do druhé poloviny 18. století.

S jistotou též víme o existenci noviciátu ve Znojmě, který byl založen roku 1667 a trval rovněž do 80. let 18. století.

MATERIÁLY

Čeští monarchomachičtí autoři o svržení nespravedlivého panovníka před a během českého stavovského povstání 1618–1620

Jiří JUROK

Abstract: Specialist and political works were devoted often opposition estate politicians at the head, that works were contributing to public acknowledgement their leaders role and their informations about new political theories including monarchomachical overthrow reign.

Key Words: Bohemian Estates' Uprising; Monarchomachic Theory; Charles University of Prague; Overthrow of Unjust Reign; Valentin Kochan of Prachová; Martin Aquilla of Chýnov; Simeon Partlicius of Třešť and Špicberk; Jan Oršínovský of Fürstenfeld

Na přelomu 16. a 17. století utrakvistická pražská univerzita – Karlova akademie zachytila moderní trendy politického myšlení, například monarchomachické teorie o spravedlivé vládě. Na tehdejší Karlově univerzitě se rozvíjela jak podpora stavovské opoziční politiky, tak diskuze o spravedlivé vládě. Zatím nebylo dostatečně povšimnuto s částečnou výjimkou Josefa Polišínského a Stanislava Sousedíka, že zejména na Karlově univerzitě a zahraničních protestantských univerzitách již od konce 16. století probíhala diskuze o spravedlivé vládě, spravedlivém panovníku, zákonnosti královské vlády a možnosti sesazení krále – tyranu (podle monarchomachické teorie). Lze jmenovat univerzitní disputace a knihy Jana Jessenia z Jeseně, Valentina Kochana z Prachové, Martina Aquilly z Chýnova, Simeona Partlicia Třešťského ze Špicberka, Jana Oršínovského z Fürstenfeldu a mnohé jiné. Je to současně doklad o dlouhodobé přípravě českého stavovského povstání v širokých vzdělaných vrstvách české stavovské společnosti.

Oba zmínění historici přiblížili a rozebrali hlavní monarchomachické dílo rektora pražské univerzity, lékaře a luterána Jana Jesenského – Jessenia z Jeseně (27. 12. 1566 ve Vratislavi – 21. 6. 1621, Praha) *Pro vindiciis contra tyrannos oratio, quam iuvenis habuit Patavii Veneteum in templo Francicorum die 8. Augusti...1591* (Řeč ve prospěch právních nároků proti tyranům, kterou měl mladý muž ve Vitenberku ve františkánském kostele dne 8. srpna 1591), jež autor po Vitenberku v roce 1591 a Frankfurtu nad Mohanem v roce 1614 vydal v Praze v tiskárně Pavla Sessia v roce 1620. Jessenius v této původně univerzitní řeči ve Vitenberku argumentoval ve stopách Jeana Bodina a Filipa Mornaye du Plessis, že tyranský panovník může být svržen z trůnu,

příčemž král nemůže být bez lidu, ale lid (tj. privilegovaní stavové) mohou být bez krále. Za tato tvrzení byl Jessenius při staroměstské exekuci potrestán vyříznutím jazyka a popravou.^{1]}

Popravou potrestal ve staroměstské exekuci císař Ferdinand II. Habsburský rovněž direktora a defenzora za městský stav, školního rektora, novoměstského písaře a českého bratra Valentina Kochana z Prachové (asi 1565 – 21. 6. 1621), původně pocházejícího ze Strakoníc. Ten po dosažení bakalářství diskutoval na pražské univerzitě při získání mistrovské hodnosti 1. září 1588 otázku „U/bi/ magistratui, qui debet esse custos legis Dei, si degeneret et fiat inclementior, sit necessario parendum an vero resistendum?“ (Tj. Když úřad, který má být strážce zákonů božích, se zvrhává a stává se nejnemirnějším, je nutno ho být poslušen nebo se mu postavit na odpor?) a dospěl k podobnému monarchomachickému řešení jako Jessenius o tři roky později, zde ovšem aplikovaném v obecné rovině nikoli na krále, ale na jakýkoli úřad. Jeho mistrovská disputace zřejmě tiskem nevyšla. V roce 1617 se postavil spolu s několika málo dalšími proti volbě Ferdinanda II. českým králem.^{2]}

Shodné monarchomachické stanovisko zastával rychnovský školní rektor Martin Aquilla z Chýnova ve své bakalářské disputaci na pražské univerzitě 17. února 1615 a vydané téhož roku. Snad proto, že se nedostal do žádných významných politických funkcí jako vyslanec stavů Jan Jessenius a Valentin Kochan z Prachové, unikl trestu. Ve svém díle *Oratio continens constitutionem legis et regis pro primo in philosophia gradu per... M. Nicolaum Troilum Hagiochoranum, in... academia Pragensi p. t. facultatis philosophicae d. decanum, collato 17. Febr., habita et recitata publice 4. Aprilis et... Christophoro Haranto de Polczicz et Bezdrucicz... Udalrico Gerstorffio de Gerstorff... Sigismundo Mathiae Wencelik de Wrchovist... dd. patronis at fautoribus suis... dicata*

1] Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský – Jessenius*, Praha 1965, s. 66ff; Stanislav SOUSEDÍK, *Jan Jesenský jako ideolog stavovského povstání*, Filozofický časopis 40, 1992, č. 1, s. 69–81, zvl. s. 71ff; *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě – Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae* (dále RHB), I – VI, Praha 1966, 1966, 1969, 1973, 1982 a 2011, založili Antonín TRUHLÁŘ a Karel HRDINA, pokračovali Josef HEJNIC a Jan MARTÍNEK, zde II, s. 439–442, VI, s. 176–177, zvl. s. 177. Žádný z autorů se nedotkl rozsáhlého monarchomachického díla rady královského apelačního soudu českého a uherského a úřadu českých lén v Praze Johanna Baptisty EISENA z LEHNBERKA, *Deductio. Das ist: Nothwendige Ausführung, bericht und erzehlung, deren vrsachen vnd motiven*, Praha 1620 (července) se zdůvodněním sesazení krále Ferdinanda II. z českého trůnu o rok dříve. O Jesseniově potrestání (příčemž ho přirovnal k lékaři Hippokratovi) psal soudobý autor Pavel Ješín z Bezdězí. Viz Karel HRDINA (ed.), *Posmrtná paměť českým hrdinům popraveným 21. června 1621 na Staroměstském náměstí. Prorocká knížka pobělohorského vyhnance* (dále jen *Posmrtná paměť*), Praha 1938, s. 29, pozn. na s. 47. Totéž přeložil František HEŘMANSKÝ, *Duchem i mečem*, Praha 2008, s. 575, č. 131, poznámky k č. 131 na s. 749.

2] RHB III, s. 93–94. O Kochanově potrestání, příčemž vyzvedl jeho účinnou výmluvnost, psal Pavel Ješín z Bezdězí, viz *Posmrtná paměť*, s. 46 a 47. Srovnej F. HEŘMANSKÝ, *Duchem i mečem*, s. 574, č. 131, poznámky k č. 131 na s. 748.

et nuncupata a Martino Aquila Chegnovino etc. (Souvislá řeč o uspořádání či ústavě zákona a krále...), vydaném v roce 1615, odpovídal na v jeho podání základní Kristovu otázku: „Zda král závisí na zákonu nebo zákon na králi?“ Zodpověděl jí přitom ve smyslu, že král nemá být sice přímo závislý na zákonu, ale má vždy jednat v jeho duchu, není-li tomu tak, může být odstraněn. Při odstranění nespravedlivého vládce citoval Trajánův výrok o spravedlivém a nespravedlivém užívání pretoriánského meče (tj. moci), a to i proti nespravedlivému císaři. Martin Aquilla své politické dílo 19. července 1615 věnoval, jak napsal, „*předním znalcům současných politickoprávních otázek*“ a svým patronům: cestovateli Kryštofu Harantovi z Polžic a Bezdruzic, „českému Periklesovi“ (nazvanému tak pro svou výmluvnost) Oldřichovi Gerštorfovi z Gerštorfu a Zikmundu Matyáši Vencelíkovi z Vrchovišť. Za stavovského povstání získal Aquilla na pražské univerzitě 18. dubna 1619 mistrovský titul disputací na téma „*Paci insidiosae et ignominiosae an bellum iustum praefendum?*“ (Nebezpečné a bezectné míry/smlouvy, či zda dát přednost spravedlivé válce?), kde se zřejmě stavěl na stranu spravedlivé války českých protestantských povstalců. O Aquillovi nevíme ovšem nic dalšího již po roce 1619.^{3]}

Žák lékaře a rektora gymnázia ve Zhořelci Kašpara Dornavia, pražský bakalář (1612) a mistr (1614), vychovatel synů Fridricha Colony z Felsu na Nejdku, školní rektor v Hradci Králové a původně luterán Simeon Partlicius z Třešti a ze Špicberka (1590 v Třešti – po 1640) rovněž během stavovského povstání dospěl k monarchomachickému řešení konfliktu stavů s panovníkem. Poprvé toto stanovisko, podmíněné ovšem konzervativně pouze náboženskými důvody, zveřejnil ve svém spise *Flagellum Dei: to jest bič aneb metla boží* z roku 1620, které věnoval Janu Oršinovskému z Fürstenfeldu aj. V jiném díle, věnovaném stavům Holandska, Belgie, Zélandu a Utrechtu, ale původně zřejmě králi Fridrichovi Falckému, a vydaném pod titulem *Metamorphosis mundi, qua omnium in mundo rerum vicissitudines, mutationes aut etiam eversiones vere et graphice depinguntur... ad serenissimum Bohemiae regem Fridericum eiusque fidos confoederatos...* (Změna světa, kterak se všechny věci ve světě střídají, mění nebo zanikají opravdově vyličené... nejjasnějšímu českému králi Fridrichovi a jeho věrným spojencům...) v Lutychu v roce 1626 obhajoval české stavovské povstání a legitimitu Fridrichovy vlády (předpověděl mu dokonce návrat k moci). Ačkoliv luterán, přihlásil se zde ke kalvínské monarchomachické teorii, když kritizoval katolické a luteránské stanovisko. Jeho stopa se ztrácí po roce 1627, kdy pobýval jako vychovatel synů Fridricha Falckého v Londýně, definitivně pak po roce 1640.^{4]}

3] RHB I, s. 61–62.

4] Vladimír URBÁNEK, *Simeon Partlicius a jeho příspěvek k politickému myšlení doby bělohorské. Typologie válek a právo na odpor*, Studia Comeniana et historica (dále SCeH) 29, 1999, s. 61–75, zvl. s. 62–63. Ke spisu *Flagellum Dei* RHB IV, s. 101–106, k jeho dílu *Metamorphosis mundi* tamtéž, zvl. s. 105 a RHB VI, s. 227–228. Datum úmrtí po roce 1640

Pražský rodák Jan Oršínovský z Fürstenfeldu (1585 – po 1632) studoval v letech 1602–1609 na kalvínských univerzitách v Heidelbergu, Amberku, Helmstedtu, Altdorfu a Marburku. Byl proto zřejmě kalvínské konfese. Po roce 1610 se stal sekretářem české kanceláře (zde se potkal s jejím úředníkem Pavlem Skálou ze Zhoře), za povstání byl zvolen direktorem za městský stav a rovněž do několika diplomatických delegací. Byl odsouzen rovněž k trestu smrti, ale zachránil se útekem s celou rodinou do Frankfurtu nad Odrou a později do nizozemského Franekeru. Jeho nejdůležitější prací je disputace *Disputationum politicarum septima. De aristocratia et democratia cum supplemento de dominatu et tyrannide. Item de summa potestate et iuribus maiestatis. Cuius theses... praeside Henningo Arnisaero Halberstad. In academia Iulia defendendas suscipit Iohannes Orschinowski a Fürstenfeld die 20. Aprilis hora e loco consuetis* (Sedm politických disputací. O aristokracii a demokracii s dodatkem o panování a tyranii. Také o nejvyšší moci a právech majestátu...), vydaná v Helmstedtu v tiskárně Jakoba Lucia v roce 1605. Ačkoliv se přímo nedotkl otázky svržení nespravedlivého panovníka, pojednal o tyranské vládě, dále o aristokratické vládě v monarchii a o demokratické vládě jako o vládě lidu (samozřejmě privilegiovaných stavů). Celkem v příznivém světle přiblížil fungování demokracie čili republiky a vlády lidu a částečně se zabýval monarchomachickou teorií rozbořem spravedlivé vlády a vlády nespravedlivého panovníka – tyрана. Svůj spis věnoval vůdci stavovské opozice Václavu Budovcovi z Budova a na Hradišti a Janu Vostrovci z Královic na Vlašimi a Novém Domašíně, číšníku císaře a hejtmanu Kouřimského kraje, svým mecenášům, dne 15. dubna 1605.⁵¹

Z dalších autorů zabývajících se politickými a ústavními otázkami lze například jmenovat pražského bakaláře (1617) a mistra (1619) Martina Buiacia z Klučenic u Sedlčan a hernbornského absolventa z roku 1607 Pavla Dubína z Valašského Meziříčí. Martin Buiacius v mistrovské disputaci pojednal o politických tezích o podobě monarchie a vládě Fridricha Falckého s doporučením mistra a prorektora Karlovy univerzity, stavovského diplomata a kalvinisty Petra Fradelia, zatímco Pavel Dubín o teologických tezích o státu a vládě,

uvádí Václav PUMPRLA, *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století*, Praha 2010, s. 822–823, který ale kromě Jana Jessenia (tamtéž, s. 520–521) žádné další monarchomachické autory neuvádí.

51] RHB IV, s. 78–79; zvláště k *Disputationum politicarum* RHB VI, s. 225–226; Antonín KOSTLÁN, *Bohemikální alba amicorum ve fondech British Library*, *Folia Historica Bohemica* 23, 2008, s. 91–214, zvl. s. 120–123, 185–186. V roce 1609 se mu do alba zapsali Jiří Rémus a Jan Jessenius, tamtéž, s. 108, 121 a 186 (další literatura o něm). Nejnověji jsem podal rozbor jeho hlavního politického díla in: Jiří JUROK, *Politické myšlení protagonistů českého stavovského povstání Jana Oršínovského z Fürstenfeldu a Mikuláše Diviše z Doubravína*, *Zprávy Věely čáslavské*, 3, 2018, s. 31–46. Služebník (servus) staroměstského purkmistra v Praze a erbovní měšťan Mikuláš Diviš z Doubravína vycházel ze zcela jiných ideových zdrojů, a sice z tradice husitské reformace, což demonstroval při přivítání nového českého krále Fridricha Falckého v roce 1619.

věnovaných Václavu Budovcovi z Budova a Bohuchvalovi Berkovi z Dubé.^{6]} Většina těchto monarchomachických děl a disputací byla namířena proti tradičnímu anticko-křesťanskému zdůvodnění státní a vládní moci vycházejícím z Aristotelovy *Politiky* a *Teologické sumy* Tomáše Akvinského, později Erasma Rotterdamského, jež panovnickou moc odvozovala od božího ustanovení (vůle) a prosazování křesťanských ctností víry, naděje a lásky a dalších etických ctností. Prosazovala stejně jako katolická strana a Habsburkové model tzv. „monarchia mixta“, ve které na rozdíl od nich ale panovník dodržoval zákony a podléhal jim.^{7]} A nejen to, zatímco Habsburkové na základě božího ustanovení usilovali o absolutní monarchii, monarchomachové vytvářeli přijetím ústavy předpoklady pro: 1) prosazení svobody a suverenity lidu; 2) právo na odpor proti panovníkovi tyranovi na základě ideje smlouvy lidu s panovníkem (ústavy podle monarchomachismu) a ideje rovnosti všech lidí (počátky republikanismu); 3) parlamentarismus či preparlamentarismus; 4) konstituční monarchii; 5) náboženskou toleranci – což vše se podle přesvědčení autora těchto rádků realizovalo v České konfederaci v roce 1619.^{8]}

Řada autorů z okruhu Karlovy univerzity, i jiných, věnovala své odborné a politické práce zejména čelným opozičním stavovským politikům, tehdejšími defenzorům a pozdějšími direktorům, tak jako i dalším šlechticům. To mělo nejméně tři důsledky:

a) Čelní opoziční stavovští politici byli častým přepisováním náboženských, vědeckých a politických děl vyzvednutí do postavení intelektuálních osobností, mecenášů české stavovské společnosti a také opozičních politických špiček již před počátkem českého stavovského povstání let 1618–1620. A to přesto, že tato četná věnování byla někdy i formální a v prvé řadě, jak jsem se již zmínil, představovaly doklady zahrnutí mecenášů do rovnostářské učenecké republiky nebo ji aspoň podporující.^{9]}

6] RHB I, s. 241: k Martinu Buiaciovii; RHB III, s. 71–72: k Pavlu Dubínovi.

7] Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 162 a 168.

8] Jiří JUROK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalit v českém státě ve 13. – první polovině 17. století*, Nový Jičín 2000, s. 349, 468 a 476 (tam ještě neúplně) a s. 357, 462–465 a 475: zde především s poukazem na ekonomicky podnikající šlechtu ze severočeské protoindustriální oblasti stojící v čele českého stavovského povstání. Obecně Ferdinand SEIBT, *Revolution in Europa*, Mnichov 1984, s. 239ff: o stavovském povstání jako rané revoluci; Karel MALÝ, *Změny státního zřízení v českém stavovském povstání*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 63–88: o protoparlamentarismu a monarchomachismu České konfederace; Josef POLIŠENSKÝ, *Od stavovského povstání k české revoluci 1618*, Český časopis historický 89, 1991, s. 78–87: o stavovském povstání jako české buržoazní revoluci; Jiří JUROK, *Česká koruna v roce 1348 a Česká konfederace v roce 1619*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (red.), *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, Praha 2005, s. 517–541, zvl. s. 535–539 (k pěti zdejšími ideovým zdrojům České konfederace a její analýze).

9] Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity*

b) Tímto připisováním byl podán doklad a svědectví, že existoval úzký a blízký vztah mezi opozičními stavovskými a politickými špičkami se značným kulturním (mecenáši) a sociálním kapitálem (defenzori, direktori, mluvčí na zemských sněmech apod.) a českou kulturní veřejností či českými vzdělanými vrstvami ze širokých vrstev měšťanstva (z univerzitního literárního pole včetně městských okruhů a utravvistického kléru). Ostatní mecenáši z řad šlechty nedisponovali na rozdíl od opozičních stavovských politiků sociálním kapitálem (politickou prestiží).

c) Čeští opoziční stavovští politici byli obeznámeni s nejnovějšími státovědnými a monarchomachickými teoriemi a pracemi o spravedlivé vládě, a tudíž se museli ideou o svržení Habsburků teoreticky zabývat dlouho před vypuknutím českého stavovského povstání, a nikoliv až po roce 1617, od zvolení následníka trůnu Ferdinanda II., jak tvrdil Jan P. Kučera.^{10]}

Karlova univerzita v tomto období po roce 1575 představovala politickou oporu opozičních protestantských stavů, a i proto zejména na její půdě probíhala soudobá politická a státně-ústavní diskuze o spravedlivém panovníkovi a případném svržení tyrana. Rektor Karlovy univerzity Jan Jessenius z Jeseně, direktori za městský stav Valentin Kochan z Prachové a Jan Oršinovský z Fürstenfeldu, školní rektori Martin Aquilla z Chýnova a Simeon Partlicius Třeštský ze Špicberka a snad i Martin Buiacius z Klučenic u Sedlčan a Pavel Dubín z Valašského Meziříčí sepsali univerzitní monarchomachické disputace a knihy. Odborná a politická díla byla často věnována a připisována čelným opozičním stavovským politikům a tím přispěla k uznání jejich vůdčí role, veřejnému uznání a jejich informování o nejnovějších politických teoriích včetně monarchomachického svržení panovníka.

Czech monarchomachic Authors about the Overthrow of unjust Reign before and during of the Czech Estate Uprising in the Years 1618–1620

Summary

Charles university in that period after the year 1575 introduced political support of the opposition Protestants estates and because especially on the loft

v českých zemích, Praha 2011, s. 120–121 (obecně k zahrnutí mecenáše do učené republiky), s. 125–126 (k finanční a institucionální/kariérní podpoře mecenášů učencům či básníkům), s. 133–134 (o vzájemném přátelství mecenášů a učenců), s. 139 (o případném zahrnutí mecenášů do učené komunity) a s. 188–189 (o zahrnutí mecenášů do univerzitního pole).

10] Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, SCeH 14, 1984, s. 5–42, zvl. s. 17 a 34.

of the university passed contemporary political and constitutional discussion about just reign and about incidental overthrow maltreat reign. Rector of Charles university Jan Jessenius of Jeseň, directors beyond town estate Valentin Kochan of Prachová and Jan Oršinovský of Fürstenfeld, school rectors Martin Aquilla of Chýnov and Simeon Partlicius Třešt'ský of Špicberk and perhaps Martin Buiacius of Klučenice near Sedlčany and Pavel Dubín of Valašské Meziříčí were writing on the university monarchomachical disputations and books. Specialist and political works were devoted often to opposition estate politicians at the head, those works were contributing to public acknowledgement of their leading role and their acquaintance with informations about new political theories including monarchomachical overthrow reign.

„Hrdá Plzeň vzata mocně od Mansfelda reka...“ Básnická propaganda dočasných vítězů po dobytí Plzně 21. listopadu 1618

Jan KUMPERA

Abstract: After the successful siege and final conquest of the main Catholic stronghold in Bohemia ruled among the Bohemian protestants euphoria and feeling of satisfaction. Hatred of treacherous Pilseners as the traditional adversaries of Reformation found its expression in satirical and celebratory poems, written and mostly published both in Czech and Latin already in 1619. The presented contribution focused on their commented edition.

Key Words: Bohemia; 1618/1619; Fall of Pilsen; Euphoria among the Bohemina protestants; Feeling of Satisfaction; Satirical Poems; Dehonestation

Úvod

Předložený ediční příspěvek odráží euforii, kterou vyvolalo mezi evangelickou většinou národa dobytí „zrádné“ katolické Plzně 21. listopadu 1618 Petrem Arnoštem II., hrabětem z Mansfeldu. Text příspěvku je rozdělen do dvou částí. Po krátké úvodní studii následuje ediční část, v níž jsou nejprve uvedeny všechny zmíněné latinské básně v doslovném přepisu, který doprovází následný český regest. Poté následují česky napsané básně, zveřejněné také s doprovodným komentářem a vysvětlivkami pod čarou.

Tato událost z počátku třicetileté války je historiografií posuzována jako nejvýznamnější vojenský úspěch první fáze českého stavovského povstání. Pád „malého Říma“, hlavní prohabsburské bašty v Českém království, vyvolal mezi českými evangelíky vlnu optimistického nadšení. Mansfeld, bojující tehdy ve službách českých protestantských stavů, byl heroizován v povstaleckém prostředí jako bojovník proti „papežskému Antikristu“.¹⁾

1) Touto problematikou se zabývali v rámci svých syntetických prací o třicetileté válce mnozí naši historikové (Antonín Gindely, Josef Polišenský, Arnošt Klíma aj.), přirozeně ovšem nejpodrobněji dějepisci plzeňští (Josef Strnad, Adolf Zeman, Miloslav Bělohávek, Jaroslav Douša i Jaroslav Pánek a další). Těto otázky se věnoval, zejména dvěma studiemi, i autor tohoto příspěvku: Jan KUMPERA, *Pilsen semper fidelis. Die prohabsburgische Sonderstellung Pilsens im frühneuzeitlichen Böhmen, besonders am Anfang des Dreissigjährigen Krieges*, in: Thomas Winkelbauer (Hg.), *Kontakte und Konflikte, Horn – Waidhofen and der Thaya 1993*, s. 187–196 a též, *Obležení a dobytí Plzně Mansfeldem na podzim 1619*, in: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*,

V této atmosféře dočasné euforie vznikla i následující oslavná mansfeldovská „laudatio“ – jak jsem nazval tento soubor oslavných básní, napsaných bezprostředně po pádu Plzně a vydaných (s výjimkou šesté skladby) v roce 1619. Prvních pět básní, napsaných latinsky různými autory, bylo otištěno ve spisu *Gruntovní relací*, ve kterém je popsáno obléhání a dobytí Plzně na podzim 1618.²¹ Další dvě skladby jsou české. První z nich tvoří báseň o pěti slokách, kterou kronikář Pavel Skála ze Zhoře vložil bez titulu do své *Historie české* (ta se ovšem dočkala vydání až roku 1865). Z větší části se však nejedná o původní skladbu, jako spíše o volně přebásnění z latinských předloh, vydaných ve zmíněném spisu *Gruntovní relací*. Druhou českou skladbu představuje nejrozsáhlejší báseň našeho edičního příspěvku, zařazená v předloženém výběru

Brno 1999, s. 453–462 (zde i další literatura a prameny). O mansfeldovské kapitole v dějinách Plzně se samozřejmě zmiňuje jak Miloslav BĚLOHLÁVEK (red.), *Dějiny Plzně I*, Plzeň 1965 (podrobnější je Adolf Zeman), tak nově, katolicky akcentované *Dějiny Plzně I* (redakce Jaroslav Douša) z roku 2015 (Oldřich Kortus, který se kupodivu o výše uvedených studiích, včetně německy napsané a vydané v Rakousku vůbec nezmiňuje a uvedeny nejsou ani v závěrečné bibliografii prvního dílu). Nejnověji přispěl k této problematice v souhrnné populárně naučné jubilejní publikaci J. Kilián: Jan KILIÁN, *Dobytí Plzně 1618*, České Budějovice 2018. Autorem zde předložený ediční příspěvek, upravený a přednesený v rámci konference o třicetileté válce pořádané Katedrou historie Pedagogické fakulty ZČU v Plzni v listopadu 2018, vznikl úpravou a doplněním materiálové studie Jan KUMPERA, *Laudatio Mansfeldiana aneb „Zrádci Plzáci“*. *Básně oslavující dobytí Plzně Mansfeldem roku 1618*, Dějepis XVIII, 2000, s. 7–27 (bohužel, tato původní studie opět unikla pozornosti autorům zmíněných nových dějin Plzně z roku 2015, ostatně, na rozdíl od staršího Zemana se Kortus o nejdůležitější báseň celého souboru *Gruntovní relací* vůbec nezmiňuje, pouze uvádí reprodukci jejího titulního listu, obr. č. 238, s. 503).

2] Hlavní a bezprostřední publicistickou odezvu nalezlo dobytí Plzně ve spisku mansfeldského kazatele Jana Jakuba Heylmana (Heilman, Heilmann) původem ze Zweibrückenu, očitého, i když tendenčního svědka, z něhož částečně vychází i kronikářské vyličení této události z pera Pavla Skály ze Zhoře: Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká II*, Praha 1865, s. 493–550). Heylmanova zpráva existuje ve třech vytištěných verzích – české a dvou německých. Heylman sice kázal i česky, ale české vydání je zřejmě anonymním českým překladem Heylmanova německého textu. Pro účely této edice byla použita pouze verze česká: *Gruntovní relací, kterak se při dobytí města Plzně v Království českém dalo / kteréž od urozeného pána, pana Arnošta hraběte z Mansfeldu, pána na Heldruku / ec. knížete savojského nad německým vojenským lidem generála / a jich Milosti sjednocených kurfiřtův, knížat a stavův Svaté říše římské nařizeného nejvyššího jako také jich milosti všech tří pánův stavův z víry tělo a krev Krista Pána přijímajících v Království českém generála nad artilerií a nejvyššího / Léta Páně 1618 v středu den památný Obětování Panny Marie / jinák 21. dne měsíce listopadu / šturmem jest dobyto. Item / jaké byly obleženým artikule podány / a čím se město pánům stavům zavázalo. S příložením k tomu kázání Slova Božího / učiněného v následující neděli, tj. 25. listopadu, v velikém farním kostele u svatého Bartoloměje řečeném od ctihodného kněze Jana Jakuba Heylmana / mansfeldského polního kazatele / a této relací spisovatele: S povolením pánův direktorův vytištěno v Novém Městě Pražském / u Daniela a Karla z Karlspergka / Léta Páně 1619. A4 – G4 (56 str.). Podle práce Zdeněk TOBOLKA (red.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nestarším do konce XVIII. století II. Tisky z let 1501–1800. Část III, písmena D–J, čísla 1809–3541*, Praha 1946, s. 351, č. 2993, je dochováno 14 exemplářů. Autor tohoto příspěvku pracoval s nejlépe dochovaným výtiskem z Národní knihovny v Praze (NUK 54 D 11 přív.) Kvartový tisk o 56 stranách (A4–G4) je vytištěn gotickým písmem, latinský text antikvou.*

jako skladba sedmá a poslední. *Naříkání toužebně zpronevěřilého Města Plzně* bylo napsáno neznámým českým autorem a vydáno jako samostatný tisk v roce 1619.³⁾ Je až s podivem, že tyto zde prezentované skladby jsou v moderní historiografii třicetileté války a českých dějin té doby téměř neznámé, a to i v novodobém plzeňském dějepiscectví: např. v prvním dílu nových *Dějin Plzně* (2015), o nich není ani zmínka. Zveřejnění zmíněných latinských originálů, psaných časomírou v elegickém distichu, je doprovázeno českými registry s nezbytným komentářem. Za pomoc a konzultaci v tomto ohledu děkuji kolegyni Evě Pasáčkové. Jak latinské, tak české skladby vycházejí z historických realii. Zároveň však v těchto agitačních politických básních vystupuje do popředí emotivní náboj, doprovázený dobově podmíněnou škodolibostí nad pokořením „zrádné a národu nevěrné Plzně“, v očích českých kališníků tradičního „potižisty“ již od husitské revoluce. Proto jsou velmi zajímavé i husitské reminiscence: Žižka a husitské obléhání Plzně jsou připomenuty jak v latinských básních (v první, třetí a čtvrté), tak u Skály i v písni *Naříkání*.

Vzhledem k omezenému textovému prostoru jsou latinské básně (na rozdíl od původního tisku) i jejich překlady uvedeny v průběžném řádkování a jednotlivé verše jsou od sebe odděleny lomítkem. Při přepisu latinského textu ponecháváme psaní velkých písmen originálu i případné tiskařské zvýraznění některých slov, neboť tato grafika má svoji významotvornou funkci. Grafém *j* nahrazujeme grafémem *i* podle úzu klasické latiny, jiné zásahy neprovádíme.

U básně ze Skálovy kroniky je členění do pěti slok (označených v souladu s originálem arabskými číslicemi) zvýrazněno vynecháním řádku a jednotlivé verše jsou odděleny lomítkem. Píseň *Naříkání* je uvedena v přepisu podle edičních zvyklostí pro vydávání starých českých tisků. Její edice respektuje velká písmena, dobovou nesjednocenou kvantitu odlišný prvopis. Jednotlivé strofy jsou opět zvýrazněny odsazením řádku. Zachováno je i původní členění textu lomítky. Čísla v kulatých závorkách (2a–6a) označují stránky původní paginace. Při zveřejnění všech básní ponecháváme také tehdejší interpunkci.

3) Báseň *Naříkání* je dle *Knihopisu* (II, část V, Praha 1950, s. 221, č. 6924) zachována pouze v šesti exemplářích. Čtyři výtisky jsou v Praze (po dvou v knihovně Národního muzea – tam je uložen i výtisk z Lobkovicé knihovny v Roudnici), další exempláře jsou v Žitavě (Městská knihovna) a v Bratislavě (Evangelická církevní knihovna). Pro naši edici jsme použili kompletního a dobře zachovaného výtisku z Národní knihovny (NUK E 4373 přív.). Kvartové vydání o 12 stranách obsahuje text na devíti stranách (f2–6a). Písmo je gotické, latinská slova jsou vtištěna antikvou. Veršovaná skladba obsahuje 46 strof vždy o 11 verších – tedy celkem 506 veršů. Titulní list i závěrečná strana je ozdobena ornamentální vinětou. První novodobé vydání viz výbor Jaroslav KOLÁR (ed.), *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách*, Praha 1963, s. 199–216, 251, 297–300. K naší edici jsme však použili jiný výtisk a také v daleko větší míře respektujeme dobový pravopis, interpunkci a grafiku. O *Naříkání* se zmiňují též Antonín ŠKARKA, *Ze zápasu nekatolického tisku s protireformací*, Český časopis historický 42, 1936, s. 22–24) i M. BĚLOHLÁVEK (red.), *Dějiny Plzně I*, s. 323). Nové dějiny Plzně (I, 2015) přinášejí pouze reprodukci titulní strany básně (obr. č.239, s. 606) bez dalšího komentáře.

Text básní je natolik výmluvný, že nepotřebuje další rozsáhlou interpretaci. Nicméně některé nejasné výrazy, konotace, odkazy a narážky jsou vysvětleny v průběžně číslovaných poznámkách pod čarou. Doprovodné vysvětlivky a komentáře jsou dílem autora tohoto edičního příspěvku, jenž je také zodpovědný za anglické resumé. Autor je přesvědčen, že tyto agitační oslavné básně a propagandistické skladby mimořádně vystihují tehdejší atmosféru vyhrocené nenávisti uvnitř rozpolceného českého národa. A proto současně doufá, že zveřejněním předložených zajímavých a zapomenutých materiálů osloví nejen odborníky, ale i širší okruh zájemců o klíčovou kapitolu plzeňských, českých i středoevropských dějin.

Edice

1. PILSNA HEAUTENTIMORUMENE^{4]}

Marcus Budessinus

Tato báseň s následujícími dvěma krátkými skladbami je zařazena hned za titulním listem *Gruntovní relací*.

Virgo fui, nullo viciata a milite PILSNA, / Per Comitem a Mansfeld iam iugulata cado. / Non mihi subsidio Divus quem saepe vocavi, / Inque oculis gessi, Bartholomaeus erat. / Non mihi Martini succurit gratia sancti, / Mercibus appositus sit licet ille meis. / Sed nec casta DEI Genetrix blandissima Virgo, / Porrexit faciles ad pia vota manus. / Namque ubi perscrutor veteres fastosque recentes, / Huius et illius corruo capta, die. / Flete meos casus, vobisque cavete, sorores, / Et semel oblatam ne violate fidem. / Non potuit Pilsnam pessundare Ziska Boemus. / A Mansfeld potuit perdere Teuto Comes.

PLZEŇ SEBETRAPIČKA:^{5]} Jinak neznámý básník personifikuje Plzeň v první osobě jako nařikající pannu, dosud nedobytou, kterou zneuctil až Mansfeld. Neochránil jí ani svatý Bartoloměj,^{6]} ani svatý Martin,^{7]} ani modlitby k rodiče

4] Tato báseň spolu s následujícími dvěma krátkými skladbami je zařazena hned za titulním listem *Gruntovní relací*, ještě před českým *Dedicatio Urozeným pánům* (fol. 1–1 b). Její autor je jinak neznámý Marcus Budessinus. Podle Antonín TRUHLAŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I*, Praha 1966, s. 237 si tyto verše opsál Jan Jeník z Břatřic – viz *Bohemica* (Knihovna Národního muzea v Praze, IV G 13) VI, s. 13 a znovu v *Paměťhodnu* (Knihovna Národního muzea v Praze, V D 6, s. 511).

5] Heautontimorumenos, česky „sebetrapič“, je název Terentiovy veselohry. Nadpis básně je oslovení Plzně (vokativ), která je sebetrapičskou. Zde volíme pro větší srozumitelnosti nominativ.

6] Svatý Bartoloměj – patron Plzně, kterému je zasvěcen i farní chrám na náměstí.

7] Svátek svatého Martina se připomíná 11. listopadu, k dobytí Plzně došlo nedlouho poté – 21. listopadu. Navíc v Čechách byl sice zaveden nový gregoriánský kalendář, vyhlášený papežem Řehořem XIII. v Římě v roce 1582, nařízením Rudolfa II. již 1584, ale k jeho úplnému prosazení nedošlo, a tak se často datovalo dvojím způsobem. Zmatkům se běžně předcházelo tím, že se v soudobých (českých i evropských) pramenech používalo datování ve zlomku. Nejprve bylo

Boží.^{8]} Proto oplakává svou zkázu, neboť co nesvedl Čech Žižka,^{9]} to dokázal Němec Mansfeld.

2. ALITER^{10]}

Desiderius de Futuro

Pilsna ego quae fueram non sum, Mansfeldius heros, / Exuvias nostrae virginitatis habet, / Non quia sit tacitis mecum scortatus in umbris / Sed quia me claro Sole vidente capit.

JINAK: Plzeň naříká, že se jejího panenství zmocnil Mansfeld, nikoliv ve stínu, ale za jasného Slunce.

3. PILZNA DEPRECANS CULPAM PERDICATE VIRGINITATIS^{11]}

Desiderius de Futuro

Sanctae Pater Romae supplex tua numina adora, / Da veniam lapsus virginis ipse tuae. / Namque ego quae quondam Ziscam Boemosque fetelli, / Reddita Mansfeldo succuba virgo fui. / Usque tibi sacram servavi virginitatem. / Ultrè posse sum, nulla virago potest.

PLZEŇ ODVRACEJÍCÍ HRŤICH ZTRACENÉHO PANENSTVÍ: Prosí papeže o odpuštění, neboť marně pro něj uchovávala posvátné panenství. Kdysi unikla Žižkovi,^{12]} ale nyní se stala Mansfeldovou děvkou.

4. QUO PILSNA A MANSFELDIANIS EXPVGNATA^{13]}

Iacobus Malhinneus

I.Luce redit Mariae qua Praesentatio Boemis / Teutone Martini tunc agitante diem. / Marte capi indocilis capitur nova Pilsna premise / Vi Mansfeldiaca seque suosque gemit. / Heu nihil invitis fas quenquam fiedere Divis! / Ut superiores pactam frangere parcem fidem.

uvedeno datum dle starého juliánského kalendáře, poté dle nového kalendáře, přičemž rozdíl činil deset dnů. To znamená, že Plzeň byla dobyta dle starého kalendáře 11. listopadu, tedy na den svatého Martina – což vyplývá i z básně.

8] Dobytí Plzně ve středu 21. listopadu připadlo též na den Obětování Panny Marie.

9] Plzeň byla sice husity dobývána bezvýsledně celkem čtyřikrát (1421, 1427, 1431 a 1433–1434), ale Žižkou pochopitelně pouze jednou, a to poprvé.

10] In: *Gruntovní relací*, fol. A 1 b. Autorem je jinak neznámý Desiderius de Futuro, podepsaný výslovně pod následující básní na stejné straně (*Pilzna deprecans*).

11] In: *Gruntovní relací*, fol. A 1 b. Jako autor je tu uveden Desiderius de Futuro. Viz též Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě II*, Praha 1966, s. 179).

12] Viz poznámka č. 10.

13] Tato báseň, složená z pěti epigramů, je zařazena v *Gruntovní relací* mezi vlastní text *Gruntovní relací* a *Dikčinně kázání* (fol. 15a). Zde uvedené jméno autora je podle *Rukověti humanistického básnictví* nejspíše pseudonymem samotného Jakuba Heylmana, polního Mansfeldova kazatele a autora *Gruntovní relací*. Jméno Malhineus zřejmě vzniklo (kromě latinské koncovky –us) přeskupením jednotlivých písmen kazatelova příjmení. V názvu je zvětšenými písmeny zakomponován chronogram: součet latinských číslic značí letopočet dobytí Plzně 1618.

II. Et Canis et Limax et rapit arma Camelus / Hos contra Cechicus fert sua tela Leo. / Illos tecta tegunt: hic firma repagula fragens / Irruit, et quaevis obvia calce terit. / Cedite degeneres: impar congressa Leoni / Stulticiae Premium bestia quale tulit!

III. Pilsna diu Cuttnae, Dominae simul aemula Pragae / Heu mihi sum qualis? quae modo talis eram! / Discite mortales firmo diffidere muro / Humana hic struitur destruiturque manu / Caeles amor, servata fides concordia felix, / Multiplici muro plus pia corda iuvant.

IV. Invictus limax (dictu mirabile Limax) / Invictus contra bella Leonis erat? / Causa, quo huic olim Cechicus non defuit Hector. / Posse bonum quantum est instar habere Ducem!

V. Quam fecit Dominus, Dominus quam fecit, ab aureo / Axe Dies tandem saepe cupita Venit? / Lux Evangelii post annos pene ducentos / Ergo redux Pilsnam forte favente subis? / Fausta subi, pateant Christum delubra ferenti / Munere tam magno cuique pascere potes.

LÉTA, KTERÉHO BYLA PLZEŇ DOBYTA MANSELDSKÝMI: Autorem této básně o pěti epigramech je nejspíše mansfeldský polní kazatel Jakub Heylmann. Silou byla dobyta Martem na Martinův den.^{14]} Marně se bránil Plž (od něhož je údajně odvozeno jméno města – poznámka JK) i plzeňská erbovní zvířata, Pes a Velbloud,^{15]} český Lev však svou nohou zdrtil odrodilce. Běda Plzni, která se rovnala Kutné Hoře i vládkyni Praze. Nedůvěřujte proto smrtelníci pevné hradbě, více zmůžou zbožná srdce. Nepřemožený Plž^{16]} odolal i českému Hektorovi, ale novému vůdci již ne. Plzeň nechť se otevře téměř po dvou stech letech^{17]} paprsku Evangelia a podrobí se štěstí, pak se může pravým křesťanům líbit.

5. AD HEYLMANNUM BIPONTIUM^{18]}

M. Joh. Campanus Vodnianus prof. Acad. Pragensis

Una salus, Christi merito sperare salutem, / Organa at illa Salus multa Salutis

14] Co se týče svatomartinského svátku, viz pozn. 7.

15] Tito živočichové symbolizují Plzeň. Pes, či spíše chrtice jako symbol, je nejstarším heraldickým zvířetem Plzně. Velbloud byl Plzeňským udělen do městského znaku Zikmundem Lucemburským jako výraz uznání za jejich loajalitu vůči císaři a Římu i jako připomínka na úspěšnou obranu proti husitům 1433–1434, kdy se podařilo při jednom plzeňském výpadu ukořistit v husitském ležení toto exotické zvíře. Plž býval tradičně (i když nesprávně) spojován se vznikem jména Plzeň, údajně odvozeného z hojnosti plžů v okolí (*Kronika česká Václava Hájka z Libočan*, Praha 1541). Tento výklad byl tradován až do 19. století. Srov. Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny* III, Praha 1951, s. 382.

16] Opět plž jako symbol Plzně (viz předchozí poznámka) a zároveň narážka na neúspěšná husitská obléhání.

17] Narážka, že právě před dvěma sty lety, v roce 1419, se Plzeň – považována tehdy za jedno z pěti vyvolených měst – stala dočasně hlavní Žižkovou základnou.

18] Tato báseň je zařazena až na závěr *Gruntovní relací* (fol. 28a, respektive G4a). Autorem je známý humanista Jan Campanus Vodňanský (27. 12. 1572 – 13. 12. 1622), profesor a rektor Univerzity Karlovy. Viz A. TRUHLÁŘ – K. HRDINA – J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť* I, s. 293).

habet. / Acquid in his heył-manne micas? Ita credo, Salutis /Quod cognomen habes, te probat esse virum. / Sic o sis! Urbi totique salutifer Orbi /Qui datus, inceptum dirigat ipse tuum. / Utque salutiferi spargas bene semina verbi, / Adspirer Studiis aura superna tuis. / Sic heył-mannus eris! Sic nominis omen habitis! / Sic eris officii gratia multa tui.

K HEYLMANNOVI BIPONTSKÉMU:^{19]} Básník Campanus Vodňanský tu adoruje mansfeldského polního kazatele Jakoba Heylmana ze Zweibrückenu (v latině Bipontium „dvojmostí“). Využívá přitom slovní hříčku, Heyl-mann značí i „muž spásy“. Jeho spásonosné jméno je zářivé znamení, dané jak dobytému městu, tak i světu.^{20]}

6. (BÁSEŇ ZE SKÁLOVY HISTORIE ČESKÉ)^{21]}

Pavel Skála ze Zhoře

1. Na den obětování matky boží české / A při sv. Martina památce německé^{22]} / Hrdá Plzeň a prvé nikdy nezježděná / od Žižky, od Husitův, co saně zježená (Úpí, jsúc vzata mocně od Mansfelda reka. / Nic mu v tom nevadily zdi, střelba ni řeka.^{23]}

2. Daro bez Boha býti hrdosmělým bitcem / A zhrzeti válečným, tak zkušeným lovcem. / Kdo chce vítězem slavným nad svým sokem býti, / Ten slovům i slibům svým hled' dosti činiti.^{24]} / Pes, plž, velbloud^{25]} z náhlosti vzali na se zbroje, / Chtíc sobě uvésti lva českého do boje.^{26]} / Nešli mu však do pole, než za zdmi městskými / Zpouzeli se naň dosti posuňky ženskými. / Ale lev rozlícený, polá-mav ji brány, / Potřel, zhmoždil, pošlapal je co zmrzlé vrány. / Odkudž všickni

19] Latinské adjektivum nelze adekvátně do češtiny přeložit („dvoumostní“?) – je vytvořeno podle města Heylmanova původu, neboť Zweibrücken značí vlastně dva mosty.

20] Jedná se o slovní hříčku, neboť toto německé jméno je možno přeložit i jako „muž spásy“. Příklad vazby „nomen – omen“ (jméno – znamení), kdy se jméno shoduje s významnou vlastností příslušné (pojmenované) osoby.

21] Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. II. díl, 1617–1619*, Praha 1865, s. 537–538. Skála svou pěti-slokovou báseň vkládá do textu bez titulu, pouze těmito slovy: „Mezitím položím tuto některé učených mužův o tom obležení epigrammata sepsaná v překladu.“ Na mysli zde má latinské básně v Heylmanově spisku *Gruntovní relací* (Praha 1619), vydané také v naší edici. Autorem tohoto velmi volného přebásnění či spíše dobásnění je zjevně Skála sám.

22] Narážka na datum dobytí Plzně 21. listopadu 1618 – podle starého kalendáře (používaného ještě částečně protestanty) 11. listopadu, tedy na svátek svatého Martina.

23] První sloka je – v prvních čtyřech verších – volně inspirována básní č. 1 *Pilsna Heautontimorumene* a také první slokou básně č. 4 *Anno quo Pilsna a Mansfeldianis expugnata* (=Léta, kterého byla Plzeň dobytá mansfeldskými).

24] Míni se zde věrolomnost Plzeňských, na jedné straně slibujících stavovské vládě loajalitu, na druhé straně proti ní verbující vojsko.

25] *Velbloud a pes* – plzeňská heraldická zvířata. Od *plže* se odvozoval název Plzně – viz pozn. č. 17.

26] Předchozí dva verše i další tři následující jsou překladem části druhé sloky *Anno quo Pilsna* [...].

nečili, urputní Plzáci, / Nechceteli do smrti slout bídní mrzáci, / Naučte se, co proti lvu ta vaše hovádka / Svedla, ač při nich byla i římská čeládka:^{27]} / To že za svou všetečnost a mnohé bláznovství / Musela dost vystát bíd, strachu, tesknosti.

3. Co mi platno, že jsme vždy v přednosti a slávě / Chtěla se rovnati Hoře^{28]} i Praze, mé hlavě? / Ach, v jakém pohanění bídném stojím nyní! / Kajtež se mým příkladem vy družičky jiny / A nedoufejte v zemské pevnosti a hrady, / Neb přijdete nejspíše na mizinu taky. / Co ruce lidské mohou zdárně vystavěti, / To mohou zase v hromadu rumu obrátiti. / Přízeň boží, věrnost ctná a bratrská svornost / Zbožná srdce lepěji ochrání než zdí pevnost.^{29]}

4. Proč nikda lenivého lev plže^{30]} neztrestal? / Že prvé tak statečně družiny nedostal. / A tak odtud viděti, jak záleží mnoho / Na pomocníku věrném srdce hrdinského.^{31]}

5. Plačtivě nařikání panny Plzně poškrvněné^{32]} / „Plzeň byla jsem někdy nehebanou pannou, / Ale již nejsem více s mou velkou hanbou, / Neb ten Mansfeldský rek o vínek panenský / Připravil mne, mimo mou naději, hrdinsky / Ne proto, že by se mnou frej vedl někde v koutě, / Než že vzal mne v biledni, co známo již ve světě.“^{33]}

7. NAŘÍKÁNÍ TOUŽEBNĚ ZPRONEVĚŘILÉHO MĚSTA PLZNĚ^{34]}

Naríkání toužebně zpronevěřilého města Plzně / kterěz nad svým pádem / když Léta 1618. 21. dne Měsíce Listopadu / od Panův stavův Království českého / Náboženství pod Obojí / skrze Pana Arnošta Hrabě z Manssfeldu / po obležení devíti Těhodnův / brannou rukou dobyto bylo. V způsob Písně složená. Vytíštěna Létha: M.DVC.XIX.

(IIa) Zpívá se jako: Jan Adelff Kyrmezere^{35]} / vzkazujet' da pacem, etc.

27] Římská – římskokatolická, jezuitská.

28] Míni se Kutná Hora – narážka na ambice Plzně zesílit v době nastupující rekatolizace své politické postavení.

29] Tato strofa je inspirována skladbou č. 4 *Anno quo Pilsna* [...], téměř doslovně jsou přeloženy první až třetí verš a pak verš sedmý a osmý.

30] *Lev* – Češi víry podobojí (husité, později protestanti), *plž* – katolická Plzeň.

31] Opět inspirace čtvrtou slokou zmíněné básně č. 4.

32] Panenství je tu opět symbolem předchozí nedobytnosti – Mansfeldovým dobytím Plzeň o panenství přišla.

33] Naopak pátá sloka není vůbec inspirována pátou strofou skladby č. 4, ale začíná volným překladem prvních dvou veršů básně č. 1 *Plzeň sebetrapička* a končí čtyřmi verši, opět volně do dobro češtiny převedenými, a to z básně č. 2 *Aliter – Jinak*.

34] Tisk této anonymní básně, dochovaný jako 11. přívažek uvedeného konvolutu kvartového formátu, obsahuje 6 listů, respektive 12 nečíslovaných stran, tj. titulní stranu (fol.1a) a vlastní rýmovaný text básně s 46 strofami na 9 stranách (fol. 2a–fol. 6a).

35] *Kyrmezere* – začátek satirické písně kněze Jana Adela (†1593) proti Pavlu Kyrmezerovi, utravistickému odpůrci českých bratří a organizátorovi moravských evangelíků. Na oblíbený nápěv této

(1)

Slyšte mne tovaryši / jdu k vám s jednou paní / a s hlučným houffem Jeptišek / a Jezovcův^{36]} za ní / běžíme z Plzně do Říma / žalovat že v Plzni hřímá / slyšte nás každý z vás / nebude dlouhý ten čas / ve všem chci já pravdivě zpravit každého z vás.^{37]}

(2)

Nakloňte ucha Lidé na vše strany Země / poslouchajte co svedlo mé Plzeňské plémě / pozorujte pláče mého / berouc z něho příklad sobě / znej můj hlas / každý z vás / by dal znáti zase jinam zas / a vyznal mých zlosynův skutky na věčný čas.

(3)

Povýším hlasu mého / i oznámím krátce / jaká rozkoš má byla i mých synů v Praze^{38]} / kde paměť nádherné slávy^{39]} krásná Koruna mé hlavy / kde byl žiž tu byl Kříž / klesám těžce čím dál níž / zrostla mých synův pejcha na mou velkou tíž.

(4)

Sloula jsem paní krásnou / jako která v Čechách / šlechtila mou tvář jasnou Babilonská dcera^{40]} / zmocnila se Sceptrum^{41]} Synům mým / nebyl podoben žádný jim / slavný vzrost, bezpečnost / slíbila jsme na věčnost / zakázavši kraj světa / všech rozkoší hojnost.

(5)

*V oblacích Koruna^{42]} má okolním se stkvěla / podňala Národ cizí krása mého Těla / kráčeli dvorně v mé siní Římané, Vlaši a jiní / v spolku mých Synův (I**b**) zlych praktik plně Srdce jich / převrácené myšlení na záhubu jiných. Všudy jsme ctěna byla / Tytul měla Panny^{43]} / osobila jsem sobě ve všem ffolk prostranný^{44]} / moji pak synové plaši / Jezuitové a Vlaši / mou krásu dřív času / obnažili do pasu / zprznivše vůbec,^{45]} vrhli mezi chlipnou chasu.*

skladby se zpívaly i další satirické písně. Viz J. KOLÁR (ed.), *Zrcadlo rozděleného království*, s. 279.

36] *Jezovcův* – jezuitů.

37] První sloka obsahuje autorův úvod (mimořádně, dle autorových znalostí plzeňského prostředí i narážek na řadě míst v celé básni, je možné, že autor, byť zjevně evangelík, pocházel z Plzně či tam alespoň žil). Od následující druhé strofy začíná „nářek Plzně“.

38] Patrně narážka na přátelské vztahy katolické Plzně s katolickými císařskými místodržícími v Praze.

39] Zjevně připomínka úspěšného protihusitského vzdoru Plzně – z katolického hlediska „slavného“.

40] *Babilonská dcera*, dcera hříšného Babylonu – zkažená katolická církev.

41] *Sceptrum* – žezlo.

42] *Koruna* – gloriola panenského města neposkvrněného dobyvateli

43] *Panna* – panenství, opět symbol nedobyteho města.

44] *Ffolk prostranný* – neomezená volnost.

45] *Vůbec* – zde v původním významu „v obec“.

(7)

*Tu se hned můj i mých Dcer rejď brzy osadil / jejžto Ďábel veřejně Synům mým
osladil / o můj Vínek v karty hráli / jeden vyhrál, všickni brali / tu' můj smích /
Prelát, Mnich / chtěl každý z nich napřed z nich / musela jsme Dcerky své vzíti
v tu hru jejich.*

(8)

*Tak nám všem štěstí stálo / jako v Mladém Římě^{46]} / buď nás mnoho neb málo
/ V Létě nebo v zimě / vše nám bylo v jedné míře /u Kněze neb u Malíře, tak
pan Čert / měl svůj Žert/ tvrdil nás v naší Víře / chválil čerstvé ffrejře / sedě
u Pilíře.*

(9)

*Opustil nás Pán Bůh sám pro naši chlípnou zlost / poslal Praktykáře^{47]} k nám /
jichž byl mnoho rád prost^{48]} / Ďábel jim dal za šaffáře / nejpyšnějšího faráře /
ten mocí dnem nocí / činili Čertu pomoci / jeho silní holomci byli ku pomoci.^{49]}*

(10)

*Praktykovali pilně / šetříce své vnady/ drželi Vartu silně / pro své lstivé raddy
/ Tovaryšův k jejich práci / přišlo od Smečna^{50]} až k Hradci / hle Zrádci s po-
pravci / kterak nevinných Zprávci^{51]} / Krev dychtili vylíti / k snažné jejich práci.*

(11)

(IIIa) *Musím již opuštěna, i to též vyznati / co jsme prv v skrytě měla / na světlo
vyhnati / chtěl jsem též s svými syny / mnohé mordovat bez viny^{52]} (což již dím
když vidím / an vsedlo štěstí jiných / stroskotal Bůh praktiky / sklonil se k svým
věrným.*

(12)

*Zrádců jsme poslouchala / smutná trpím nejvíc / s nimi v Raddě seděla / nemo-
hut' jináč říc / ačkoliv co s nebe Draci / sházení z vysoka Zrádci^{53]} / však tíže
mne víže / hřích hanba mého kříže / pohřžena jsou k zemi / od svých až nejníže.*

(13)

*Vlastní synové moji / přivedli mne k skáze / jichžto za rozkoš nyní, musím platit
draze / byt' nebylo jejich zrady / stáli by mě Dvory, Hrady / Zahrady bez vady /
toť ty Papežské raddy / Tytul zrádci Plzáci získali jsme tady.*

46] Asi narážka na mravní zpuštění „Mladého“, tedy antického Říma.

47] Označení pro intrikány a licoměrné obojetníky. Zde ovšem patrně i narážka na dočasný pobyt pražských jezuitů, kteří se do Plzně uchýlili před morem a pobývali zde v letech 1582–1583.

48] *Mnoho rád prost* – velmi rád se jich zbavil.

49] Mohlo by se týkat dvou mezi protestanty nepopulárních katolických kněží – buď Wolfganga z Horšovského Týna, který jako plzeňský arciděkan v letech 1567–1580 bránil pronikání protestantismu do Plzně, či Jana Sixta Lerchenfelda, plzeňského arciděkana a pronásledovatele evangeliků počátkem 17. století.

50] Narážka na sídla císařských místodržících – Smečno Jaroslava Bořity z Martinic a Hradec (Jindřichův) Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka.

51] Myslí se stavovských direktorů.

52] Narážka na záměr Plzeňských verbovat vojsko proti stavovskému povstání.

53] Míněna pražská defenestrace.

(14)

Synové mojí chtívě / měvši jazyk dvoji^{54]} / troštovali mě lživě / strojíce se k boji / pálili Předměstí pilně^{55]} / v Městě bubnovali silně / Vojáci, jonáci / řvouc, nemohouť k nám Němci / když nás z Plzně vyhledí / dáme jim po Věnci.

(15)

Mnohým by můj Syn chtěl říct / že se bránil stále /a že hrdlo své vsadil / pro Víru, a Krále / o lháři bidní a zrádci: nechlubte se línou prací: kde skutek / pryč utek, když byl všude zármutek / nenašel se z vás jeden / který by neutek.^{56]}

(16)

*Dokud vám Prach stačoval / snadno střílet bylo / byť to blázen zpravoval / trefil by v to dílo / za zdi snadno vejskat bylo / an to bláznu bývá mílo: **(IIIb)** bubnovat, kejklovat / za zdi snadno šermovat ú na zdi Kaciře spílat / co při břehu koupat.*

(17)

Cizozemec^{57]} zpravoval / vy pili a hráli / Šenkýřkám v Kanceláři Rubáše párali / kde Jeptiška pěkná byla / tu se vám Vojna líbila: an vzhůru, navzdůru / volali jste jich Kůru^{58]} / mohl nás každý večer nabrati Čert s fřůru.

(18)

Silně jste se svázali / a zavřeli pilně / byste snáz frejovali, a dvořili smilně / šturmy ženské v vaší moci / byli potmě jako v noci: tuť Vojna, dost hojná / byť byla Dívka hnojná / zemdlila vaši silu / její ruka zbojná.

(19)

Dobře jste vartovali / hlídající Města / byť byla dlouho vojna / mělat' jest vás na Sta / jedna i druhá má dcera/ vysaditi Mušketýra / jonáka Vojáka / Němce, Srba, Poláka / tuť by se vyjevila / ta noční porážka.

(20)

Ale sám Pán Bůh s nebe roztrhl šiky vaše / by časně hrůzu pustil / kdo co zlého páše / poslal na vás vzáctné Pány / Hrabata, Města, Zemany / ze všech stran / mnoho ran / ostríhalo vašich Bran^{59]} / tu můj okršlek slavný vůkol byl obehnán.

(21)

Rozdělila své houffy / vzteklá rota Česká / mezi nimi předčila družina Žatecká^{60]}

54] Narážka na obojakou politiku Plzeňských, kteří sice ujišťovali stavovské direktory o své loajalitě, zároveň však proti nim verbovali vojáky.

55] Plzeňští skutečně svá výstavná předměstí (Skvrňanské na západě, Litické na jihu a Pražské na východě) na rozkaz císařského hejtmana Felixe Dornheima schválně spálili, a to již 19. září 1618, aby si zde Mansfeld nemohl vybudovat opěrné body při dobývání města.

56] Narážka na rychlé vyklizení obranných pozic po úspěšném mansfeldském průlomu na náměstí, viz též pozn. 53.

57] Míněn zřejmě císařský velitel plzeňské posádky Felix Dornheim z Retzu, tedy Rakušan.

58] Jeptišky se totiž zúčastňovaly bohoslužeb v odděleném krytém kůru s okénky.

59] Ohrožení městských bran dělostřelectvem obléhatelů.

60] Mansfeldovi pomáhaly při dobývání Plzně i jednotky zemské hotovosti, vytvořené evange-

/ nápodobně v jinou stranu / šetřili svých Němcí^{61]} Stanu: když moci dnem noci / myslili se mně zmoci / až toho i dovedli dost chatrnou moci.

(22)

(IVa) Když ke zdem šturmovali / návěstí dávali / by z vás každý svých předkův / chránil cti pochvali / nemohl se jeden z vás najít / by šel z Města na zdi hájit / tu Němcí s oděnci / brali se k němu s Věncí^{62]} / chuť měli šprýmovati / s vámi Papeženci.

(23)

Vy pak Synové moji / kdež jste tehdaž stáli / všickni jste se rozběhli / bezpečně jste spali / víc brání syšel své díry / než vy své Papežské Víry: kdo byl ten / by šel ven / lásko jsa k Vlasti veden / zavírali jste Domy / nebyl vně ani jeden.^{63]}

(24)

Lid váš nájemný^{64]} v strachu / dokud měl co prachu / zděšený kde moh běžel / jako Zloděj z Hráchu / vedle nichž též jiní Páni / za zdi Stateční Zemani: Rytíři, Šermíři / nebáli se dvou čtyři / již se přeč chtěli strojít / do Zbroji někteří.

(25)

Utekli pod má Křídla / zběhli z Dvorů, z Tvrzí^{65]} / har hár^{66]} / co již statečně Pány Vojna mrzí / skrotli v mé Plzeňské kázni / zmyli jste je Čechové^{67]} v Lázni^{68]} / již mlčí / nevrčí / doma sedat se učí / řkouce jim / že jim Český prach ještě v uších ffučí.

(26)

Mněli že dnem i nocí / v řítí papeží hledí / a Biskupské ornáty i s Štůlami sjeďí^{69]} / Čechy za zdi vysmívali / s Jebtiškami pohrávali: špeh měli / věděli / kde bývali v Neděli / pilně mladí i staří / svých ffrejů hleděli.

(27)

Moji synové slepí / s nimi chase mnohá / v špalky Modly domácí doufali co v Boha / z Věže na se vyhlídali / z Bavor^{70]} pomoci čekali: již vše pryč /

lickými královskými městy a šlechtou ze západních a severozápadních Čech. Mezi nimi horlivostí vynikla, kromě klatovského oddílu, „družina“ královského města Žatce.

61] Němečtí žoldněři ve službách českých stavů.

62] Míni se zápalné, smolné věnce.

63] Tato dehonestující glosa plzeňským měšťanům poněkud křivdí. Poté, co se nepodařilo zabránit útočníkům v průniku na náměstí, obrana města se zhroutila – císařství žoldněři se zabarikádovovali ve františkánském klášteře a měšťané se ve strachu před odplatou stáhli do svých domů.

64] Císařští žoldněři.

65] Narážka na katolické šlechtice z Plzeňska, z nichž mnozí se i s rodinami do dobře opevněné Plzně uchýlili a podíleli se též na její obraně.

66] *Har, hár* – citoslovce „Hle, hle“.

67] „Čechové“ byli samozřejmě i Plzeňané, zde se ovšem myslí české stavovské vojsko.

68] Narážka na okolnost, že rozhodující průlom se mansfeldským vojákům podařil 21. listopadu v blízkosti plzeňských městských lázní na východní straně hradeb.

69] *Sjeďí* – snědí, narážka na hlad na konci obléhání.

70] Míni se očekávaná pomoc bavorského vévody Maxmiliána a vojska Katolické ligy.

(IVb) *chut i chtíč, hráli s Bohem co na míč / Papež ani Pes Glezl⁷¹ / nepřišli jim vstříč.*

(28)

Hejtman jich Jan z Trocnova / mé Syny mistroval⁷² / by se každý z nich včas Války statečně choval / zřídil jim houffy vojenské / Praporec posvátné Římské: v nich s věnci / Oděnci / Srbové, Čechové, Němci / hrdinsky se chovali / s svými Papeženci.

(29)

Pan Žižka i to zřídil / aby Kněžská rota / naši Mniši holenci i jiná jich slota / šli s Monstrakem na vše strany / kropili⁷³ / Cesty i Brány: slívali Zdi, Valy / všickni jsou se dívali / kterak slavně má Plzeň / Jana Žižku chválí.

(30)

Žižko Jene tvé skutky chválila jsme zvučně / Svátek Nový slavila / každoročně⁷⁴ / hlučně / bych mým synům čas pomohla / boji vycvičit je mohla: všem bylo po mém dílo / in Římským Kněžím mílo / když nyní k cuku přišlo / nic platno nebylo.

(31)

Žižko Jene kdes nyní / vrat se s nebe dolů / pohlídní do mých Síní / promluvíme spolu / vyprávím mých Synů skutky/ nyníjší / Plzeňské pŭtky: i zradu / k vám radu / ujmu tráda za pravdu / z pyšné Stolice sejdu / do tvých stanů vejdu.⁷⁵

(32)

Vezmiž palcát na Mnichy / a na mé zlé syny / zatluc kyjem na jich hanebné smílné hřichy / a drobet jim hlavu pozmej⁷⁶ / zbiřmuj / nočním Louhem⁷⁷ polej: vem knytel / vstrč v pytel /všaks byl jich dobrý přítel / a původ jejich slávy / Tovaryš i ctitel.

71] *Glezl* – kardinál a vídeňský arcibiskup Melchior Khlesl (1552–1630), poradce císaře Matyáše. Označení „pes“ je velmi přehnané. Ve skutečnosti prosazoval Khlesl vůči českým povstalcům umírněný postup a hledal kompromisní řešení, proto jej dal nový císař Ferdinand II. uvěznit a později internovat v Římě.

72] Přípomínka skutečnosti, že v počátcích husitské revoluce, na přelomu let 1419–1420 byla Plzeň hlavní Žižkovou základnou. Z Plzně byli tehdy dočasně vyhnáni mniši a Husovi odpůrci, ale již v březnu 1420 byl Žižka i se svými plzeňskými stoupenci nucen město vyklídit. Autor *Naríkání* považuje Žižku za nepřímého zakladatele plzeňské vojenské tradice – jednak údajně Plzeňany sám vycvičil ve vojenském řemesle a ti se pak ještě zocelili při obraně města před husitskými útoky.

73] Kropili svěcenou vodou.

74] Tzv. Nový svátek se slavil každoročně 8. května až do roku 1870 (kdy byl z vlasteneckých důvodů jako politicky neúnosný zrušen) na paměť odchodu husitů od Plzně 8. května 1434 poté, co skončilo téměř po roce neúspěšné obléhání Plzně.

75] Myslí se smíření s evangelickou většinou národa, což se nemusí nutně interpretovat jako požadované odpadnutí od katolické víry (ke stavovské protihabsburské vládě se stavěli loajálně i mnozí čeští katolíci). Zároveň narážka na Starý zákon (5. Moj. 23,14), jeden z mála biblických odkazů v této skladbě.

76] *Rozmej* – naprav.

77] *nočním Louhem* – močí.

(33)

(Va) *Nepřipominám více / všecka jsem zmožená / sílou ruky vojenské / zbrojně přemožená / co synové moji díte / kdo zvítězil již vidíte: kdo zná vás tento čas / řekne, že vás Tryumff zhas / zvítězil Hus nad vámi / dnes i na věčný čas.*

(34)

Co díte, již vidíte / kdo mne nyní hyzdí / jací Žáci, Dvořáci v mém Lůně se hnízdí / naši milí Bakaláři / Jezutští praktykáři: nech tíše / tím spíše / některý z nich napíše / že se Labuť i Husy /koupají v mé jíše.

(35)

Pozdvihnete-li Hlavy prve než čas mine / zbudete jména slávy / Hus dále poplívě / slyšíte že vždy vůz hřímá / vandrujte skokem o Říma: ať chvátá váš Táta^{78]} / a nelituje Zlata zhlídne, co Mastikulka^{79]} / dovedl, Slavata.^{80]}

(36)

Mstil Bůh pejchu nad námi / svítězil Lid Český / dobyl nás pan z Mansffeldu pro hřích náš přetěžký / Bůh naše modlářství zmotal / nevěru v kusy ztroskotal: jsme Ptáci Plzáci v čertově kukle Žíci / o nás to všickni mluví / i naši Sedláci.

(37)

Chtěli jsme slout Knižata^{81]} / České Země Páni / slavné Říše Hrabata / a v Římě Zemani / všecko nám jde zpět nyní: my Žáci Plzáci / zlořečení v své práci / sám nás čert vybral za houff / s svými převrácenci.

(38)

Město Plzeň hanbu má / skloň svou hlavu v pejše / nevyvínej se více / než jsi hodna vejše / nech jest tak což jednou řečeno / byť nebylo hůř řečeno: vikláci^{82]}

(Vb) *Plzáci / plní jedu co draci / že nás z Pekla Čechům dal / sám čert na svou práci.*

(39)

Již stojím co v otrapách^{83]} / nanejvýš zmožena / Střelbou, Ohněm zkažena / žalostně zbořena / z vyvrácené mé ozdoby / nemám své krásy podoby: vzrostla jsme před časem / patřte na mne jaká jsem / pro svou zradu, nevěru / hodna již cti nejsem.

(40)

Učte se upřímnosti / když stojíte v štěstí / beřte mé příklad z mé zkázy / výstrahu neřesti / vědouc že všeho na mále / žádné štěstí není stálé: zjitra hlas / ve dne čas / na večer veselý kvas / možné však vědět není / kdo vstane zdravý zas.

78] *Táta* – familiárně papež.

79] *Mastikulka* – přezdívka císařského místodržícího Jaroslava Bořity z Martinic.

80] Císařský místodržící Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, vyhozený – společně se zmíněným Bořitou a sekretářem Fabriciem – 23. května 1618 z okna Pražského hradu.

81] Asi narážka na snahy Plzně zvýraznit v době silící rekatolizace své politické postavení jak v Českém království, tak v Říši.

82] *Vikláci* – kolísavci, zde jako nadávka: zřejmě za věrolomnost vůči vládě direktorů.

83] *V otrapách* – v mdlobách.

(41)

Šetřte se Praktykáři / lhářům nic nevěřte / utíkejte před Zrádci / Bohu se důvěřte / není proti němu síly, běda těm jenž pozdě kvílí: on vůdce/ sám prudce / své věrné má v své Ruce / všecken Svět v moci jeho / zlých i dobrých srdce.

(42)

Nechte k svatým volání / řvouc ORA PRO NOBIS^{84]} / nebo oni nejsou Páni / neprospějit' VOBIS,^{85]} neb Jíra, Bárta i Klíma / nesedí mezi dvíma: byt' měli / neb chtěli / nás více vyslejšchati / neb to v jich moci není / nám kdy spomáhati.^{86]}

(43)

Již sama pozdě kvílím / slzy svých nestírám / ještě však na posledy Sestrám svým^{87]} předstírám / zdržujte své syny v kázni / nedejte jim k ženské Lázni:^{88]} at' jedou / boj vedou / a podobně nesvedou / vás všechněch co moji / mne Matky nezavedou.

(44)

(VIa) *Neb stracená památka mé starožitnosti / v proměnu obrácená / nenilžito dosti / že jsouce někdy kamenná / v svém způsobu vyzvižená: již sprostná dřevěnná / na sloupích státi musí / majíc posměchu dosti / kata v sobě dusí.^{89]}*

(45)

Plzeň Město schráno má / již se s tebou žehnám / mezi lid upřímnější poberu se jinam / ty hled' Bohu věrná býti / lež v upřímnost proměnití: nech pomluv pravdu mluv / chraň slibův, Práva i smluv / budeš-li věrná vlasti / ujdeš mnohých pomluv.^{90]}

(46)

Kdo můž spmatovati / že jsem řekla Bratře^{91]} / mezi Tisíci každý pozná svého Zrádce / a sebe na pozoru mít / lhářův praktykářův štítit: brát' příklad / z mých zlých Radd / znát' živé víry Pramen^{92]} / že v ctném chování každý zůstane vždy / Amen.^{93]}

84] Tj. „modli se za nás“ (latinsky).

85] Tj. „Vám“ (latinsky).

86] Ironické zesměšnění katolické „modlářské“ víry v pomoc svatých. Bára – Bartoloměj: patron města Plzně.

87] Jiným českým městům.

88] Nenechte je chodit za ženskými.

89] Narážka na plzeňskou šibenici, která – dle vychloubání Plzeňských – byla prý starší než „víra Husova“. Tuto starou šibenici, která stála údajně v místech husitského tábora při obléhání Plzně, a byla proto nazývána posměšně Žižkovou kuchyní, dal Mansfeld po dobytí Plzně zbořit. Zároveň byla na jeho rozkaz postavena nová šibenice na plzeňském náměstí, na níž měl být oběšen plzeňský kat, který se proti válečným zvyklostem zúčastnil obrany města. Jako kat byl totiž podle dobového pojetí bezectný a neměl bojovat proti poctivým vojákům: srov. K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká* II, s. 531). Narážka „na sloupích státi musí“ může souviset s tím, že ke stavbě nové šibenice bylo prý využito sloupů ze čtyř božích muk (viz J. KOLÁR, *Zrcadlo rozděleného království*, s. 300).

90] Tato předposlední sloka představuje opět promluvu autora, který se se čtenářem i Plzní loučí.

91] V originále je slovo „bratře“ přeškrtnuto a nahrazeno (asi kvůli rýmu) slovem „krátce“.

92] Míni se tu evangelické pojetí křesťanství.

93] Poslední, čtyřicátou šestou strofu tvoří závěrečné rozloučení personifikované matky Plzně.

„Arrogant Pilsen taken by the mighty hero Mansfeld“. Poetic propaganda of temporary winners after the conquest of Pilsen on 21 November in 1618

Summary

After the long successful siege and final fall of Pilsen into Mansfeld's hands ruled among the Bohemian protestants euphoria and feeling of satisfaction. Hatred of treacherous Pilseners as traditional adversaries of Reformation found its expression in satirical and celebratory poems, written and mostly published both in Czech and Latin already in 1619. The presented contribution focused on their commented edition. The particular poems represent more a form of political propaganda than an artistic poetry. They reflect the spontaneous joy among the rebellious Bohemians. It was the occasion to pay off the old score and the conquest of Pilsen had been seen as the first step towards the final victory over the Habsburgs and their Bohemian servile populist helpers. It was really a great event which attracted contemporaries at home as well as abroad. The authors of poems emphasized mainly the defeat of Catholic Pilseners, „notorious trouble makers“ under the „heroic“ leadership of Mansfeld as a key triumph with a crucial meaning. What Žižka and Hussites had not been able, their protestant descendants finished after two centuries. Pilsen should be now finally punished for its perfidy. The Pilseners were therefore dehonored and ridiculed. In eyes of the overwhelming majority of inhabitants of the Bohemian kingdom these traditional collaborators with the main enemy, emperor and Pope, deserved punishment in the exemplary way. In this framework we can understand the depth of negative emotions towards the Pilseners.

The edited set of poems represents a valuable example of contemporary war propaganda during a conflict among the two ethnical and religious Czech groups of rivals. Satirical poems, giving us thus a unique insight into contemporary mentality, reflect a long year antipathy and hatred of „treacherous“ Pilsen. The authors derived their factual knowledge about the conquest of Pilsen from a treatise, written and published by Mansfeld's field preacher Heilmann shortly after the capitulation (November 21) both in Czech and German. The core of this contribution lies in a critical and commented edition of all known seven satirical poems, either written in Czech or in Latin in the years 1618–1619. The focus has been concentrated primarily on their analysis and interpretation. These compositions in verse mostly have not been so far published in modern times. From the two edited Czech poems the first one was probably written by a Bohemian chronicler Pavel Skála of Zhoř, the other and longest poem under the title „*Naríkání zpronevěřilého města Plzně*“ (*Lamentation of*

the perfidious town Pilsen) is an anonymous work. Detailed information, concerning all edited poems, may be found in extensive footnotes and remarks, including a broad spectre of scholarly literature and bibliographical resources about the mentioned topic.

RECENZE

Tomáš STERNECK, *Boj o České Budějovice v letech 1618–1619, Veduta, České Budějovice 2019, 128 s. ISBN 978-80-88030-38-6.*

Dalším svazkem ediční řady *Útrapy a hrůzy třicetileté války* se stala známá epizoda z období českého stavovského povstání, kdy se „rebelská“ vojska pokoušela po dobrém i po zlém opanovat jihočeskou metropoli České Budějovice. Na rozdíl od západočeské Plzně, rovněž katolické a prohabsburské, se nicméně toto město ubránilo. Autor (a vlastně i nakladatelství) se pohybuje na bezprostřední domácí půdě a v tematice, se kterou je velmi dobře obeznámen. Výsledkem jeho systematického výzkumu se rovněž v letošním roce stala i edice nazvaná *Věrnost a zrada v ohroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání* (Historický ústav, Praha 2019). O tom, že na řadu brzy přijde také rozsáhlá monografie o českobudějovickém dění na počátku třicetileté války, jistě není pochyb.

Sterneck svůj výklad začíná u událostí spojených s vydáním Rudolfova majestátu a s vyhrocující se mocensko-politicko-náboženskou situací v českých zemích. Logicky navazuje vpádem pasovského vojska do Čech, protože právě tehdy se Budějovičtí po dlouhých mírových letech znovu setkali s válečnými útrapami a s vojenským živlem. S ohledem na účel a rozsah publikace nikterak nevádí, že od Pasovských proběhne mohutný skok až do června roku 1618, tedy do období jen nedlouho po třetí pražské defenestraci. Jihočeské město o tom, co se děje v Praze, samozřejmě brzy vědělo a začalo písemně komunikovat s jedním z povstaleckých předáků, Jindřichem Matyášem z Thurnu. Zatím s veškerou diplomatickou korektností. Ani zde se stavovské záměry nelišily od případu plzeňského: do poslední chvíle stavové upřednostňovali smírné řešení a získání významné pevnosti na jihu bez boje. Pochopitelně, nestáli o likvidaci kvetoucího města ve vlastní zemi, ani o decimaci vlastních vojenských jednotek, s níž by se při útoku muselo počítat. V Českých Budějovicích se vytvořily dvě protichůdné strany. Na té, která trvala na ozbrojeném odporu vůči stavům, se nacházel i císařský solní úředník Jan Aulner z Birkenfelsu, kterému se s pozhledáním císaře podařilo v krátké době naverbovat více než čtyři stovky žoldnéřů. Měl za sebou také primase Kašpara Doudlebského a většinu širší budějovické obce, včetně jejího mluvčího Jiřího Plodíka (všem třem autor v knize věnuje stručné biogramy). Naproti tomu městští radní v čele s Janem Plancklem si přáli kapitulaci a dohodu se stavy. Thurn, jenž se k městu vypravil, se snažil Planckla dokonce přesvědčit ke zradě, tj. aby nechal otevřenou jednu z městských bran. Marně.

Prakticky po celé léto (1618) probíhala mezi Thurnem a městem jakási „hra na přátelství“, charakteristická nejedním diplomatickým jednáním, nicméně situace se postupně vyostřovala. I kvůli zajetí a nevyjasněnému úmrtí

stavovského kvartýrmistra Přehořovského v budějovickém vězení. Od toho se ale obec distancovala s poukazem, že šlo o akci císařského služebníka Aulnera, jemuž nemohli poroučet. Fatální důsledky mohla mít pro obránce kauza neuzamčené branky, o zradu však v tomto případě podle Sterneckova výzkumu nešlo, pouze o trestuhodné opomenutí. Stavovští České Budějovice žádným neprodyšným obléhacím kruhem neuzavřeli, takže do města mohly přicházet císařské posily. Posádka byla natolik silná, že si dovozovala odvážné výpady proti stavovským i proti okolním šlechticům. Thurna, pověřeného jinými úkoly, posléze vystřídal málo schopný, nerozhodný generál Hohenlohe. Tomu se přitom dostalo na druhé straně mocného protivníka: po bitvě u Lomnice (9. listopadu 1619) se totiž do Českých Budějovic stáhl vrchní císařský velitel Buquoy s většinou své armády. Naproti tomu dosavadní velitel budějovických sil Aulner zemřel. Buquoy svými muži obsadil také blízký Český Krumlov a dostal se do dalších šarvátek se stavovskými (právě u Krumlova, u Hluboké aj.). Intenzivnější boje probíhaly na přelomu let 1618/1619 v bezprostředním okolí města, ba i na předměstích.

Jedním z rozhodujících faktorů během zimy se stalo to, že stavovští nedokázali zajistit Zlatou stezku, po níž císařští dostali další posily. Příchod velkého množství vojáků ovšem ve městě způsobil vypuknutí smrtící epidemie, která si vyžádala i život nejednoho civilisty. A dovídáme se také o dalším kapitulantském pokusu, tentokrát již vskutku zářevném. Hejtman Weissbach byl za plánování pokusu vydat město stavovskému vojsku odsouzen k trestu smrti a exemplárně sťat na českobudějovickém náměstí. Thurn byl v tu dobu znovu u Vídně a na pomoc Hohenlohovi vyrazil generál Mansfeld, který mohl doufat, že se mu podaří stejný kousek jako loni v případě Plzně. V ústretu mu ale vyrazil Buquoy a u Záblatí (10. června 1619) mu připravil léčku – a také porážku. V jejím důsledku se Hohenlohe od Českých Budějovic stáhl, čímž obléhání jihočeské pevnosti skončilo. Ne tak ale děj Sterneckovy knihy, líčící ještě také následné události. Jako likvidaci sousedního luteránského horního města Rudolfova, které bylo Českobudějovickým bez nadsázky trnem v oku; o jeho vyvraždění a vypálení se přičinil právě měšťanský praporec. Z Budějovic se stala důležitá základna pro císařské operace v jižních Čechách, nepříteli zcela otevřených, a také druhý domov císařského generála B. Marradase, jenž tu v pokročilém věku přilnul k jedné ovdovělé měšťance a zplodil s ní nemanželského syna. Závěr Sterneckovy práce tvoří jakýsi epilog o pobělohorských odměnách pro císaři věrné České Budějovice, především v podobě privilegovaného vyzdvižení nad ostatní královská města.

Krátká, poznámkovaná studie, opětovně nabitá bohatým ilustračním doprovodem, je velmi zdařilým a přehledným pojednáním o událostech, které dosud nejsou příliš známy ani mezi odbornou veřejností. Autorův svěží styl a zakomponování životních příběhů několika hrdinů jeho práce zaručují

příjemný čtenářský zážitek, který jen podtrhuje pečlivě odvedená redakční práce (např. mohu jen rád konstatovat, že kniha je prostá jakýchkoli zásadních jazykových prohřešků).

Jan Kilián

**Radovan LOVČÍ, Unitářství a Charlotta Garrigue Masaryková.
Vliv manželů Masarykových na genezi československé Unitarie,
Obec unitářů v Plzni (OUP) – Unitaria, Plzeň – Praha 2019, 72 s.
ISBN 978-80-86105-79-6.**

Název této útlé, ale obsahově bohaté knížky odkazuje na dlouhodobý autorův zájem o dějiny unitářského hnutí u nás, jeho počátky koncem 19.století i další vývoj v minulém století. Toto badatelské zaměření již dříve propojoval se zájmem o rodinu TGM. I v této nové publikaci pojednává o vztahu Charlotty a Tomáše G. Masarykových k unitářství a o jejich přímém i nepřímém vlivu na kontakty budoucího zakladatele československé Unitarie Norberta Fabiána Čapka s americkými unitáři i na následný zrod Společnosti Svobodného bratrství v roce 1923, která byla toho roku registrována a uznána v Československu jako samostatná náboženská společnost.

Práce Radovana Lovčího je nabitá jmény a informacemi až na hranici (ne)rozumitelnosti. Vzhledem k názvu nebylo přece jen natolik nutné popisovat peripetie amerického unitářství, čtenář by spíše ocenil vlastní životní příběh Charlotty Garrigue a poznal podrobněji její filozofické a náboženské názory. Patrně to není snadné s ohledem na jistou názorovou nevyhraněnost i náboženskou rozkolisanost obou protagonistů. Autor nechtěně (?) vystihl v podstatě duchovní vývoj v rodině Masaryků, a to nejen Charlotty, ale i Tomáše a jejich dětí. Co je totiž možné považovat za chvályhodné neustálé hledání „vyšší pravdy“, masarykovského „ježíšství“ (a to s akcentem na náboženskou toleranci), se kritičtějšímu pozorovateli může jevit tápání, ba až nechť k jakémukoliv náboženskému dogmatismu.

Lovčího kniha tak napomáhá pochopit podstatu složitě a často rozporuplné cesty moderního unitářství i neméně svérázného nábožensko-filozofického hledání té „správné“ cesty manželů Masarykových. Nepochybně Masarykovi sdíleli s unitáři stejný názor na ženskou emancipaci a náboženskou snášenlivost. Nepochybně se vzájemně ovlivňovali a uznávali. Zjevné ale je, že TGM nechtěl – na rozdíl od stále „progresivnějších“ unitářů – své obecné křesťanské zakotvení překročit či opustit (?).

Jan Kumpera

**Zdeněk KRAVAR – Marek POLONCARZ – Karel ŘEHÁČEK,
Karel (red.), Německá okupační správa v letech 1938–1945,
Praha 2018, 304 s.**

Předkládaná publikace kolektivu autorů pod redakčním vedením Zdeňka Kravara, Marka Poloncarze a Karla Řeháčka, s kapitoly v českém, německém a polském jazyce, přináší výsledky rozsáhlého historického výzkumu státní správy v období tzv. druhé republiky a protektorátu Čechy a Morava. Autoři předkládají podrobné informace o příslušných archivních pramenech, jejich stavu a dostupnosti, sledují osudy zajímavých archivních fondů, stav a proměny archivní správy ve sledovaném období a v období následujícím, jakož i vývoj odborného zájmu o sledované období, vývoj historiografie v rámci problematiky i vybraná zajímavá témata ve světle archivních pramenů. Čtenář se zde dozví o výstupech odborných projektů zabývajících se doposud málo všímanými otázkami, jakými jsou historie a pramenná základna okupovaného sudetského pohraničí či specifika pramenných fondů z proveniencí okupační správy. Jedná se o projekty *Historie okupovaného pohraničí*, *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety* a konečně o projekt o dějinách protektorátu, podpořený Národním archivem České republiky.

Jednotlivé kapitoly mají vesměs vysokou odbornou úroveň a poji je, navzdory na pohled pestrým dílčím námětům, ústřední metatéma – historie druhorepublikové a okupační doby. Čtenářsky i badatelsky zaujme zejména podrobný rozbor činnosti a významu oberlandrátů Zdeňky Kokoškové a Moniky Sedlákové a kapitola věnovaná úloze Německé osidlovací společnosti v rámci nacistické strategie Blut und Boden. Také Oberhelův popis zániku Tezezína v souvislosti s přeměnou na židovské ghetto je velmi zajímavý a cenný.

Závěrečný oddíl publikace je věnován zajímavým osobnostem, které personálně dotvářely povahu okupační správy ve sledovaném období, např. životním osudům dobového archiváře, kariéře vládního prezidenta ve slezské Opavě, starostům či osobnostem v úřadu teplického landráta. Za nejcennější přínos publikace lze jednoznačně považovat vedle skvělé a erudované historické práce její původnost, založenou na prvotních pramenech, a její význam pro budoucí badatele zabývající se obdobím druhé republiky a protektorátu. Těm může kniha sloužit i jako pramenný zdroj a metodologická inspirace.

Naděžda Morávková

Ladislav VOJÁČEK, První československý zákon. Pokus o opožděný komentář, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2018, 392 s.

Loňské kulaté výročí vzniku samostatného československého státu akcentovalo celkem předvídatelně zájem historiků jak o události roku 1918, tak v širším kontextu i o tzv. První republiku obecně. Jedním z významných publikačních výstupů, které vzedmutá vlna zájmu vynesla na pulty knihkupectví, se stala i monografie jednoho z doyenů české právní historie, profesora Ladislava Vojáčka z Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Nutno přitom jedním dechem doplnit, že kniha není v tomto případě výsledkem konjunkturálního zájmu, který vyvolalo uvedené výročí, ale završuje autorův dlouhodobý intenzivní zájem o otázky se vznikem republiky spojené, jak o tom svědčí i řada položek v seznamu použitých zdrojů. A ostatně i sám autor přiznává, že vychází „z části poměrně velké“ ze svých starších textů (s. 6).

Centrálním objektem Vojáčkovy pozornosti je první československý zákon (všeobecně známý jako „recepční“), přijatý Československým národním výborem hned v památný den 28. října. Ačkoli se v podtitulu knihy objevuje termín „komentář“, sám autor v Úvodu hovoří opatrněji a nepochybně i přiléhavěji o „kvazikomentáři“. Zákon o zřízení samostatného státu československého, vyhlášený hned 28. října, avšak do Sbírky zákonů a nařízení státu československého zařazený teprve 6. listopadu pod číslem 11/1918, totiž sestával všeho všudy z preambule a pěti poměrně stručných článků. Pokud mu měla být věnována samostatná monografie, nemohl autor vystačit s jejich obvyklým juristickým komentářem, doplněným odkazy na judikaturu (ostatně nepřilíš bohatou). Jedinou možnou cestou bylo zasadit zákon do širších souvislostí vzniku a první fáze budování republiky.

Jako první signál tohoto pojetí se může jevit skutečnost, že hned za Několik otázek místo úvodu (s. 1–9) je zařazena samostatná kapitola Vznik Československa (s. 11–38). Ta se věnuje především událostem 28. října, přičemž je krátce uvádí i optikou činnosti obnoveného Československého národního výboru od července 1918 a navazuje na ně možná zbytečně stručným pojednáním o událostech na Slovensku, spojených s přijetím tzv. Martinské deklarace dne 30. října. Následuje krátká kapitola věnovaná okolnostem přijetí samotného recepčního zákona (s. 39–52). Obsahuje rekapitulaci toho, co je známo o vzniku krátkého normativního textu, a nabízí též srovnání jednotlivých verzí zákona. Ačkoliv se to totiž může z pohledu dnešního fungování právního demokratického státu jevit neuvěřitelné, znění zákona schválené Národním výborem se na několika místech liší od toho, které bylo ex post formálně publikováno v nově založené Sbírce zákonů, přičemž v mezidobí byl tento stěžejní předpis na různých místech zveřejněn hned v několika dalších verzích. Řečeno slovy jednoho

z významných aktérů 28. října, Dr. Vavro Šrobára: revoluce byla nad všechna práva a zákony... Za pozornost také stojí, jak se liší svědectví očitých účastníků přípravy prvního československého zákona, a to mimo jiné i v otázce, kdo vlastně zákon schválil (totiž, zda to bylo celé plénum Národního výboru, či pouze jeho předsednictvo).

Dále je již kniha strukturována v komentářovém duchu, tj. jednotlivé kapitoly odpovídají jednotlivým segmentům zákona. Hned první, věnovaná preambuli, je poměrně dosti obsáhlá (s. 53–143), neboť vedle krátkého pojednání o nenormativnosti zákonných preambulí (v daném případě bylo ale toto obvyklé juristické pravidlo zpochybněno pozdější judikaturou) nabízí retrospektivu politického vývoje od českého národního programu v revoluci roku 1848 přes státoprávní koncepty druhé poloviny 19. a počátek 20. století až po dramatickou proměnu vztahu českého národa k další existenci podunajské monarchie, kterou přinesly hrůzy celosvětového válečného konfliktu. Pozornost je tu dále věnována i otázce rodící se česko-slovenské spolupráce na pozadí totožně časově vymezeného rozvoje politiky slovenské. Několik stránek je věnováno i velmi spornému konceptu čechoslovakismu, který mohl mít opodstatnění jako argument pro státoprávní přičlenění Slovenska k českým zemím, pro budoucí národnostní vztahy uvnitř nově vzniklého státu ale představoval velmi pochybnou devizu.

V článku I. stanovil první československý zákon, že orgánem vůle národa a vykonavatelem státní svrchovanosti je Národní výbor a stanovil také, jak bude později určena forma státu, jež byla 28. října přinejmenším v oficiální rovině ponechána otevřená. Napodiv krátká kapitola věnovaná těmto významným normám (s. 145–156) je z největší části věnována rekapitulaci působení zahraničního odboje, a to s důrazem na činnost Československé národní rady v Paříži (jež se měla podle tohoto zákonného článku na určení státní formy podílet společně s později utvořeným Národním shromážděním) a zásadní dokumenty, v nichž se její politika odrážela – Pittsburské dohodě a Washingtonské deklaraci.

Článek II. zákona byl jádrem právní recepce a stanovil, že nadále zůstanou v nově vytvořeném státě v platnosti veškeré dosavadní zákony a nařízení. Toto jednoduché ustanovení ale skrývalo celou řadu zádrhelů, jimž se Vojáček neopomněl věnovat (s. 157–184). Šlo jak o zjevnou nepřijatelnost některých (zejména ústavně-právních) norem, zakotvujících mocenské a politické základy habsburského soustátí, tak o skutečnost, že podstatnou část uherského práva tvořily jiné prameny práva, totiž tzv. kurální decízie a v neposlední řadě i právní obyčeje. Ať již byly intence Aloise Rašína jakožto hlavního tvůrce zákona jakékoliv, právní praxe musela na tyto nedostatky normativního textu reagovat využíváním restriktivního (v případě prvním), anebo naopak silně extenzivního (nakolik jde o právo platné nadále na Slovensku) výkladu. Do kapitoly je také

zařazen šestnáctistránkový přehled práva platného v Předlitavsku a v Uhrách, a nakonec také stručné pojednání o neúspěchu unifikačních snah, jejichž podpora byla v období První republiky dosti intenzivní a našla svůj odraz i ve zřízení zvláštního ministerstva.

Samostatným článkem bylo v recepčním zákoně avizováno také převzetí všech dosavadních úřadů a veřejných ústavů, jež měly nadále působit podle dosavadních právních předpisů a měly být podřízeny Národnímu výboru. Autor v krátké kapitole věnované tomuto článku (s. 185–198) správně konstatoval, že šlo o článek v zásadě zbytečný, neboť v něm obsažené skutečnosti již dostatečně jasně vyplývaly z článků předešlých. Dále je pak podobně jako v předchozí kapitole čtenáři předložen stručný soupis toho, jakých institucí se ve skutečnosti toto ustanovení dotýkalo. Zahrnuje především klasické správní orgány (státní i samosprávné), samostatné exkurzy jsou věnovány soudům, státnímu zastupitelství, advokátům a notářům. Zřejmě s ohledem na skutečnost, že struktura státní správy a samosprávy na našem území v 19. a v první polovině 20. století je velmi podrobně zpracována bohatou dosavadní literaturou, omezil se Vojáček na skutečně jen zcela zásadní teze. Neprávem byla ovšem opominuta oblast veřejných ústavů, dosud málo probádaná a otevírající řadu příležitostí pro poznávání (dis)kontinuity rakousko-uherského a československého veřejného sektoru.

Skutečně jen skromný potenciál pro rozvedení nabídl autorovi článek IV., stanovící nabytí účinnosti dnem vyhlášení. Na třech stránkách (s. 199–201) je tu tak pojednáno jen o pojmoslovné dichotomii platnost – účinnost, což dává o to větší smysl, že v původní Rašínem sepsané a veřejně vyhlášené verzi zákona se objevila právě platnost. Naproti tomu velmi široce se Vojáček rozepsal v souvislosti se závěrečným článkem V., v němž se ukládalo Národnímu výboru, aby zákon o zřízení samostatného státu Československého dále provedl. Obsáhle závěrečná kapitola (s. 203–345) se přitom orientuje především na zachycení budování státního aparátu a na postupné začleňování Slovenska. Překvapivě okrajově je naproti tomu odbyta otázka integrace dalšího, původně k zemím svatoštěpánské koruny příslušejícího území, totiž Podkarpatské Rusi. Převážně problematikou Těšínska, o něž Československo svedlo na počátku roku 1919 vcelku úspěšnou „sedmidenní“ válku se sousedním Polskem, je pak věnována závěrečná podkapitola s názvem „Stanovení státních hranic“. Na ni navazuje již jen až pohříchu příliš lakonický závěr (s. 346–347)

Pojetí knihy jako kvazikomentáře v duchu shora naznačeném v sobě pochopitelně nese jistá úskalí a zejména po stránce strukturální svádí nejedno místo k polemice. Některé otázky vzniku republiky a jejího právního rádu jsou zcela opominuty nebo odbyty jen stručnou notickou, jiné pasáže výkladu se zase mohou jevit snad až jako příliš marginální ve vztahu k vymezení tématu. Z pohledu recenzenta si dozajista hlubší pozornost zasloužil problém

„správného“ data vzniku československého státu, především z hlediska dobové literatury, v níž zejména autoři z řad specialistů na právo mezinárodní nebyli vždy s 28. říjnem příliš ztotožnění. Tím spíše, že otázka „Opravdu 28. říjen?“ byla v úvodu práce položena jako jedna z těch, na něž si autor předsevzal za úkol hledat odpověď. Jistě by více pozornosti snesl i nikoli podružný problém, od kdy přesně byl československý stát republikou – zda se tak stalo schválením prozatímní ústavy (13. listopadu), usneseními přijatými následujícího dne na ustavujícím zasedání prozatímního Národního shromáždění či v jiném okamžiku, popřípadě lze-li republikánskou formu de iure zpětně projektovat již k 28. říjnu (čemuž by na první pohled mohl nasvědčovat později přijatý zákon č. 449/1919 Sb.)

Se sympatiemi lze sledovat časté exkurzy k názorům prof. Františka Weyra, jedné z nejvýraznějších historických postav autorovy almy mater. Zároveň je Vojáček ale schopen stavět se k názorům tohoto zakladatele normativní teorie právní alias právní normativistiky (skupina jejichž zastánců bývá často také nazývána brněnskou právní školou) s patřičným odstupem, odpovídajícím skutečnosti, že tato poněkud extrémní větev právního pozitivizmu se v současné právní nauce nepovažuje za tak říkajíc „trendy“, ačkoliv její myšlenková originalita a logická důslednost dodnes budí oprávněný respekt.

Kniha se opírá o pestrou škálu dobové i moderní literatury, průběžně lege artis citované v poznámkách pod čarou. Autor využil také některých archivních souborů, z nichž je na prvním místě nutno vyzvednout fond Národní výbor 1918, uložený v Národním archivu. Zde je ovšem třeba s jistým údivem vytknout, že seznam použitých archivních pramenů není – a contrario k literatuře – do závěrečného bibliografického přehledu (s. 355–372) zařazen. Za nedostačující je nutno považovat také položku „Denní tisk“, pod níž je subsumován telegrafický seznam názvů 14 periodik nejrůznější povahy, z nichž autor čerpal, aniž by ovšem byly specifikovány konkrétní texty. Bylo-li nakladatelství ochotno věnovat prostor i jmennému rejstříku (s. 373–379), jistě by – i s přihlédnutím k nikterak skromné ceně knihy – uneslo i několik stránek použitých zdrojů navíc.

Pokud jde o jazyk díla, nutno zdůraznit, že je kniha psána svižně a nevyumělkovaně, odborně a zároveň přístupně i laickému zájemci o dějiny. Jinými slovy, jde o dílo, které „baví“ a čte se jedním dechem. Nejen po této stránce patří k tomu nejlepšímu, co obor právních dějin v poslední době čtenářské obci nabídl, a zcela právem byla Evropskou společností pro právní dějiny oceněna jako nejlepší právněhistorická kniha roku 2018.

MarekStarý

ZPRÁVY

Mezinárodní vědecká konference Čáslav 1618. Počátek české války. Mezinárodní vědecká konference, konaná k 400. výročí vypuknutí českého stavovského povstání 1618–1620

Mezinárodní vědecká konference se konala jako součást připomínkových akcí ke 400. výročí bitvy u Čáslavi, první bitvy českého stavovského povstání a současně třicetileté války 1618–1648. Tuto konferenci společně uspořádali Městské muzeum a knihovna Čáslav, Muzejní a vlastivědný spolek Včela čáslavská, Mikroregion Čáslavsko, Archeologický ústav AV ČR Praha a Akademie věd ČR dne 16. května 2018 s navazujícím programem příštího dne. Hlavními organizátory byli především PhDr. Drahomíra Nováková z Městského muzea a knihovny v Čáslavi, Mgr. Aleš Knápek z Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod a PhDr. Jiří Jurok, CSc. z Muzea Novojičínska. Dr. D. Nováková zajistila technické a organizační zázemí konference, Mgr. A. Knápek přišel s iniciativou jejího uspořádání, podílel se na výstavě o bitvě a podnikl archeologický výzkum bojiště, zatímco Dr. J. Jurok zprostředkoval účast tří zahraničních historiků z Polska, Maďarska a Slovenska a sestavil konferenční program. Konferenci zahájil v Novém sále Dusikova divadla místostarosta města Čáslavi Ing. Daniel Mikš.

V prvním dopoledním bloku referátů o okolnostech bitvy u Čáslavi jednal Mgr. Aleš Knápek z Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod referátem „*Bitva u Čáslavi*“. Referující pojednal o prvním vítězství české stavovské armády pod velením Jindřicha Matyáše Thurna nad císařskou armádou vojevůdce Dampierra ve dnech 12.–18. září 1618. Stalo se tak po předchozí potyčce u Jindřichova Hradce, ani ne tak zásluhou slabšího českého dělostřelectva vyzbrojeného lehčími děly falkonety a snad později i těžkými děly, jako spíše vzrůstající nemocností císařských (tyfus a úplavice), jejich nedostatkem řádných zimních kvartýrů a dále pod vlivem zprávy o brzkém příchodu slezské hotovosti pod velením knížete Jana Jiřího Krnovského. Mgr. et Mgr. Klára Andresová z Vojenského historického ústavu Praha a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v příspěvku „*Jak rozbít polní tábor u Čáslavi? Zamyšlení nad povahou vojenského tažení a polního tábora na základě dobových vojenských pouček*“ porovnávala celou řadu vojenských pouček či příruček od teoretiků vojenství a tehdejších velitelů, jako například generála Basty v Uhrách aj., a pokusila se představit vybudování tábora císařských u Čáslavi podle jejich zásad – v blízkosti vodních zdrojů, s opevněním v podobě valů a příkopů a pod strážní službou, na rozdíl od tábora stavovských, soustředěných v městě Čáslavi. V zajímavém referátu „*Dělostřelectvo na počátku třicetileté války a bitva u Čáslavi*“ rozebral vojenský odborník Ing. Pavel Hrnčířík, Ph.D. z Prahy zprávy kronik zvláště Pavla Skály ze Zhoře a Mikuláše Dačického z Heslova a jiných pramenů o záhadných typech těžkého, středního a lehkého

dělostřelectva v bitvě u Čáslavi, jež určil podle dobových popisů a představil na dobových nákresech. Doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D. z katedry historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni a katedry archivnictví a pomocných věd historických FF Univerzity Hradec Králové v příspěvku „*Arnošt z Mansfeldu a české stavovské povstání*“ představil biografii generála Mansfelda, původně katolíka, vyslaného na pomoc českému stavovskému povstání vévodou Emanuelem Savojským, přičemž již v listopadu 1618 dobyl město Plzeň. Jednalo se patrně o nejschopnějšího stavovského vojevůdce, bojujícího na straně Falce až do konce a podlehnuvšího nakažlivé nemoci po skončení dánského tažení do České koruny a Uher poblíž Sarajeva v roce 1626, kdy již směřoval do Benátek, jimž chtěl nabídnout své služby.

Ve druhém dopoledním bloku referátů měli účastníci konference možnost seznámit se s vývojem sousedních zemí a států během třicetileté války. Doc. PhDr. Vladimír Segeš, Ph.D. z Vojenského historického ústavu Bratislava v referátu „*Uhorská stavovská povstania a tridsaťročná vojna*“ přiblížil všech pět uherských stavovských povstání v 17. století, ale zejména se zaměřil na dvě povstání sedmihradského vévody Gábora Bethlena a sedmihradského knížete Jána Rákocziho během třicetileté války, kdy zvláště Gábor Bethlen celkem třikrát táhl ze svého sídla Alba Iulia na sídlo Habsburků Vídeň. Postavě Gábora Bethlena se věnoval také Dr. Attila Tózsá-Rigó z Univerzity Miskolc v příspěvku „*Die Beurteilung Gábor Bethlens in der westeuropäischen und ungarischen Fachliteratur*“, jenž se pokusil porovnat charakteristiky tohoto sedmihradského vévody v anglické a německé literatuře a na závěr publikum seznámil s několika posledními soubornými díly o něm v maďarské historiografii. Univ. Prof. Dr. Wojciech Iwańczak z Univerzity Kielce v referátu „*Wojna trzydziestoletnia w polskiej historiografii*“ podal nejen přehled posledních prací polské historiografie o třicetileté válce, ale zamyslel se celkově nad souvislostmi tohoto celoevropského konfliktu a neutrální pozicí Polska v něm. Na závěr druhého bloku referátů vystoupil PhDr. Jiří Jurok, CSc. z Muzea Novojičínka p. o. s referátem (pod názvem „*Politické myšlení protagonistů českého stavovského povstání Jana Oršínovského z Fürstenfeldu a Mikuláše Diviše z Doubravína*“) obracejícím pozornost účastníků konference trochu jiným směrem. V referátu poukázal na dva nejčastější ideové zdroje protagonistů povstání – na kalvínský monarchomachismus v dílech Jana Jesenského z Jeseně „*Pro vindiciis contra tyrannos oratio*“ a Oršínovského „*Disputationum politicarum septima. De aristocratia et democratia...*“ včetně jejich vyzvednutí účelu demokracie pro zajištění svobody a rovnosti všech lidí (samozřejmě stavovských) a odmítnutí vlády nespravedlivého panovníka – tyra. Za druhé pak na husitské a reformační tradice v díle Mikuláše Diviše z Doubravína „*Actus martyriologicus seu laniena...*“ a jeho vystoupení v čele tří husitských houfů v zájmu ochrany pro tzv. neprivilegovaný čtvrtý stav při přivítání krále Fridricha Falckého v roce 1619.

Odpoledne na úvod třetího bloku referátů o válečné a poválečné situaci v Čechách seznámila přítomné PhDr. Kateřina Blažková z Muzea T. G. Masaryka Rakovník v referátu „*Bitva u Rakovníka 1620*“ s průběhem této šarvátky, vzájemného dělostřeleckého ostřelování či bitvy u Rakovníka, a to včetně rozboru písemných pramenů, výsledků archeologických výzkumů bojiště a zhodnocení těchto komplexních výzkumů na výstavě o bitvě u Rakovníka. Vytěžení zajímavého místního pramene o dragonádách a rekatolizaci přímo z Čáslavi představila včetně biografie autora pramene PhDr. Jana Vaněčková ze Státního okresního archivu Kutná Hora v příspěvku „*Novellae et declaratoriae pisáře Václava Formiky Poděbradského z roku 1653. Příspěvek k událostem 30-leté války v Čáslavi*.“ Doc. Ing. PhDr. Miroslav Plaček z Katedry archeologie a muzeologie FF Masarykovy univerzity v referátu „*Rondel a bastion. Poznámky k vývoji fortifikací v raném novověku*“ podal obsáhlý přehled vývoje obou typů opevnění s ukázkami výskytu po téměř celé Evropě od jejich zrodu na konci 15. století v Itálii. Přitom charakterizoval rondel jako kruhové nárožní hrazené zpevnění hradeb a bastion jako čtyřúhelníkové nárožní a několikapatrové zpevnění hradeb. Na tento referát navazoval další archeologický příspěvek Mgr. et Mgr. Michala Preusze, Ph.D. z katedry archeologie Západočeské univerzity Plzeň „*Archeologie českého stavovského povstání*“, jenž se pokusil shrnout dosavadní archeologické výzkumy na bojištích, trasách tažení, při samostatných opevněních a rovněž ve městech, opět s ukázkami vyobrazení v pořízené fotodokumentaci z výzkumů.

Poslední, čtvrtý blok referátů o válečné a poválečné situaci spíše ve středních Čechách otevřel referát PhDr. Vladimíra Jakuba Mrvíka, Ph.D. z Podlipanského muzea v Českém Brodě, pobočky Regionálního muzea v Kolíně p. o., „*Třicetiletá válka a její každodenní realita v královském městě Český Brod (1631–1635)*“, který přinesl souborný přehled vojenských zásahů a kontribucí a jiných povinností města Český Brod, depopulaci zejména po vpádu Sasů a při tažení císařských nevyjímaje. Třetí archeologický referát na konferenci zazněl z úst Mgr. Filipa Velímského, Ph.D. z Archeologického ústavu AV ČR Praha, v. v. i. Pod titulem „*Pecuniam sanguinem. Nálezy mincovních depotů z období třicetileté války na Čáslavsku a Kutnohorsku*“ zhodnotil zdejší mincovní poklady v porovnání s obchodními cestami a směry tažení. Na závěr PhDr. Pavel Novák, CSc. z Národního zemědělského muzea Praha-Kačina v zajímavém příspěvku „*Proměny Kutnohorska za třicetileté války*“ poukázal na vyhodnocení poválečných škod v berní rule po roce 1654. Upozornil, že nejvíce zpuštěné vesnice se již nekryjí s hlavními směry tažení a že patrně došlo již k novému osazování usedlostí, různé pomoci ze strany vrchností, novým živelným škodám apod.

V podstatě uzavření každého bloku referátů představovala živá diskuze. Sám jsem měl dotaz k prvnímu a třetímu referátu Mgr. Aleše Knápka

a Ing. Pavla Hrnčířika ohledně příčin porážky císařských v bitvě u Čáslavi, když dělostřelecká výzbroj stavovské armády byla zřejmě slabší. Další dva dotazy k prvnímu bloku přednášek měl univ. Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc. V druhém bloku referátu měl k mému referátu dotaz univ. Prof. Dr. Wojciech Iwańczak, jaké jsou prameny k otázce o tzv. čtvrtém stavu z neprivilegovaného lidu. Ve třetím bloku největší počet dotazů mířil na doc. Ing. PhDr. M. Plačka ohledně možného vlivu tureckého nebezpečí na zdokonalení opevnění skrze rondely a bastiony od univ. Prof. Dr. W. Iwańczaka (zodpovězeno záporně) a o přesné charakteristice těchto opevňovacích prvků. Ve čtvrtém bloku referátů vyvolal největší pozornost referát PhDr. Pavla Nováka o určení škod v komparaci s bojišti třicetileté války od Mgr. Filipa Velímského. Celou konferenci uzavřel a stručně shrnul právě Mgr. Filip Velímský, PhD. A úplně na závěr seznámil přítomné s programem exkurzí navazujícího dne Mgr. Aleš Knápek.

Druhý den se konala exkurze do Městského muzea v Čáslavi včetně výstavy o bitvě u Čáslavi s výkladem Mgr. A. Knápka. Po neformální panelové diskusi nad modelem města Čáslavi ve středověku a raném novověku se pod vedením téhož konala exkurze po bojišti bitvy zvláště ve vesnicích Horky, Potěhy a Bratčice. Na úplný závěr mohli zájemci navštívit Pamětní síň Jana Žižky z Trocnova na radnici v Čáslavi.

Čáslavská konference přinesla řadu nových poznatků o průběhu bitvy u Čáslavi a zhodnotila její význam jako prvního vítězného střetnutí české stavovské armády nad císařskou armádou. Současně připomenula 400. výročí zahájení českého stavovského povstání a třicetileté války, a to jako jediná konference věnovaná tomuto výročí v letošním roce kromě pozdější konference v listopadu téhož roku, připravené k výročí vypuknutí třicetileté války Pedagogickou a Filozofickou fakultou Západočeské univerzity v Plzni.

Z jednání konference již (2019) vyšel sborník referátů v rámci časopisu Zprávy Včely čáslavské 3, 2018, 122 stran, ISSN 2464-5702 a ISBN 978-80-907104-1-2. V časopise je otištěno celkem jedenáct původních referátů s mírně modifikovanými názvy, a to od Aleše Knápka spolu s Filipem Velímským, Wojciecha Iwańczaka, Attily Tózsza-Rigó, Pavla Hrnčířika, Jiřího Juroka, Jany Vaněčkové, Kláry Andresové, Jana Kiliána, Pavla Nováka, Michala Preusze a Miroslava Plačka. Tzn. kromě čtyř referátů byly otištěny všechny konferenční příspěvky. Několik příspěvků je doplněno zajímavou obrazovou přílohou včetně map vojenských tažení. Je jen škoda, že žádné informativní texty a obrazové přílohy nebyly zařazeny k výstavě o bitvě u Čáslavi v roce 1618 a o exkurzi po bojišti.

Jiří Jurok

Studentská vědecká konference 2019 – Horažďovice v raném novověku, katedra historie ZČU v Plzni, 1. října 2010

Během několika posledních let byly na katedře historie ZČU v Plzni studentům zajímavějším se o starší české dějiny systematicky zadávány bakalářské a diplomové práce k problematice raně novověké historie Horažďovic. Toto půvabné a architektonickými památkami doslova nabitě město na pomezí jižních a západních Čech bylo domácí historiografií poměrně dlouho opomíjeno, což je nemálo překvapivé, uvážíme-li, že bylo rezidencí slavných a zámožných šlechtických rodů – zvláště Švihovských z Rýzmburka a Šternberků – a tamní zámek náleží k vůbec nejvýstavnějším v regionu. I on se ale teprve nyní probouzí do své někdejší krásy jako pohádková Růženka. Cílem organizátora bylo sezvat jak ony diplomanty, tak další odborníky, kteří se Horažďovicím ve svých studiích již věnovali, nebo dosud věnují, doplnit je současnými studenty se speciálně zadanými seminárními pracemi a sejt se při společné, veřejně přístupné diskusi na předseztaté téma. Výsledkem se stala jednodenní konference na počátku října na půdě plzeňské katedry historie, během níž zaznělo celkem čtrnáct příspěvků, které si vyposlechlo početné publikum, opět zvláště z řad studentů.

Na úvod Michal Tejček, dříve klatovský archivář a nyní historik Domu historie Přešticka, přítomně seznámil s tím, co raně novověké etapě předcházelo: od založení města až po pozdní středověk, kdy už zde vládli Švihovští, za nichž Horažďovice prožily svůj největší rozkvět. Trojice čerstvých absolventů bakalářského studia, Jaroslava Kreuzerová, Petr Malecha a Michal Trnka, se poté zaměřila na rozbor archivních pramenů a jejich edic (typu berní ruly nebo Soupisu poddaných podle víry), které jsou pro raně novověké Horažďovice k dispozici. Uloženy přitom nejsou jen v klatovském okresním archivu (mj. Archiv města Horažďovice či fondy k jednotlivým cechům), ale také v plzeňském oblastním archivu a v neposlední řadě i v Národním archivu v Praze. Lenka Hálková s Barborou Jandovou se v seminární práci věnovaly historiografií pro sledované období – monografiím a kapitolám v knihách, odborným článkům, kvalifikačním pracím a popularizačním textům. Smutným faktem je, že od dob Karla Němce nemají Horažďovice žádnou novou relevantní knihu a moderní syntéza jim velmi chybí. Michal Man, specializující se na kastelologii, preferoval jednak o majitelích horažďovického zámku od šestnáctého do počátku devatenáctého století, jednak o stavebním vývoji tohoto sídla. Z příspěvku Zuzany Kozákové se posluchači dověděli zásadní informace o demografickém vývoji a přechodových rituálech (narození a křest, sňatky, úmrtí) v Horažďovicích v 17. a 18. století, podložené precizní analýzou dochovaných matrik. Její jmenovec Pavel Kozák bádá na poli tehdejší sociální péče a milosrdenství, přičemž snesl nejdůležitější údaje o horažďovických špitálech a podařilo se mu vyvrátit i jeden dlouhodobě tradovaný omyl o lokalizaci jednoho z nich.

Už několik studií ke konferenční problematice publikovala v předšlých letech Jaroslava Škudrnová, nově vedoucí knihovny Historického ústavu AV ČR. Ať již se to týkalo správy nebo obecní ekonomiky, kterou nyní shrnula do přehledového příspěvku – i z něj vyplynulo, že Horažďovice byly typickým řemeslnicko-zemědělským městem. V následném textu, jehož autorkou byla Šárka Bouřilová, přišla řeč podrobněji na tamní pivovarnictví, jeho produkci a potíže, kupříkladu s obstaráním schopných a spolehlivých sládků. Jan Kilián se na základě provedené sondy pokusil o vylíčení vztahů mezi vojáky a městským obyvatelstvem za třicetileté války. Během ní Horažďovice prodělaly nejhorší zkušenost s vojenským živlem již v roce 1619, kdy byly vypleněny a vypáleny císařskou armádou. V „církvním dvojbloku“ pohovořila nejprve Ilona Hrubešová o církevních řádech, které nejvíce zasáhly do dějin města, především tedy o minoritech a jejich klášteru na předměstí, v němž místo posledního odpočinku v rodinné hrobce našli Švihovští z Rýzemberka. Písecká archivářka, absolventka filozofické fakulty JČU v Českých Budějovicích, rovněž využila svou zatím nepublikovanou diplomovou práci a přednesla referát o horažďovické faře v raném novověku, když zdůraznila mimořádné události a osobnosti, které stály v jejím čele. Horažďovický restaurátor a badatel Jindřich Šlechta, jeden z nejpłodnějších autorů příspěvků ke konferenčnímu tématu, posluchače názorně provedl renesanční podobou a malířskou výzdobou tamního zámku. Marcela Týfová s Adélou Šmilauerovou připravily rozsáhlou črtu a významném horažďovickém měšťanském rodu Malkovských a analyzovaly jeho zápisky pamětního charakteru. Poslední příspěvek patřil Barboře Hradové, která se ve své nedávno obhájené diplomové práci věnovala horažďovickým měšťanským elitám – jméno Malkovských tak zaznělo znovu, a to mj. po boku Budeciů (Boudů) či Segů.

Druhým cílem celého projektu je vydání zazněvších referátů v kolektivní monografii, aby několikaleté úsilí o zmapování raně novověké etapy dějin prácheňského města Horažďovic dostalo svou hmotnou, knižní podobu. Publikace by měla vyjít počátkem roku 2020 v českobudějovickém nakladatelství Vedita.

Jan Kilián

Kongres českých polonistických studií 2019

Roku 2016 se konal na polské akademické půdě I. Kongres polských bohemistických studií (I. Kongres Czechoznawstwa Polskiego). Jeho cílem bylo představit výsledky moderní polské bohemistiky, fakta o české historii, kultuře, jazyce. Kongres byl zahájen v Prudniku 6. října 2016, hlavní program pak proběhl ve Vratislavi ve dnech 24.–26. října 2016 a pokračoval na dalších místech v Polsku. Závěrečné setkání se konalo v listopadu v Cieszyně. Projekt si získal nečekaný ohlas a již v jeho průběhu se objevil názor, že kongres by rozhodně neměl být posledním setkáním bohemistů a polonistů. Zrodila se myšlenka uskutečnit v roce 2019 v České republice kongres polonistických studií a v budoucnu pak pořádat střídavě kongresy bohemistických studií v Polsku a polonistických studií v České republice. Prvním z českých kongresů je letošní Kongres českých polonistických studií. Koná se postupně na více místech především akademického prostředí. Setkání zahájila Univerzita Palackého v Olomouci letos v září, zakončení bude v režii Univerzity Karlovy v Praze. Kongres doprovázejí vedlejší akce, jako např. česko-slovensko-polský seminář na Technické univerzitě v Liberci (19.–21. srpna 2019), či doprovodné expozice. Celý projekt si stanovil několik cílů. Především představit odborné veřejnosti výsledky české polonistiky, výsledky spolupráce českých a polských vědců, pedagogů a odborníků obecně v různých vědních oborech a konkrétně ukázat, jak se rozvíjí přeshraniční spolupráce v různých oblastech. Přehled jednotlivých akcí najde čtenář na www.kcps.upol.cz.

Rámcový program Kongresu českých polonistických studií 2019

Organizační a programový výbor během zasedání v Praze dne 25. září 2017 schválil síťový charakter organizace kongresu. Kongres se bude konat v několika programových segmentech realizovaných v různých institucích v termínu od 10. září 2019 do 22. listopadu 2019.

Inaugurační konference, 10.–11. září, Olomouc – Její součástí bylo slavnostní zahájení kongresu, plenární zasedání Polsko-české vědecké společnosti a následně byla konference rozdělena do sekcí filologicko-kulturologické, etnologické a geografické. Organizátoři: Univerzita Palackého, Polsko-česká vědecká společnost, Polský institut v Praze.

Konference Jazyk na hranici – hranice v jazyku, 17.–19. září, Bohumín/Chalupki – Akce, která se konala zároveň v Polsku i České republice, se zaměřila na témata jazykovědná, týkající se polštiny nebo češtiny, na témata porovnávající oba zmíněné jazyky, či na taková témata, která zahrnují alespoň jeden

z oněch jazyků společně s dalším slovanským jazykem. Organizátor: Ostravská univerzita.

Konference Česko-polské pohraničí, 2.–3. října, Hradec Králové – Konference byla rozdělena do dvou sekcí – vědecké, zaměřené na historické, geografické, sociologické a filozoficko-historické aspekty pohraničí a do sekce odborné, ve které šlo především o výměnu informací o podobách pohraniční spolupráce a o prezentaci názorů na její další rozvoj. Organizátoři: Univerzita Hradec Králové, Polsko-česká vědecká společnost, Polský institut v Praze.

Workshop Idea univerzity třetího věku a celoživotního vzdělávání v česko-polském diskurzu, 4.–5. října, Pardubice – Univerzita Pardubice. Akce byla organizována Katedrou literární kultury a slavistiky.

Seminář pro odbornou pedagogickou veřejnost, 15.–16. října, Praha – Akce byla rozdělena na semináře *Bilance – inspirace – perspektivy* (mezinárodní seminář učebnicových skupin střední Evropy) a *Nesnadné výzvy pro pedagogy v minulosti a dnes* (na příkladu osobnosti a tvorby Janusze Korczaka a Přemysla Pittra). Organizátoři: Česko-polská pracovní skupina pro oblast učebnic při Polsko-české vědecké společnosti, Pedagogické centrum pro polské národnostní školství Český Těšín, Polský institut v Praze, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze, Velvyslanectví Polské republiky v Praze.

Obraz Polska a Poláků v českých médiích, 5.–7. listopadu, Opava – Konference, která se bude konat pod záštitou velvyslankyně Barbary Ćwioro, se bude zabývat mediálními interpretacemi historických témat formou dokumentárních filmů, televizních pořadů, audiovizuálních prezentací na sociálních sítích, studijních materiálů pro školy a materiály v nevědeckých periodících. Organizátor: Slezská univerzita v Opavě.

Interakce práva, ekonomie a jazykovědy v česko-polském prostředí, 7.–10. listopadu, Telč – Seminář bude zahrnovat sekci právně-ekonomickou (Vliv práva na ekonomiku a ekonomiky na právo, české a polské zkušenosti) a sekci překladatelskou (čeština a polština v překladu, tlumočení a mezikulturní komunikace). Organizátoři: Masarykova univerzita, Centrum polského práva, Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Velvyslanectví Polské republiky v Praze, Generální konzulát Polské republiky v Praze, Honorární konzulát Polské republiky v Brně, Polský institut v Praze

Závěrečná konference, 20.–22. listopadu, Praha – V rámci události budou vyhlášeny plenární referáty, proběhne představení historické publikace J. Rychlíka a V. Penčeva a dále setkání zaměřené na historické vědy. Následovat bude shrnutí a zakončení kongresu. Organizátoři: Karlova univerzita, HŮ AV ČR, Velvyslanectví Polské republiky v Praze, Polský institut v Praze, Polsko-česká vědecká společnost.

Doplňující série výstav:

- 10. 9.–15. 10. Olomouc – 70 let Polského institutu v Praze
- 30. 9.–11. 10. Pardubice – Nezávislé (vernisaž 30. 9 ve 14.00)
- 14. 10.–30. 11. Opava – Nezávislé
- říjen–prosinec Brno – Józef Piłsudski
- říjen–prosinec Hradec Králové – Komiksová výstava Spolu v bublinách
- říjen–prosinec Liberec – Architektura pro kulturu (vernisaž 14. 10.)
- 28. 10.–11. 11. Ostrava v rámci Polských dnů

Gratulujeme k již proběhlým a výborně zorganizovaným částem kongresu a přejeme hodně úspěchů zbývajícím akcím.

Naděžda Morávková

Škodovka do toho! 90 let hokeje v Plzni očima fanoušků. Západočeské muzeum v Plzni, 20. 9. 2019 – 2. 2. 2020

Autoři výstavy: Jiří Orna, Veronika Dudková, Ivana Šormová, Radek Diestler

Západočeské muzeum v Plzni připravilo ve spolupráci s plzeňskými hokejovými fanoušky a s podporou klubu HC Škoda Plzeň výstavu k 90. výročí založení klubu. Výstava si neklade za cíl objektivně a detailně popsat dějiny klubu, nýbrž spíše vystihnout vývoj v dobových souvislostech, a přitom využít to podstatné, co utkvělo v paměti hokejových fandů a co všechno za dlouhá léta tito nadšenci nastřádali jako připomínku těchto událostí. Kurátory výstavy jsou Jiří Orna a Veronika Dudková, tuto autorskou dvojici doplnili ještě jako spoluautoři Ivana Šormová a hokejový historik Radek Diestler. Organizovaný lední hokej má svůj křestní list vystaven s datem 3. 2. 1929, kdy byl oficiálně založen Kanadský hokejový SK Viktoria Plzeň. První dvě desetiletí se hrálo amatérsky, a to na přírodním ledě, především na Boleveckém rybníku a na kluzišti na Roudné v Luční ulici. Výstavba zimního stadionu s umělým ledem byla zahájena v roce 1948 a již od roku 1951 tu hrála „Škodovka“ první ligové zápasy. Letos si připomínáme ještě jedno plzeňské hokejové výročí, a to padesát let od vybudování kryté hokejové haly v roce 1969 (dnešní hokejová Home Monitoring arena). Plzeň hrála postupně pod různými jmény a po roce 1989 i majiteli (nedávno ještě Keramika, pak Lasselsberger, až před sezonou 2009/2010 koupil hokejový klub Martin Straka). Kromě nového názvu HC Plzeň 1929 se tehdy se podařil i skvělý marketingový tah. Bylo vytvořeno nové klubové logo

s profilem indiána. Grafik Jiří Světlík se inspiroval nášivkou na uniformách 2. pěší divize 3. armády generála Pattona. Navíc tento znak připomíná jiného slavného „indiána“: takto byl totiž označován tradiční okřídlený šíp Škodových závodů již od počátku 20. století. Logo klubu s indiánským náčelníkem a neoficiální označení „Indiáni“ zůstává i nadále, i když se klub vzhledem k novému majiteli vrací ke staronovému HC Škoda Plzeň.

Na výstavě ve velkém sále muzea jsou přirozeně připomenuty úspěchy klubu včetně prvního a zatím posledního mistrovského titulu z roku 2013, i slavná jména bývalých plzeňských hokejistů, nejen těch mladších (Straka, Ebermann, Kajkl, Bednář), ale i těch dávnějších, již v hokejovém nebi (třeba Sventek). Výtvarně zdařilé uspořádání umocňují promítané filmové smyčky z velkých klubových zápasů i hudební kulisa s neoficiální hymnou, hranou při každém zápase ještě za totality, a to pochod Colonel Boogie (melodie z filmu *Most přes řeku Kwai* z roku 1957, u nás před rokem 1989 nepromítaného).

Těžiště a atraktivita výstavy spočívá v její autentičnosti, kterou vytváří množství „dotýkaných předmětů“, podepsané i nepodepsané dresy, hokejky, trofeje i běžné drobnosti, jako lístky, permanentky, programy apod. Některé zápůjčky poskytli kromě již zmíněných osobností i další reprezentanti, např. Sal-fický, Kučera, Neubauer či Kratěna. Ovšem k úspěchu výstavy přispěli především sami fanoušci svými vzpomínkami, příběhy a fotografiemi. Návštěvníci najdou na výstavě také všemožné fanouškovské suvenýry, šály i odznaky. K nejslavnějším fanouškovským ikonám ostatně patřil Dr. Robert Vorel, anglista ze ZČU (1950–2015), který se svým plyšovým medvědem a klubovým dresem snad nevynechal od 70. let jediný zápas (proto mu byla věnována celá vitrína).

Autorům výstavy se ve spolupráci s hokejovým klubem a jeho fanoušky podařilo vystihnout jeden z obecných fenoménů naší doby – propojení lokálního patriotismu s masovou lidovou podporou velkých a oblíbených kolektivních sportů, u nás hlavně ledního hokeje a kopané. A zvláště v Plzni je toto těsné spojení a fanouškovské ztotožnění velmi výrazné a příkladné.

Jan Kumpera

Co nového na běžně nepřístupných zámcích a tvrzích Plzeňského kraje?

Plzeňský kraj, to nejsou jen notoricky známé památky typu hradů Rabí, Švihova, Radyně či Velhartic, nebo zámků od renesance po historizující slohy, k nimž náleží např. půvabný Kozel, barokní Manětín, velkolepý Horšovský Týn. Objektů, na nichž kdysi sídlila šlechta, ať už jde o hrady a tvrze, nebo o zámky, se do dnešních dnů na Plzeňsku uchovalo kolem dvou set, přičemž jen v okrese Klatovy jde o takřka neuvěřitelných osm desítek! Skoro by se na Klatovsku dalo říci, co vesnice, to feudální sídlo. Zdaleka ne všechny jsou přístupné veřejnosti (ba naopak, pouhý zlomek), některé už ostatně ani památky nepřipomínají, jako zámek v Kolinci přebudovaný na školu, mnohé chátrají a jejich světlé zítřky jsou v nedohlednu (Kojšice, Prostřední Krušec, Žihle, Líš'any atd. atd.), jiné nedávno zcela zmizely z povrchu zemského (Hracholusky). Naštěstí však jejich nezanedbatelný počet získal v posledních letech osvícené majitele, kteří se snaží jim vdechnout nový život a najít pro ně důstojný účel. Na celé řadě zámků a tvrzí se dnes může – a Plzeňský kraj v tom není výjimkou – zvědavý turista také ubytovat, ať již si zvolí luxusní Zbiroh a Hrádek nebo méně náročné, zato neméně útulné Jindřichovice, případně vyložené v turistické kategorii nacházející se Trhanov, kde sídlil proslulý „Lomikar“, a novogotické Nečtiny. Cílem následujících řádků je však seznámit čtenáře se zámky a tvrzemi, jejichž majitelé a provozovatelé, většinou zapálení nadšenci, se rozhodli vložit svou energii a finanční prostředky do ještě bohudílejší činnosti a tyto objekty zpřístupnit veřejnosti.

Pochopitelně, jedná se o běh na dlouhou trať. Svě by o tom mohli vyprávět majitelé Kaceřova, Čečovic a Týnce, kteří své zámky zpřístupňují zatím příležitostně. Zámek Týnec u Klatov se stal nedávno národní kulturní památkou, což by mu snad mohlo v kratším časovém horizontu pomoci dosáhnout na štedřejší dotační tituly, než jak tomu bylo v posledních dvaceti letech. Úchvatná vrcholně barokní památka z dílny italského architekta Giovanni Battisty Alliprandiho, s velkolepými sály a vnitřní výzdobou, vybudovaná pro prezidenta apelačního soudu Maxmiliána Norberta Krakovského z Kolovrat, držitele Řádu Zlatého rouna, by si to rozhodně zasloužila. Není pochyb o tom, že v rekonstruované podobě a s nabídkou několika zajímavých expozic (dle vize pana majitele) by se zařadila mezi největší skvosty západních Čech. To ale platí také pro Kaceřov, jenž je obnovován ještě déle než Týnec. Unikátní renesanční architektura, kdysi sídlo mocného a zámožného šlechtice a vysokého císařského dvořana a úředníka Floriána Gryspeka z Gryspachu. Arkádové nádvoří a slohově čisté prostory á la Nelahozeves ohromí – a další kroky by měly vést i do zahrady, která za Gryspeků musela patřit k tomu nejlepšímu, co v českých

zemích v oblasti zahradní architektury vzniklo. S velmi omezenými prostředky se potýkají majitelé renesančně-barokního čechovického zámku, přesto svůj boj za záchranu někdejšího sídla Lobkoviců či Trauttmansdorffů nevzdávají. Nejnověji začali vyměňovat okna, mnohé práce zvládají svépomocí.

Zámek Kanice na Domažlicku, obývaný před staletími Kanickými z Čachrova a Černíny, v minulém století Pergery, získal před nějakými pěti lety ve stavu ruiny se svou rodinou Petr Frolík. S vervou se vrhl nejen na všudypřítomný nálet, ale i na záchranu ohrožené a staticky narušené památky – s jasnou vizí instalovat zde jednu expozici přibližující zásadní momenty druhé světové války v regionu a odsun Němců. Na třicet let do pronájmu od zahraničního majitele získal spolek Tvrz již v silně havarijním stavu se nacházející zámek ve Veselí u Janovic nad Úhlavou. Romantická stavba z poloviny předminulého století, vybudovaná Fridrichem Stadionem-Thannhausenem, neztratila své kouzlo, které během brigádnických hodin odhalují na zámku i v parku pracující brigádníci. Stav zámku se za posledních pár let (od 2016) výrazně zlepšil, ačkoli jeho dezolátní stav nadále trvá. Věž a část zámeckého traktu už má novou střechu, okolní džungle se pomalu proměňuje v zámecký park. Mílovými kroky spějí ke svému cíli na zámku v Nemilkově, jehož držitelem byl krátce po Bílé hoře nechvalně proslulý císařský plukovník Martin de Hoeff-Huerta. Na zámku, v těsné blízkosti velhartického hradu, se noví vlastníci zabydleli a začali pořádat poutavé prohlídky pro veřejnost, v létě takřka bez omezení, jindy po domluvě. A milovníci architektury tu mají opravdu co vidět, zámek je bez nadsázky učebnicí slohu se všemi myslitelnými stavebními prvky. Další perlou je a snad již od roku 2020 novým turistickým cílem bude renesanční arkádový zámek v Mokrosukách. Jeho současný majitel, největší český producent replik historické zbroje, zde chystá muzeum šermířství, společně se zázemím pro šermířská setkávání. Taková expozice u nás zatím chybí a zámek rodu Perglarů (či Perglerů) z Perglasu jí rozhodně poskytne reprezentativní prostory. Těmi disponuje také zámek v Kněžicích u Petrovic, který nemusel být v poslední době nijak nákladně rekonstruován, ale veřejnost prakticky neměla možnost se do něj podívat. To se nyní změnilo a je naděje, že se zámek stane významným regionálním kulturním centrem – a že nezůstane jen u koncertu Sojkova kvarteta (14. 9. 2019). Asi vůbec největší radost autorovi tohoto textu udělala majitelka tvrze (správně hradu!) Opálky. Za pouhý rok od jejího zisku vyčistila zarostlý prostor jejího okolí, vyklidila nepředstavitelné množství suti...a zakoupila ještě další zdevastovanou památku na Plzeňsku. Náročných oprav se neleká, její entuziasmus je až nakažlivý – nezbývá, než držet palce (nebo se i manuálně zapojit).

Nemůžeme však zapomenout ani na obce a jejich starosty a zastupitele. Vzorem pro všechny, vedle obce Žihobce, jejíž zámek s muzeem Lamberské stezky patřil v tomto směru k vůbec prvním, může být tvrz Dešenice.

Na její rekonstrukci se obci podařilo získat z dotací opravdu vysoké částky a díky tomu může své návštěvníky nadchnout Muzeem šumavského pivovarnictví. A to v autentických prostorách, protože část pivovaru po staletí jako pivovar skutečně fungovala. Muzeum s interaktivními prvky splňuje náročná kritéria moderní muzeologie, ale za návštěvu stojí i samotné prostory historické tvrze s početnými gotickými a renesančními prvky. Přece jen méně ambiciózní byl záměr obce Puclice a její tvrze, kde sídlí obecní úřad (to ale i v Dešenicích) a knihovna, přesto zbývá prostor též pro prohlídkový okruh, jehož vrcholem jsou na stěnách vymalování císařští granátníci. Do své původní krásy se pomalu probouzí rovněž zámek v Pteníně, kde se v rekonstruované části obci již také podařilo otevřít malou expozici: starou školní třídu.

Situace na poli zámeckých majitelů a jejich plánů se mění každým rokem, zachraňovaných objektů přibývá. Stále jsou však mezi nimi takové, u nichž bych se již dlouho čekat nemělo – aby nedošlo ke ztrátě definitivní a nevratné.

Jan Kilián

Seznam autorů

Ing. Pavel Hrnčířík, Ph.D.

Samostatný badatel; Mnichovice;
hrnpa@seznam.cz

PhDr. Jan Hruboš, Ph.D.

Zemský archiv v Opavě;
j.hrubos@zao.archives.cz

PhDr. Jiří Jurok, CSc.

Muzeum Novojičínska, Nový Jičín;
JJurok@seznam.cz

doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jankilian@email.cz

Mgr. Martin Krůl

Muzeum Těšínska, Český Těšín;
martin.krul@muzeumct.cz

Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jkumpera@seznam.cz

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D.

Katedra historických věd FF ZČU v Plzni;
lhotak@khv.zcu.cz

PhDr. Vít Mišaga, Ph.D.

Soukromý badatel, Praha;
misaga.vit@seznam.cz

doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
moravkov@khi.zcu.cz

Mgr. Lenka Nováková, Ph.D.

Muzeum Těšínska, Český Těšín;
Lenka.Novakova@muzeumct.cz

Dr. Jenny Öhman

Historička, Uddevalla, Švédsko;
jenny.ohman@gmx.at

doc. JUDr. Marek Starý, Ph.D.

Katedra právních dějin, Právnická fakulta UK Praha;
starym@seznam.cz

PhDr. Lenka Veselá, Ph.D.

Knihovna AV ČR, Praha;
vesela@knav.cz

Mgr. Karolina Wojtucka

Uniwersytet Wrocławski;
karolina.wojtucka@gmail.com

Dr. Daniel Wojtucki

Uniwersytet Wrocławski;
daniel.wojtucki@centrum.cz

Doc. PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivnictví, FF Univerzity Hradec
Králové;
jakub.zouhar@uhk.cz

Pokyny pro autory příspěvků

Redakce časopisu *Bohemiae Occidentalis Historica* přijímá výhradně původní práce z oboru historie, případně příbuzných disciplín, a to v českém a slovenském jazyce, stejně jako ve dvou světových jazycích, v angličtině a němčině. Příspěvky mohou pocházet od jednoho i více autorů, za předpokladu, že dosud nebyly v identické či téměř identické podobě publikovány již jinde. Výjimkou mohou za určitých předpokladů a v závislosti na rozhodnutí redakce být jen jazykové variace již publikovaných statí. Každý příspěvek bude anonymně předložen jednomu recenzentovi z jiného pracoviště, než je autor, přičemž recenzent vyplní redakci vyhotovený formulář a příspěvek doporučí k otištění, doporučí k otištění po úpravách, nedoporučí.

1) Doručení příspěvků

Nabízené příspěvky mohou autoři zasílat na CD poštou na adresu: Katedra historie FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 301 00 nebo mailem na kilian@khi.zcu.cz.

2) Rozsah příspěvků

Minimální rozsah příspěvků není stanoven, jeho délka však bude rozhodující při zařazení buď mezi studie nebo mezi drobnosti. Maximální rozsah studií by neměl překročit 35 normostran – vytvořených ve Wordu písmem Times New Roman o velikosti 14 a s řádkováním 1,5. Tučně zvýrazněny či jinou velikostí odlišeny nechť jsou jen nadpisy.

3) Požadované součásti příspěvků

Každý příspěvek by měl kromě jména autora, adresy jeho pracoviště a kontaktu na něj obsahovat také stručný abstrakt o dvou až třech větách v angličtině; seznam klíčových slov v angličtině (min. 4, max. 10) a shrnutí/resumé v anglickém jazyce (1–2 normostrany).

4) Další součásti příspěvků

Případné obrazové ilustrace zasílejte výhradně ve formátu JPG, a to stejným způsobem jako příspěvky samotné (CD, mail – viz výše). Maximální počet přijímaných snímků k jednomu článku je 8 a podmínkou je, že autor je současně vlastníkem práv k jejich otištění. Snímky musejí mít odpovídající tiskovou kvalitu (alespoň 300 dpi) a být dostatečně popsány (název vyobrazení, zdroj, autor snímku, rok jeho pořízení). Tabulky a grafy vytvářejte výhradně v programech WORD a EXCEL.

5) Poznámkový aparát

Poznámkový aparát vytvářejte výlučně jako poznámky pod čarou, ve velikosti (Times New Roman) 10. Studie bez odpovídajících odkazů na prameny a literaturu přijímány nejsou.

6) Formální úpravy textu

Text ani poznámky pod čarou nijak neformátujte (!) a v žádném případě nikde neměňte fonty písma. První odstavec za nadpisem (-y) neodsazujte, ostatní ano. U citací zdrojů odlište citovaný text kurzívou a uvozovkami na počátku i na konci, uvozovky použijte případně i u dalších výrazů, které si to v jazykovém kontextu zaslouhují. Důsledně odlišujte spojovníky a pomlčky, z nichž první jsou kratší (-), bez mezer a užívají se ke spojení slov, zatímco druhé jsou delší (–) a užívají se zvláště u letopočtů.

7) Citace

a) Monografie dle vzoru: Tomáš PARMA, *František kardinál Ditrichštejn a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 55. V případě, že má titul i podtitul, bude i tento kurzívou. U opakované citace: T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*, s. 77. Název titulu by měl být zkrácen po první smysluplné podstatné jméno. V případě, že se jedná o monografii sestavenou redaktorem (redaktory), je nutno za jméno (-a) před citací titulu uvést: (red.)

b) Kolektivní monografie dle vzorů: Josef PETRÁŇ a kol. (jsou-li autoři více než čtyři) nebo Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (jsou-li autoři dva nebo tři).

c) Článek v periodiku dle vzoru: Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014, s. 31–62. U opakované citace: M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 43. Opakuje-li se v textu, resp. v poznámkách pod čarou, titul periodika, je záhodno jej zkrátit a při prvním výskytu na zkratku upozornit: *Folia Historica Bohemica* (dále jen FHB).

d) Článek ve sborníku nebo kapitola v knize dle vzoru: Tomáš JIRÁNEK, *Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie z 2. poloviny 19. století*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice, 2011, s. 117–132. Při opakované citaci: T. JIRÁNEK, *Svědectví*, s. 118.

e) Edice pramenů dle vzoru: Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996, s. 100. Při opakované citaci: J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 122.

- f) Nепublikované prameny je nutno určit v této posloupnosti: Název archivu, název fondu, (inventární číslo), (signatura), (karton/číslo knihy), fol./pag./s. – (datace zdroje, případně další bližší určení, např. v případě korespondence místo sepsání, adresát a příjemce). Lze použít běžné zkratky, v případě prvního výskytu je nutno je rozepsat, např.: Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP). U nezpracovaných archivních položek bude uvedeno: Název archivu, název fondu, nezpracováno. V případě, že se jedná o rukopis: 1. Místo uložení, signatura – (autor), název (zvláště u starých rukopisů); nebo 2. Autor, název, místo uložení (zvláště u novodobých rukopisů a nepublikovaných strojopisů).
- g) Opakování stejných zdrojů v následných odkazech v poznámkách pod čarou: v případě autora následuje „Týž“, v případě dokumentu „T(t)amtéž“.

